

LOZAN KONFERANSI SÜRECİNDE İSMET PAŞA

Seyhan AKBULUT

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ**

**ANABİLİM DALI
TEZ YÖNETİCİSİ**

Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER

2019

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

Seyhan AKBULUT

LOZAN KONFERANSI SÜRECİNDE İSMET PAŞA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç.Dr.Erkan CEVİZLİLER danışmanlığında, Seyhan AKBULUT tarafından hazırlanan “Lozan Konferansı Sürecinde İsmet Paşa” adlı bu çalışma 15/04/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı’nda Yüksek lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Doç.Dr.Erkan CEVİZLİLER

İmza:

Jüri Üyesi : Prof.Dr.S.Esin DAYI

İmza:

Jüri Üyesi : Dr.Öğr.Üyesi Muharrem TURP

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 15/04/ 2019

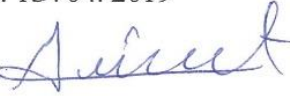

Prof. Dr. S.Esin DAYI
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Lozan Konferansı Sürecinde İsmet Paşa adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yöneme başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Adı Soyadı: Seyhan AKBULUT

Tarih: 15. 04. 2019

İmza:

ÖZET

Lozan Barış Antlaşması 20. Yüzyıl dünyasında Türkiye'nin elde ettiği en önemli başarılarından biridir. Bu antlaşma ile yıllarca süren savaş dönemi noktalandı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Müttefik Devletleri Osmanlı Devleti ile imzaladıkları Mondros Mütarekesi'ne rağmen ateşkes olmamış gibi hareket ederek işgallere devam etmişlerdi. Bir anlamda bu işgallere tepki olarak başlatılan Milli Mücadele, Mudanya Mütarekesi ile yeni bir boyut kazandı ve Lozan Barış Antlaşması ile de başarıyla sonuçlandı. Mudanya Mütarekesi'ndeki başarısından dolayı İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle Lozan Barış Konferansı'na Türkiye'yi temsilen gitti. Konferans iki kısımda sürdürüldü. Konferansın birinci dönemi 20 Kasım 1922'de başladı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya konferansa, ilgili devletleri davet eden ülkeler oldukları için tüm oturumlara katıldılar. Bunlar dışında Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri de tüm oturumlarda bulundular. Ayrıca Boğazların statüsünü belirlemek için yapılan oturumlara Sovyet Rusya ve Bulgaristan katıldı. Amerikan heyeti ise sadece gözlemci olarak konferanstaydı.

Konferansın birinci dönemi 4 Şubat 1923'te kesildi. Türk milletinin her anlamda bağımsız bir devlet olmak istemesini kabullenmeyen Müttefikler kendi şartlarını içeren bir antlaşma taslağını Türk Heyeti'ne sundular. İsmet Paşa bu taslağı reddetti ve konferans kesildi. 23 Nisan 1923'te konferansın ikinci dönem çalışmaları başladı. Birinci dönem görüşmelerinde yeterince tecrübe edinen İsmet Paşa için ikinci dönem görüşmeleri daha rahat geçti. Nihayetinde 24 Temmuz 1923 günü, tarafların antlaşma metnini ve sözleşmelerini imzalamaları ile konferans sona erdi.

İsmet Paşa aldığı tarihi sorumluluğu layıkıyla yerine getirmenin verdiği rahatlıkla ülkesine döndü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin huzuruna çıktı. Meclis 23 Ağustos 1923'te İsmet Paşa'nın getirdiği Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı. İsmet Paşa dönemin şartlarına göre makul bir başarı elde etmişti. Lozan Konferansı'ndan sonra İsmet Paşa artık dünyada tanınan bir diplomattı ve çağdaşı diplomatlarla eşit seviyedeydi.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması, İsmet Paşa, Türk Heyeti, Müttefik Devletler.

ABSTRACT

Lausanne Peace Treaty is one of Turkey's most important achievements in the 20th century. This Treaty ended the war period that lasted for years. After the First World War, Allied Powers continued to occupy the Ottoman Empire, acting as though there had not been a cease-fire in spite of the Mondros Armistice signed with them. In a sense, the national struggle, which was initiated in response to these occupations, gained a new dimension with Mudanya Armistice and the Lausanne Peace Treaty was successfully concluded. Because of his success in Mudanya Armistice, Ismet Pasha went to Lausanne Peace Conference to represent Turkey with the instructions of Mustafa Kemal Pasha. The conference was held in two parts. The first term of the conference began on 20 November 1922. Britain, France, Italy and Japan participated in the conference because they were the countries inviting the States concerned. In addition, Turkey, Greece, Romania and the Serb-Croat-Slovene States also attended all the sessions. In addition, Soviet Russia and Bulgaria participated in the sessions to determine the status of the Straits. The American Delegation was only at the Conference as an observer.

The first period of the conference was interrupted on 4 February 1923. The Allies, who did not accept the desire of the Turkish nation to be an independent state in every sense, submitted a draft treaty containing their own conditions to the Turkish delegation. Ismet Pasha rejected this draft and the conference was interrupted. The second term of the conference began on 23 April 1923. The second round of negotiations was more comfortable for Ismet paşa, who had experienced enough in the first round of talks. The conference ended on July 24, 1923, when the parties signed the Treaty.

Ismet Pasha returned to his country with the ease of fulfilling his historical responsibility and came to the presence of the Grand National Assembly of Turkey. On 23 August 1923, the Assembly approved the Lozanne peace treaty, which was signed by Ismet Pasha. Ismet Pasha achieved a reasonable success according to the conditions of the period. After the Lausanne conference, Ismet Pasha was now a recognized diplomat in the world and was equal to his contemporaries.

Key Words: Lausanne Peace Conference and Treaty, Ismet Pasha, Turkish Delegation, Allied Powers.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL TUTANAĞI.....	I
YEMİN METNİ	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	IX
KAYNAKÇA.....	X
GİRİŞ	1
A- İSMET İNÖNÜ’NÜN BİYOGRAFİSİ	1
B- MİLLİ MÜCADELE’NİN BAŞLAMASI	9
C- MİLLİ MÜCADELEDE MUHAREBELER DÖNEMİ	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
LOZAN BARIŞ KONFERANSI’NA GİDEN SÜREÇ	
A- MUDANYA MÜTAREKESİ.....	20
1- Mütareke Ortamının Sağlanması	20
2- Mudanya Mütarekesi Görüşmeleri ve İmzalanması	24
3- Mudanya Mütarekesi Hükümleri ve Önemi	26
4- İsmet Paşa’nın General Harrington Tarafından Tahlili	28
B- BARIŞ KONFERANSI’NA YÖNELİK YAPILAN HAZIRLIKLAR	30
1- Mustafa Kemal Paşa’ya Göre Barış Konferansı’na Gidecek Kişi	30
2- Barış Konferansı’nın Yerinin Belirlenmesi ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Davet Edilmesi	33
3- Barış Konferansı’na Davetin Saltanatın Kaldırılmasına Etkisi	36
4- Lozan Konferansı’na Gidecek Heyetin Belirlenmesi	38
5- Büyük Millet Meclisi’nin Heyete Verdiği Talimat.....	41
6- Müttefik Devletleri’nin Konferansta İzleyecekleri Yol.....	43
C- KONFERANSIN ERTELENMESİ	45
D- BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HEYETİ LOZAN’DA.....	48
1- Büyük Millet Meclisi Heyeti’nin Üyelerinin Görevlendirilmeleri	52
2- İsmet Paşa’nın Fransa Ziyareti	53
E- HEYETLER LOZAN’DA	55

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİ

A- KONFERANSIN AÇILIŞ TÖRENİ	58
1- İsmet Paşa'nın Açılış Konuşması Yapmasının Diplomatik Boyutu	60
B- KONFERANSIN OTURUMLARININ BELİRLENMESİNDE İSMET PAŞA'NIN TUTUMU.....	64
C- KOMİSYONLARDAKİ GÖRÜŞMELER VE ÖZEL TEMASLAR	68
1- Trakya Sınırı Meselesi	68
2- Ege Adaları Meselesi	72
3- İsmet Paşa'nın Konferanstaki Delegelerle Özel Temasları	74
4- Mali Meseleler	76
5- Savaş Esirleri ve Nüfus Mübadelesi	79
6- Kapitülasyonlar Meselesi.....	80
7- Boğazlar Meselesi.....	85
8- Azınlıklar Meselesi	90
9- Musul Meselesi	94
D- KONFERANSIN KESİLMESİNE DOĞRU.....	98
1- Büyük Millet Meclisi Heyeti'ne Verilen Antlaşma Taslağı ve Taslak Üzerindeki Görüşmeler.....	100
E- LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN KESİLMESİ	107
1- Lozan Barış Konferansı'nın Kesilmesinde İsmet Paşa'nın Tutumu.....	107
2- Lozan Konferansı'nın Kesilmesinde Lord Curzon'un Tutumu	109
F- KONFERANSTA ARA DÖNEM	110
1- Ara Dönemde Türkiye	110
a) İsmet Paşa'nın Anadolu'ya Dönüşü	110
b) Lozan Barış Konferansı'nın Birinci Döneminin Büyük Millet Meclisi'nde Görüşülmesi.....	113
c) Ara Dönemde Ankara'daki Gelişmeler	117
2- Ara Dönemde İngiltere	120
3- Müttefik Devletler'in Konferansın İkinci Dönemine Hazırlanmaları	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN İKİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİ

A- İKİNCİ DÖNEMDEKİ FARKLILIKLAR.....	124
--	------------

B- KONFERANSTA İKİNCİ DÖNEM MESELELERİ	126
1- Sınırlar Meselesi	126
2- Adalar Meselesi	128
3- Kapitülasyonlar Meselesi.....	130
4- Yunan Tazminatı Meselesi	132
5- Borçlar Meselesi	137
6- İstanbul'un Tahliye Meselesi.....	141
C- TÜRKİYE – POLONYA DOSTLUK ANTLAŞMASI	144
D- İSMET PAŞA'NIN LOZAN'DA SON FAALİYETİ: AMERİKA İLE YAPILAN ANTLAŞMA	145
E- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASININ İMZALANMASI VE ONAYLANMASI.....	146
1- İmza Töreni.....	146
2- Lozan Barış Antlaşması'nın Meclis'te Görüşülmesi ve Onaylanması	149
3- Antlaşma'nın Değerlendirilmesi.....	151
a) Sevr Antlaşması ve Lozan Antlaşması'nın Karşılaştırılması	153
b) Dönemin Komutanlarına Göre Lozan Antlaşması.....	155
4- Diğer Devletlerin Antlaşmayı Onaylamaları	156
SONUÇ	159
EKLER	164
ÖZGEÇMİŞ	215

ÖNSÖZ

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması sonrasında barış konferansının hazırlıklarına girişildi. Konferansın düzenleneceği yerin ve tarihinin belirlenmesi üzerine davet edilmiş olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti de kendi heyetini oluşturdu. Heyete başdelege olan İsmet Paşa görevini lazım geldiği gibi yerine getirerek ülkesine, konferansa katılan tüm devletlerin imzaladığı Lozan Barış Antlaşması ile döndü. Asker olan İsmet Paşa, konferansta yaşadığı zorlukları anlatırken, kendisini amatör diplomat olarak nitelemekte, konferans koşul ve geleneğini bilmediğini dile getirmekteydi. Ancak bunların çok önemli olmadığını farkındaydı. Kendisini muhattabı olan büyük diplomatların hamlelerine hazırlayarak, her geçen gün konferans oturumlarında yeni şeyler öğrenmekte ve sonraki hamlelerini oluşturmaktaydı. Konferans kesildiğinde kendisi iyi bir diplomat sıfatına sahipti. Konferans sona erince de İsmet Paşa verilen görevini başarıyla tamamlamış bir diplomattı. İsmet Paşa'nın başarısının arkasında, Mustafa Kemal Paşa'nın destek ve direktifi bulunmaktaydı ve tamamen bir iş birliği söz konusuydu.

Yapılan tez çalışması üç bölümde ele alındı. Birinci bölümde, Mudanya Mütarekesi, mütarekeden sonra barış konferansı için yapılan hazırlıklar, konferansın önündeki engeller işlendi. İkinci bölümde Lozan Barış Konferansı'nın, 20 Kasım 1922'de başlayan ve 4 Şubat 1923'te sona eren birinci döneminin meselelerine ve konferansın kesilmesi üzerine tarafların ülkelerindeki icraatlarına yer verildi. Üçüncü bölümde, 23 Nisan 1923 – 24 Temmuz 1923 arasında süren konferansın ikinci dönem oturumları verildi. Yine oturumlarda konuşulan meselelerde tarafların görüş ve önerileri, İsmet Paşa'nın tutumu, Lozan Barış Antlaşması'nın ve diğer antlaşmaların imzalanması, konferansa katılan devletlerin antlaşmayı onaylama süreci ele alındı. İsmet Paşa'nın yürüttüğü politik mücadelesi, çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerin toplanılması ile verilmeye çalışıldı.

Tez çalışmasının tamamlanmasında benden, destek ve yardımlarını esirgemeyen başta Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. Sinever Esin DAYI, Müdür Yardımcısı Sayın Doç. Dr. İsmail EYYUPOĞLU'na ve danışman hocam Sayın Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER olmak üzere enstitüdeki bütün hocalarıma ve enstitü çalışanlarına en içten teşekkürü bir borç bilirim. Tez yazım aşamasında gösterdikleri sabır için aileme minnetimi sunarım.

KISALTMALAR

BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
K	: Kitap
T	: Takım
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

KAYNAKÇA

A- ARŞİVLER

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

B- RESMÎ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

Düstur, III/5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931.

Meclis-i Meb'usân Zabıt Ceridesi, IV/1, TBMM Basımevi, Ankara, 1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, I/3, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, I/4, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, I/12, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, I/24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, I/25, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, I/29, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, II/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, II/3, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

C- SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Vakit

2- Dergiler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Bellekten

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

History Studies International Journal of History

D- SÖZLÜK KLAVUZ VE ANSİKLOPEDİLER

İslam Ansiklopedisi

Türkler Ansiklopedisi

E- KİTAPLAR

1- Hatıralar

ARAS, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim**, Tan Kitapevi.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

ATAY, Falih Rıfki, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

_____ **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

AYDEMİR, Şefket Süreyya, **Tek Adam**, III, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

_____ **İkinci Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

_____ **İkinci Adam**, II, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

_____ **İkinci Adam**, III, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete**, I – II, Temel Yayıncılık, İstanbul, 2007.

İNÖNÜ, İsmet, **Defterler**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 2016.

_____ **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2014.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, II, Emre Yayınları, İstanbul.

_____ Kazım, **Paşaların Kavgası**, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

KARACA, Ali Naci, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul, Kasım 2007.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 1, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922 – 1944) 3**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.

2- Araştırma Eserler

AKBAŞ, Rahmi, **Mareşal Fevzi Çakmak**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2009.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 13, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2014.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 14, Kaynak Yayınları, Ankara, Ağustos 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 15, Kaynak Yayınları, Ankara, Şubat 2005.

AYIŞIĞI, Metin, **Belgeler Işığında Milli Mücadele Tarihimiz**, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2012.

BAYTOK, Taner, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?** Doğan Yayıncılık, İstanbul, Haziran, 2007.

_____ **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

_____ **Atatürk Hayatı ve Eserleri Doğumundan Samsuna Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yeditepe Yayınları, Kasım, 2014.

BİLSEN, M. Cemil, **Lozan**, I, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.

_____ **Lozan**, II, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1933.

BUDAK, Mustafa, **İdealden Geleceğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.

ÇEŞEBİ, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk – İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Haziran 1999.

ÇEVİK, Zeki, **Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1919 – 1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

- DEMİRCİ, Sevtap, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, Mayıs 2011.
- EYYUPOĞLU, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.
- _____ **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.
- _____ **Cumhuriyete Doğru**, IV.
- GREW, Josep C, **Lozan Konferansı (1922 – 1923)**, Çeviren Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- İĞDEMİR Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı**, I, (1881-1928), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- İNÖNÜ, Erdal, **Anılar ve Düşünceler**, İdea Yayınları, İstanbul, Ocak 1996.
- İstiklal Savaşı ve Lozan**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993.
- İsmet İnönü**, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 1992-1993.
- KANDEMİR, Feridun, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, I – II, Nejat Ağbaba, İstanbul, 1965.
- _____ Feridun, **Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, **Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel – Siyasal Bir İnceleme**, Optik Yayınları, İstanbul, 2003.
- KILIÇ, Mehmet, **Cumhuriyet Yolunun Kilometre Taşları**, Okan Üniversitesi, İstanbul, 2007.
- KİNROS, Lord, **Bir Milletın Yeniden Doğuşu: Atatürk**, Çeviren: Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul, Şubat 1978.
- KURAT, Akdes Nimet, **Türk – Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, Doğuş Şirketi Matbaası, Ankara, 1959.
- Lozan Sulh Muahednamesi 24 Temmuz 1923**, Dışişleri Bakanlığı KTYM Bürosu, 1966.
- MACMİLLAN, Margaret, **Paris 1919: Dünyayı Değıştiren Altı Ay**, Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim, Ankara, 2004.
- MERAY, Seha L, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. I, K. I, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

- _____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. I, K. II, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970.
- _____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. II, K. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.
- _____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.
- MERAY, Seha L. – OLCAY, Osman, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- MUTLU, N. Yücel, **Lozan'da Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun Arttırılması**, Ankara, Kasım 2005.
- ÖKÇÜN, Ahmet Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- ÖKE, Mim Kemal, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (19188 – 1926)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1922.
- ÖYMEN, Onur, **Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, Haziran 2002.
- ÖZKAYA, Yücel, **Milli Mücadele Tarihi**, I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- _____ **İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.
- SONYEL, Salahi R, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- _____ **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
- SOYSAL, İsmail, **Tarihçeler ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I, (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e: (1921 – 1922)**, Milliyet Yayınları, Ağustos 1972.
- _____ **Atatürk ile Yazışmalar**, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- _____ **Lozan Telgrafları**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- _____ **Lozan Telgrafları**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- _____ **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Aralık 2012.

- TAHA, Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, Ocak 2014.
- TEMİZ, Ahmet, **Velid Ebuuzziya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- TURAN, İlhan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- _____ **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan 2**, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, İstanbul, Kasım 2006.
- UĞUR, Necdet, **İsmet İnönü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2002.
- UĞURLU, Nurer, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ÜRER, Levent, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- WALDER, David, **Çanakkale Olayı**, Çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- YAVUZ, Ahmet, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, 3, Birinci Takım, Dışişleri Bakanlığı, 1975.

3- Lisansüstü Tezler

a) Yüksek Lisans Tezleri

- ASLAN, Betül, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991.
- KADER, Gülay, **Öncesi ve Sonrası ile Lozan, İstanbul Üniversitesi**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990.
- ÖKSÜZ, Hikmet, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu, İstanbul Üniversitesi**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992.
- ÖPÖZ, Funda, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998.

b) Doktora Tezleri

- MUTLU, Sevda, **Devlet Adamı Kimliği İle İsmet İnönü'nün Düşünce Ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas, Şubat 2007.
- ÖZYÜREK, Mustafa, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2016

F- MAKALELER

- AKIN, Veysi, “*Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)*”, **Türkler Ansiklopedisi**, XVI, Yeni Türkiye Yayınları, (2002), s. 306-318.
- ALTUĞ, Yılmaz, “*Atatürk ve Lozan Barış Konferansı'nın İlk Devresi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV, S.11, (Mart 1988), s. 417-439.
- AŞÇI, Bahar, “*Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015), s. 839-865.
- ATEŞ, Toktamış, “*Lozan Beklentileri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, XVI, Yeni Türkiye Yayınları, (Ankara 2002), s. 319-124.
- AYSAL, Necdet, “*Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)*” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s. 1-28.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, “*Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait iki Belge*”, **Bellekten**, XXXVII, S.148, (Ekim 1973), s. 1-10.
- _____ “*Lozan'daki Ekonomik Çekişmeler ve Celal Bayar'ın Bilgileri*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015), s. 1023-1027.
- BAYTAL, Yaşar, “*Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015) s. 963-995.
- BOZKURT, Gülnihal, “*Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV, S.40, (Mart 1998), s. 247-261.

- _____ “*Sevr’i Bilmek Lozan’ı Anlamak*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX, S.56, (Temmuz 2003), s. 483-505.
- ÇUFALI, Mustafa, “*Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosu’nda Yapılan Tartışmalar*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVI, S.47, (Temmuz 2000), s. 561-601.
- DEMİR, Şerif, “*Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular*”, **History Studies International Journal of History**, S. 5, S.4, (Haziran 2013), s. 1-17.
- DÖNMEZ, Cengiz, “*Arşiv Belgelerine Göre Lozan’da ve Sonrasında Lozan Antlaşması’na Uygun Olarak Diğer Bazı Devletlerle Yapılan İkili Antlaşmalar*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, (2015), s. 1029-1064.
- DUMAN, Sabit, “*Lozan’da Musul Sorunu*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015), s. 309-325.
- EROLĞLU, Hamza, “*Şerefli Bir Tarih Lozan*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I, S.3, (Temmuz 1985), s. 805-811.
- _____ “*İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, II, S.4, (Kasım 1985), s. 65-83.
- GÜL, Muhittin, “*İsmet İnönü’nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*”, **Kurtuluş Savaşı’na Yön Verenler**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Matbaası, (1994), s. 13-27.
- HASANLI, Cemil, “*Sovyetler Birliği’nin Lozan Konferansı’ndan Beklentileri*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015), s. 3-13.
- İNÖNÜ, İsmet, “*İstiklal Savaşı ve Lozan*”, **Bellekten**, XXXVIII, S.149, Türk Tarih Kurumu, (Ocak 1974), s. 1-36.
- KAŞTAN, Yüksel, “*Sevr Barış Antlaşması’ndan Lozan Barış Antlaşması’na İstanbul ve Çanakkale Boğaları Meselesine Analitik Bakış*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015), s. 103-135.
- KÜRŞAT, Cengiz, “*Mudanya Konferansı ve Mudanya Mütarekesi Belgeleri (IV)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 41, (Haziran 2000), s. 39-45.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “*Kapitülasyon*”, **İslam Ansiklopedisi**, I, (1988), s. 536-540.

- MUMCU, Ahmet, “*Misak-ı Milli ve Anayasamız*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I, S.3, (Temmuz 1985), s. 813-829.
- ÖKSÜZ, Hikmet – İsmet Köse, “*Amiral Bristol’un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri’nin I. Safhası*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015), s. 209-238.
- ÖKTE, Sezai Kürşat, “*Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç Ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.49, (Bahar 2012), s. 1175-1199.
- ÖZDEMİR, Mehmet, “*Refet Bele Paşa*”, **Kurtuluş Savaşı’na Yön Verenler**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Matbaası, Ankara, 1994, s. 119-138.
- ÖZKAN, Asaf, “*Lozan Konferansı’nda Yabancı Sermayeli İmtiyazlı Şirketler Meselesi*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015), s. 209-238.
- PEHLİVANLI, Hamit, “*Mudanya Mütarekesi ile Lozan Antlaşması Arasında Ankara Hükümeti’nin İngiliz İşgal Birliklerini Kontrolü ve ‘Geçit Teşkilatı’* ” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI, S.32, (Temmuz 1995), s. 441-475.
- SONYEL, Salahi R, “*İngiliz Belgelerine Göre Lozan*”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 17-32.
- SÜRMEİLİ, Serpil, “*Ebuzziyazade Velid Bey’in Kaleminden Lozan Konferansı Dönüşü İsmet Paşa’yı Gülcemal Vapuru’nda Köstence’de Beklerken (10-16 Şubat 1923)*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s. 267-284.
- ŞİMŞİR, Bilal N, “*Lozan’a Göre Azınlıklar*”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2005), s. 171-195.
- TAĞMAT, Çağla D, “*Lozan Konferansı’na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos’un Dünyasında Lozan*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV, S.29 (Güz 2014), s.141-173
- TOPRAK, Seydi Vakkas, “*Lozan Antlaşmasının İmzalanması Ve Onaylanmasının Tanin Gazetesinde Yankıları*”, **90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015), s. 461-481.

_____ “Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhîd-İ Efkâr Örneği”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XI, S.27, (2014), s. 83-102.

TUĞLUOĞLU, Fatih, “*Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s. 285-328.

ULUĞBAY, Hikmet, “*Musul Sorunu*”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2005), s. 81-96.

UZUN, Hakan, “*Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi Ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922–20 Kasım 1922)*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s. 329-350.

QASIMLI, Musa, “*SSCB Halk Hariciye Komiseri G. Çiçerin'in Lozan Konferansı Sırasında Moskova'ya Yazdığı Gizli Mektuplarda Sovyet – Türk İlişkileri Meselesi*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (2015), s. 55-73.

G-ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/001-SEYD%C4%B0-VAKKAS1.pdf>,
(Erişim tarihi 20. 02. 2019).

GİRİŞ

A- İSMET İNÖNÜ'NÜN BİYOGRAFİSİ

İsmet İnönü, 24 Eylül 1884 yılında, İzmir'de dünyaya geldi ve kendisine Mustafa İsmet adı verildi. Annesi Cevriye Hanım'ın ailesi Tunaboyu – Deliorman Türkleri'ne dayanmaktaydı. Babası Reşit Bey'in ailesi de Bitlis'i yer edinen Kürümoğulları'na mensuptu. İsmet İnönü, doğduğunda Reşit Bey İzmir Adliyesi'nde Sorğu Yargıcı yardımcısı olarak çalışmaktaydı¹ ve babasının mesleğinden dolayı göç ettikleri Sivas'ta okula başladı. İlkokulun ardından askeri ortaokula devam etti. Sivas'ta mülkiye lisesinin beşinci ve altıncı sınıfını okuduktan sonra tasdiknamesini aldı ve İstanbul'da topçu lisesine yazıldı. 1903'te Teğmen rütbesiyle mezun oldu. Topçu Teğmeni İsmet Efendi aynı yıl Harp Akademisi'ne girdi.² Burada Üsteğmen Mustafa Kemal ile tanıştı. 1906'da Kurmay Yüzbaşı olarak Akademi'yi birincilikle bitirdi.³ Mezun olduktan sonra merkezi Edirne'de bulunan II. Ordu emrine verildi ve Sahra Topçu 8. Alay 3. Bölük komutanlığına atandı. 1909'da 31 Mart Olayı'nı bastıran Hareket Ordusu 2. Süvari Tümeni Karargâhı'nda çalıştı.⁴ 1910 – 1913 arasında Yemen Ayaklanması'nı bastırmakla görevlendirildi. Bölgedeki başarılarından dolayı Binbaşılığa yükseltildi. İsmet Bey İstanbul'a döndüğünde İkinci Balkan Savaşı başlamıştı ve kendisi Genel Karargâha atandı.⁵

İsmet Bey mezun olur olmaz dönemindeki her asker gibi önemli ve ağır sorumluluk altına girmişti. Aralıksız bir şekilde gerçekleşen olaylar ile İsmet Bey kendini yeni bir mücadele sahasında bulmaktaydı. Balkan Savaşları'ndan sonra ülke Birinci Dünya Savaşı ile karşı karşıya kaldı. İsmet Bey'in rütbesi Balkan Savaşı'nda Yarbaylığa Birinci Dünya Savaşı sırasında da Albaylığa yükseltildi. Birinci Dünya Savaşı'nda ilk olarak Büyük Karargâhın Harekât Şubesi Müdürlüğü'ne atandı.⁶ Bu arada ailesinin yönlendirmesi ile 1916'da komşularının kızı Mevhibe Hanım ile evlendi. Ailesiyle 21 gün kaldıktan sonra yeni görevi olan 2. Ordu Kurmay Başkanlığı'na atandı. Diyarbakır'a giden İsmet Bey burada Mustafa Kemal Paşa ile çalıştı. Bu süreçte İsmet

¹ Şevket Sürreya Aydemir, **İkinci Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011, s. 19-22.

² Sevda Mutlu, **Devlet Adamı Kimliği İle İsmet İnönü'nün Düşünce Ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas, Şubat 2007, s. 16.

³ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2014, s. 26-28.

⁴ **İsmet İnönü**, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 8.

⁵ **İsmet İnönü**, s. 9; İsmet İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993, s. 5.

⁶ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 94-95; **İsmet İnönü**, s. 10.

Bey çalışkanlığı ve atılımlarıyla Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmekteydi. Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu Komutan Vekili olunca İsmet Bey'i de 4. Kolordu Komutanlığı'na getirilmesine vesile oldu. Bir süre birlikte çalıştıktan sonra İsmet Bey 20. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Daha sonra 3. Kolordu Komutanlığı'na atandı ve burada yine Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalıştılar. Bu aralarda İsmet Bey rahatsızlığı dolayısıyla ilk önce Halep'e oradanda İstanbul'a gitti. İstanbul'da 24 Ekim 1918'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na atandı.⁷

İsmet Bey İstanbul'da yeni görevine başlarken 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile Müttefikler arasında Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu tarih itibarıyla, oldukça kasvetli geçen, İstanbul'da mütareke devri başladı. İsmet Paşa, bu süreçte yönetimi devralan İzzet Paşa'nın hükümetinde çeşitli görevlere getirildi, ancak yaşanan hükümet değişikliği ile bir süre işsiz kaldı. Mondros Mütarekesi'nden sonra beklenen barış yerine ülkeye işgal kuvvetleri gelmekteydi. İsmet Bey gibi dönemin önde gelen askerleri Mustafa Kemal Paşa ile devamlı görüşerek bir çıkar yol peşindeydiler. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Ordu Müfettişi görevi verilmesiyle yeni bir dönem başlıyordu. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan ayrılmadan İsmet Bey ile görüşerek İsmet Bey'in İstanbul'da kalmasını ve kendisine yardım etmesini, zamanı gelince de yanına gelmesini söyleyerek veda etti.⁸ İsmet Bey Ankara'ya ilk 8 Ocak 1920'de gitti. Bir süre burada kalarak genel durum hakkında bilgi edindi ve İstanbul'dan çağırılması ile geri döndü. İsmet Bey'in Ankara'ya ikinci gidişi 16 Mart 1920'de İstanbul'un Müttefik birlikleri tarafından işgal edilmesinden sonra oldu. İstanbul'un işgal edilerek Meclis'in dağıtılması üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya çağırılan İsmet Bey Ankara'ya hareket etti. 9 Nisan 1920'de Ankara'ya varan İsmet Bey burada açılacak olan Meclis için hazırlıklara müdahil oldu. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'ne Edirne Milletvekili olarak girdi.⁹

3 Mayıs'ta Albay rütbesiyle Genelkurmay Başkanı olan İsmet Bey 10 Kasım'da da, Milli Mücadele Dönemi'nde oluşturulan Batı Cephesi'nin Kuzey Kesim Komutanlığı'na getirildi. Güney Kesim Komutanlığı'nda da Refet Bey bulunmaktaydı. Batı Cephesi'nde Müttefiklerin desteklediği ve kuvvetlendirdiği Yunan birlikleri ile mücadele edilmekteydi. Bu cephede yapılan I. ve II. İnönü Savaşları'nı İsmet Bey'in

⁷ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 13-14; S. Mutlu, **Devlet Adamı Kimliği İle İsmet İnönü'nün Düşünce Ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi**, s. 25-26.

⁸ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 165-168; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 123-126; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 6-7; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 171.

⁹ **İsmet İnönü**, s. 24; İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 178,184; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 11-12.

birlikleri kazandı. İsmet Bey I. İnönü Savaşı'ndaki başarısından ötürü Tümgeneralliğe getirildi.¹⁰ 4 Mayıs 1921'de Batı Cephesi Güney Kesimi'de İsmet Paşa'nın komutasına verildi. Türk birliklerinin aldığı galibiyet Yunanlılarda büyük öfke oluşturdu ve Yunan birlikleri toparlanarak taarruza giriştiler. İsmet Paşa kayıpların önüne geçmek için birlikleri düzenli bir şekilde Sakarya'nın doğusuna çekti ve burada tertiplerini yaptı. Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos'ta Meclis'in tüm yetkilerini alarak Başkomutan oldu ve bizzat cepheye giderek bu tertiplenmeyi yakından takip etti. Hazırlıkların ardından başlayan mücadelede Türk birlikleri muvaffak oldu ve düşman birlikler Sakarya'nın batısına sürüldü. Daha sonra Yunanlıların ülkeden tamamen temizlenmesi için bir taarruz kararı alındı ve hazırlıklar gizli bir şekilde yürütüldü. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın komutasındaki taarruz başarıyla gerçekleştirildi ve Yunan birlikleri Batı Anadolu'dan temizlendi. Bu cephedeki başarıları neticesinde İsmet Paşa Korgeneralliğe terfi etti.¹¹

İsmet Paşa Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına Mudanya görüşmelerine katıldı. 3 Ekim 1922'de İsmet Paşa'nın başkanlığında başlayan görüşmeler 11 Ekim'de tarafların mütarekeyi imzalamaları ile sona erdi.¹² İsmet Paşa'nın Mudanya görüşmeleri esnasındaki başarısı onu Lozan Konferansı'na götürecekti. Mustafa Kemal Paşa yapılacak olan barış konferansında o güne kadar yürüttükleri davayı en iyi şekilde savunacak bir heyet göndermek istemekteydi ve uzun zamandır yaptığı gözlemler neticesinde bu göreve İsmet Paşa'yı uygun gördü. İsmet Paşa asker olduğunu, politika hususunda kendini zayıf gördüğünü Mustafa Kemal Paşa'ya bildirirse de nihayetinde bunu bir emir olarak görerek kabul etti.¹³ Akabinde dönemin Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemal Bey istifa etti ve yerine İsmet Paşa getirildi.¹⁴ 2-3 Kasım 1922'de yapılan Meclis oturumunda Lozan'a gidecek Türk Heyeti'nin tüm üyeleri belirlendi. Sağlık Bakanı Rıza Nur ve Maliye Bakanı Hasan Bey, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki heyete dâhil edildiler.¹⁵ Heyetin Lozan Konferansı esnasında uymaları gereken talimat Meclis'te hazırlandı ve heyete verildi.¹⁶

İsmet Paşa 33 kişilik heyetiyle birlikte 4 Kasım'da Ankara'dan İstanbul'a gitti, 9 Kasım'da İstanbul'dan Lozan'a hareket etti. 11 Kasım'da Lozan'a varan İsmet Paşa,

¹⁰ İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 14-15.

¹¹ İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 17-22.

¹² İsmet İnönü, **Defterler**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 2016, s. 44-45; İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 301,311; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 208-213.

¹³ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 314.

¹⁴ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 270-271.

¹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 337-338.

¹⁶ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I/4, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s. 1003-1006.

13 Kasım'da başlayacak olan konferansın 20 Kasım'a ertelendiğini öğrendi ve aradaki bu süreyi kullanarak Faransa Başbakanı'nın daveti üzerine Paris'e gitti. Pariste birkaç gün kaldıktan sonra Lozan'a dönen İsmet Paşa için zorlu bir süreç başlamıştı.¹⁷

Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922'de açıldı ve 4 Şubat 1923'de kesildi. Yaşanan kesilmeye ve tüm heyetlerin ülkelerine dönmelerine rağmen ilişkiler koparılmamıştı ve 23 Nisan 1923'te oturumlara yeniden başlandı. Uzun, yorucu, bunalımlı ve oldukça yıpratıcı olan konferans, 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması'nın taraflar arasında imzalanmasıyla son buldu.¹⁸ Böylelikle İsmet Paşa kendisine verilen görevi yerine getirmiş bulunmaktaydı. İsmet Paşa yine Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini boşa çıkarmamıştı. Mudanya ve Lozan Konferansları sonrasında İsmet Paşa artık bir devlet adamı, diplomat ve politikacı tabirlerine de sahip oldu ve artık Mustafa Kemal Paşa'nın ardından gelen ikinci adamdı.

11 Ağustos 1923'te İsmet Paşa'nın Ankara'ya döndüğü gün Meclis İkinci Dönem çalışmalarına başladı. 13 Ağustos'ta Meclis Başkanlığı'na yine Mustafa Kemal Paşa seçildi. Ardından yeni kabine kuruldu. Başbakan Fethi Bey olurken Dışişleri Bakanlığına İsmet Paşa getirildi. Yeni Meclis'te Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos'ta onaylandı. Antlaşma onaylandıktan sonra ilgili hükümleri uygulanmaya başlandı. 18 Eylül'de Karaağaç Türk idaresine geçti ve 2 Ekim'de de yabancı işgal birlikleri tarafından boşaltılan İstanbul, ikinci kez fethedildi. Bir taraftan da iç siyasette gelişmeler vardı. 9 Eylül'de Halk Fırkası kuruldu ve Genel Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa getirilerek tüm vekiller Halk Fırkası'nın Meclis Grubuna dâhil edildiler.¹⁹ Daha sonra önemli bir husus olan devletin başkentinin belirlenmesi meselesi gündeme getirildi. 13 Ekim'de başta İsmet Paşa olmak üzere 14 kişinin imzaladığı ve Ankara'nın başkent olmasının istendiği taktir Meclis Başkanı'na sunuldu. Yaşanan birtakım tartışmaların akabinde bu taktir kabul edildi ve Ankara başkent yapıldı.²⁰

28 Ekim 1923 gecesinde önemli bir karar verilmek üzereydi. Mustafa Kemal Paşa yanında İsmet Paşa, Kazım Paşa, Kemalettin Sami ve Halit Paşaları alarak Çankaya Köşkü'ne gittiler. Çankaya Köşkünde kendisini bekleyen Fuat ve Ruşen Eşref Beyler de Mustafa Kemal Paşa'nın sofrasına buyur edilirler ve bu kalabalık sofrada Mustafa Kemal Paşa yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğini açıkladı. Bu kalabalık sofradan

¹⁷ İ. İnönü, **Defterler**, s. 46-47; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 24-27.

¹⁸ İ. İnönü, **Defterler**, s. 49-54.

¹⁹ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 431- 433; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 274-275.

²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 534-535; İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 436.

sadece İsmet Paşa Mustafa Kemal Paşa ile kaldı ve ikili Anayasa'nın birinci maddesini "Türkiye Devleti'nin yönetimi şekli Cumhuriyettir" şeklinde değiştiren yasa tasarısını hazırladılar. Ertesi gün Meclis'te hazırlanan bu tasarı görüşüldü ve kabul edildi. Daha sonra da Mustafa Kemal Paşa tüm oyları alarak Cumhurbaşkanı seçildi.²¹ 30 Ekim'de İsmet Paşa yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. 19 Kasım'da da Halk Fırkası Genel Başkanlığı Vekilliğine İsmet Paşa getirildi.²²

Türk tarihi açısından çok önemli kararların alındığı bu süreçte Halifeliğin kaldırılması da özel bir yere sahipti. Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde yer alan Halifeliğin kaldırılması meselesi 2 Mart 1924 günü Meclis'e sunulan takrirler arasındaydı. Yapılan görüşmeler sonrasında 3 Mart günü Halifelik kaldırıldı.²³ Bu süreçte İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya destek ve inancı tamdı.

Türkiye'nin yönetiminde söz sahibi olanlar kısa zamanda büyük ıslahatlar yapmaktaydılar. Bu durum, Milli Mücadele'nin bir kenara çekilen diğer liderlerini huzursuz etmekteydi. Mücadelenin kazanılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, tabiri yerindeyse insanüstü bir varlık haline geldiğini, aralarındaki mesafenin aşılması olduğu inancındaydılar. Dahası İsmet Paşa'nın da önder konuma getirilmesi ve kendilerinin gölgede bırakılması pek hazmedilecek bir durum olarak görülmemekteydi. Bahsi geçen sebeplerden ötürü Milli Mücadele'nin bu değerli komutanları Kâzım Karabekir ve Refet Paşalar ve dönemin önemli siyasi figürü Rauf Bey artık çekildikleri köşellerinden çıkarak siyasi hayata atılmaya karar verdiler. Nihayetinde 17 Kasım 1924'te Kâzım Karabekir ve Rauf Bey kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'nin başkanı, Ali Fuat Paşa'da fırkanın Genel Sekreteri oldu. Fırka, hem muhalif kamuoyu hem de muhalif İstanbul basını tarafından destek görünürken Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olması nedeniyle rejime karşı bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Dahası Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan TCF'ye kitlesel bir geçiş görüldü. Oluşan bu kamuoyu sonrasında İsmet Paşa Meclis görüşmelerinde ağır eleştirilere maruz kalmaktaydı. Ağır eleştirilere rağmen İsmet Paşa'nın hükümeti güvenoyu aldı ama İsmet Paşa bu muamele karşısında 19 Kasım'da istifa etti. Siyasette daha ılımlı olan Fethi Bey yeni hükümeti kurdu.²⁴

TCF, muhafazakâr kesimleri etrafında toplaması ile tehlike arz etmeye başladı. Bu sebeple bizzat Başbakan Fethi Bey fırka liderleri ile görüşerek fırkayı kapatmalarını

²¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, II/3, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 90-100.

²² İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 444; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 283.

²³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, II/7, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 90-100; İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 451.

²⁴ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 457-459; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 291-295.

istedi, ancak liderler buna yanaşmayınca hükümet aldığı bir kararla 3 Haziran 1925'te TCF'yi kapattığını ilan etti.²⁵ İç siyasette bu gelişmeler yaşanırken ülkenin doğusunda patlak veren bir isyan tüm ülkenin güvenliğini tehdit etmekteydi. Yeni bir devrin başlaması, yapılan inkılâplar, yıllardır doğuda devlet gibi hüküm süren ağaları ve şeyhleri tedirgin etmekteydi. 1925'in şubatında Bingöl'de, Şeyh Sait adında birisi isyan başlattı ve bu isyan doğuda yayıldı. Fethi Bey bu isyanı pek önemsemedi ancak isyan 14 ile yayılınca 3 Mart 1925'te istifa etmek durumunda kaldı. Yerine İsmet Paşa ikinci kez hükümeti kurdu. Hükümetin öncelik meselesi Şeyh Sait İsyanı'nı bastırma oldu. Hazırlanan ve Meclis'ten geçirilen Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümet ve kurulan İstiklal Mahkemeleri'ne olağanüstü yetki verildi. Böylelikle bir sükûn ortamı oluşturuldu.²⁶ Akabinde hükümet birtakım inkılâplara girişti. 2 Eylül'de tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı, ayrıştırıcı bütün unvan ve sıfatlar kaldırıldı. 26 Aralık'ta uluslararası saat ve takvimin kullanılması kabul edildi. 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun getirildi ve yargıda ikililik sona erdirildi.²⁷ 1 Kasım 1928'de yeni Türk harflerinin kabul ve tatbikine ait kanun çıkartıldı.²⁸ 24 Kasım 1934'te Meclis Mustafa Kemal Paşa'ya özel bir kanunla Atatürk soyadını verdi. 26 Kasım'da da Atatürk, İnönü Savaşları'ndaki başarıları sebebiyle İsmet Paşa'ya İnönü soyadını verdi.²⁹

1926 Haziran ayı içerisinde Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de suikast girişiminde bulunuldu. Suikast suçunu Ziya Hurşit üzerine aldı, ancak dönemde açık ya da kapalı muhalif olan herkes yargılandı. Bu suikast olayı Mustafa Kemal Paşa'yı ve İsmet Paşa'yı çok üzdü. Dahası eski arkadaşların bu olay yüzünden tutuklanması daha büyük bir yıkım oldu. Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa'da tutuklanmalar arasında idiler. Bu paşalar serbest kaldılar ancak bu olay sonrasında emekli edildiler.³⁰

1929 yılı dünyayı saran ekonomik kriz, iyi durumda olmayan Türkiye ekonomisinde etkiledi. Bu krize karşı bir takım çözümler aranmaktaydı. Daha liberal politikalar izleyen bir partinin kurulması düşünülen çözümlerden biriydi. Mustafa Kemal Paşa Fethi Bey'e Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurarak bir çıkış yolu bulmayı ummuştu. Öyleki Mustafa Kemal Paşa kız kardeşi Makbule Hanım'ı da bu partiye dâhil ederek partiyi öne çıkarmak istemişti. Ancak ikinci kez denenen bu çok

²⁵ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 298.

²⁶ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 462-464; Ş. S. Aydemir **İkinci Adam**, I, s. 300-301; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 78-79.

²⁷ **İsmet İnönü**, s. 73.

²⁸ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 482-486; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 377.

²⁹ **İsmet İnönü**, s. 76.

³⁰ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 472-475; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 321-323.

particilik girişimi yine başarıya ulaşamadı. Fethi Bey'in İzmir'de yaptığı konuşma bir takım kesmi galeyana getirir nitelikte görüldü ve Mustafa Kemal Paşa partinin tasfiye edilmesini istedi. 12 Ağustos 1930'da kurulan parti 18 Kasım'da kendini feshetti.³¹

Gelişen bu olaylara rağmen İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın yanındaydı ve iki kadim dost devleti birlikte yönetmeye devam etmekteydiler. Ne varki uzun süre beraber çalışmanın vermiş olduğu yorgunluk ve oluşan tartışma ortamının durgunlaşması için İsmet Paşa bir süre de olsa uzaklaşmak gerektiğini düşündü. Yaşanan birkaç hadise sonrasında İsmet Paşa 17 Eylül 1937'de istifasını verdi. Celal Bayar hükümeti kurdu.³²

10 Kasım 1938'de Gazi Mustafa Kemal Atatürk vefat etti. Bu acı vefatın ardından Meclis İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı olarak seçti. İsmet Paşa'nın istifası sonrasında Başbakan olan Celal Bayar 25 Ocak 1939'a kadar bu görevinde kalabildi. Seçimlerin bu tarihte yenilenmesi ile Refik Saydam hükümeti kurdu.³³ Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele'de bu yeni seçimle milletvekili oldular. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduğu sırada bir dünya savaşı başlamak üzereydi. İsmet İnönü 26 Ağustos 1938 CHP Olağanüstü Kurultayı'nda Milli Şef, Atatürk'de Ebedi Şef ilan edildi.³⁴ Dünya savaşına doğru gidilen süreçte oluşturulan bloklaşmalara karşı Türkiye'de İsmet İnönü'nün Başbakanlığı döneminde birtakım tedbirler alınmıştı. Balkan Devletleriyle Balkan Antantı, Akdenizde'ki güçler ile Akdeniz İttifakı, İslam Devletleriyle Sadabat Paktı gibi anlaşmalar imzalandı. Dahası Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi de yapılarak Boğazlarla ilgili meselelerde söz hakkı sadece Türkiye'ye ait oldu. Bunlar dışında birde Hatay meselesi vardı. 1937'de Fransa ile Türkiye bir statü belirledi ve Hatay iç işlerinde serbest dışişlerinde Suriye'ye bağlı oldu. Daha sonra da Hatay'da yapılan seçimler ile yönetim kadrosu belirlenerek Hatay Devleti kuruldu. Bu devletin Türkiye'ye katılmayı istemesi üzerine Fransa'da bu isteği kabul etti ve 30 Haziran 1939'da Hatay Türkiye'ye katıldı.³⁵ Yaklaşan dünya savaşına karşı dış politikada bu yönde adımlar atılmıştı.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Amerika ve İngiltere Türkiye'yi savaşa sokmak için uğraşmışlardı. Fakat İsmet İnönü hazırlıklarının tam olmadığını ileri sürerek savaş ilanından kaçınmaktaydı. İngiltere, 20 Şubat 1945'te, Türkiye'ye bir muhtıra vererek,

³¹ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 488-490.

³² İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 548-549; **İsmet İnönü**, s. 79; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 119-122.

³³ Şevket Sürreya Aydemir, **İkinci Adam**, II, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011, s. 18,38-41.

³⁴ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, II, s. 48; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 130-135.

³⁵ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, II, s. 116-117.

25 Nisan'da müttefikler arasında yapılacak olan San Francisco Konferansı'na, 1 Mart 1945'ten önce Almanya'ya savaş ilan eden ülkelerin davet edileceğini, Türkiye'nin de bu tarihten önce savaşa girmeye karar verirse, Birleşmiş Milletler Bildirisi'ne katılabileceğini bildirdi. Türkiye de bunun üzerine 23 Şubat 1945'te, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti ve 27 Şubat'ta da BM Bildirisi'ni imzaladı. Bunun üzerine 5 Mart'ta konferansa resmen davet edildi ve böylece BM'nin kurucu üyeleri arasına katıldı.³⁶ İnönü ülkeyi savaşa sokmadı ve savaşın felaketinden ülkeyi korudu. Ancak ülkenin savaşa girmemesine rağmen seferberlik ilan edilmişti ve bir milyon asker silah altında tutulmuştu.

Türkiye San Francisco Konferansı'nda çok partili hayata geçeceğini duyurmuştu. Bu sebeple bir muhalif partiye ihtiyaç vardı. O dönemde Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes CHP içinde muhalefet yaparak partiyi eleştirmekteydiler. CHP Meclis Kurulu'na bir belge sunarak Milli Egemenlik ilkesine uygun olarak parti içerisinde demokrasi talep ettiler. Dörtlü Takrir olarak anılan bu belge ile bir kırılma gerçekleşti ve İsmet İnönü bu kişilerin parti içinde değil partiden ayrılarak muhalefet yapmalarını önerdi. Bu dört kişi CHP'den ayrılarak 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurdular.³⁷ 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar CHP yeni önlemler almakta ve iktidarı elinde tutmaya çalışmaktaydı. Ancak CHP seçimi kaybetti. 22 Mayıs'ta Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçildi ve hükümeti Adnan Menderes kurdu. İnönü, Malatya milletvekili olarak Meclis'e girdi ve CHP'nin Genel Başkanı olarak görev yapmaya başladı.³⁸

DP, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanarak 1960'a kadar iktidarda kaldı³⁹ ve 27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetimine el koyunca iktidardan düşürüldü. 15 Ekim 1961'de seçim yapıldı. Bu seçimde CHP en çok milletvekili çıkaran parti olmasına rağmen tek başına iktidar olamıyordu. İnönü 15 Kasım'da Başbakanlığı kabul etti ve DP yerine kurulan Adalet Partisi ile ilk Koalisyon Hükümeti'ni kurdu. 24 yıl sonra İnönü yeniden Başbakan idi. Darbeyi gerçekleştiren Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı oldu.⁴⁰ Ordunun siyasete bulaşması ile ülke siyasi bir bunalım dönemine girdi. Birinci Koalisyon Hükümeti istifa etti ve 25 Haziran 1962'de İnönü

³⁶Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, II, s. 257-259; **İsmet İnönü**, s. 89-90; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 244-248.

³⁷Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, II, s. 441-442; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 277-278.

³⁸Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, II, s. 490-493; **İsmet İnönü**, s.96; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 300-301.

³⁹Şevket Sürreya Aydemir, **İkinci Adam**, III, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011, s. 141, 287.

⁴⁰Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, III, s. 541; **İsmet İnönü**, s. 95.

Başkanlığında İkinci Koalisyon Hükümeti kuruldu.⁴¹ Bu koalisyon döneminde de darbe girişimleriyle uğraşıldı. Koalisyon içi uyum da söz konusu değildi ve 2 Aralık'ta hükümet istifasını verdi. Yeni hükümeti kurma görevi yine İnönü'ye verildi. 25 Şubat 1965'e kadar Başbakan olan İnönü bu tarihte istifasını verdi ve muhalefet kanadına geçti.⁴² Muhalefette kaldığı süre içerisinde parti içi sorunlar ile uğraştı. Parti, seçimlerde ikinci parti durumuna düşünce yapılan yenilik ve izlenen stratejiler yeniden ele alındı. Parti içi çekişme ve bölünme sonucu İsmet İnönü, 7 Mayıs 1972 tarihli CHP'nin Beşinci Olağanüstü Kurultayı'nda partinin Genel Başkanlığı'ndan çekildiğini açıkladı ve 5 Kasım'da da partiden istifa etti.⁴³

İsmet İnönü 25 Aralık 1973'te Çankaya Pembe Köşk'te vefat etti. İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün cenaze töreni 28 Aralık günü yapıldı. Naaşının Atatürk'ün yanına defnedilmesine yönelik Bakanlar Kurulu kararı ile Anıtkabir'e getirilen İnönü'nün naaşı Atatürk'ün mozolesinin tam karşısında toprağa verildi.⁴⁴

B- MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLAMASI

Mustafa Kemal Paşa, bir döneme ışık tutan ve 15 – 20 Ekim 1927 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Büyük Kongresinde verdiği uzun Nutuk'un da, Milli Mücadele'nin 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla başladığını söyler.⁴⁵

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa, yani 31 Ekim 1918'de Adana'da Alman Generali Liman von Sanders'in yurduna geri dönmesi üzerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına getirilmişti.⁴⁶ 7 Kasım 1918'de Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve komuta ettiği Yıldırım Orduları Grubu dağıtılmıştı ve ardından dönemin Sadrazamı olan Ahmet İzzet Paşa Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a davet etmişti.⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiğinde İzzet Paşa Hükümeti istifa etmişti ve yerine Tefik Paşa Hükümeti kurulmuştu. Bu hükümetin zayıf olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa yeniden İzzet Paşa'yı iş başına getirmeye

⁴¹ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, III, s. 553.

⁴² Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 390-413.

⁴³ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, III, s. 568; **İsmet İnönü**, s. 98; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 427,486.

⁴⁴ **İsmet İnönü**, s. 98; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 503-504.

⁴⁵ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 1.

⁴⁶ Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 83-84. Bekir Sıtkı Baykal, "Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait İki Belge", **Bellekten**, XXXVII, S.148, Ekim 1973, s. 1; E. S. Yalçın, **Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri**, s. 181.

⁴⁷ Uluğ İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 148; F. R. Atay, **Çankaya**, s. 163.

çalışmıştı. Padişah Sultan VI. Mehmet Vahidettin ve yönetimde söz sahibi olabilecek kişilerle görüşmüştü. Görüşmeler ve girişimler başarıya ulaşmamış olsa da Tevfik Paşa Hükümeti istifa etmiş, onun yerine Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulmuştu.⁴⁸

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa arkadaşları ile Şişli'deki evinde sürekli toplantılar yapmaktaydı. Girişimlerden herhangi bir sonuç alınmadığı için yapılan toplantılarda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi üzerinde durulmaktaydı.⁴⁹ Padişahın başarısız hükümetler kurdurtması, İstanbul'da siyasi bir hâkimiyet kurmanın mümkün olamayacağını göstermekteydi. Yine de Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya bir görevle gitme taraftarıydı. Bu esnada Doğu Karadeniz de Rumlar bir takım faaliyetler içerisindeydiler. Bölgede asayişsizlik çıkartarak burada bir Rum Devleti oluşturma çabasındaydılar. İstanbul'dan bölgeye müdahale etmek mümkün olmamaktaydı ve Samsun'un işgal edilmesi ihtimali vardı.⁵⁰

Bu ihtimal üzerine bölgeye geniş yetkiler verilecek, dirayetli bir komutanın gönderilmesi gerekliliği ortaya çıktı. Bu hususu açan ve bu kişinin Mustafa Kemal Paşa olması için Damat Ferit Paşa'yı ikna eden, Ali Fuat Paşa'nın akrabası dönemin Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey olmuştur.⁵¹ Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Kıtaatı Müfettişi unvanıyla 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı.⁵² Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, kendisine verilen yetkilerin farkında olunarak verilmediğini belirtmiştir.⁵³

Müttefikler, 1 Kasım 1918'den itibaren Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardı. Müttefiklerin asker sayısı 41.500 İngiliz, 49.000 Fransız, 17.400 İtalyan olmak üzere toplam 107.000'di. 15 Mayıs 1919'dan itibaren, 300.000 kişilik Yunan kuvveti de Anadolu'ya çıkmaya başlamıştı. Ayrıca Anadolu'nun güneyinde Fransız işgalini destekleyen 10.000 silahlı Ermeni, Karadeniz bölgesinde 20-30.000 silahlı Pontusçu Rum çetesi bulunmaktaydı. Mondros Mütarekesi'nin imza tarihinden 19 Mayıs 1919'a kadar Anadolu, daha önce yapılan paylaşım projelerine göre tamamen işgal edilmişti.⁵⁴

⁴⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eserleri Doğumundan Samsuna Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 231-236.

⁴⁹ Erdal Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 10.

⁵⁰ Feridun Kandemir, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, I-II, Nejat Ağbaba Matbaası, İstanbul, 1965, s. 400-403.

⁵¹ Y. H. Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eserleri Doğumundan Samsuna Çıkışına Kadar**, s. 283.

⁵² Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 246,255; E. Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, s. 27.

⁵³ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 7.

⁵⁴ Mehmet Kılıç, **Cumhuriyet Yolunun Kilometre Taşları**, Okan Üniversitesi, İstanbul, 2007, s. 79.

Wilson Prensiplerine ve Mondros Mütarekesi'ne rağmen, yurdun işgal edilmesi karşısında, Anadolu'nun birçok yerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştu. Bu cemiyetlerin kurulmasında İstanbul Hükümeti'nin işgallere kayıtsız kalması da etkili olmuştu. Özellikle işgal bölgelerinin ileri gelen aydınları ve halk bu cemiyetlerin oluşmasında önemli rol oynamışlardı. Ayrıca dönemin yazılı basınında işgallere karşı halkı mücadeleye ve işgale karşı koymaya çağıran yazılar kaleme alınmıştı. Millî bir mücadele vererek, memleketi içine düştüğü kötü durumdan çekip çıkarmayı amaçlayan bu cemiyetler, Millî Mücadele'nin temel taşlarını oluşturmuşlardı. Bunların ilk etaptaki amaçları, ulusal bağımsızlık haklarının korunması için barışçı bir siyasî faaliyette bulunmaktı. Wilson Prensipleri'ne rağmen Müttefiklerin haksız işgalleri ve zulümleri, özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline ses çıkarmamaları, bu cemiyetleri silahlı mücadeleye yöneltmişti. Başlangıçta bölgesel nitelikte kurulan bu cemiyetler, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra başlayan teşkilatlanma sürecinde ulusal bir yapıya sahip olmuşlardı.⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa Samsun'da çalışmalarına başlar başlamaz bölgede dikkatleri üzerine topladı. İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri olan Amiral Calthrope İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği raporlarda, Mustafa Kemal Paşa'nın bölgede yeni bir örgüt kurmakta olduğunu, bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması gerektiğini bildirdi.⁵⁶ İngilizlerin bu tutumu Mustafa Kemal Paşa'yı etkilemedi, aksine bölgede daha önemli faaliyetler yürütmeye sevk etti. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey ve Hamit Bey'i Samsun'da görevlendirdi. Halkı bilgilendirerek her türlü iâşe ve malzemeleri toplatması dâhil Mustafa Kemal Paşa'nın tüm bu çalışmaları İngiliz Gizli Servisi elemanları tarafından İngiliz Hükümeti'ne rapor edilmekteydi.⁵⁷ İngiliz Hükümeti'nin aldığı istihbaratlar doğrultusunda, İstanbul Hükümeti'ne baskıda bulunması üzerine, 8 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırdı.⁵⁸ Bu tarihlerde Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs'ta, İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgal edilmiş olması sebebiyle bütün valilere, kumandanlara ve mutasarrıflara gönderdiği tebliğinde; mitinglerin yapılmasını, yabancı devletlerin delegelerine ve İstanbul'a

⁵⁵ Yücel Özkaya, **İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 7-11.

⁵⁶ Yücel Özkaya, **Millî Mücadele Tarihi**, I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 145-146; F. R. Atay, **Çankaya**, s. 194.

⁵⁷ E. Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, s. 30-33, 41.

⁵⁸ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 310.

protesto telgraflarının çekilmesini bildiren ve adına Havza Genelgesi denilen genelgeyi yayınladı.⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan yapılan çağrışı reddetti ve Amasya'ya geçti. Amasya'da yürütülecek olan mücadelenin esaslarını tespit ederek bir bildiri halinde dağıtabilmek için çalışmalara başladı. 21 – 22 Haziran 1919'da Amasya'da, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Rauf Bey ve Hamit Bey bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda yayınlanacak olan Amasya Genelgesi'nin kararlarını belirlediler. Amasya Genelgesi'nin kararları bir telgraf ile Kazım Karabekir Paşa'ya, sivil ve askeri makamlara bildirildi. Bu kararlar, Milli Mücadele'nin yapısını, tanımını ve işleyişini ortaya koymaktaydı. Özetle en önemli maddeleri; vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir, İstanbul Hükümeti üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirmemektedir, milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır şeklindeydi. Bu maddelerin yanı sıra Sivas'ta umumi bir kongre yapılması kararı alındı ve gizli tutuldu.⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa, halkın teşkilatlanması için uğraşırken, Dâhiliye Nezareti durumdan haberdar olup onu ısrarla İstanbul'a geri çağırarak faaliyetlerini engellemeye çalışmaktaydı.⁶¹ Amasya Genelgesi'nin yayınlanması üzerine İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'nın amacını net bir şekilde anladı.⁶² Bir süre sonra Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 23 Haziran'da bir genelge yayınlayarak Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden azledildiğini bildirdi. Ancak bu esnada hükümette bazı istifalar yaşanması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa soğukkanlılıkla görevini sürdürdü.⁶³ Haziran ve temmuz ayları itibariyle hükümetin, Padişahın ve İngilizlerin baskıları arttı ve hükümet yetkilileri, Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a dönmesini, gerekirse kendisine iki ay izin verilebileceğini bildiren bir yazı gönderdiler. Ancak Mustafa Kemal Paşa, tüm baskılara rağmen geri dönmekte kararlıydı. 3 Temmuz'da Erzurum'a ulaştı. 8 – 9 Temmuz'da Padişah bizzat telgraf başında Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a davet etti, ancak Mustafa Kemal Paşa ne olursa olsun İstanbul'a dönmeyeceğini belirtti. Bunun üzerine

⁵⁹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 15-16.

⁶⁰ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, I, Kastaş Yayınları, İstanbul, Ocak 2004, s.269-270; F. R. Atay, **Çankaya**, s. 196.

⁶¹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 22, 28.

⁶² S. Selek, **Anadolu İhtilali**, I, s. 270.

⁶³ E. Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, s.111-113.

resmi olarak görevine son verildi.⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa'da aynı dakikalarda askerlik vazifesinden istifa ettiğini bildiren telgrafını gönderdi.⁶⁵

Bu istifanın ardından, 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi'ne Mustafa Kemal Paşa bir sivil olarak katıldı ve Kongre'nin başkanı oldu.⁶⁶ Kongre de çok önemli kararlar alındı ve Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın getirildiği 9 üyeli Heyeti Temsiliye kuruldu.⁶⁷ Erzurum Kongresi'nin ardından 4 Eylül 1919 da başlayarak 11 Eylül de sona eren Sivas Kongresi'ne yine Mustafa Kemal Paşa başkanlık etti.⁶⁸ Erzurum Kongresi'nin kararları genişletilerek tüm ülkeyi kapsayacak hale getirildi. Ayrıca Heyeti Temsiliye üyesi 15'e çıkarıldı. Önemli bir mesele haline gelmiş olan manda ve himaye Sivas Kongresi'nde reddedildi.⁶⁹

2 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa istifa etmişti ve yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştu. 20 – 22 Ekim arasında yeni kurulan hükümet ile Mustafa Kemal Paşa arasında telgraf yazışmaları oldu. Bu telgraf yazışmalarıyla, karşılıklı istek ve görüşler beyan edildi. Ancak beyan edilen konular önemli ve hassas konular olduğu için bu yazışmalarla bir sonuç alınamadı. Bu sebeple İstanbul Hükümeti, bir heyet oluşturarak Anadolu'ya göndermeye karar verdi.⁷⁰ Bahriye Nazırı Salih Paşa İstanbul Hükümeti'ni temsil etmesi için görevlendirildi. Amasya'da yapılacak görüşmeye, Mustafa Kemal Paşa yanında Rauf ve Bekir Sami Beyleri olarak katıldı. Olumlu sonuçların elde edildiği bu görüşmede, Mustafa Kemal Paşa için önemli olan İstanbul Hükümeti'nin milli teşkilatlanmayı tanınmasıydı. Ayrıca bu görüşmede önemli olan husus her iki taraftan üyelerin yer aldığı bir meclisin toplanmasının kararlaştırılmasıydı.⁷¹

Amasya Görüşmesi'nden sonra, Mustafa Kemal Paşa toplanacak olan meclisin yeri, meclisin toplanmasından sonra Heyeti Temsiliye'nin alacağı şekil ve Paris Barış Konferansı'nın vereceği karara karşılık ortak bir tavır belirlemek amacıyla bir toplantı düzenledi. 16 Kasım 1919'da yapılan toplantıya, Mustafa Kemal Paşa, Heyeti

⁶⁴ E. Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, s. 143.

⁶⁵ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 22, 28.

⁶⁶ Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara, 1968, s. 77, 81; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 10; F. R. Atay, **Çankaya**, s. 203-205.

⁶⁷ M. Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 101.

⁶⁸ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutatnakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 1-3; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 10.

⁶⁹ Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s. 84,97.

⁷⁰ Zeki Çevik, **Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1919 – 1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 248.

⁷¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 122.

Temsiliye, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Selahattin Bey ve Şemsettin Bey katıldı. Toplantıda, 21 Aralık 1918’de kapatılan meclisin İstanbul’da toplanması kararı alındı ve Misak-ı Milli’nin temel hususları belirlendi.⁷²

12 Ocak 1920’de Osmanlı Mebusan Meclisi İstanbul’da toplandı.⁷³ Mustafa Kemal Paşa Ankara’da kalmak şartıyla başkan olmayı ve Mecliste Müdafaa-ı Hukuk Grubu’nun kurulmasını istemişti. Ancak bu grup yerine Fellahı Vatan Grubu kuruldu ve Meclis başkanlığına Hikmet Reşat Bey getirildi. 28 Ocak günü Misak-ı Milli Meclis’te okunarak kabul edildi.⁷⁴ 17 Şubat günü de dünyaya duyuruldu. Misak-ı Milli’nin maddelerini İngiliz Hükümeti hoş karşılamadı ve İstanbul Hükümeti’nin Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket ettiğini ileri sürerek rahatsızlığını dile getirdi. İngilizler, Güneydoğu Anadolu’da Ermenilerin öldürüldüğünü iddia etmekteydiler ve bu olaylardan ötürü de Mustafa Kemal Paşa’yı suçlamaktaydılar. İstanbul Hükümeti’nin de Mustafa Kemal Paşa ile olan münasebeti öne sürülerek 16 Mart 1920’de İstanbul işgal edildi.⁷⁵ 18 Mart’ta ise İstanbul’daki Meclis süresiz tatil edildi.⁷⁶

İstanbul’un işgal edilmesi ve buradaki Meclisi’in dağıtılması Mustafa Kemal Paşa için bir fırsat oldu. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti’ni bertaraf ederek Heyeti Temsiliye’yi bir hükümet gibi çalıştırmayı ve Ankara’da bir meclis toplamayı düşünmekteydi. Bu düşüncesini Kolordu Kumandanlıkları’na ve valiliklere bildirdi. Ankara’da toplanacak meclis için hazırlıklar tam anlamıyla bitirilmediyse meclis 23 Nisan 1920’de Ankara’da Büyük Millet Meclisi adıyla toplandı.⁷⁷ Sonraki gün toplantıda Mustafa Kemal Paşa Başkanlığa seçildi. Yeni Meclis saltanat ve hilafete bağlılıklarını, amaçlarının saltanatın, hilafetin ve vatanın kurtarılması olduğunu ilan etti.⁷⁸

Ankara’da yeni bir meclisin oluşturulmasının çalışmaları sürerken, 18-25 Nisan’da Müttefikler San-Remo Konferansı’nı topladılar. Bu konferansın konusu, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış antlaşmasının şartlarının belirlenmesiydi.⁷⁹ Yapılacak olan antlaşmanın kararları daha önce Ocak 1919’da Paris’te düzenlenen Paris

⁷² Z. Çevik, **Milli Mücadele’de Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş (1919 – 1923)**, s. 255-256.

⁷³ Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 85, Ahmet Mumcu, “*Misak-ı Milli ve Anayasamız*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I, S.3 (Temmuz 1985), s. 822.

⁷⁴ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yeditepe Yayınları, Kasım, 2014, s. 166-175.

⁷⁵ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Musanya’ya Kadar**, III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.39-42, 44.

⁷⁶ S. Tansel, **Mondros’tan Musanya’ya Kadar**, III, s. 86.

⁷⁷ S. Selek, **Anadolu İhtilali**, I, s. 347-352.

⁷⁸ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 274,290-293.

⁷⁹ Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 105.

Bariş Konferansı'nda ele alınmıştı. Ancak Paris'te Müttefikler Osmanlı Devleti'nin topraklarını kendi aralarında paylaşamadığı için akabinde San-Remo Konferansı toplandı. San-Remo Konferansı'nda kabul edilen kararları Osmanlı Devleti'ne bildirmek için Osmanlı Devleti'nden bir temsilci gönderilmesi istendi.⁸⁰ Çağrı üzerine Tevfik Paşa Başkanlığında bir heyet Paris'e gitti ve Müttefiklerin kendi aralarında kararlaştırdıkları maddeler ile İstanbul'a döndü. İstanbul'da Padişah başkanlığında toplanan Saltanat şurası'nda Tevfik Paşa'nın getirdiği maddeler görüşüldü ve çoğunluk oyla kabul edildi. İstanbul Hükümeti, antlaşmanın imzalanacağı Spa Konferansı'na delege olarak Tevfik Paşa, Hadi Paşa ve Reşat Halis'i gönderdi.⁸¹ Spa Konferansı'nda 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imza edildi.⁸²

C- MİLLİ MÜCADELEDE MUHAREBELER DÖNEMİ

Türk Milli Kurtuluş Mücadelesinin temel amacı, tarih içinde ömrünü tamamlayan, dağılmış ve her taraftan istilaya uğramış Osmanlı Devleti'nin enkazında Türklerin yaşadığı yerleri kurtararak yeni bir milli devlet kurmaktır. Mustafa Kemal Paşa bağımsız bir devlet kurma amacı doğrultusunda ilk önce İstanbul'da hükümet ile işbirliği içerisinde bir şeyler yapmaya çalıştıysa da, çabalarının boşuna olduğunu görüp, kendisi ile fikir birliğinde olan diğer Milli Mücadele kahramanlarının desteğiyle Samsun'a çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan Ankara'ya kadar uzanan bir teşkilatlanma sürecinde halkı bu kurtuluş mücadelesine inandırmak istemişti. Çok yönlü bir şekilde ilerletilen mücadelelere askeri mücadeleler eklenecekti. Askeri mücadelelerde, Türk askeri hareketlerini zayıflatan iç isyanlar hususu burada önem arz etmektedir.

İç isyanlar, Anadolu içerisinde çeşitli bölgelerde baş gösteren ayaklanmalardı. Milli Mücadele Dönemi'nde önemli bir yere sahipti.⁸³ Bu isyanlar düzenli birlikler ve Kuvayı Milliye birlikleri tarafından bastırıldı.⁸⁴

⁸⁰ Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s. 80-82.

⁸¹ Y. Özkaya, **Milli Mücadele Tarihi**, I, s. 283- 287.

⁸² Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş SavaşıKronolojisi**, (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s.116.

⁸³ İsmet İnönü, "*İstiklal Savaşı ve Lozan*", **Belleten**, XXXVIII, S.149, Türk Tarih Kurumu, (Ocak 1974), s. 11-13. (Cumhuriyet'in 50. Yılı dolayısıyla Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen konferansta İsmet İnönü'ye ait konuşmadır).

⁸⁴ F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 229-235; Zararlı ve yararlı cemiyetler hakkında detaylı bilgi için bakınız; Yücel Özkaya, **İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

BMM'nin Ankara'da toplanmasından önce, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde halk silahlanarak milis kuvvetler oluşturmuştu ve işgalci kuvvetlere karşı bir mücadeleye girişmişti. Ancak işgalci kuvvetlerin sayı ve askeri malzeme bakımından üstünlüğü göz önüne alınınca, bu milis kuvvetler yetersiz kalmıştı. Müttefiklerin Anadolu'ya gönderdiği askeri birlikler ile mücadele etmek ve yurdu bu işgalcilerden temizlemek için milis kuvvetleri düzenli ordu haline getirmek bir zorunluluk olmuştu. Bu arada Batı Cephesi Genel Kuvayı Milliye Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Moskova elçiliğine atanması üzerine Batı Cephesi ikiye bölündü. Batı kısmına Albay İsmet Bey, Güney kısmına Albay Refet Bey tayin edildi. Bu tayinlerin akabinde milis kuvvetler düzenli birlikler haline getirildi.⁸⁵

Batı Cephesi'nde Yunan ordusu, Bursa, Uşak, İzmit ve Menderes civarında bulunmaktaydı ve bu bölgedeki askeri kuvvetten sayıca ve silahça üstündü. Yunan ordusu kuzeyde Bursa'nın doğusunda, güneyde Uşak'ın batısına kadar ilerlemişti. 28 Ağustos 1920'de Uşak, 27 Ekim'de Gediz Yunanlıların eline geçmişti. Güney Cephesi'nde Fransızlar ile yoğun çatışmalar yaşanmaktaydı. Ayrıca Ermeniler de bu bölgede Fransızlara destek vermekteydiler.⁸⁶ Doğu Cephesi'nde de Ermeni çeteleriyle mücadeleler vardı ve bu çetelere karşı taarruz kararı verildi. Cephe Kumandanı Kazım Karabekir Paşa bölgeyi Ermenilerden temizledi ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanarak Büyük Ermenistan meselesi tarihe karıştı.⁸⁷ Daha sonra meydana gelen gelişmeler üzerine Doğu sınırı için 16 Mart 1921 tarihli Moskova⁸⁸ ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçerli olacaktı.⁸⁹

10 Ocak 1921'de Batı Cephesi'nde İsmet Bey ve Refet Bey hem Yunanlılara hem de isyan eden eski Kuvayı Milliye lideri Ethem'e karşı verilen İnönü Muharebesi'ni kazandılar.⁹⁰ 27 Ocak'da Müttefikler, İstanbul Hükümeti'nden Londra'da toplanacak olan konferans için delegeleriyle katılmalarını ve bu delegeler arasında BMM Hükümeti'nin temsilcisinin de bulunmasını istediler.⁹¹ Bu tavır Müttefiklerin BMM Hükümeti'ni tanımadıklarının bir işaretiydi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu durumun kabul edilemez olduğunu belirtmesi üzerine İtalya'nın aracılığıyla

⁸⁵ E. Z. Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918 – 1965)**, s. 85-86; Hamza Eroğlu, “İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, II, S.4, (Kasım 1985), s. 66; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 11.

⁸⁶ F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 252, 229- 235.

⁸⁷ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2014, s. 1001.

⁸⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/12, TBMM Matbaası, Ankara, s. 34-39.

⁸⁹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 327.

⁹⁰ F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.295; İ. İnönü, “İstiklal Savaşı ve Lozan”, s. 17-18.

⁹¹ M. Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, IV, s. 93, 106.

Ankara'dan da bir heyet davet edildi.⁹² Bunun üzerine Ankara'dan Bekir Sami Bey başkanlığında bir kurul ve İstanbul'dan Tevfik Paşa başkanlığında bir kurul Londra'ya gitti.⁹³ Bekir Sami Bey'e milli sınır dâhilinde memleketin bağımsızlığını ve milletin istiklalini temin etme talimatı verildi. Görüşmeler 12 Mart 1921 gününe kadar sürdü. Konferansta Sevr Antlaşması'nın küçük bir kısmının değiştirilmiş hali Bekir Sami Bey tarafından Meclise danışılmadan imzalandı. Ancak BMM bu antlaşmayı onaylamadığı gibi Bekir Sami Bey'i Dışişleri Bakanlığı görevinden alarak yerine, Yusuf Kemal Beyi getirdi.⁹⁴

Türk ordusunun kuvvetlenmesine fırsat vermek istemeyen Yunanlılar Londra Konferansı'nın sonucunu beklemeden İzmir'e yeni kuvvetler çıkarttılar. Başlayan muharebelerle Türk ordusu, Türk milletinin mâkûs talihini yendi ve Yunan ordusu mağlup edildi. İnönü'de ikinci kez mağlup olan Yunan birlikleri 10 Temmuz 1921'de tekrar bir saldırı başlattı ve şiddetli çarpışmalar sonucu Afyon, Kütahya ve Eskişehir Yunan kuvvetlerinin eline geçti.⁹⁵ Türk birlikleri etkili bir taarruz gerçekleştirmek amacıyla Sakarya'nın doğusuna çekildi. Yunan birliklerinin ilerlemesi ve buna karşılık Türk birliklerinin geri çekilmesi BMM'nde şiddetli tepkilere neden oldu.⁹⁶

Meclis'te tartışmalar sonucunda Mustafa Kemal Paşa'dan ordunun başına geçmesi istendi. Mustafa Kemal Paşa, ordunun başına geçmek için, Meclis'in tüm yetkilerini üç ay için kendisine devredilmesini talep etti. Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921'de bir kanunla Meclis'in tüm yetkilerini ve Başkomutanlık sıfatını aldı.⁹⁷ Böylelikle, Erzurum Kongresi'nden beri sivil olan Mustafa Kemal Paşa milli irade kararıyla yeniden üniformasını giydi. 7-8 Ağustosta Tekâlif-i Milliye (Ulusal Vergiler) Emirlerini yayınladı. Bu emirle halk elindeki silah, kıyafet ve hertürlü iaşeyi orduyla paylaşacaktı. 13-14 Ağustos arasında Yunan ileri harekâtı tehlikeli bir boyutta devam etti. Yunan birliklerinin sayıca üstün olmalarına rağmen Yunan mukavemeti kırıldı ve sathı müdafaanın ilan edilmesi ile taarruz gücü Türk ordusuna geçti. 10-13 Eylül'de Yunanlılar büyük bozguna uğratıldı ve Mustafa Kemal Paşa'ya Mareşal ve Gazi unvanı verildi.⁹⁸

⁹² E. Z. Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918 – 1965)**, s. 96-97; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 – 1995**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2009, s. 392.

⁹³ M. Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, IV, s. 93, 106.

⁹⁴ Muhittin Gül, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Barış Yayınevi, Ankara, 2006, s. 178-179.

⁹⁵ İ. İnönü, *“İstiklal Savaşı ve Lozan”*, s. 18-19.

⁹⁶ E. Z. Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.100.

⁹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/12, TBMM Basımevi, Ankara, 1960, s. 18-19.

⁹⁸ Metin Ayışığı, **Belgeler Işığında Milli Mücadele Tarihimiz**, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 192-203; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 19-20.

Sakarya Zaferi, Yunan ordusunun moralini sarstı. Yunan halkı barış, askerleri de terhis istemeye başladı. Yunan Hükümeti artık Müttefikler tarafından da desteklenmemekteydi. Öyle ki Fransızlar barış masasına oturmuştu. Fransa Başkanı Briand Türklerle barış yapmak için, Fransa Hariciye Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'u Ankara'ya gönderdi ve 13 Haziran 1921 günü görüşmelere başlandı. Çetin ve tartışmalı görüşmelerden sonra 20 Ekim günü Ankara Antlaşması imzalandı.⁹⁹ Ankara Antlaşması'yla Güney Cephesi tamamen güvenli hale getirildi. Sakarya Zaferi tüm dünyada yankı buldu. Sovyet Rusya ile Moskova ve Kars Antlaşmaları imzalandı. Amerika'nın Ankara'da kurulan Meclise karşı tutumu değişti.¹⁰⁰

Müttefikler yenilgiyi kabullenmeseler de yine de mütareke ortamı aradılar. 21 Mart 1922'de Paris'te bir toplantı düzenlediler ve aldıkları kararları BMM ile İstanbul Hükümetleri'ne ve Yunanistan'a bildirerek mütareke teklifinde bulundular. İstanbul Hükümeti, yapılan teklifte İzmir ve Anadolu'da işgal edilen bölgelerin tahliyesinin yer almadığını ve Trakya ile ilgili bir beyanın olmadığını, bu şartlar altında İstanbul'un güvende olmadığını bildirdi.¹⁰¹ Yunanistan, Anadolu'da düştüğü durumdan kendini çıkarabilecek olan bu mütareke teklifini hemen kabul etti. BMM Hükümeti ise prensipte mütarekeyi kabul ettiğini, fakat mütareke imzalandıktan sonra dört ay içinde Anadolu'nun boşaltılması şartını koydu. Müttefikler, Ankara'nın bu isteğini reddettiler ve BMM Hükümeti'nin mütareke konusunda bir anlaşmaya varılmasa bile, barış görüşmelerinin ertelenmesi teklifini de kabul etmediler. Ortak yolun arandığı bu süreçte Yunanlılar girdikleri yerleri boşaltmak yerine, 18-20 Nisan'da Söke ve Kuşadası'na girerek yeni yerleri işgale başladılar. Bununla yetinmeyen Yunanlar barışı kabul ettirmek için İstanbul'u işgal etmeye yeltendiler. Ancak diğer işgalci devletlerin bu fikirlerine yanaşmaması üzerine isteklerinden vazgeçtiler.¹⁰²

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele'nin en başından beri tek amacının kayıtsız şartsız tam bağımsızlık olmasından ötürü, Anadolu topraklarının işgalcilerden temizlenmesinin son aşamasını gerçekleştirmek üzere cepheye gitti. Büyük Taarruz için hazırlıklar gizli bir şekilde kimseye hissettirmeden yapılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da bulunduğu dair kamuoyunu inandırmak için gazetelerde, köşkte çay partileri yapıldığı yönünde haberlere yer verilmekteydi. Fakat aslında Mustafa Kemal Paşa cephede gizli bir şekilde hazırlıkları yürütmekteydi. Gizli yapılan

⁹⁹ F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 371-373.

¹⁰⁰ E. Z. Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 104-105.

¹⁰¹ K. Özalp, **Milli Mücadele**, I, s. 227-228.

¹⁰² M. Ayışığı, **Belgeler Işığında Milli Mücadele Tarihimiz**, s. 202-205.

hazırlıklarla Türk ordusu 26 Ağustos günü şiddetli top ateşi ile taarruza başladığında Yunan kuvvetleri bu durumu idrak edemediler. Türk ordusunun taarruz yapacağını biliyorlardı, ancak bu kadar kısa sürede hazırlıklarını tamamlayacağını beklemiyorlardı.¹⁰³

Yıllardır süren cephelerdeki savunma savaşları 26 Ağustos¹⁰⁴ itibariyle taarruza döndü. 30 Ağustos günü yapılan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni Türk ordusu büyük bir zaferle kazandı. Bundan sonra Türk ordusu yönünü İzmir'e çevirdi ve 9 Eylül günü İzmir işgalci Yunan kuvvetlerinden temizlendi.¹⁰⁵ Kıyı bölgesinden Boğazlara yönelen Türk birliklerinin hedefi Çanakkale ve İstanbul olunca İngilizler telaşlandı ve mütareke yapılması için teşebbüse geçti. Bir yandan da Çanakkale ve İstanbul'da savunma hazırlıklarına giriştiler.¹⁰⁶ Eğer Türk kuvvetlerinin taarruzu devam ederse karşılık verecekleri konusunda anlaşılabilir. Müttefik ve Türk birlikleri ateş etmeden karşı karşıya ateş emrinin gelmesini beklerlerken mütareke teklifi geldi. Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'nda münasebeti sağlayan Franklin Bouillon bir mütareke ortamı sağlamak için İzmir'e gönderildi. Daha sonra İstanbul'dan General Harrington vasıtasıyla Müttefiklerin mütareke teklifi resmi olarak yapıldı.¹⁰⁷

Askeri mücadelelerin ardından diplomatik mücadeleye başlanacaktı. Ankara'daki hükümet ilk önce tüm yetkilerin kendisine ait olduğunu göstermekle işe başlayarak Saltanat Sistemini ortadan kaldırdı. Siyasi yönetimi teke indirip sürdürülecek olan diplomasi stratejisini geliştirmeye başlayacaktı. Çok uzun ve meşakkatli bir yolun kendisini beklediğinin farkında olup bu yolu olabildiğince etkili adımlarla yürümeye ve sonunda askeri başarılarını taçlandırarak bir netice elde etmeyi amaçlamıştı. Mustafa Kemal Paşa geçirdiği sıkıntılı günlerinde çevresindekileri sürekli tetkik edip her türlü davranışlarını takip ederek diplomatik mücadelede en iyi çalışmayı gösterecek kişinin İsmet Paşa olacağına kanaat getirmiştir. Bu düşüncesi Lozan öncesinde Mudanya'da İsmet Paşa'nın üstün gayretiyle kesinleşmiştir.

¹⁰³ K. Özalp, **Milli Mücadele**, I, s. 234.

¹⁰⁴ İ. İnönü, **Defterler**, s. 41.

¹⁰⁵ M. Cemil Bilsen, **Lozan**, I, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933, s. 428; Necdet Uğur, **İsmet İnönü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2002, s. 14.

¹⁰⁶ İ. İnönü, "İstiklal Savaşı ve Lozan", s. 23.

¹⁰⁷ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 288.

BİRİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NA GİDEN SÜREÇ

A- MUDANYA MÜTAREKESİ

1- Mütareke Ortamının Sağlanması

Anadolu'da zafer havası dolu dolu yaşanmaktaydı. Anadolu, içerisindeki işgalci güçlerden temizlendi ve artık dikkatler Boğazlar bölgesine çekildiği için, Yunanlarla değil İngilizlerle karşı karşıya kalındı.

Türk kuvvetlerinin taarruzunun çabukluğu, büyük alanı kapsamaması ve kesin bir durum yaratması tüm dünyanın en çokta İngiltere'nin ilgisini ve öfkesini çekti. Bu bakımdan İngiltere ve müttefikleri hem askeri hem de siyasi manevralarla bundan sonraki süreci yönetmeye çalışacaklardı. Türk yönetimi Boğazlar, Çanakkale ve Kocaeli bölgesine askeri birlikler gönderdi, ama silahlı bir çatışmaya mahal verilmeden mütarekeyi ön planda tutmaktaydı. Türk kuvvetlerinin karşısında bulunan İngiliz kuvvetleride herhangi bir müdahalede bulunmamaktaydılar. Askeri harekât böylesine yumuşak olmasına karşın siyasi temaslar oldukça gergin yürütülmekteydi.¹⁰⁸

Türk kuvvetlerinin taarruzu karşısında Yunan kuvvetlerinin aldıkları mağlubiyet sonrasında, İngiltere'deki hükümet dış politikasında herhangi bir değişiklik yapma niyetinde değildi.¹⁰⁹ Başbakan Lloyd George, yenilgiyi kabullenmesede kamuoyunun savaş istememesi ve hesapta olmayan bu başarılar sonucu değişen şartları yeniden bir çizgiye taşımaya çalışmaktaydı. İngiliz Hükümeti, Türk Zaferi'nin kendi çıkarlarına tesirini görüşmek üzere 7 Eylül'de bir toplantı yaptı. Anadolu'da Türklerin başarılarının ve Yunanlıların başarısızlıklarının İngiltere'nin Avrupa politikasını terk etmesi için yeterli bir sebep olmadığı belirtilmekteydi.¹¹⁰ İngiliz Dışişleri Bakanı Kedleston Markisi Curzon¹¹¹, İtalya ve Fransa'nın, kendilerine ihanet ettiklerini iddia ederek bu iki devletin politikalarını eleştirdi. Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, Yunan

¹⁰⁸ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 291- 292.

¹⁰⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e**, Milliyet Yayınları, Ağustos 1972, s. 512.

¹¹⁰ İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 77-78; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 435.

¹¹¹ İngiliz devlet adamı Lloyd Curzon of Kedleston, 1859 yılında Kedleston – Derbyshire'de doğdu. Eton Koleji'ni bitirdi. 1885 yılında Muhafazakâr Parti'den milletvekili seçildi. 1898'de Hindistan Genel Valiliği'ne atandı. 1919'da Lloyd George'un, Yunanlıları, Anadolu'yu istilaya zorlamasına ve Türkler'e karşı savaş tehdidinde karşı çıktı ve Fransa Başbakanı Poincaré ile anlaşarak Türkler'i barış müzakereleri yapmağa çağırdı. 1922'de Andrew Bonar Law Başbakan seçilince onun kabinesinde Dışişleri Bakanı olarak daha serbest hareket edebilme imkânı buldu. 1922-1923 Lozan görüşmelerinde İngiliz Heyetine Başkanlık etti. 1925 yılında Londra'da öldü. İngiltere'nin, özellikle doğu sorunları konusunda en bilgili Dışişleri Bakanı idi. Bakınız: David Walder, **Çanakkale Olayı**, Çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 84; Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 270.

kuvvetlerinin güvenliğini sağlamak için Türklere karşı bir mücadeleden yana değildi.¹¹² Hükümet toplantısında, Boğazları bırakmamak ve Gelibolu'yu korumak amacıyla gerekirse bölgeye takviye bir kuvvet gönderme kararı baskındı. Curzon, Fransa ve İtalya'yı kendileri ile iş birliği yapmaya çağırdı ve gerekirse bölgeye tek başına kuvvet sevk edeceğini belirtti.¹¹³ Toplantıda İngiltere'nin dominyonlarına da çağrıda bulunuldu. Kabinede bu fikirlere karşı Boğazların ne zamana kadar tahakküm altında tutulabileceğini ileri sürüp mücadelenin gereksizliğini belirtenlerde vardı. Başbakan Lloyd George'un Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yenilgiyi kabullenmemesi ve önemli bölgelerin Türklerin eline geçmemesi için kabinede mücadeleye devam kararı verildi.¹¹⁴

İngiliz kabinesinin aldığı bu karara ek olarak Fransa, Türk birliklerinin bu kesin zaferin ardından Boğazlar'a doğru ilerlemesinden kaygılanarak İngiltere'yi desteklemeye karar verdi.¹¹⁵ Ancak Fransa, kamuoyunun yeni bir savaşa karşı olmasından dolayı oluşan bu ortamdan rahatsız oldu ve bu sebeple orta yol bulabilmek ümidiyle Fransız Yüksek Komiseri General Maurice Cesar Joseph Pelle'yi¹¹⁶ Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e gönderdi. Pelle, İngilizlerin ilan ettiği tarafsız bölgeye Türk birliklerinin girmemesini tavsiye etmekteydi. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa böyle bir bölgeyi BMM Hükümeti'nin tanımadığını, Trakya'yı kurtarmadan ordunun durdurulmasının imkânsız olduğunu söyledi.¹¹⁷

İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charles Harington¹¹⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın hedefinin Boğazlar ve İstanbul olduğunu anlaması üzerine, İngiliz kuvvetlerini İstanbul ve Boğazlar'a yönlendirmeye başladı. General Harington'un isteği üzerine Fransız ve İtalyan birlikleri de Çanakkale'ye getirildi. Bölge tahakküm altına

¹¹² D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 215-217; Gülnihal Bozkurt, "Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX, S.56, Temmuz 2003, s. 492.

¹¹³ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 269.

¹¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, TürkTarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 118; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 434.

¹¹⁵ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 270.

¹¹⁶ 10 Şubat 1921'de Fransız Yüksek Komiseri sıfatıyla İstanbul'a geldi. Haziran 1921'de İstanbul'da Ankara Hükümeti'nin İstanbul Temsilcisi Hamit Bey ile ve 18 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e gelerek Mustafa Kemal ile görüştü. Lozan Konferansı'nın İkinci Dönem görüşmelerinde Fransa'yı temsil etti. Fransa adına Lozan Antlaşması'nı imzaladı. Bakınız: R, Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 280.

¹¹⁷ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 451; Cengiz Kürşat, "Mudanya Konferansı ve Mudanya Mütarekesi Belgeleri (IV)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.41, (Haziran 2000), s. 39.

¹¹⁸ Profesyonel İrlandalı askerdi. İngiltere adına birçok yerde görev yaptıktan sonra İstanbul'a İngiltere'nin Yüksek Komiseri olarak atandı. Mudanya Mütarekesi'nde İngiltere'yi temsil ederek İngiltere adına Mütareke'yi imzaladı. Lozan Konferansı sırasında İstanbul'dan aldığı bilgileri Lozan'daki İngiliz Heyeti'ne iletmekteydi. Detaylı bilgi için bakınız: D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 154-155; R, Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 286.

alınırken diğer yandan İtalya ve Fransa'nın tam desteği sağlanmaya çalışıldı.¹¹⁹ Bu amaçla Churchill bir bildiri yayınladı ve bağlantılı olduğu tüm devlet ve dominyonlarını, Türk kuvvetlerine karşı birlikte hareket etmeye çağırdı.¹²⁰ Ancak bu bildiri büyük tepkiyle karşılandı. İtalya ve Fransa bu bildirden sonra askeri birliklerini geri çekmeye başlarken, İngiliz halkı ve Bakanlar Kurulu'ndaki bazı üyeler de tepkilerini gösterdiler ve savaş hali yaratılmasını eleştirdiler.¹²¹

İngiltere'nin bu tutumuna karşın özellikle Fransa daha ılımlı politikalar yürütüyordu. Fransa ile Türkiye arasındaki ilişki 1921 tarihli Ankara Antlaşması'ndan beri oldukça iyi durumdaydı.¹²² Fransa ve İtalya Türkiye ile savaşa girmeyeceklerini açıkladılar. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın bu tutumu karşısında, Sırbistan ve Romanya'dan yardım istedi. Ancak bu iki devlet Boğazlardaki bu anlaşmazlığa karışmak istemediler. Amerika, Boğazlar sorunuyla yakından ilgilenmesine rağmen Türkiye ile bir çatışma yaşanmasına taraftar değildi. İngiltere'nin bu faaliyetleri karşısında, Mustafa Kemal Paşa'da Yunanlara karşı ortak hareket önerisiyle Bulgaristan'a yanaştı ve Sırbistan'ı kendi safına çekmeye çalıştı. Buradaki amaç, İstanbul ve Trakya'yı hâkimiyet altına almak için İngiltere'yi yalnız bırakmaktı. Tüm bu yaşananlara rağmen, Mustafa Kemal Paşa yinede sorunları diplomatik yolla çözümlenmesinden yanaydı. Bu sebeple İngiliz gazetecisine verdiği demeçte, yapılan savaşlarda Misak-ı Milli sınırlarının aşılmadığını ve yapılacak olan herhangi bir konferansa katılmaya hazır olduklarını açıkladı.¹²³ Ancak Mustafa Kemal Paşa, iç basında tepki çekmemek için Misak-ı Milli tamamen kabul edilinceye kadar askeri hareketten vazgeçilmeyeceğini bildirdi.¹²⁴

Taraflar arasında bir yandan mütarekeye zemin oluşturulması amacıyla görüşmeler sürerken, diğer yandan askeri harekât sözü de tekrarlanmaktaydı.¹²⁵ Müttefikler Türk kuvvetlerinin ilerlemesini durdurmak ve yapılacak olan mütareke şartlarını belirlemek amacıyla 20-23 Eylül 1922'de Paris'te bir araya geldiler. Adına Paris Konferansı denen bu görüşmeye İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon, Fransız

¹¹⁹ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 79-81.

¹²⁰ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 436.

¹²¹ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 85-88.

¹²² Ankara Antlaşması için bakınız: Y. K. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 232-239.

¹²³ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, 273-274.

¹²⁴ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 13, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 306.

¹²⁵ N. Yücel Mutlu, **Lozan'da Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun Arttırılması**, Ankara, Kasım 2005, s. 78; Songül Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999, s. 10.

Başbakanı Raymond Poincare ve İtalya'nın Paris Büyükelçi Kont Sforza katıldı. Konferans gergin bir havada yapılsa da kısa sürede bir takım kararlar alınabildi.¹²⁶ Bu kararlar Büyük Millet Meclisi'ne bir nota ile gönderildi. Müttefikler Büyük Millet Meclisi'ne, yapılacak olan konferansa delege göndermelerini ve mütareke görüşmeleri için Mudanya ya da İzmir'i teklif etmekteydiler.¹²⁷ Mustafa Kemal Paşa bu notaya hemen cevap vermedi ve Müttefiklerin ısrarla üzerinde durdukları tarafsız bölgeye askeri birliklerin girmemesi hususunu dikkate almayarak Türk birliklerini bu bölgeye gönderdi. Ancak herhangi bir çatışma veya müdahale yaşanmadan günlerce İngiliz – Türk birlikleri bu bölgede verilecek emri beklediler.¹²⁸

Askeri birliklerin bu gergin bekleyişleri Fransız diplomat Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa arasında 28 Eylül'de İzmir'de bir görüşmenin gerçekleşmesiyle anlam kazandı.¹²⁹ Bouillon hem Fransa hemde diğer Müttefikler adına bu görüşmeyi yaptığını belirtti. Bouillon'un getirdiği notaya göre, askeri harekât durdurulacak, bir mütareke komisyonu kurulacak, Müttefikler Trakya'nın Meriç'e kadar olan kısmının BMM Hükümeti'ne ait olduğunu kabul edecek, İstanbul boşaltılacak ve BMM Hükümeti Milletler Cemiyeti'ne kabul edilecekti. Bunun karşılığında Türkiye'den Boğazların serbestliği ve azınlıkların korunması talep edildi. Yunanlıların Doğu Trakya'dan çıkarılmasına karşılık ise tarafsız bölgeye asker gönderilmemesi istendi.¹³⁰ Bu şartlar karşılıklı kabul edilince Mudanya Mütarekesi'nin önü açıldı.¹³¹ Bouillon'un getirdiği notaya cevabi bir nota hazırlandı. Notada; Mütareke teklifi kabul edildi ve Mudanya Konferansı'na Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'nın delege olarak tayin edildiği bildirildi. Ayrıca bu notanın içerisinde mütarekenin 3 Ekim 1922 günü toplanması teklifi vardı.¹³²

¹²⁶ Veysi Akın, “Lozan Barış Antlaşması”, **Türkler Ansiklopedisi**, XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 307; D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 281-283.

¹²⁷ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 103-104.

¹²⁸ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 439; D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 334.

¹²⁹ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 439; **Atatürkün Bütün Eserleri**, 13, s. 350-351; D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 276; Hikmet Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992, s. 61.

¹³⁰ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, III, s. 31; D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 337.

¹³¹ Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çeviren Ayhan Tezel, Sender Yayınları, İstanbul, Şubat 1978, s. 514; Muhittin Gül, “*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*”, **Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Matbaası, Ankara, 1994, s. 13.

¹³² İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 110-111.

2- Mudanya Mütarekesi Görüşmeleri ve İmzalanması

Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Eylül tarihli notası¹³³ İngiltere'ye ulaşmadan önce İngiliz kabinesinde savaş tartışmaları yapılmaktaydı. General Harington'un savaş söylemlerine karşı çıkıp barışçı bir tutum sergilemesi ile yeniden silahların konuşması engellenmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın notası kabinede görüşülmüştü ve Curzon artık bir mütarekeden başka çaresi olmadığını görerek, İstanbul'a görüşmelere katılmak için hazırlıkların yapılması talimatını göndermişti.¹³⁴ Konferansta İngiltere'yi General Harington temsil edecekti.

Konferans öncesinde, İstanbul'da toplanan Müttefik Devletlerin Yüksek Komiserleri ve generalleri, Yunanlıların Meriç sınırına çekilmelerini kabul ettiler. Bu karara memnun olmayan Curzon Mudanya Mütarekesine katılacak generallerine bir talimat gönderdi. Talimatında konferansta ele alınacak meselelerde İngiliz tezini bidirmektedir. Buna göre İngiliz Heyeti konferansta; Doğu Trakya sınırının belirlemeli, tarafsız bölgedeki Türk birliklerinin geri çekilmesini sağlamalı ve bu tarafsız bölgenin yönetim şeklinin Müttefikler tarafından belirlenmesini kabul ettirmeliydi.¹³⁵ Curzon'un bu talimatı göstermektedir ki, Mudanya'da sadece bir mütareke görüşmesi yapılmayacak aynı zamanda bir diplomatik savaş da verilecekti. Curzon, hırsını ve baskısını General Harington üzerinden konferans salonunda hissettirecekti. Trakya, İstanbul ve Boğazlar için kuvvet toplayıp yeniden bir savaş açmayı göze alan İngiltere bunu başaramayınca konferansta bir şeyler elde etmeyi ummuştu.¹³⁶

Türk Orduları Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa adına, Büyük Millet Meclisi tarafından mütareke görüşmelerine katılmakla görevlendirilen İsmet Paşa, 30 Eylül akşamı İzmir'den ayrıldı.¹³⁷ 2 Ekim'de Mudanya'ya vardı.¹³⁸ İsmet Paşa'nın başkanlık ettiği heyette, Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Paşa ve Garp Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Kurmay Yarbay Tefrik Bey bulunmaktaydı.¹³⁹

3 Ekim 1922'de bir mütareke imzalanması için düzenlenen konferans Mudanya'da başladı.¹⁴⁰ Konferans yeri eski bir konsolosluk binasıydı. Konferansta Türkiye'yi, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiltere'yi Müttefiklerin Yüksek

¹³³ T. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, s. 439; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 13, s. 347.

¹³⁴ D. Walder, *Çanakkale Olayı*, s. 350.

¹³⁵ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, s. 280.

¹³⁶ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, I, s. 208-209.

¹³⁷ İ. İnönü, *Defterler*, s. 44.

¹³⁸ C. Kürşat, "*Mudanya Konferansı ve Mudanya Mütarekesi Belgeleri (IV)*", s. 44.

¹³⁹ T. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, s. 445; İ. Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, s. 138-139.

¹⁴⁰ İ. İnönü, *Defterler*, s. 44; M. Gül, "*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*", s. 13.

Komiserleri İngiliz Generali Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Monbelli temsil edecekti.¹⁴¹ İsmet Paşa, gelen heyetleri müzakerelerin yapılacağı binada karşıladı. Heyetler daha sonra konferansın yapılacağı yalının alt katındaki büyük salona geçtiler. Salonunda iki büyük masa vardı. Biri İsmet Paşa ve Generaller diğeri ise kâtiplere ayrıldı.¹⁴² İsmet Paşa ev sahibi sıfatıyla hareket ederek generallere yer gösterdi. Böylece toplantıya kimin başkanlık edeceğini de ilan etmiş oldu. Yunanistan temsilcisi olarak da General Mazaraki ve Albay Sarıyannis konferansa katılacaktı. Ancak Yunan Heyeti konferansa geç kaldıkları için görüşmelere birebir katılmayacak Müttefik generalleri ile sıkı bir temas içerisinde görüşmelere dâhil olacaklardı.¹⁴³

Görüşmeler ağırlıklı olarak İsmet Paşa ve Harrington arasında geçti. Görüşmelerde İsmet Paşa'nın amacı, Doğu Trakya'nın Meriç Nehri'ne kadar olan alanın boşaltılması ve Türkiye'ye iadesini sağlamaktır, Türk ve Müslüman halka baskı yapılmamasını temin etmektir.¹⁴⁴

Mütareke görüşmeleri İsmet Paşa'nın barışın oluşturulması yolunda generallerin gösterdikleri iyi niyetten dolayı teşekkürünü içeren bir açılış konuşmasıyla başladı.¹⁴⁵ Karaağaç'ı da içine almak üzere tüm Doğu Trakya'nın barış antlaşması uygulanmadan 30 gün içerisinde boşaltılarak Türk egemenliğine verilmesiyle ilgili Türk isteğinin kabul edilmemesi üzerine Konferans 5 Ekim'de çıkmaza girdi.¹⁴⁶ Bu durumda Müttefik generalleri aralarında anlaşmak ve hükümetlerinden talimat almak üzere 5 Ekim'de İstanbul'a döndüler.¹⁴⁷ Durumun aleyhte gelişmesine karşılık Mustafa Kemal Paşa 6 Ekim'de Türk kuvvetlerine Boğazlar'da hareket serbestliği kararı verdi ve İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta Trakya'nın verilmemesi halinde bu kararı uygulayacağını belirtti.¹⁴⁸

Generaller, birkaç saat gecikmeye rağmen, daha önce kararlaştırdıkları gibi 6 Ekim'de görüşmelere yeniden başladılar. Türk tarafının isteği kabul edildi. Ancak bazı hususlarda kesin bir talimat alamadıklarını belirtip zaman istediler.¹⁴⁹ Talimatlar 7 - 8

¹⁴¹ H. Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 61.

¹⁴² D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 357-358.

¹⁴³ Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 38.

¹⁴⁴ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 447; İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 146.

¹⁴⁵ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 148.

¹⁴⁶ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 282, 284; İ. İnönü, **Defterler**, s. 45.

¹⁴⁷ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 151, 169-170; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, Temel Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 147-148.

¹⁴⁸ **Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030/10/218/472/36; Bilal N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar**, I, (1920-1923), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 348-349.

¹⁴⁹ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 188.

Ekim’de geldi.¹⁵⁰ Her iki tarafın kendi hükümetleriyle yaptıkları görüşmeler ve Müttefik generallerinin İstanbul ve Mudanya arasında birkaç gün gidip gelmelerinden sonra 10 Ekim günü son kez General Harrington’un çağrısıyla toplantı yapıldı. İsmet Paşa’ya verilen projede Karaağaç’ın Türk topraklarına dâhili ifadesi yer almamaktaydı. Bu husus böylece kaldı. Ayrıca, Doğu Trakya’nın boşaltılması için 45 gün istenildiği bildirilmekteydi. 10 Ekim günü bu husus tartışıldı.¹⁵¹ Doğu Trakya’nın işgal kuvvetleri tarafından boşaltılıp BMM Hükümeti’ne iadesi için teklif edilen 45 günlük süre 15 güne indirildi. BMM Hükümeti’ne iade süresi ise boşaltmadan 30 gün sonra gerçekleştirilecekti.¹⁵² Bu durumu İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdi. Mustafa Kemal Paşa Meclis’te görüşmelere katılarak Mudanya Mütarekesi hakkında soruları cevaplandırdı ve Mütareke’nin imzalanmasının gerektiğini bildirdi. Meclis’te 10 Ekim günü Mütareke’nin imzalanması kabul edildi.¹⁵³ Böylelikle İsmet Paşa, mütarekeyi imzalama konusunda Mustafa Kemal Paşa ve Meclis’ten kesin talimat aldı.¹⁵⁴

3- Mudanya Mütarekesi Hükümleri ve Önemi

11 Ekim 1922 Çarşamba günü¹⁵⁵ Mudanya Mütarekesi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ni temsil eden İsmet Paşa, İngiltere’yi temsil eden General C. Harrington, Fransa’yı temsil eden Charpy ve İtalya’yı temsil eden General G. Mombelli tarafından imzalandı. Mütarekeye göre, taraflar arasındaki düşmanca tutumlara 15 Ekim’de son verilecekti. Trakya’daki Yunan ordusu 15 gün içerisinde, Yunan jandarması ve sivil yetkilileri en kısa zamanda Meriç Nehri’nin sol kıyısına çekilecekti. Karaağaç’ta dâhil olmak üzere Meriç Nehri’nin sağ kısmı barışın sağlanmasına kadar Müttefik askeri birliklerince işgal edilecek, sivil yönetim ilk olarak Müttefik yetkililerine ve daha sonra 30 gün içerisinde Yunanlıların boşaltılması ile BMM Hükümeti’ne devredilecekti. Bölgede asayiş ve güvenliği sağlamak için 8.000 subay ve eri geçmeyecek, Türk jandarması Doğu Trakya’ya geçebilecekti. Müttefik askeri birlik ve komisyonları Yunanlıların Doğu Trakya’yı boşaltmalarından sonra bu bölgeden çekileceklerdi.

¹⁵⁰ İ. İnönü, **Defterler**, s. 45; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya’da Milli Mücadele**, I, s. 448; M. Gül, “*İsmet İnönü’nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*”, s. 14.

¹⁵¹ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya’da Milli Mücadele**, I, s. 450; D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 369.

¹⁵² İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 311.

¹⁵³ Konuşmanın tamamı için bıkınız: **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I/3, Tükiye İş Bankası Yayını, Ankara,1985, s. 932-944.

¹⁵⁴ **BCA**, 030/18/1/1/30/20; İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 312; **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s. 481-482.

¹⁵⁵ İ. İnönü, **Defterler**, s. 45; M. Gül, “*İsmet İnönü’nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*”, s. 14.

Anadolu'daki Türk kuvvetleri saptanan sınırlar üzerinde duracaktı, Çanakkale ve İzmit'te herhangi bir askeri davranışta bulunmayacaktı.¹⁵⁶

11 Ekim'de imzalan mütareke 15 Ekim'de yürürlüğe girdi.¹⁵⁷ Mütarekenin imza edilmesinden hemen sonra İsmet Paşa durumu telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. İsmet Paşa'ya göre azami hedefe ulaşmak güç olmuştu. Her an savaşın patlak vermesi söz konusuydu. Hayati menfaatlerden ödün verilmeden barış konferansına gitmek ise asıl istenen durumdu ve bu da sağlanmıştı.¹⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa'da İsmet Paşa'ya Mudanya Mütarekesi ile elde ettiği başarıdan dolayı tebrik ve teşekkürlerini sundu. Rauf Bey'de İsmet Paşa'yı tebrik etti.¹⁵⁹

Yunan delegeleri, mütareke hükümlerini çıkarlarına uygun bulmadıklarından dolayı görüşme esnasında olumsuz bir tavır içerisindeydiler. Yunanistan Doğu Trakya'yı boşaltmak istememekteydi. Ancak mütarekenin imzalanması ile Müttefikler, Yunan Hükümeti'ne baskı yaptılar. Yunan Hükümeti bu baskılar sonunda 13 Ekim'de mütarekeyi imzalamak zorunda kaldı.¹⁶⁰

Mudanya Mütarekesi BMM Hükümeti için büyük bir diplomatik başarı oldu. Çünkü askeri harekât olmadan Doğu Trakya geri alındı. Bu süreçte Müttefikler, BMM Hükümeti'ne önemli ödünlere vermekle kalmadılar, aynı zamanda sadece Ankara'nın yetkilileriyle muhatap oldular. Mütareke boyunca bir takım başarılar elde edilirken İsmet Paşa'da tecrübeli, dirayetli ve sabırlı bir diplomat karakteri sergiledi.¹⁶¹ Üç büyük batı devleti generallerinin ilk defa BMM Hükümeti ile bir mütareke imzalaması Milli Mücadele süreci içerisinde en önemli ve en büyük başarılarından birisiydi.

Mudanya Mütarekesi'nde Doğu Trakya Türk hakîmiyetine bırakılınca, Refet Paşa BMM Hükümeti adına, Doğu Trakya'yı Yunanlıların elinden almakla ve idareyi sağlamakla görevlendirildi.¹⁶² Refet Paşa Trakya'dan önce İstanbul'a girdi. 18

¹⁵⁶ **Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı, 16-121; İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 243-244; İsmail Soysal, **Tarihçeler ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I, (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 63-66; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 451-452.

¹⁵⁷ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 214; Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, III, s. 43; Funda Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998, s. 5.

¹⁵⁸ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 312.

¹⁵⁹ **BCA**, 030/10/0/228/533/1.

¹⁶⁰ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 245-246.

¹⁶¹ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 288-289; H. Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 63.

¹⁶² **BCA**, 30/18/1/1/5-155; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 458; Betül Aslan, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991, s. 6.

Ekim'de¹⁶³ İstanbul'da görülmemiş bir bayram havası vardı. Bütün İstanbul halkı sokaklara dökülmüştü.¹⁶⁴ Refet Paşa halkın omuzlarındaydı. 18 Ekim'de İstanbul'a giren Refet Paşa'yı karşılayanlar arasında Padişah adına Tevfik Paşa'nın oğlu, Padişahın yaveri olan Ali Nuri Bey, Tevfik Paşa adına Naci Bey de bulunmaktaydı. Nuri Bey Refet Paşa'dan, saltanat ve hilafet makamına bağlılık ve sevgi dileklerini iletmesini istedi.¹⁶⁵ Refet Paşa halifelik makamına olan saygısını ve dinsel bağlılığını belirtti, ancak saltanatlık ve Padişah hakkında bir şey söylemedi.¹⁶⁶ İstanbul'daki Bakanlar Kurulu, Padişahı ve Ankara'daki Meclisi onaylayan ve Milli Mücadele liderlerini başarılarından dolayı kutlayan bir beyanname yayınladılar. Ancak bu beyannameye Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından söz edilmemişti, sadece zaferden duyulan mutluluk dile getirilmişti. Aynı zamanda Sultan Vahidettin milletin hakani ve İslam'ın halifesi olarak belirtilmişti.¹⁶⁷

Türk varlığına vurulmak istenen ve vurulan darbeler, vatanın maruz kaldığı ihanetler, saldırılar ve haksızlıklar karşısında Anadolu'da başlayan isyan ve sonucunda gerçekleşen Kurtuluş Savaşı, 11 Ekim gecesi tüm Müttefiklerin karşısında başarılı bir sonuca bağlandı. Kurtuluş Savaşı'nın askeri başarıları Mudanya Mütarekesi ile siyasi açıdan da taçlandırıldı. Artık tüm dünya devletlerinin ve özellikle Avrupa Devletlerinin karşısında hukuki varlığı kanıtlanan ve onaylanan milli bir Türk Devleti çıktı.¹⁶⁸

4- İsmet Paşa'nın General Harrington Tarafından Tahlili

General Harrington, görüşmeler süresince İsmet Paşa'yı gözlemleyerek edindiği izlenimleri bir mektupla Curzon'a bildirdi. Generalin mektubu şöyleydi:

“İsmet Paşayı ilk gördüğüm vakit, o benim üzerinde büyük bir etki ve intiba bırakmadı. Görünürde, gösterişsiz, ufak tefek bir insandı. Az konuşuyordu. Bundan başka -bir eksiklik mi, yoksa bazı hallerde bir meziyet mi bilinmez- çok da ağır işitiyordu...

¹⁶³ İ. İnönü, **Defterler**, s. 45. (İsmet Paşa, Refet Paşa'nın 19 Ekim'de İstanbul'a vardığını yazmaktadır.); Mehmet Özdemir, *“Refet Bele Paşa”*, **Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Matbaası, Ankara, 1994, s. 135.

¹⁶⁴ B. Aslan, **Refet Paşa ve Şalgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi**, s. 15; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 3, (1922 – 1944), Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s.18.

¹⁶⁵ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 153.

¹⁶⁶ L. Kinross, **Aataturk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, s. 528.

¹⁶⁷ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 155-157.

¹⁶⁸ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul, Kasım 2007, s. 39; M. Gül, *“İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan”*, s. 14.

Öyle sanıyorum ki aşağı yukarı 42 yaşlarındadır. Bizimle münasebetlerinde ilkin çok inatçı görünüyordu. Onun güldüğünü hemen hemen hiç görmedim. Yalnız “nasılsınız?” veya “Allaha ısmarladık” derken biraz gülümsüyordu. Elbette ki Ankara’dan aldığı kesin talimata göre hareket ediyordu. Ama teferruat hususunda bir Üstat’tı...

Her satırı gayet dikkatle tetkik eder ve baştan sona kadar okur, notlarını süratle alır ve satırların altında gizli bir mana bulunmadığına kanaat getirmediği fikrini söylemez. Ama daima nazik davranır.

Heyecanlandığını hiçbir zaman belli etmedi. Bir nevi hukukçu kafası var. Bir vesikayı baştan sona kadar okur, sonra birkaç dakika düşünür ve ondan sonra her paragraf hakkında fikrini söyler.

Çalıştığımız müddetçe onu büyük bir dikkatle tetkik ettim. Bunun için her fırsattan faydalandım. Fakat bütün gayretlerime rağmen onu biraz daha Humain (insancıl) kılmaya muvaffak olamadım.

Hiç şüphe yok ki iyi bir generaldir. Ordusu da kendisine güvenmektedir. Mustafa Kemal’in çok yakın arkadaşıdır. Ama sanıyorum ki bir sofrta başında oturup yemek yemek, sohbet etmek için iyi bir sofrta adamı değildir...”¹⁶⁹

General Harigton’un en çok dikkatini çeken husus, İsmet Paşa’nın Ankara’dan talimat almadan herhangi bir karar vermemesi ve duygularını belli etmemesiydi. İsmet Paşa’nın bu tutumu Harigton’a göre oldukça katıydı. Konferans boyunca bir arada çalışırken İsmet Paşa’nın çok titiz davranması da Harigton’un gözünden kaçmamıştı. Bu özellikler İsmet Paşa’yı Mustafa Kemal Paşa’nın nezdinde bir adım öne çıkaran özelliklerdi.

General Harigton, gerek görüşmelerde gerekse ülkesi çapında İsmet Paşa’nın rolünü anlamakta güçlük yaşadığını söylemekteydi. Çünkü İsmet Paşa’nın kendisine verilen bu sorumluluktan hoşlanmadığını iddia etmekteydi. İsmet Paşa’nın silik bir yapısının olduğunu ileri sürerek aynı zamanda Türk ordusunda sevilen bir general olduğunu da belirtmekteydi. Harigton, İsmet Paşa’nın işitme azlığı ve şüpheciliğinin görüşmelerde gerginlik yarattığı hususunu da dile getirdi.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, I, s. 207.

¹⁷⁰ D. Walder, *Çanakkale Olayı*, s. 367; M. Gül, “İsmet İnönü’nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan”, s. 14.

B- BARIŞ KONFERANSI'NA YÖNELİK YAPILAN HAZIRLIKLAR

1- Mustafa Kemal Paşa'ya Göre Barış Konferansı'na Gidecek Kişi

Mustafa Kemal Paşa Mudanya Mütarekesi'nden sonra Barış Konferansı'na gönderilecek kişileri belirlemek için çalışmalara başladı. Mustafa Kemal Paşa'ya daha çok, Başbakan Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey önerilmekteydi.¹⁷¹ Mustafa Kemal Paşa, kimin konferansa gitmesi konusunda Rauf Bey ve Yusuf Kemal Bey'in fikirlerini aldıktan sonra bu konuyu sakin bir yerde düşünerek bir karar vermek için Ankara'dan uzaklaşarak Bursa'ya gitti. Bursa'da İsmet Paşa ve Fevzi Paşa ile yaptığı toplantıda onların da fikrini aldı.¹⁷²

Mustafa Kemal Paşa için konferansta BMM Hükümeti'ni temsil edecek heyetin seçilmesi çok önemliydi. Bu konferans sadece BMM Hükümeti ile Yunanistan arasındaki savaşı değil aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nı da sonuçlandıracak bir konferanstı.¹⁷³ Bu sebeple konferansa gidecek olan heyet üyelerinin her anlamda güçlü vasıflara sahip olmaları gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre heyet üyeleri, yabancılara verdikleri tavizler ile Osmanlı Devleti'ni yaşatmaya çalışan zihniyet içinde yetişerek bu zihniyeti benimseyen diplomatlar olmamalıydı.¹⁷⁴ Dahası konferansa gidecek heyetin başında, kayıtsız şartsız istiklali arayan ve bunu sağlamak adına her türlü tedbiri ve kararı almaktan korkmayan, haklı olduğu durumlarda müdafadan kaçınmayan, zekâ, bilgi, muhakeme, münakaşa durumlarında en karışık meselelerde bile odak hususa yüklenebilen ve ağır durumlarda sorumluluk alabilen biri olmalıydı.¹⁷⁵

Tüm bunları ele alan Mustafa Kemal Paşa, yaptığı gözlemlerden sonra hiç ismi geçmeyen İsmet Paşa'yı konferansa göndermek niyetindeydi. Rauf Bey'in diplomasi alanında Mondros Mütarekesi gibi başarısız bir geçmişi vardı. Rauf Bey'i baştan beri bu göreve uygun görmemekteydi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in kendisini bu görev için zayıf gördüğünü hissetmekteydi.¹⁷⁶ Hatta Rauf Bey Mustafa Kemal Paşa'ya, Mudanya Mütarekesi'ndeki başarısından dolayı İsmet Paşa'nın konferansa gitmesi gerektiğini söylemişti.¹⁷⁷ Aslında Rauf Bey'in daha sonraki tavırlarında Lozan'a

¹⁷¹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 453.

¹⁷² A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I – II, s. 158.

¹⁷³ S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 14; H. Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 66.

¹⁷⁴ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 465.

¹⁷⁵ M. Cemil, **Lozan**, II, s. 5-6.

¹⁷⁶ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 453; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Emre Yayınları, İstanbul, Eylül 1993, s. 116; H. Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 66.

¹⁷⁷ Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965, s. 101; R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, s. 116.

gitmeyi çok istediği anlaşılmaktaydı. Rauf Bey'in Lozan'a giderek Mondros Mütarekesi sonrası oluşan olumsuz imajını ortadan kaldırmak istemesi çok anlaşılır bir durumdu.¹⁷⁸ Ancak Rauf Bey bu hususu hiç dile getirmedi ve Mustafa Kemal Paşa'nın kararını destekledi. Rauf Bey gibi Fevzi Paşa'da İsmet Paşa'nın heyete baş delege olmasını cazip görmekteydi.¹⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı görüşmelerden sonra İsmet Paşa'nın konferansa başdelege olarak gitmesine karar verdi ve hemen Yusuf Kemal Bey'e gizli bir telgraf göndererek görevinden istifa etmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararını Yusuf Kemal Bey'de destekledi.¹⁸⁰ Çünkü Yusuf Kemal Bey ciddi bir ameliyat geçirmişti ve tedavisi için Viyana'ya gitmesi gerektiğinden Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa edecekti.¹⁸¹ Mustafa Kemal Paşa, Fethi, Adnan ve Rauf Beylere de bir telgraf göndererek İsmet Paşa'nın oluşturulacak heyete başkan olacağını bildirdi.¹⁸² Barış görüşmeleri için Mustafa Kemal Paşa'nın uygun gördüğü ve birçok kişiyle paylaştığı bu karar Ankara'ya bildirildi ve hem Bakanlar Kurulu hem de Meclis¹⁸³ bu kararı memnuniyetle karşıladı. Yusuf Kemal Bey görevinden istifa etti ve 26 Ekim'de İsmet Paşa Dışişleri Bakanlığı'na seçildi.¹⁸⁴ Hemen ardından 31 Ekim'de Barış Konferansına gidecek heyetin başı olarak tayin edildi.¹⁸⁵

Bir süreci etkileyecek olan karar böylece verilmiş oldu. Konferansta temsil meselesi tüm meselelerin önündeydi ve Milli Mücadele'nin başarılı askeri safhası başarılı bir barış antlaşmasıyla sonlandırılmıyordu. Müttefiklerin yetkin diplomatları karşısında durabilecek bir diplomat maalesef yoktu. Bu bakımdan Milli Mücadele'de etkin rol almış askerler başlattıkları bağımsızlık savaşını tamamlamak durumundaydılar. Mustafa Kemal Paşa bu çok önemli görevi İsmet Paşa'ya neden verdiğini tam olarak açıklamamışsa da İsmet Paşa'yı tanıdığından beri ona ayrı bir önem verdiği görülmüştü. İsmet Paşa Nisan 1920'de Ankara'ya gelmiş ve bir süre sonra Albay rütbesiyle Genelkurmay Başkanı yapılmış ve akabinde Batı Cephesi Kumandanı görevine

¹⁷⁸ Y. Baytal, "Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları", s. 967.

¹⁷⁹ İ. İnönü, **Defterler**, s. 45.

¹⁸⁰ Y. K. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 270; M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 453; R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, s. 421-422; H. Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 66-67.

¹⁸¹ Taha Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, Ocak 2014, s. 74; İ. İnönü, **Defterler**, s. 46; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 8.

¹⁸² **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 14, Kaynak Yayınları, Ağustos 2004, s. 34-35.

¹⁸³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 198.

¹⁸⁴ Y. K. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 271; R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, s. 116; Tefrik Rüştü Aras, **Görüşlerim**, Tan Kitapevi, s. 122; K. Özalp, **Milli Mücadele**, I, s. 237.

¹⁸⁵ Yüksel Kaştan, "Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (Ankara 2015), s. 118.

getirilmişti. Bu görevlerindeki başarısı İsmet Paşa'yı Mudanya'ya ardından Lozan'a götürmüştü.¹⁸⁶

Mustafa Kemal Paşa barış konferansına başdelege olması fikrini İsmet Paşa ile paylaştığında, İsmet Paşa asker olduğunu diplomat olmadığını dolayısıyla da bu işin üstesinden gelemeyeceğini belirtti. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu vazifeyi kabul etmekten başka çaresinin olmadığını söyleyince de İsmet Paşa bunu bir emir olarak görüp kabul etmek durumunda kaldı.¹⁸⁷

İsmet Paşa bu teklifi bir emir olarak görüp kabullenmişti ancak omuzlarına istemediği bir sorumluluk yüklenmişti. Sadece kendi meslek hayatının değil koca bir ülkenin geleceğinin sorumluluğunu üzerine almıştı. Kendisine yabancı olduğu ve dostça karşılanmayacağı bir alanda görev verilmişti. Düşmanı asker olsa nasıl davranacağını biliyordu, bu işin taktik ve stratejisine hâkimdi. Ancak ne Avrupa diplomasisini biliyor, ne de Avrupalı diplomatları tanıyordu. Bu psikoloji içerisindeydi.¹⁸⁸ İsmet Paşa'nın Harp Akademisi'nde gördüğü metotlu eğitim, diplomatik alandaki tartışmaların tahlilini doğru şekilde yapmasını ve doğru kararı almasını sağlayacak nitelikteydi. Memleketin yakın tarihine ve dış politikasına hâkimdi. İsmet Paşa uluslararası diplomasi alanında tecrübeli olmamakla birlikte, sabırlı, azimli ve zor bir tartışmacıydı. Gerektiğinde baskın davranışları ve ketum tutumu onun çabuk karar alma, hazırlıksız ve ani olarak karşılık verme becerilerinden yoksun olduğu izlenimini vermektedir. Bununla birlikte bu ağırbaşlı ve ölçülü tutumundan yararlanarak, önemli konularda herhangi bir sorumluluk altına girmeden önce uzun süre düşünmek yolunu seçmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın bu özelliklerini sezmiş olmalı ki seçimini ondan yana kullanmıştı.¹⁸⁹

Ayrıca İsmet Paşa'ya hep rütbesinin üstünde görevler verilmesi onun, görevlerinde maceracı bir tutum yerine daha akıllı başında hareket etmesini sağlamıştı. Gerektiğinde fazlaca sorumluluk üstlenebilmesi ve askeri disiplini hayatının merkezine koyması gibi özellikleriyle çağdaşlarından bir adım önde olmuştu.¹⁹⁰ Kamuoyunda yaygın kanaate göre de İsmet Paşa, tüm olayları gerçek boyutuyla ele alarak hissiyatla hareket etmeyen, zeki, kusur arayan, eleştirilerini yeteneğe dönüştüren, her konuda

¹⁸⁶ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, III, s. 47-49.

¹⁸⁷ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 315; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 216.

¹⁸⁸ Lord Kinross, **Bir Milletten Yeniden Doğuşu: Atatürk**, Çeviren Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul, Şubat 1978, s. 541.

¹⁸⁹ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 466-467;

¹⁹⁰ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam III**, s. 100-101; M. Gül, "İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan", s. 17.

mantıklı noktalara yüklenen bir kişiliğe sahipti. Dahası İsmet Paşa'nın Mudanya Konferansı'nda elde etmek istediği hususlara doğru yoldan ulaştığı da belirtilmekteydi¹⁹¹

Milli Mücadele'nin liderleri her alan da olduğu gibi diplomatik alanda da İstanbul Hükümeti'nin diplomatları ve Dışişleri Bakanlığının yardım ve tecrübelerinden yoksun kalmışlardı.¹⁹² Fakat Bekir Sami, Ahmet Muhtar, Yusuf Kemal ve İsmet Paşa gibi devlet adamları uluslararası görüşmelerde Avrupalı diplomatlarla eşit olduklarını çoğu kez göstermişlerdi. BMM Hükümeti'nin Dışişleri, 1920 ile 1922 tarihleri arasında büyük devletlerle imzaladıkları antlaşma ve sözleşmelerle bunu kanıtlamışlardır. Fakat her diplomatik münasebette olabileceği gibi dönemin devlet adamları da büyük küçük hatalar yapmışlardı. Mustafa Kemal Paşa bu hataları titizlikle incelemiş ve hemen müdahale de bulunmuştu. Düzenlenecek olan konferansa da bu detaylar göz önünde tutularak delege seçimi yapılmıştı. BMM Hükümeti'ni temsil edecek delegeler seçilirken, Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya ile dostane ilişki kurulmasını destekleyen Yusuf Kemal Bey'i ve İngiltere'ye meyilli politikalar benimseyen Rauf Bey'i baş delegeliğe seçmemişti.¹⁹³

2- Barış Konferansı'nın Yerinin Belirlenmesi ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Davet Edilmesi

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Müttefikler yeni bir savaş tehlikesini önlemek amacıyla harekete geçti ve Lord Curzon Paris'teki İngiliz elçisine, konferansın biran önce toplanması gerektiğini yazdı. İlk etapta konferansın yerinin ya Cenevre ya da Lozan'ın olabileceği fikir olarak ortaya atıldı.¹⁹⁴ Cenevre, Milletler Cemiyeti'nin merkezi olduğu için Amerika, Rusya ve BMM Hükümeti için sorun oluşturabilirdi. Lozan şehrinin ise Ankara'ya göre Yunan entrikalarının merkezi olmasından dolayı bu kez Locarno ismi ortaya atıldı.¹⁹⁵ Bu şehirler dışında Franklin Bouillon, Türklerin konferans yerinin İzmir ya da İstanbul olmasını istediklerini ve eğer konferans İzmir'de toplanırsa Mustafa Kemal Paşa'nın konferansa katılabileceğini

¹⁹¹ Ahmet Emin, "Temsil Selahiyeti", **Vakit**, 1 Teşrin-i Sani 1338/1 Kasım 1922, S. 1755, s. 1.

¹⁹² T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 465; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s. 3.

¹⁹³ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 360.

¹⁹⁴ Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 15-17.

¹⁹⁵ Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** Doğan Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2007, s. 200.

bildirdi.¹⁹⁶ Curzon, Yunan birliklerinin ağır mağlubiyet aldığı İzmir'in, Yunanistan'ı temsil edecek eski Başbakan Eleftherios Venizelos'u inciteceği için İzmir'i kabul etmedi. İstanbul ise işgal altındaki bir kentti ve İstanbul ile Ankara'da iki ayrı yönetimden dolayı bir muhalefet vardı. Bu koşullarda İstanbul'da barış konferansı için uygun değildi. Curzon'a göre konferansın Türkiye'nin herhangi bir yerinde yapılması demek konferansa Türklerin başkanlık etmesi demektir, bu Türklerin saygınlığını arttıracak için kabul edilemezdi.¹⁹⁷ Rumbold yazdığı bir telgrafında, Türklerin sadece Yunanlılara değil tüm Müttefiklere karşı bir zafer kazandığı yönünde kamuoyunda oluşan izlenime dikkat çekerek, konferansın herhangi bir Türk şehrinde toplanması halinde bu izlenimin güç kazanacağını belirtti.¹⁹⁸ Tüm bu hususlar İzmir'in barış konferansı için imkânsız olduğunu açıkça göstermişti. Konferans İzmir'de toplansaydı tüm dünya Yunanlıların yakıp yıktıkları bir şehri yakından görecekti.

İletişim açısından Lozan kentinin avantajlı olması sebebiyle Müttefikler seçimi bu kentten yana kullandılar. Bu avantaj Müttefikler ve özellikle İngilizler için geçerliydi ve Türk Heyeti için oldukça sıkıntılı bir konu olacaktı. Konferans ilerledikçe konuların artması ve Ankara'dan talimat almak için yazılan telgrafların sayısının artması haberleşme zorluğuna yol açacaktı. Bu sebeple haberleşme zorluğunu önlemek için Rauf Bey Köstence hattını önerirken, İsmet Paşa, daha güvenilir ve hızlı olduğu gerekçeleriyle Doğu hattını kullanmayı doğru bulmaktaydı. Diğer önemli bir konuda, İngiliz istihbarat görevlilerinin Türk Heyeti'nin gönderdiği ve aldığı telgrafları ele geçirerek onların olayları değerlendirmelerini ve tutumlarını daha önceden öğrenme olanağını edinmeleriydi.¹⁹⁹ Bu durum Türk Heyeti için önemli bir kayıptı.

Lloyd George kabinesi; Anadolu'da kazanılan zafer, sonrasında yapılan Mudanya Mütarekesi ve İstanbul'un Anadolu'daki hükümet tarafından yeniden fethedilmesi üzerine istifa etti.²⁰⁰ Yerine, 19 Ekim 1922'de Bonar Low kabinesi

¹⁹⁶ Salahi R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi", **Bellekten**, XXXVIII, S.149, Ankara, (Ocak 1974), s. 42; Yaşar Baytal, "Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, (2015), s. 9666; Ahmet Emin, "Sulh Konferansı", **Vakit**, 13 Teşrin-i Evvel 1338/13 Ekim 1922, S. 1737, s.1.

¹⁹⁷ Bilal Şimşir, "Lozan'a Doğru", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1973, s. 5; Mehmet Seyfettin Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005, s. 91.

¹⁹⁸ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, Çev. Mehmet Morali, Alfa Yayınları, İstanbul, Mayıs 2011, s. 62.

¹⁹⁹ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 63.

²⁰⁰ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 201.

kuruldu.²⁰¹ Curzon bu yeni kabinede yine Dışişleri Bakanı olarak görev almıştı. Curzon'un ilk işi, Barış Konferansının 13 Kasım'da Lozan'da toplanmasını Poincare'ye teklif etmesi oldu. Henüz Ankara'ya resmi bir müracaat yoktu. İngiltere, Fransa ve İtalya, barışın sağlanması ve Boğazların idare şeklinin belirlenmesi için ilgili devletlerin 13 Kasım'da Lozan kentine delegelerini göndermeye davet etmek üzere aralarında anlaşmalarını bildirdiler. Bu üç devlet ayrıca Amerika'yı da davet edeceklerini duyurdular.²⁰²

Mustafa Kemal Paşa'ya göre konferansın, ne zaman ve nerde toplanacağını belirlenmesinde yaşanan gecikmenin nedeni İngiltere'deki kabine değişikliği idi. Ayrıca yine Mustafa Kemal Paşa'ya göre kabine değişikliğiyle, İngiliz kamuoyuna barış yanlısı olduğu izlenimi verilmeye çalışılmışsa da, Curzon'un kabinede yerini koruması bu izlenimi silmişti.²⁰³

27 Ekim'de İngiltere, Fransa, İtalya baş tercümanları BMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi olan Hamit Bey'e sözlü bir nota şeklinde, yapılacak olan barış konferansının 13 Kasım'da Lozan'da toplanmasını teklif ettiler. Dikkat çeken bir husus vardı ki İstanbul Hükümeti de bu Konferansa davet edildi.²⁰⁴ Ayrıca BMM Hükümeti'ne gönderilen davet sade ve kısa olup sadece toplantı yeri söylenmişti. Barış konferansı için gelen ajans telgrafları daha uzun bilgi vermekteydi.²⁰⁵ Bu haberlere göre, konferansın iki kısımda yapılıp bitirilmesi kararlaştırılmıştı. İlk kısma bilinen devletler katılıp Boğazlar sorunu dışındaki tüm sorunları bir karara bağlayacaklardı. İkinci kısımda, Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın da katılımıyla Boğazların idare şekli kararlaştırılacaktı. Bu kararların dışında konferans yerinin kesinliği belirtilmemişti.²⁰⁶ Hamit Bey yapılan teklifi derhal bir telgrafla Ankara'ya bildirdi. 30 Ekim günü, Ankara'nın cevabını yine Hamit Bey sözlü anlatım şeklinde İstanbul'daki Müttefik Devletleri'nin Yüksek Komiserliğine ilettili.²⁰⁷ Cevapta; Ankara'daki hükümetin Lozan'da yapılacak olan konferansa katılacağını, daha önceden ortaya atılan İzmir'de

²⁰¹ D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 385.

²⁰² A. N. Karacan, **Lozan**, s. 46; **Vakit**, 13 Teşrin-i Evvel 1338/13 Ekim 1922, S. 173, s. 1.

²⁰³ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 14, s. 49.

²⁰⁴ İ. İnönü, **Defterler**, s. 46; D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 386; Yaşar Baytal, "*Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları*", s. 966.

²⁰⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Teşrin-i Evvel 1338/28 Ekim 1922, S. 646, s. 1.

²⁰⁶ Necmeddin Sadık, "*Konferansa Davet*", **Akşam**, 28 Teşrin-i Evvel 1338/28 Ekim 1922, S. 1472, s. 1; Mustafa Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2016, s. 277; **İkdam**, 31 Teşrin-i Evvel 1338/31 Ekim 1922, S. 9203, s. 1.

²⁰⁷ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 47.

konferans yapılması fikrinin sadece haberleşme ve ulaşım gibi imkânlardan ötürü önerildiği yer almaktaydı.²⁰⁸

3- Barış Konferansı'na Davetin Saltanatın Kaldırılmasına Etkisi

Anadolu'nun her karış toprağında elde edilen askeri ve siyasi başarıların tümü BMM Hükümeti'nin eseri idi. Yunan birlikleri Anadolu'dan çıkarıldı ve Mudanya Mütarekesi imzalandı. Buna rağmen Müttefikler Ankara'daki hükümetle ilişkilerini sürdürürken barış konferansı için İstanbul Hükümeti'nden de delegeler davet ettiler.²⁰⁹ İngiltere İstanbul Hükümeti'ni de davet ederek, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Padişah taraftarlarını canlandırmak istemişti. İngiltere, Mustafa Kemal Paşa'nın sadece üç yıldır tüm Anadolu'da tanınıyor olmasına rağmen Padişah ve Halifelige karşı büyük bir saygının var olduğunu, bu durumda kullanılmasının gerektiğine inandığı için İstanbul Hükümeti konferansa davet edilmişti.²¹⁰ Barış konferansında İstanbul Hükümetinin delegelerinin bulunmasının kabul edilmesi mümkün değildi. 23 Nisan 1920'den beri Ankara'da açılmış bir Meclis bulunmaktaydı. Bu Meclis Türk milletinin idaresini bünyesine almıştı ve geleceğinden sorumluydu. Hal böyleyken bu sorumluluğu İstanbul Hükümeti ile paylaşmak söz konusu olamazdı.²¹¹

Ankara'da, İstanbul Hükümeti'ne Müttefik Devletleri'nin yaptığı davetin anlamsızlığı ve rahatsızlığı hüküm sürerken, İstanbul Hükümeti'nin başkanı olan Tevfik Paşa Müttefiklerin bu davetini memnuniyetle karşılamıştı ve hemen ardından 17 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndermişti. Tevfik Paşa bu telgrafta, kazanılan zaferin, bundan sonra İstanbul ve Ankara arasında ikiliği kaldırdığını ve milli birliğin sağlandığını yazıyordu. Tevfik Paşa'ya göre her şey eski usule göre devam etmeliydi. Ayrıca heyeti belirlemek için gizli bir şekilde birinin İstanbul'a gönderilmesini de istiyordu.²¹² Mustafa Kemal Paşa Tevfik Paşa'ya cevap olarak bir telgraf çekti. Telgrafta; BMM Hükümeti'nin ordularının kazandığı kesin zaferin sonucu

²⁰⁸ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 48; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 465.

²⁰⁹ **BCA**: 030/10/218/472/17; A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar I-II**, s. 159; G. Kader, **Öncesi ve Sonrası ile Lozan**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990, s. 11; Yaşar Baytal, "*Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları*", s. 966.

²¹⁰ D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 386.

²¹¹ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 460; A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 160.

²¹² M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 456-457; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 460.

olarak toplanan konferansta ülkeyi yalnız bu hükümetin temsil edeceğini bildirdi.²¹³ İstanbul Hükümeti'nin siyasal karışıklıklar çıkarmamasını da istedi.²¹⁴

Tevfik Paşa ikinci telgrafıyla 27 Ekim'de doğrudan BMM'ne müracaat etti.²¹⁵ 30 Ekim günü toplanan Meclis'te Tevfik Paşa'nın hem Mustafa Kemal Paşa'ya hem de Meclis' gönderdiği telgraflar Meclis kürsüsünden okundu. Tevfik Paşa Meclis'e gönderdiği telgrafında, İstanbul Hükümeti'nin her türlü baskıya karşı direnip Sevr Antlaşması'nı imzalamayarak Milli Mücadele'ye hizmet etmiş olduğunu ve birleşme hususunda hazır bulduklarını belirtmekte, memleketin geleceği ve milletin haklarını savunmak üzere Ankara'dan bir kişinin hemen İstanbul'a gönderilmesini istemekteydi.²¹⁶ Tevfik Paşa bu telgrafıyla, elde edilen başarıya hizmet ettiklerini söyleme cesaretinde bulunmaktaydı.²¹⁷ 30 Ekim günü iki telgraf görüşüldü ve vekiller tarafından uzun konuşmalar yapıldı. Konuşmalar genelde aynı noktada toplanmaktaydı. Milli Mücadele döneminde Türk birliklerinin hem harici düşmanla hem de Padişah ve İstanbul'da kurulan hükümetlerin ihanetleriyle uğraştığını, bunun da maddi ve manevi kayıplara yol açtığı dile getirilmekteydi. Tüm Müttefik kuvvetlerine karşı yalnız mücadele verdikleri için barış konferansında ve devleti ilgilendiren meselelerin hepsinde BMM'nin sorumlu olduğu vurgulandı.²¹⁸

Meclis'te tartışmalar sürerken dikkati çeken husus Rıza Nur'un Meclis'e sunduğu taktir olmuştu. Rıza Nur Tevfik Paşa'nın telgraflarının büyük bir telaş oluşturduğunu, eğer İstanbul'da da bir yönetim hüküm sürerse konferans görüşmelerinin olumsuz yürütülebileceğini bu nedenle de bu meselenin temelden hallolması gerektiğini düşünmekteydi. Padişahlığın kaldırılmasıyla bu meselenin çözüleceğini ileri sürdü. Hazırladığı taktiri Mustafa Kemal Paşa dahil 82 kişi imzalamıştı. Taktir 30 Ekim günü yapılan görüşmelerde ele alındı.²¹⁹ Hüseyin Avni Bey, Padişahlığın kaldırılması fikrine karşı çıktı ve sadece Tevfik Paşa'nın teklifinin reddedilmesinin yeterli olacağını söyledi. Tartışmalar, savunmalar yapıldı ancak aynı kanun görüşülmesine ertesi gün devam etmek üzere toplantı sona erdi.²²⁰

²¹³ **Vakit**, 30 Teşrin-i Evvel 1338/30 Ekim 1922, S. 1753, s. 1.

²¹⁴ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 161-162.

²¹⁵ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 2-3; S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 13.

²¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, s. 269-270.

²¹⁷ L. Kinross **Bir Milletten Yeniden Doğuşu: Atatürk**, s. 531.

²¹⁸ Tüm vekillerin konuşmaları için bakınız: **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, s. 270- 298.

²¹⁹ R, Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 8-9; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 12.

²²⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, s. 291-298.

1 Kasım'daki toplantı²²¹ Rıza Nur'un tavrı üzerindeki tartışmalarla sürdü. Meclis'te İkinci Grup²²² denilen vekiller de bir tavrı hazırlamışlardı. Rıza Nur'un hazırlamış olduğu tavrıde Halifelik konusunun belirsiz bırakılması Meclis'teki din adamlarının tepkisini çekmişti ve şeriatta güçsüz ve hükümsüz halifenin olamayacağını belirtmişlerdi. Tartışmalar sürerken Mustafa Kemal Paşa Meclis'te uzun bir konuşma yaptı.²²³ Konuşmasında halifeliğin kısa tarihinden bahsetti ve ardından Sultan Vahidettin'in ülkeye ağır bir darbe indirdiğini anlattı. Halifeliğin bu olaylardan etkilenmeyeceğini, bütün İslam âleminin ruhunu taşımaya devam edeceğini de söyledi. Meclis'te hazırlanan iki tavrıde birbirine yakın olduğunu ve bunları birleştirerek kabul edilmesini istedi.²²⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'teki bu konuşması sonrasında, oy birliğiyle saltanatın kaldırılması yönündeki kanun teklifinin hazırlanması kabul edildi.²²⁵ Bunun üzerine İstanbul Hükümeti 4 Kasım'da istifa etti, yönetimi İstanbul'da bulunan Refet Paşa BMM adına devraldı.²²⁶ Böylelikle İstanbul'un da dâhil olması ile Türkiye'de tek söz sahibi Ankara'daki yönetim oldu. Halife Vahidettin 16/17 Kasım gecesi İngiltere'ye sığındı. Refet Paşa durumu Meclis'e bildirdi ve Meclis aldığı kararla 18 Kasım günü Abdülmecit Efendi'yi halifelğe getirdi.²²⁷ Sultan Vahidettin memleketten giderken Padişahlıktan ve hilafetten vazgeçmediğini söyledi. Sultan Vahidettin bundan sonraki yaşamını çok sıkıntı içerisinde sürdürecekti.²²⁸

4- Lozan Konferansı'na Gidecek Heyetin Belirlenmesi

Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Mütarekesi'nden hemen sonra İsmet Paşa, Kazım Karabekir ve Fevzi Paşa ile Bursa'da bir toplantı yaptı ve İsmet Paşa'nın Barış Konferansa gidecek heyetin başında olacağını söyledi.²²⁹ Daha sonra bu karar Meclis'e bildirildi ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in istifası ile Meclis 26 Ekim'de İsmet Paşa'yı Dışişleri Bakanı olarak seçti.²³⁰

²²¹ Tartışmaların içeriği için bakınız: **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, s. 305-316.

²²² Büyük Millet Meclisi'nde muhalefeti temsil eden gruptu. Meclis bu ismi kendisi vermişti. Grubun liderleri, Kara Vasıf, Hüseyin Avni ve Selahhattin Beylerdi. R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 267-268.

²²³ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 14, s. 77-87.

²²⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının tamamı için bakınız: **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, s. 305-311.

²²⁵ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 458-459; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, s. 316; M. S. Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, s. 92.

²²⁶ B. Aslan, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi**, 75.

²²⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, s. 562-566; K. Özalp, **Milli Mücadele**, I, s. 238.

²²⁸ A. E. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, s. 21.

²²⁹ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 216-217.

²³⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, s. 208; Y. K. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 271; **Vakit**, "Müttefiklerin Notasına Henüz Cevap Gelmedi", 30 Teşrin-i Evvel 1338/30 Ekim 1922, S. 1753, s.1.

İsmet Paşa yeni görevine atanınca ordusuna şu mesaj ile veda etti: “*TBMM, beni Dışişleri Bakanlığına seçip atamış olduğundan Garp Cephesi Kumandanlığım sona ermiştir. İki sene önce vazife başında bulunurken benimle birlikte her vazifeye atılan arkadaşlarımdan birçoğu bugün toprak altındadır. İstiklal için canlarını feda eden şehitleri orduların huzurunda en samimi huşu ile yad ediyorum... Birinci İnönü, Kütahya, İkinci İnönü, Sakarya, Afyon – Dumlupınar, İzmir – Bursa ve Mudanya kelimeleriyle toplanabilen heyecanlı bir devrinde şerefimizi ve kanımızı birbirine bağladığımız bütün asker ve subay ve komutan arkadaşlarıma sevgi ve minnetle ayrı ayrı teşekkür ve veda ederim.*”²³¹ İşte bu duygular içerisinde olan İsmet Paşa, savaş meydanlarından çıkan ve işgal ordularının sivil halka ve memleketine yaptığı yıkım ve tahribatı en yakından gören biri olarak toplanacak olan barış konferansına gidecekti.

BMM'nin 3 Kasım günkü toplantısının sonunda, İsmet Paşa heyetin başkanı, Sağlık Bakanı Rıza Nur²³² ve Maliye Bakanı Hasan Bey²³³ heyetin üyeleri olarak seçildi.²³⁴ Ali Fuat Paşa'ya göre hem İsmet Paşa hem de heyetin her bir üyesi milli davayı savunmada güç ve beceriye sahip olsalar da uluslararası konferanslarda konuşmalar yapmaya veya demeçler vermeye muktedir değillerdi. Dahası yabancı dillerde hâkim olamadıkları için Müttefiklerin ileri sürdüğü iddalarına anında cevap verememe önemli bir eksiklikti.²³⁵

İsmet Paşa'nın heyetin başkanı olması, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'u da rahatsız ediyordu. Rahatsızlığını, Curzon'a yazdığı telgrafta şu sözlerle dile getirmişti: “*İsmet Paşa Dışişleri Bakanı oldu. Konferansta Ankara Delegasyonu Başkanı olacağı hemen hemen kesindir. Bu gelişme rahatlatıcı olmadığı gibi konferans için de hayra alamet değildir. İsmet Paşa Mudanya Konferansında pek inatçı bir tutum sergiledi ve ancak son gün, Ankara'nın talimatı üzerine, istemeye istemeye bazı tavizler*

²³¹ İsmet Paşa, **Hatıralar**, s. 602-603.

²³² Birinci ve ikinci dönem Lozan görüşmelerinde ikinci delege mevkiine sahipti. Sağlık Bakanı olarak görev yaptı ve Moskova'da bir barış antlaşması yapmak için dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Moskova'ya gitti. Lozan Konferansı'nda Azınlıklar meselesi ve sağlık alanındaki meselelerde aktifti. Çoğunlukla İsmet Paşa'yı desteklerken zıt düşükleri zamanlarda oldu. Detaylı bilgi için bakınız; Funda Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 140-141; Rıza Nur hatıralarında daha çok kendisini ön plana çıkartmıştı ve neredeyse konferansta elde edilen başarıların tümünü kendisine mal etmişti. Bakınız R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 180.

²³³ Birinci ve ikinci dönem Lozan görüşmelerinde üçüncü delege mevkiine sahipti. İktisat alanında uzman olduğu için ve İktisat Bakanlığı yaptığı için konferansta mali meselelerin sorumluluğunu aldı. Detaylı bilgi için bakınız: F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 141-142.

²³⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, s. 337-338; S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 16; M. S. Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, s. 92; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 16.

²³⁵ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 241.

verdi... Onun aşırı sağırlığı da görüşme zorluğunu arttırıyor.”²³⁶ Müttefikler kendilerini yormayacak ve her dediklerinin kabul edecek birilerini karşılarında istemekteydiler. Mudanya’da amaçlarına erişemeyip bundan sonraki süreci kontrol altında tutmak niyetinde olmuşlarsa da İsmet Paşa profili bunun pek mümkün olmayacağını göstermekteydi.

Mecliste heyet üyelerinin seçilmesi oturumunda İsmet Paşa kürsüye çıktı ve bir konuşma yaptı. Barış Konferansının Türkiye sınırları içerisinde yapılmasının istendiğini ancak bunun kabul edilmediğini belirtti. Konferansın yurtdışında gerçekleşmesi esnasında heyetin, her sorunu her yönüyle detaylı ele alacak güçte olmasını, güvenilir ve fikir ayrılığı yaratmaması gerektiğini söyledi. Altını çizdiği önemli bir hususta, ele alınan konunun hukuki, siyasi, ticari, mali veya askeri boyutu bu konularda uzman kişilerce görüşülmesi gerektiği oldu.²³⁷ Heyetin diğer üyeleri de bu konuşmanın arkasından seçildi.

Buna göre danışmanlar: Burdur Milletvekili Veli Bey, Diyarbakır Milletvekili Zülfü Bey, Adana Milletvekili Zekai Bey, Manisa Milletvekili Celal Bey, Münir, Muhtar, Şefik, Seniyüddin, Şevket, Tevfik, Tahir, Nusret, Yusuf Hikmet, Zühdü, Fuat, Mustafa Şeref, Şükrü, Hamit, Cavit, Hayım Naum ve Baha Beyler. Basın Danışmanları: Ruşen Eşref ve Yahya Kemal Beylerdi. Danışman ve Genel Sekreter Reşit Saffet Beydi. Sekreterler: Ali, Mehmet Ali, Cevat, Celal Hazım, Saftet, Süleyman Saip, Doktor Nihat Reşat ve Rıfat Beylerdi. Tercüman Hüseyin Beydi. Gazeteciler: Ahmet Cevdet, Ahmet Şükrü, Hüseyin Cahit, Velid Ebüzziya, Suphi Nuri, Ali Naci, Kerami, Mecdi, Kemal Sahir, Asım, Ahmet Hidayet Beylerdi.²³⁸

Lozan’a gidecek heyet üyelerinin masraflarını karşılamaları için belirli bir miktar maaş bağlanmasına yönelik yapılan Meclis toplantıları da tartışmalı geçti. Bazı vekiller konferanstaki diğer devletlere karşı heyetin cebinin dolu olması gerektiğini ileri sürerken bazı vekiller ise zaten fakir bir ülkenin heyeti olduklarını bildiklerinden gereksiz masraf yapılmamasını savunmaktaydılar. 2- 3 Kasım günlerinde tartışılan bu mesele 3 Kasım’da çözüme kavuştu. Heyet Başkanına 10, diğer delegelere 8,

²³⁶ Bilal N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Aralık 2012, s. 62.

²³⁷ İlhan Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 5-8.

²³⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1/24, s. 377-386; Nurer Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 9-10; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 4-6; Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976, s. 271; delegeler hakkında detaylı bilgi için bakınız: F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan’a Gidenler**, s. 140-166.

danışmanlara 5, kâtiplere 3, neferlere günlük 2 İngiliz lirası verilecekti. Elbise parası için ise Başkana 50, diğer tüm üyelere 20 İngiliz parası ödenmesi kararlaştırıldı.²³⁹

5- Büyük Millet Meclisi'nin Heyete Verdiği Talimat

BMM'nde yapılan toplantılardan sonra, Bakanlar Kurulu tarafından Lozan Heyeti için hazırlanan talimat imzalanarak İsmet Paşa'ya verildi. Bu talimat el yazısı ile yazılan ve her sayfası Başbakan, Bakanlar ve İsmet Paşa tarafından imzalanan, üç sayfalık ve 14 maddelik bir metindi.²⁴⁰ Metinde Misak-ı Milli sınırlarına sadık kalmak şartı vardı. Genel olarak, ülke bütünlüğü ve ulusal egemenliğin sağlanması için çalışılması öneriliyordu. Yani tüm Milli Mücadele döneminin, amacının sığdırıldığı bir metin oluşturuldu. Türk Heyetine verilen metin özetle şu hususları içeriyordu:

1. Doğu sınırı: 'Ermeni Yurdu' söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.
2. Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacak.
3. Suriye sınırı: Reisi İbni Hani'den başlayarak Harim, Müslime, Meskene, Fırat Yolu, Derizor, Çöl ve Musul'un güneyine ulaşacak.
4. Adalar: Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak.
5. Trakya sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak.
6. Batı Trakya: Halk oylaması istenecek.
7. Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek.
8. Kapitulasyonlar: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.
9. Azınlıklar: Esas mübadeledir.
10. Osmanlı Borçları: Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelere paylaştırılacak. Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Duyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa Ankara'ya danışılacak.
11. Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz.
12. Yabancı kuruluşlar: Yasalarımıza uyacaklar.

²³⁹ BCA, 30/18/1/6/34/7; TBMM Zabıt Ceridesi, I/24, s. 226-227; TBMM Gizli Celse Zabıtları, I/3, s. 1005-1006.

²⁴⁰ B. N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 67; H. Öksüz, *Lozan'da Batı Trakya Sorunu*, s. 67; F. Öpöz, *İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler*, s. 20.

13. Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler için Misakı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir.

14. İslam cemaat ve vakıflarının hakları, eski antlaşmalara göre sağlanacaktır.²⁴¹

İngiliz İstihbarat Servisi tarafından öğrenilen²⁴² ve Misak-ı Milli'nin genişletilmiş hali olan bu talimat, Lozan Konferansı boyunca her toplantı da belirtmek üzere Türkiye'nin ulusal sınırlarının çizilmesini ve bu sınırlar içerisinde tam bağımsızlığın sağlanmasını amaçlıyordu.²⁴³ İsmet Paşa ve heyetine verilen bu talimat Rıza Nur gibi bazı kişilerce çok kısır görülmüştü.²⁴⁴ Ancak konferans toplantıları çok farklı gelişecekti, daha önce çok geniş bir taslakla gidilmiş olsa bile yine Ankara ile sürekli iletişim kaçınılmaz olacaktı. Çünkü beklenilmeyen hamleler, suçlamalar, direktifler söz konusu olacaktı. Burada da İsmet Paşa'nın asker olması ve kendini birçok alanda yetiştirmiş olması Türk Heyeti'ne avantaj kazandırmıştı. Öyle ki İsmet Paşa'nın Batı Anadolu'da yaşanan mücadeleleri bire bir komuta etmesine rağmen Yunan Heyeti Başdelegesi Venizelos yaptıkları işgalleri haklı göstermeye çalışacaktı. İsmet Paşa bu tür durumlarda delil ve belgelerle ortaya atılan iddiaları bertaraf edebilecekti.

Hükümetin heyete verdiği talimatlar maalesef konferans masasında ve diplomatik tartışmalarda tamamen kabul ettirilebilecek içerikte değildi. Bu sebeple İsmet Paşa, Rauf Bey'den gelen bazı talimatları değiştirmek durumunda kaldığı için Rauf Bey ile aralarında birtakım sorunlar çıkacaktı. Bu sorunlu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya yansıtacaklardı. Mustafa Kemal Paşa genelde İsmet Paşa'yı desteklemek durumunda kalacaktı. Bu yüzden konferansın İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın inisiyatifinde olduğu yorumları yapılmaktaydı.²⁴⁵

BMM Hükümeti'nin Türk Heyeti'ne verdiği talimatın belirli çizgileri, Anadolu'da bulunan yabancı muhabirlerle paylaşılmaktaydı. Açık bir siyasetin izlendiğini gösteren bu açıklamalarda, her platformda olduğu gibi belirtilen sınırlarda tam bağımsızlığın kayıtsız şartsız elde edilmesi vurgusu vardı.²⁴⁶

²⁴¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, I/3, s. 1003-1006; T. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, s. 470-471; G. Kader, *Öncesi ve Sonrası ile Lozan*, s. 20; M. S. Erol, *Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları*, s. 92.

²⁴² S. R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 29.

²⁴³ Bilal N. Şimşir, *"Lozan'a Göre Azınlıklar"*, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu 6 Ekim 2003**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (2005), s. 173; A. Mumcu, *"Misak-ı Milli ve Anayasamız"*, s. 825.

²⁴⁴ R. Nur, *Lozan Hatıraları*, s. 19.

²⁴⁵ T. Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, s. 86-87.

²⁴⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 14, s. 54.

6- Müttefik Devletleri'nin Konferansta İzleyecekleri Yol

Curzon konferanstan önce Müttefiklerle özellikle Fransa ile bir araya gelmek istemekteydi. Çünkü ülkesi için bu konferansta alınacak kararlar çok önemliydi. Haleflerinden kalma ve çok değerli bir politika olan Şark Meselesi şu an kendisinin elindeydi ve Lozan'da toplanacak olan konferansta bu meselenin önemli bir kısmı ele alınacaktı. Konferans öncesinde yapmak istediği bu toplantı için vakit olmadığından, Curzon konferansı ertelemeye karar verdi.

Curzon, konferansta görüşülecek tüm konuları tek tek ele almak için Poincare ile bir araya gelmeyi istediğini Poincare'ye bildirdi.²⁴⁷ Poincare ise bu toplantıyı gereksiz görmekte, asıl ve önemli konular üzerinde zaten ortak bir görüşün oluştuğunu ve diğer ayrıntılar hakkında konferanstaki durum ve olayların seyrine göre bir karara varılması düşüncesindeydi. Curzon, Fransa'nın konferansta Müttefiklerle birlikte hareket etmemesi halinde İngiltere'nin konferansa katılmayacağı uyarısında bulundu. Fransa bu uyarı karşısında Curzon'un teklifini kabul etti.²⁴⁸ Neticede Curzon, Lozan'a giderken Paris'e uğrayacaktı ve İngilizlerin hazırladığı, daha önceden Fransa'ya ulaştırdığı bir doküman üzerinde ortak bir tavır alınacaktı.²⁴⁹

Lozan'dan önce, Curzon ve Poincare Paris'te 18 Kasım 1922'de bir araya geldiler.²⁵⁰ Curzon Müttefikler arasındaki ayrılıkları gidermeye ve Türklere karşı tek bir cephe kurmaya çalışmaktaydı. Müttefikler dayanışmayı sürdürürlerse, Türklerin Müttefiklerin şartlarını kabullenmek zorunda kalacaklarını ileri sürmekteydi.²⁵¹ İkili anlaştıktan sonra, bu kararlar Mussolini ile de görüşüldü ve Mussolini'de razı edildi. Curzon'a göre, bilgisiz olan Mussolini'nin iznini almak çok kolay olmuştu. İtalya'nın bu konuya dâhili, Mussolini'nin, İngiltere ve Fransa Hükümetlerine, konferans için yapılan hazırlıklara İtalya'nın davet edilmemesi halinde konferansa katılmayacağı yönündeki beyanı ile gerçekleşmişti.²⁵² 1922 Mart ve Eylül aylarında yine bu üç devletin aralarında yaptıkları toplantı sonrasında oluşturulan önerilere dayanan ve bizzat Curzon tarafından bir metin haline getirilen şartlara göre:

²⁴⁷ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 9.

²⁴⁸ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 81; **Vakit**, "Lozan Konferansı", 8 Teşrin-i Sani 1338/8 Kasım 1922, S. 1762, s. 1.

²⁴⁹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 216-217.

²⁵⁰ M. S. Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, s. 93; H.Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 68.

²⁵¹ **BCA: 030/10/101/653/7; Vakit**, "Müttefikler Arasında İtilaf Husulü", 20 Teşrin-i Sani 1338/20 Kasım 1922, S. 1774, s. 1.

²⁵² T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 217-218.

1. Batı Trakya'da bir halk oylaması yapılmasıyla ilgili Türk önerileri reddedilmeli
2. Trakya sınırı, Eylül 1915 tarihinde imzalan Türk – Bulgar Antlaşmasında belirtildiği gibi olmalı.
3. Boğazlar sorunu açıkça görüşülmeli, ama kararlaştırılacak koşullar altında Gelibolu Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı askerden arındırılarak denetime tabi tutulmalı.
4. Kapitülasyonlar, Mart 1922 kararları gereğince bazı değişikliklerle yürürlükte kalmalı.
5. Ege Denizindeki adalar Türkiye tarafından Müttefiklere verilmeli, Müttefiklerde bunları istediği gibi elden çıkarmalı
6. Suriye ve Irak sınırları aynen muhafaza edilmeli, ancak mandater devletler isterse yerel değişiklikler yapılmalıdır. Güdüm altında bulunan Suriye, Irak ve Filistin ülkelerinde hiçbir değişiklik yapılmamalı.
7. Müttefikler, Türk ülkelerinde kendi askerlerinin gömüldükleri mezarlıkların bulunduğu topraklara sahip olmakta direnmeli.
8. Türkiye'den savaş tazminatı istenmeli ve tazminat miktarı Müttefiklerce belirlenmeli. Türklerin Yunanlardan istedikleri savaş tazminatı reddedilmeli.
9. Mudanya Mütarekesi sert bir şekilde uygulanmalı, Türkler buna itiraz ederlerse onlara karşı şiddetli tedbirler alınmalı.
10. Türkiye ile yapılacak yeni bir antlaşma onaylanmadıkça, Müttefik kuvvetleri İstanbul'dan çekilmemeli.
11. Türkiye'deki azınlıkların hakları güvence altına alınmalı.
12. Türk askeri gücü özellikle Doğu Trakya'daki kuvvetler, kesinlikle sınırlandırılmalı.
13. Anlaşmanın mali hükümleri Müttefik uzmanları arasında kararlaştırılmalı.
14. Türkiye, savaştan önce Müttefiklere verilen ayrıcalıkları tanımalı ve mütarekeden beri hükümsüz ilan ettiği sözleşmelerin hala yürürlükte olduğunu kabul etmeli.²⁵³

Tüm bu maddelere ek olarak Müttefikler, Mudanya Mütarekesi'ni uygulamak, konferans esnasında Türk baskılarına karşı koymak ve Boğazlar sorununda tatmin edici

²⁵³ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 53-54; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 299-300; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 43-44; A. N. Karacan, **Lozan**, s. 80-81.

bir çözüm sağlamak amacıyla Türkiye'deki işgal birliklerini savaşa hazır durumda bulundurmaya kararını da aldılar. Bunun yanında İngiltere, herhangi bir Türk saldırısına karşı koyabilecek ve konferans esnasında hem kendi hem de Yunanistan tarafından koz olarak kullanılabilir, Batı Trakya'daki Yunan ordusunun yeniden örgütlenmesi içinde çabalamaktaydı.²⁵⁴

C- KONFERANSIN ERTELENMESİ

Konferansın toplanmasına sayılı günler kala, konferansın toplanmasını engelleyecek birtakım sorunlar yaşanmaktaydı.

Saltanatın kaldırılmasından sonra İstanbul Hükümeti istifa etmiş, Sultan Vahideddin ülkeyi terk etmişti. Ankara buradaki yönetimi devralmıştı ve BMM Hükümeti'ni temsil eden Refet Paşa aldığı direktifler²⁵⁵ üzerine bölgede çalışmalarını yürütmekteydi. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'u işgal eden Müttefik kuvvetleriyse hala şehirdeydiler. Mustafa Kemal Paşa Müttefik işgal kuvvetlerinin İstanbul'u boşaltmaları için baskı yapmaktaydı. Çünkü artık Ankara'daki hükümet İstanbul'un güvenlik dâhil tüm işlerinden sorumluydu. Bu bakımdan Müttefik kuvvetlerine ihtiyaç yoktu ve ülkelerine dönebilecekleri kendilerine bildirildi.²⁵⁶ Bu durum Müttefikleri, özellikle İngiltere'yi rahatsız etti ve Müttefikler adına, barış antlaşması yapılmadıkça İstanbul'dan kuvvetlerini çekmeyeceklerini bildirdi.²⁵⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'un boşaltılması hususundaki tutumu Fransa'da da tepki yaratmaktaydı. Fransız kamuoyuna göre Türk istekleri çok fazlaydı. Türk heyeti, Lozan'a bu isteklerle gelirlerse Fransızlar, Türklere karşı uyguladıkları destekleme politikasını yeniden ele alabilirlerdi.²⁵⁸ Tepkiler üzerine Mustafa Kemal Paşa daha fazla gerginlik yaratmamak adına Refet Paşa'ya geri adım atma emrini bildirdi. Refet Paşa'da Müttefiklere Türk notasının yanlış anlaşıldığını kendilerinin Mudanya Mütarekesi kararlarına bağlı olduklarını bildirdi.²⁵⁹

²⁵⁴ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 43-44.

²⁵⁵ Geniş bilgi için bakınız: B. Aslan, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi**, s. 102-108.

²⁵⁶ **İkdam**, 10 Teşrin-i Sani 1338/10 Kasım 1922, S. 9212, s. 1.

²⁵⁷ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 297- 298.

²⁵⁸ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975, s. 332.

²⁵⁹ **İkdam**, 11 Teşrin-i Sani 1338/11 Kasım 1922, S. 9214, s. 1.

Batı da bu gelişmeler yaşanırken, Türk Heyeti 7 Kasım'da İstanbul'a vardı²⁶⁰ ve heyet İstanbul'da yoğun bir ilgiyle karşılandı. İsmet Paşa İstanbul'a gelirken ilk demecini yolda verdi. Gazetecilerin konferansta savunulacak esasların neler olduğu sorusuna İsmet Paşa, “*Bizim barış şartlarımız dünyaca malumdur. Bu şartları müteaddit vesilelerle ilan etmekten geri kalmadığımız için onları herkes bilir... Bu gayeler iki kelime içindedir: Misakı Milli*”.²⁶¹ Bu sözler gösteriyor ki heyetin kararı ve tavrı netti. İsmet Paşa 8 Kasım günü, Lozan'a gelecek olan Amerikan Heyeti'nden Amiral Bristol ile görüştü. Amiral Bristol İsmet Paşa'nın küçük bir adam izlenimi verdiğini, ağır derecede sağır ama çok nazik bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmekteydi. Bu ilk görüşmede İsmet Paşa Bristol üzerinde iyi bir etki bırakmıştı.²⁶²

İsmet Paşa heyetiyle 9 Kasım günü Lozan'a hareket etti.²⁶³ Ancak Lozan Konferansı'nın ertelenmesi ihtimali vardı. Curzon, konferansın 13 Kasım'dan sonraki bir tarihte başlatılması konusunda Müttefiklerine direnmekteydi. Sebep olarak birkaç sorun sıralamaktaydı. İngiltere'de Lloyd George Hükümeti'nin düşmesinden sonra yapılacak olan genel seçim bitmiş olacaktı.²⁶⁴ Ayrıca Türkiye'de kaygı verici bir ortamın bulunduğunu ileri sürmekteydi. En önemlisi ise konferansa gitmeden önce Müttefiklerin kendi aralarında görüş alışverişinde bulunmaları ve Türklere karşı ortak bir cephe oluşturmaları gerekmekteydi. Bu sebepler Fransa ve İtalya'ya anlatılmalı ve konferans ertelenmeliydi. Mussolini de konferansın ertelenmesi konusunda Curzon'u desteklemekteydi.²⁶⁵

Fransız Dışişleri Bakanı M. Poincare ise Curzon'un önerilerini tasvip etmiyordu ve konferansın bir an önce toplanması gerektiğini vurguluyordu.²⁶⁶ Çünkü bu gecikme Türk ordusunun sabrını zorlayabilirdi ve bunun sonucunda Müttefikler yeni yaptırımlar karşısında kalabilirlerdi. Rumbol'da göre ise konferansın ertelenmesi, oluşturulan ateşkesi ve sükûn ortamını tehlikeye sokabilirdi.²⁶⁷

²⁶⁰ İ. İnönü, **Defterler (1919 – 1973)**, s. 46; S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 18.

²⁶¹ A.N. Karacan, **Lozan**, s. 63-64.

²⁶² Hikmet Öksüz – İsmet Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, (2015), s. 214-215.

²⁶³ İ. İnönü, **Defterler**, s. 46; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s. 816.

²⁶⁴ **İkdam**, “*Şark Sulhünü Müzakere Edecek Konferansın Tehiri Hiçbir Taraftan Arzu Olunmuyor*”, 25 Teşrin-i Evvel 1338/25 Ekim 1922, S. 9197, s. 1; S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 20.

²⁶⁵ B.N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 81.

²⁶⁶ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 215.

²⁶⁷ B.N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 87-88.

Curzon, Rumbold'a konferansın açılış tarihi konusunda son bir karar alınıncaya kadar İsmet Paşa'nın Lozan'a gelme tarihini ertelemesini İsmet Paşa'ya bildirmesini emretti. Rumbold 8 Kasım'da İsmet Paşa'yla görüştü ve konferansın 13 Kasım'da başlamasına engel olan güçlükleri anlattı. İsmet Paşa bu durumun can sıkıcı olduğunu ve her geçen günün İstanbul ve Ankara'daki sorunları arttırdığını belirtti.²⁶⁸

İsmet Paşa, Lozan'da kimseyi bulamayacağı yönünde Rumbold'un yapmış olduğu uyarılara²⁶⁹ rağmen, konferansın ertelenmiş olduğunun BMM'ne resmen bildirilmediğinden, daha önce kararlaştırılan tarih olan 13 Kasım'da Lozan'da olabilmek için heyetiyle birlikte 9 Kasım'da İstanbul'dan Lozan'a hareket etti.²⁷⁰ Rumbold'a göre İsmet Paşa'nın amacı, Lozan'a belirtilen tarihte gidip, orada Müttefiklerin delegelerini bulamayınca bu durumu protesto edip onları güç durumda bırakmaktı.²⁷¹ Ancak İsmet Paşa'nın amacı çok başkaydı. İsmet Paşa mütareke ve barış için büyük Türk ordusunu durdurma sorumluluğunu yüklenmişti. Şimdi ise konferansın ertelendiği haberi muhalefet seslerini arttırabilirdi. Bu bakımdan belirlenen tarihte Lozan'da olması bir nebze olsa gerginlikleri yumuşatabilirdi.²⁷²

İsmet Paşa'nın Lozan'a ilk belirlenen tarihte gelmesini, Müttefikleri zor durumda bırakmak istemesine bağlayan Avrupa kamuoyu, İsmet Paşa'nın bu tutumunun küstahça olduğunu ileri sürdü. 11 Kasım tarihli New York Times gazetesi de "*Haddini bilmez Türk: Paris muhabirimizin bir cümlede çok güzel özetlediği gibi, Türkler, Yunanistan'ı yenmekle tüm dünyayı yendiklerini sanıyorlar...*"²⁷³ şeklinde yazılar yazarak değerlendirmekteydi. Ancak herkesçe malum olduğu gibi Yunanlılarla birlikte İngilizler de Türklere karşı savaşmaktaydılar. İngilizler geri planda destek vermekteydiler.²⁷⁴ Dahası Anadolu'nun dört bir tarafının düşman işgalinden temizlenmesi üzerine Müttefikler, uzun bir sürede hazırladıkları Sevr Antlaşması'nı yırtmak ve Türkiye ile yeniden bir anlaşma yapmak zorunda kaldılar. Bu hususta Türk birliklerinin sadece Yunan birliklerini yenmediğini göstermekteydi.

Bu esnada, İsmet Paşa'nın 13 Kasım'da Lozan'a varacağını öğrenen Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincare, konferansın o gün resmen toplanmasını, daha sonra bir hafta ertelenmesini İngiliz Büyükelçisi'ne önerdi. Poincare'ye göre Türk

²⁶⁸ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 32-33.

²⁶⁹ İ. İnönü, **Defterler**, s. 46.

²⁷⁰ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 6.

²⁷¹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 216.

²⁷² **BCA: 030/10/204/392/35/7**; S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 67.

²⁷³ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 34.

²⁷⁴ D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 234.

Heyeti batılı heyetlerin vaktinde orda olamamasını bir aşağılama olarak sayacaktı. Curzon, aynı gün verdiği cevapta konferansın kesinlikle 20 Kasım'da oturumlarına başlayacağını ve bunun tüm taraflara duyurulduğunu bildirdi. Ayrıca konferansa gitmeden önce İngiltere ile Fransa ve olabilirse İtalya arasında anlaşmaya varılmasının önemini belirtti ve önceden anlaşmaya varılmadan Lozan'a gitmekte bir yarar görmediğini tekrarladı. Curzon'a göre konferans başlamadan önce oraya varma, konferans başladıktan sonra geri çekilmekten daha az aşağılayıcı olacaktır.²⁷⁵

D- BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HEYETİ LOZAN'DA

İsmet Paşa Lozan'a giderken, yol boyunca gazetecilerle görüştü. İsmet Paşa, yaptığı bu görüşmelerle diplomatik mücadeleye başlamış gibiydi. Gazetelere verdiği demeçlerle Türkiye'nin tamamen barışçı bir siyaset içerisinde olduğunu hem kamuoyuna hem de konferansta muhattap olunacak devletlere duyurmayı amaçlamaktaydı.²⁷⁶ İsmet Paşa heyetiyle Lozan yolundayken, Müttefikler aralarında anlaşmak için, Fransa'nın kabullenmesiyle, konferansı 20 Kasım'a ertelettiler.²⁷⁷ Bu haberi yolda gazetecilerden alan İsmet Paşa, bu kararı sertçe eleştirdi ve bütün bir ordunun bir mütareke ile tatmin olamayacağını altını çizdi. Konferansın ertelenmesi ve Müttefiklerin kendi aralarında anlaşmaya varmaya çalıştıkları bir havada heyet Lozan kentine ulaştı.

12 Kasım sabahı Lozan kentine varan Türk Heyeti, kentin tamamen boş olduğunu gördü. Heyet sade bir törenle karşılandı ve Fransız Konsolosu İsmet Paşa'yı Fransa'ya davet etti. İsmet Paşa, bu davete daha sonra iştirak edeceğini söyledi.²⁷⁸ İsmet Paşa, 12 Kasım sabahını yıllar sonra anlatırken, Lozan'da böyle bir durum karşısında kalınca bu durumun bir oyun olduğunu düşünmüş ve siyasi hayatta tecrübesi olmadığı için yapılan gayri resmi uyarıları dikkate almadığını belirtmiştir.²⁷⁹ Böyle karşılanma ve habersiz, hiçbir fikir alınmadan yapılan bu erteleme, İsmet Paşa için oldukça can

²⁷⁵ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 297-298; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 35-36.

²⁷⁶ Hakan Uzun, "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi Ve Lozan Konferansı'ı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s. 335.

²⁷⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, "Konferans Ancak Bir Hafta Kadar Tehir Edilecektir", 15 Teşrin-i Sani 1998/15 Kasım 1922, S.661, s. 1; Fatih Tuğluoğlu, "Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s. 291.

²⁷⁸ B.N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 100-101; N. Sadık, Lozan Mektupları; 14 Teşrin-i Sani 1338, "Ferit Bey'in Pek Mühim Beyanattı", **Akşam**, 21 Teşrin-i Sani 1338/21 Kasım 1922, S. 1496, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 277.

²⁷⁹ İ. İnönü, "İstiklal Savaşı ve Lozan", s. 25; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 24.

sıkıcıydı ve şu halde yapılacak en iyi şey müttefiklere nota vererek düşülen durumun altını çizmekti.

İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nın belirlenen tarihte başlamaması üzerine 12 Kasım akşamı İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanları'na telgrafla bir nota gönderdi. İsmet Paşa notada: “ *Barış Konferansı'nın toplanması hakkında, Fransa, İngiltere, İtalya hükümetleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine resmen yapılan davet ve bu hususta alınıp verilen notalar üzerine konferansın açılış tarihi 13 Kasım olarak kesin biçimde kararlaştırılmıştı. Bu cihetle, Lozan'a gelen Türk delegeler heyetinin sureti birlikte kararlaştırılmış olan yukardaki tarihte müzakerelere girişmeye hazır olduğunu zatı asilanelerine bildirmekle onur duyarım. Barışın geciktirilmesi Türk milleti için büyüklüğü taktir edilemeyecek fedakarlıkları ve zahmetleri uzatacak ve bertaraf edilmesi sadece bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik neticeler doğuracak bir mahiyette olduğunu benimle birlikte kendileride taktir edecektir. Bu cihetle dünya barışının menfaati namına konferansın çabuk toplanması için beslediğim en hararetli temennileri zatlarınıza tebliğe ve yüksek saygılarımın teminine sunarım.*”²⁸⁰ demektedir.

Böylelikle İsmet Paşa, Rumbould'un tahminlerini de gerçekten yapmak durumunda kaldı ve amacına da ulaştı. Kendisine ve Meclis'e bildirilen resmi bir açıklama olmadığı için tam vaktinde Lozan'a vardı ve bu durumda da Müttefikler zor durumda bıraktı. İsmet Paşa sadece Müttefikleri zor durumda bırakmadı aynı zamanda ülkesinde konferansın toplantı günün ertelenmesi yüzünden gelecek olan eleştirileri bir nebze de olsa yumuşatmayı başardı. Ayrıca Türkiye ilk defa, Osmanlı Devleti'nin yıllar önce büyük devletlere karşı takındığı tavrı sergilemekteydi. Onların seviyesinde, açık bir mesaj göndermekteydi.

İsmet Paşa'nın, İngiltere ve Fransa nezdinde Müttefiklere gönderdiği notaya karşı, Fransa ve İtalya özür dileklerini içeren bir karşılık vermişken İngiltere bunu dahi yapmadı.²⁸¹

13 Kasım sabahı İsmet Paşa Fransa'nın Bern Elçiliği Müsteşarı De Lacroix'ı kabul etti.²⁸² Müsteşar, Bakanlığından aldığı talimatla İsmet Paşa'yı bilgilendirdi. Konferansın ertelenmesine, İngiltere ve İtalya'nın iç meselelerinin sebep olduğunu ve konferansın 20 Kasım'da toplanacağını açıkladı. Konferans gününe kadar İsmet

²⁸⁰ İ. Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, s. 12.

²⁸¹ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 40.

²⁸² İ. İnönü, **Defterler**, s. 47.

Paşa'nın Paris'te olmasının Fransız Hükümeti tarafınca arzu edildiğini de ekledi. İsmet Paşa, müsteşarın açıklamalarını yeterli görmedi. Konferansın ertelenmesinin, tıpkı konferansa davet edilme gibi resmi bir yazıyla olması gerektiğini belirtti ve konferansın ertelendiğini bildiren resmi bir yazının Türk Heyeti'ne verilmesini istedi.²⁸³

İsmet Paşa, Fransız müsteşar ile görüşükten sonra 13 Kasım'da Lozan'da ilk basın toplantısını yaptı.²⁸⁴ Bu toplantıda şöyle konuştu: “ *Türkiye uzun zamandır barış yapılması için bekledi. Fakat barış yerine tüm sınırlarında aynı anda saldırıya uğradı. Sınırlar içerisinde gerici unsurlar kışkırtıldı. Padişah milliyetçilere ve her türlü gelişme fikrinin karşısında idi. Bu ortamda Türk milleti kendi davasını üstlendi. Türk milleti yalnız, bir başına bu yükü üstlenince bağımsızlığı kazanmak çok pahalıya mal olmuştur. Bazıları on asır kadar eski olan en büyük şehirlerimiz bugün yıkılmış haldedir ve memleketimizin tamamı tahrip edilmiştir. Türkiye barış için hiçbir fırsatı kaçırmadı. Büyük Taarruzdan önce barış görüşmeleri için Londra'ya gönderilen temsilcilerimiz kabul edilmediler. Fransa, savaşa son vermek için araya girince Türk kuvvetleri harekâtını durdurdu. Türk Heyeti Lozan'a barış yapmak niyetiyle gelmiştir. Yapılan davetten sonra barış alanına ilk gelen heyet olması barışın biran evvel yapılmasını göstermektedir. Türkiye'de yabancı düşmanlığı yoktur. Fransızca öğrenimin kaldırıldığı da yalandır. Ankara Büyük Millet Meclisi üç seneden beri memleketi idare ediyor. Halife şimdiye kadar siyasi bir araç olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda kutsal cihat halife tarafından ilan edildi. İnkılabımız esnasında Ankara temsilcilerini mahkûm eden yine halife olmuştur. Artık halife bütün siyasi cereyanların üstünde ve ayrı tutulacaktır.* ”²⁸⁵

İsmet Paşa'nın bu sözlerinden sonra, İngiliz bir gazeteci Babıali'nin konferansa katılıp katılamayacağını sordu. Paşa kesin bir şekilde Babıali'nin olmadığını belirtti.²⁸⁶ İsmet Paşa böylelikle hem koca bir süreci özetlemiş hem de bu konuşmasıyla Türk Heyetine artı bir puan kazandırmıştı. Barışın tek istenen şey olduğunu herkesten daha çok önem verilen bir konu olduğunu böylelikle kanıtlamıştı.

İsmet Paşa'nın verdiği bu ilk demece katılan bir gazeteci, o günü değerlendirdi. Gazeteciye göre bu ortamda tüm karışıklıklara rağmen Avrupa kamuoyu karşısında İsmet Paşa en haklı durumdaydı. Yine aynı gazeteci şöyle bir değerlendirme yapmıştı:

²⁸³ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 104.

²⁸⁴ İ. İnönü, **Defterler**, s. 47.

²⁸⁵ İ. Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, s. 13-14.

²⁸⁶ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 76.

“...Bu demeç hem gazeteciler hem de Avrupa fikirleri üzerinde de büyük bir etki bıraktı. Gazeteciler bir Türk kumandanını heyet başkanı olarak ilk kez dinleyeceklerdi. Tam bir önyargı yüzlerinde okunmaktaydı ve eleştiriye karşı bir tepkiye hazır bir konumdaydılar. Gazeteciler İsmet Paşa’dan siyasi ve milli meselelere dair karanlık ve samimi olmayan sözler beklerken, İsmet Paşa, kelimeleri tartarak, edebiyattan ve laf kalabalığından uzak ve temiz bir Fransızca ile konuşunca tavırlar biranda değişti. Yunan ordusunu darmadağın eden bu Türk Kumandanının samimi konuşması ve Türk davasının böyle sade anlatılması beklenmedik bir olaydı. Avrupa’nın bu sırada o kadar büyüttüğü Türk meselesi İsmet Paşa’nın ağzında ne kadar kısa ve sade oldu...”²⁸⁷ Bu sözler sadece bir gazetecinin sözleri ve yorumlarıydı. Demeci dinleyen diğer gazeteciler, Türk davasını özet geçen bu demeci kısa bir şekilde ele aldılar. Bunun yanı sıra Türkiye’yi hırpalayan haberler daha geniş yer tutmuştur.²⁸⁸

İsmet Paşa 13 Kasım günü yabancı gazetecilere de bir demeç daha verdi. Bu demeçle Türkiye’nin dünyaya, özellikle Müttefiklere bu barışa ne kadar önem verdiğini tekrar gazeteciler aracılığıyla duyurmak istemişti. Çünkü bir Mütareke yapılmasına rağmen Yunan ileri hareketi tehdidi vardı.²⁸⁹ 13 Kasım akşamı İsmet Paşa, İsviçre’nin büyük gazetesi La Tribune de Geneve muhabiri ile de bir görüşme gerçekleştirdi. En önemli konu yine konferansın ertelenmesiydi. Muhabir, Fransız müsteşarın gerekli izahatı yaptığını söylemesi üzerine İsmet Paşa, izahatı yeterli bulmadığını belirtti. İsmet Paşa devam ederek, İsviçre topraklarına girdiğinde kendisine iki ayrı resmi kaynak olan Federal Saray ve Fransa Elçiliğinden telefon edilerek konferansın kararlaştırılan tarihte toplanacağını bildirilmesine rağmen Lozan kentine inince konferansın ertelendiğini öğrendiğini söyledi. Bu mesele dışında muhabir İsmet Paşa’nın Paris’e gidip gitmeyeceğini sordu. İsmet Paşa, memnuniyetle Paris’e gideceğini, ancak bundan önce konferansın hangi gün toplanacağını kendisine resmen bildirilmesini beklediğini söyledi.²⁹⁰ Fakat böyle bir açıklama yapılmamıştı. Lozan’a giden muhabirlerde durumdan habersizdi.²⁹¹

²⁸⁷ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 76-77.

²⁸⁸ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 106.

²⁸⁹ F. Tuğluoğlu, “Ali Naci Karacan’ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa”, s. 292.

²⁹⁰ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 106-107.

²⁹¹ N. Sadık, Lozan Mektupları; 14 Teşrin-i Sani 1338, “Ferit Bey’in Pek Mühim Beyanâtı”, **Akşam**, 21 Teşrin-i Sani 1338/21 Kasım 1922, S. 1496, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 278.

1- Büyük Millet Meclisi Heyeti'nin Üyelerinin Görevlendirilmeleri

Türk Heyeti konferansın ertelendiğini öğrenince konferansın başlayacağı tarihe kadar bu süreyi iyi bir şekilde değerlendirebilmek için kolları sıvadı. İsmet Paşa tarafından hazırlanan Başbakanlık Genel Bildirisi heyet üyelerine verildi. Bu bildiri, heyetin çalışma ve davranışlarının esasını oluşturan bir talimat ve heyet üyelerinin görev dağılımını içermekteydi. Görevlendirme sekiz daireye bölündü.²⁹² Daireler siyasi, iktisadi işlere bakacak şekilde kümelendi. Bu dairelerden Altıncı Daire en önemli konu olan dış basınla muhatap olacaktı, bu dairenin başına Ruşen Eşref ile Yahya Kemal Beyler getirildi. Basına haberleri bu daire verecekti, açıklamalar, yalanlamalar bu daireden çıkacaktı ve basın haberleri bu dairede toplanıp İsmet Paşa'ya sunulacaktı. Hangi üyenin hangi yabancı gazeteyi takip edeceği belirlendi.²⁹³

Münir Bey en önemli gazete olan Times'ı, Şevket Bey Daily Chronicle'ı, Hüseyin Bey Daily Telegraph ve Morning Post'u, Cevat Bey Daily Herald ve Daily Mail'ı, Muhtar Bey Petit Parisien'i, Veli Bey Debats ve Echo National'ı, Şeref Bey Journal'i, Tahir Bey Matin'i, Reşit Saffet Bey Echo de Paris'i, Hikmet Bey Temps'i, Celalettin Bey Humanite'yi, Safvet Bey Action Française'ı, Zühtü Bey Rusça gazeteleri, Şükrü Bey İtalyanca ve Tefik Bey Almanca gazeteleri takip edeceklerdi.²⁹⁴ Bu kişiler sorumlu oldukları gazetelerden Türk Heyetini ilgilendiren haberleri çevireceklerdi. O günün şartlarında basın en önemli dış kaynaktı. Çünkü o günlerde sınırlı ülkelerde elçilikler bulunuyordu ki bunlarda tam bir teşekkül halinde değillerdi. İsmet Paşa, dış basını tanıtım için, yani Türk davasını kamuoyuna duyurmak için sık sık kullanacaktı.²⁹⁵ Lozan görüşmelerinde, Mustafa Kemal Paşa tarafından 7 Haziran 1920'de kurulan Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün, Paris ve İsviçre'de bulunan Ankara temsilcileri Dr. Nihat Reşat ve Ahmet İhsan Beyler'den de istifade edilmeye çalışılmıştı.²⁹⁶

²⁹² Sezai Kürşat Ökte, "Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.49, (Bahar 2012), s. 145.

²⁹³ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 104.

²⁹⁴ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 104.

²⁹⁵ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 104-105; S. K. Ökte, "Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler", s. 145.

²⁹⁶ S. K. Ökte, "Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler", s. 145.

2- İsmet Paşa'nın Fransa Ziyareti

İsmet Paşa Fransa'ya gitmeden önce, BMM'nin Paris temsilcisi Ferit Bey ile bir görüşme yaparak onun fikirlerini aldı. Ferit Bey'e göre durum yararlanılabiliirse iyi haldeydi. Fransızların desteği bu ortamda sağlanabilirdi.²⁹⁷ İsmet Paşa Lozan'da yaptığı tüm görüşmelerden sonra Fransa'ya gitmeye karar verdi.

İsmet Paşa Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta, Curzon ve Poincare'den bir telgraf aldığını ve konferans günününün 20 Kasım'a bırakıldığına dair bilgi verildiğini yazdı. Devamında birkaç gün içerisinde dönmek üzere Paris'e gideceğini de ekledi.²⁹⁸ İsmet Paşa 14 Kasım'da yanında Münir, Tevfik ve Atıf Beylerle Paris'e gitmek için yola çıktı. Böylelikle Poincare'nin davetine icabet edecekti. 15 Kasım sabahı Paris'e indi.²⁹⁹ İsmet Paşa, Paris'te Paris Temsilciliği personeli ve Türk vatandaşları tarafından karşılandı. Ayrıca Dr. Nihat Reşat Bey³⁰⁰ ziyaret boyunca İsmet Paşa'yı yalnız bırakmadı.

Farnsız diplomat Franklin Bouillon vakit kaybetmeden İsmet Paşa'yı ziyaret etti³⁰¹ ve bir görüşme yaptılar. İsmet Paşa, Bouillon'dan Fransa'nın tutumu hakkında bilgi aldı.³⁰² Bouillon İsmet Paşa'ya konferansta nasıl hareket edeceğini sorması üzerine İsmet Paşa, meselelerde Türk tezini açıklayacağını ve eğer tezi kabul görmez ise konferansı terk edeceğini söyledi. Bunun üzerine Bouillon, Müttefiklerin Türkiye ve Türk tezleri hakkında doğru bilgiye sahip olmadıklarını, bu sebeple İsmet Paşa'nın tezlerini sürekli olarak tekrarlayarak Müttefikleri yıpratmasını önerdi. İsmet Paşa Bouillon'un bu önerisini tüm konferans görüşmelerinde uyguladığını ve birçok meselede işe yaradığını daha sonra dile getirmiştir.³⁰³ Poincare'nin İsmet Paşa'yı Paris'e daveti Curzon'u oldukça rahatsız etmişti. Poincare ise konferansın ertelenmesinin yarattığı müşkül durumdan Müttefikleri kurtarmak amacıyla bu daveti yaptığını belirtti. Poincare, Curzon'un kaygılarını gidermek için, İsmet Paşa'nın Paris'e gelmesi

²⁹⁷ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 75.

²⁹⁸ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 103-104; İ. Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, s. 15.

²⁹⁹ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 77; S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 21; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 24.

³⁰⁰ Dr. Nihat Reşat Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından 7 Haziran 1920'de kurulmuş olan Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün, Büyük Millet Meclisi Paris temsilcisidir. Bakınız: S. K. Ökte, "*Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler*", s. 145.

³⁰¹ İ. İnönü, **Defterler (1919 – 1973)**, s. 47.

³⁰² B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 116.

³⁰³ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, İdea Yayınları, İstanbul, Ocak 1996, s. 20-21; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 26.

durumunda onun nezaketle karşılanacağını ancak konferans ile ilgili herhangi bir meselenin görüşülmeyeceğine dair bir güvence dahi verdi.³⁰⁴

Öte yandan İsmet Paşa Fransız gazetecilere bir demeç verdi ve demokratik bir ülke olan Türkiye'nin Fransa'nın okul, kültür kuruluşlarına ve ticari çıkarlarına zarar vermeyeceğini ancak buna karşılık Türkiye'nin kendi toprakları üzerinde bağımsızlık hakkının tanınması gerektiğini vurguladı.³⁰⁵

15 Kasım günü İsmet Paşa, Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincare'yi ziyaret etti. Görüşmede Poincare, konferansın etlenmesinden ötürü özrünü dile getirdi. Konuşulan konular arasında BMM Hükümeti'nin hâkimiyetinde yaşayan Fransızlara kötü davranıldığı iddiaları da vardı. İsmet Paşa bu konuyu araştıracağını söyledi.³⁰⁶ Görüşme esnasında Poincare, İsmet Paşa'ya, konferans sırasında Türk Heyeti'ne yardımcı olmak amacıyla Fransa'nın 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın tüm koşullarını yerine getireceğine dair söz verdi. Ancak Curzon'un kendisine bir gün önce göndererek gizli tutulmasını istediği ve kabul ettiği önerilerinden İsmet Paşa'ya bahsetmedi.³⁰⁷ Hâlbuki görüşme sırasında Poincare İsmet Paşa'ya kapitülasyonların kalkacağı yolunda kesin bir güvence vermişti ve bu konunun barışı etkilemeyecek değerde olduğunu belirtmişti.³⁰⁸

İsmet Paşa Paris'te birkaç gün kaldıktan sonra 18 Kasım'da Lozan'a döndü.³⁰⁹ İsmet Paşa'nın Paris'te yaptığı tüm görüşmeler neticesinde edindiği kanaate göre, iyimser bir tablonun olması yanısıra konferans boyunca ciddi sorunlar da yaşanacaktı. Dahası İsmet Paşa'nın Paris'te olduğu günlerde Müttefiklerin kendi aralarında anlaşmalarına dair gazetelerde haberler çıkmaktaydı. Bu haberlerin yanında Poincare ve İsmet Paşa'nın Paris'te anlaştıkları haberlerinin çıkması üzerine Poincare, İsmet Paşa ile her konuda anlaştığına dair haberleri yalanladı. Fransa İngiltere'den çekinmekteydi ve bu yüzden temkinli hareket etmekteydi. Poincare'nin bu tavrına karşılık İsmet Paşa, Fransa'nın hassas olduğu kapitülasyonlar konusunu özellikle basına duyurdu.³¹⁰

³⁰⁴ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 68; M. Gül, “İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan”, s. 17-18.

³⁰⁵ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 40-41.

³⁰⁶ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 117.

³⁰⁷ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 41.

³⁰⁸ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 79.

³⁰⁹ İ. İnönü, **Defterler**, s. 47.

³¹⁰ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 105-106.

E- HEYETLER LOZAN'DA

Konferans Kasım'ın 20'sinde başlayacağı için İsmet Paşa gibi Poincare ve Mussolini'de Lozan'a geldi. Konferans başlamadan İsmet Paşa Mussolini ile de görüştü.³¹¹ İsmet Paşa Mussolini'den İtalya'nın konferanstan ne elde etmek istediğini öğrenmeye çalıştı. Paşa Mussolini'ye barışın yapılıp yapılmayacağını sordu ve Mussolini'den barışın sağlanacağı yönünde cevap aldı. İsmet Paşa'nın Mussolini'den asıl öğrenmek istediği, konferansın çıkmaza girmesi halinde ve İngiltere'nin herhangi bir saldırı içinde bulunması durumunda Mussolini'nin nasıl bir tutum içerisinde olacağıydı. İsmet Paşa'ya göre Mussolini, bir savaş ya da mücadeleye pek istekli değildi.³¹²

İsmet Paşa, daha önce Paris'te Poincare ile yaptığı görüşmede üzerinde durduğu hususları Mussolini ile de paylaştı. İstanbul, Boğazlar ve Gelibolu'nun tamamen tahliye etmelerini ve Ankara'nın hiçbir komisyonu kabul etmeyeceğini belirtti. Mussolini İsmet Paşa'nın tüm bu isteklerine olumlu cevaplar vermekteydi. İsmet Paşa, İngilizlerin İstanbul veya Boğazlar'ın herhangi bir yerini tamamen boşaltmaması halinde İtalya'nın ne tepki vereceğini öğrenmek istedi. Ancak Mussolini bazı konularda mağrur bir tavır sergileyerek konu ile ilgili fikirlerini yansıtmamakta ve herhangi bir söz vermemekteydi. İsmet Paşa'ya göre Mussolini'nin bu mağrur tutumunun sebebi, Birinci Dünya Savaşı'nda, Müttefikleri olan devletlerin İtalya'ya vaadeddikleri hiçbir hususu gerçekleştirmedikleri içindi. İsmet Paşa ve Mussolini Adalar meselesini de konuşmuşlardı. Mussolini Adalar meselesinin zaten çözülmüş olduğunu, çözülen meselelerinde yeniden konuşulmasının gereksiz olduğunu söyledi. Daha sonra gelecek için İtalya ile Türkiye arasında iyi ilişkilerin kurulmasıyla ilgili kısa bir konuşmadan sonra Mussolini ve İsmet Paşa'nın konuşması sona erdi.³¹³ Bu konuşmadan sonra Mussolini, İsmet Paşa'nın güçlü ve metin bir kişiliğe sahip olduğu izlenimi verdiğini dile getirmişti.³¹⁴

İsmet Paşa Mussolini'den sonra Poincare ile de genel meseleler üzerine son bir görüşme yaptı.³¹⁵ İsmet Paşa bu ilk temaslarda sadece havayı kokluyor ve meselelere delegelerin yaklaşımını ölçüyordu. Her fırsatı değerlendirerek önemli meseleleri

³¹¹ BCA, 030/10//1017653/6; Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk – İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Haziran 1999, s. 347.

³¹² İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 327; M. Gül, “İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan”, s. 18.

³¹³ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 328.

³¹⁴ M. Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 348.

³¹⁵ B. N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar**, I, s. 444.

muhataplarıyla devamlı konuşması İsmet Paşa'nın yeni görevini çabuk benimsediğini ve iyi bir başlangıç yaptığını göstermektedir.

Konferansa katılacak olan heyetler Lozan'a geldiler. Rumbold'un deyiimiyle Türk Heyeti bir elinde Misak-ı Milli diğer elinde ise kılıç bulundurarak konferansa gelmişti. İsmet Paşa askeri açıdan güçlü olduklarının farkındaydı ve Sovyet Rusya, İslam devletleri, Fransa ve bir anlamda İtalya'nın desteği ve yardımlarına da inanmaktaydı. Yine de Osmanlı Devleti'nin asırlar önceki meselelerinin temizleneceğinin ve bunun yaratacağı güç durumunda farkındaydı ve malesef Türk Heyeti bu yükün altından kalkabilecek kadar Avrupa diplomasisi tecrübesinden yoksundu. Zaman geçtikçe ve karşı tarafın diplomatik manevralarını gördükçe, Avrupa diplomasisini tanıyarak ona göre davranacaklardı. Ayrıca heyetten birçok üye Avrupa dillerine hâkim değildi ve bu da kendileri için önemli bir eksikti.³¹⁶

Lozan Konferansı görüşmeleri, bir tarafta Türk Heyeti diğer tarafta toplamda 12 devlet olmak üzere 20 Kasım 1922'de toplanacaktı. Konferansın toplanma sebebi; BMM Hükümeti ile Yunanistan arasında barışı sağlamak ve aynı zamanda 1914'den beri var olan savaş haline son vermektir.³¹⁷ Devletler bu amaç doğrultusunda heyetlerini Lozan'a gönderdiler. Lozan'a gelen her devlet her toplantıya katılmadı, sadece kendilerini ilgilendiren meselelerde görüşmelerde bulundular. İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya dört Müttefik Devlet ve davetçi devlet sıfatına sahip oldukları için tüm görüşmelere katılacaklardı. Amerika, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı da tüm görüşmelerde bulunacaklardı. Ancak Amerika yalnızca gözlemci sıfatıyla katılacaktı. Boğazlarla ilgili görüşmelere Sovyet Rusya, hem Boğazlar hem de Batı Trakya meselelerine Bulgaristan, kapitülasyonlar ve bazı borçlarla ilgili meselelerin görüşüldüğü toplantılara Belçika ve Portekiz temsilcileri katılacaklardı.³¹⁸ Bu konferans İngiltere için çok önemliydi ve bu sebeple İngiltere konferansa oldukça geniş bir heyetle katıldı. Fransa için toprak sorunu 1921 Ankara Antlaşması ile çözüme kavuşmuştu, İtalya içinse Adalar dışında savunacak bir tez kalmadığı için her iki devlette ekonomik çıkar ve ayrıcalık konusuyla ilgilenmekteydiler.³¹⁹

Konferansa İngiltere; Lloyd Natthaniel Curzon, Sir Horace George Montagu Rumbold, Sir William Tyrrell, Andrew Ryan, J. Bullard, H. Nicholson, E. G. Forbes

³¹⁶ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 301.

³¹⁷ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 75.

³¹⁸ **BCA: 030/10/0/117/817/13**; Çağrı Erhan, “*Lozan'ın Genel Çerçevesi*”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (2005), s. 13.

³¹⁹ İ. Soysal, **Tarihçeler ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I, s. 69.

Adam, A. W. A. Leeper, P. Wicks, Sir Adam Block, S. D. Waley, General B. Stuart, Yarbay Heywood'dan oluşan bir heyetle katıldı. Fransa; Camile Barrere, Maurice Bompard, General Maxime Weygand, Amiral Lacaze, M. Fromageot, Rene Massigli, M. Saruys, M. Laroche, M. Bargeton'dan oluşan bir heyetle katıldı.³²⁰ İtalya; Marki Camillo Garroni, Giulio Cesar Montagna, Mario Lago, Mario Arlotto, Bernardino Nogara, Albay Umberto Vitale'den oluşan heyetiyle katıldı.³²¹ Amerika; Richard Washburn Child, Joseph C. Grew, Amiral Mark Bristol, Harry G. Dwight, Copley Amory, L. G. Heck, J. Gillespie'den oluşan heyetiyle katıldı.³²²

Yunanistan ise, 14 kişilik bir heyetle konferansa katıldı. Eletherios Venizelos, Dimitrios Caclamanos, Vasilis Dendramis, General Alexander Mazarakis, Michalakopoulos, C. Collas, M. Theotokas, Jean Politis heyet üyeleri olup ikinci dönem görüşmelerine Apostolos Aleksandris'de katıldı.³²³ Rusya'yı G. V. Chicherin, Christian G. Rakovsky, Polikarp Dvene, Wratislaw Vorovsky'den oluşan bir heyet temsil etti. Romanya'yı S. Duca, Constantin S. Diamandy, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nı Montchilo Nintchitch, Bulgaristan'ı A. Stamboliskii, Arnavutluk'u M. Frasheri temsil etti. Belçika'yı Baron Mon-Cheur temsil ederken Portekiz'i M. De Ferreira ve Japonya'yı Baron Hayashi temsil etti.³²⁴

Amerika, İngiliz, İtalyan ve Roman delegeleri Beau Rivage otelinde, Fransız, Japon ve Türk delegeleri Lozan Palas otelinde ve Yunan delegeleri ise Beau Sejour otelinde kalacaklardı. Konferansın yönetim bürosu Lord Curzon, Camile Barrere, Marki Garroni'den oluşacak, genel sekreterliğini ise İtalyalı Rene Massigli yapacaktı.³²⁵

³²⁰ D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 392.

³²¹ M. Çelebi, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 347.

³²² D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 392; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 51.

³²³ Çağla D. Tağmat, "Lozan Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV, S.29, (2014-Güz), s. 150.

³²⁴ İ. Soysal, **Tarihçeler ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I, s. 71-72.

³²⁵ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 52.

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİ

A- KONFERANSIN AÇILIŞ TÖRENİ

20 Kasım'da konferansın açılış törenin başlamasına saatler kala hazırlıklar hızlandı. Salonda 200 gazeteci erkenden kendilerine ayrılan yerlere oturarak, büyük hesaplaşmanın görüleceği konferansın açılış heyecanına kapıldılar. Gazeteciler, başlayacak olan konferansın, Avrupa'da yapılan eski konferanslar gibi olacağı beklentisi içerisindeydiler. Fakat bu konferansın diğerlerine benzemeyeceği ilerleyen toplantılarda anlaşılacaktı.³²⁶

Konferansın 20 Kasım günü toplanacağı İsmet Paşa'ya bildirildi.³²⁷ Ayrıca açılış ile ilgili bir tebliğde sunuldu. Bu tebliğ, İsviçre Cumhurbaşkanı'nın bir konuşma yapacağı ve belki Lozan Konferansı adına adının belirtilmediği birinin de bu konuşmaya cevap vereceği yönündeydi. Buna karşılık İsmet Paşa İsviçre Cumhurbaşkanı dışında herhangi birinin konuşma yapması halinde kendisinin de konuşma yapacağını belirtti.³²⁸ Toplantının yapılacağı salona gelen İsmet Paşa, salonda kendisine diğer heyet başkanlarına oranla daha küçük bir koltuk ayrıldığını görünce bunun nedenini sordu. Kendisine aynı boyutta bir başka koltuk bulunmadığı cevabı verilince, bulunduğu zaman salona gireceği cevabını vererek salondan ayrıldı. Bu diyalogtan sonra yapılan bu saygısız tutum düzeltildi.³²⁹ Bu saygısız tutum İsmet Paşa'nın yerinde tavrı ile anlamsızlaştırıldı. İsmet Paşa nezdinde Türkiye'ye karşı girişilen bu tutum devletlerarası ilişkilere uygun bir tutum değildi.

Nihayetinde konferansın ilk toplantısı 20 Ekim 1922 pazartesi günü, saat 15.30'da, Lozan'da Monthbenon Gazinosu'nda açıldı.³³⁰ Konferansa katılan tüm devletler heyetleriyle birlikte bu açılış oturumuna katıldı. Basın temsilcileri ve Lozan kenti makamlarınca birçok özel kişi de bu oturuma çağrıldı.³³¹

³²⁶ N. Sadık, Lozan Mektupları; 20 Teşrin-i Sani 1388, "Konferansın Güşad Celsesi", **Akşam**, 25 Teşrin-i Sani 1338/25 Kasım 1922, S. 1500, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 279-280; **Vakit**, "Lozan Konferansı Dün Açıldı" 21 Teşrin-i Sani 1338/21 Kasım 1922, S. 1775, s. 1.

³²⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, "Sulh Konferansı Bugün Açılıyor", 20 Teşrin-i Sani 1998/ 20 Kasım 1922, S.675, s. 1.

³²⁸ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 329; E.İ İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, s. 21.

³²⁹ Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 45; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 26.

³³⁰ **BCA**, 030/10/101/653/6/4.

³³¹ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 145; **Vakit**, "Lozan Konferansı Dün Açıldı", 21 Teşrin-i Sani 1338/21 Kasım 1922, S. 1775, s. 1.

Konferans İsviçre Cumhurbaşkanı M. Haab'ın açılış konuşmasıyla başladı.³³² Haab'dan sonra kürsüye Curzon çıktı ve on dakika süren bir konuşma yaptı. Curzon seçkin ifadeler kullandı ve hitap etme konusunda maharetini gösterdi.³³³ Konuşmasında, M. Haab'a teşekkür ederek, ilk kez bir konferansın İsviçre gibi tarafsız bir ülkede yapılmasının önemini belirtti ve bu hususun barışın sağlanması bakımından iyi bir işaret olduğunu söyledi. Savaşın facialarından bahsederek bundan böyle bunların unutulmuş olmasının gerekliliğinden söz etti. Curzon'a göre, delegeler uzlaşıcı bir tavır ile çalışırlarsa masaya gelecek her meseleyi halletmek ve barış yapmak arzusu ile hareket ederlerse, sonuca varmak kolaylaşacaktı. Bu sözler ile Curzon konuşmasını bitirdi. Toplantı salonunda bulunanlar bu konuşma sonrasında törenin biteceğini zannederken, İsmet Paşa kürsüye çıktı.³³⁴

İsmet Paşa, M. Haab dışında konferansta yer alan herhangi bir kişinin bir konuşma yapması durumunda kendisinin de konuşma yapacağını söylemişti.³³⁵ Bu durum Poincare'ye iletilmişti ve İsmet Paşa'yı bundan vazgeçirmesi istenmişti. Tören başlamadan Poincare İsmet Paşa ile konuştu ve buna lüzum olmadığını yeniden dile getirdi. Ancak İsmet Paşa buna hakkının olduğunu belirtti, eşitlik üzerinde durulduğuna göre konuşacağı yönünde direndi. Bunun üzerine Poincare hiç değilse konuşma metnini görmek istedi. İsmet Paşa'nın hazırladığı nutku okudu ve tek tek tüm cümleleri değerlendirerek sert, keskin ve gereksiz ifadeler olduğunu belirterek, bunlar hakkında fikrini açıkladı. İsmet Paşa ise bu ifadelerden sadece bir kelimeyi değiştirmekle yetindi.³³⁶

İsmet Paşa konuşmasını bitirdikten sonra alkışlar arasında yerine döndü. Şaşkın bakışlar arasında ve beklenmeyen bir tutum içerisinde başkan oturumu kapattı.³³⁷ İsmet Paşa yerine oturduktan sonra bazı delegeler yanına geldi. Fransız delegelerden Bompard, İsmet Paşa'nın bu tutumunu eleştirdi ve Venizelos'u bir konuşma yapmaması için onu güçlükle durdurduğunu söyledi. Ayrıca yılbaşına kadar barış yapmak niyetinde olduklarını ekledi. Buna karşılık İsmet Paşa'da niçin Venizelos'u durdurduğunu sordu

³³² Konuşmanın içeriği için bakınız; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 1-3.

³³³ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 91.

³³⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 3; M. Gül, "*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*", s. 18.

³³⁵ S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 25.

³³⁶ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 329-330.

³³⁷ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 91. N. Sadık, Lozan Mektupları; 20 Teşrin-i Sani 1388, "*Konferansın Güşad Celsesi*", **Akşam**, 25 Teşrin-i Sani 1338/25 Kasım 1922, S. 1500, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 280.

ve barışı onlardan daha çok ve dedikleri tarihten daha önce yapmak istediğinin altını çizdi.³³⁸ Müttefiklerin bu niyetleri, 1914'te başlattıkları Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'ni, bu yılın sonuna doğru mağlup edip savaşı sonlandırmayı hedefledikleri niyetlerine benzemektedir.

İsmet Paşa'nın bu konuşmayı yapması tören salonunda adeta soğuk bir rüzgâr estirdi. Bu durum konferans boyunca İsmet Paşa ve Venizelos arasında yaşanacak gerginliklerin başlangıcı ve habercisi oldu.³³⁹

1- İsmet Paşa'nın Açılış Konuşması Yapmasının Diplomatik Boyutu

M. Haab'ın açılış konuşması yapmasının ardından, programda olmamasına rağmen Curzon'un da konuşma yapacağını öğrenen İsmet Paşa daha önce de belirtildiği üzere aynısını yapmaya karar verdi ve beklenmedik bir şekilde kürsüye çıkarak bir konuşma yaptı. İsmet Paşa'nın konuşması şöyledir:

“Sayın Başkan,

Dört yılı aşan bir süre önce, başkan Wilson'un ilkelerine ve bunlara inanç duygusuna dayanarak yapılmış bir silâh – bırakışımı, Osmanlı İmparatorluğunun da katılmış olduğu çarpışmaları resmen durdurmuştu.

Barişin nimetlerinden her zaman yoksun kalan Türk ulusu, o tarihten bu yana, hak ve adalet elde etmek için ara vermeden yaptığı bariş girişimlerinin yetersizliğini ve hiç bir şeye yaramadığını görerek ve artık hiç bir kurtuluş umudu kalmadığını anlıyarak, varlığını korumağı ve maddi ve manevî kendi kaynaklarıyla bağımsızlığını kazanmayı başarmıştır. Türk ulusu, bu yolda, pek çok acılara katlanmış, sayısız fedakârlıklara rıza göstermiştir.

Özgür uluslar, bütün bunlara, içten bir yakınlık ve anlayış duygusuyla tanık olmuşlardır. Kadın ve çocuk, her yaşta ve her durumdaki Türkler, bu savunma savaşına katılmışlardır. 1918 den bu yana, Türk ulusunun karşılaştığı sonu gelmez saldırıları ve acıları burada hatırlatmaktan kendimi alamıyorum. Gerek bu saldırılara ve acılara, gerekse hiç bir askerî zorunluluk olmaksızın, Türkiye topraklarının en zengin ve en bakımlı parçalarında, yok etmekten başka bir şey düşünmeyerek, sistemli bir şekilde yapılmış yakıp – yıkmalara tek bir özür bulunamaz.

³³⁸ İ. Paşa, **Hatıralar**, s.331; E.İ İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, s. 21; M. Gül, “İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan”, s. 18.

³³⁹ Ç. D. Tağmat, “Lozan Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan”, s. 152.

Hala bu dakikada bile, bir milyondan çok masum Türkün, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında, evsiz ve ekmeksiz, başıboş dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk ulusu, insan gücünü aşan bu fedakârlıklara katlanmakla, uygar insanlık içinde, köklü bir yaşama gücüne sahip uluslara özgü olan varlık ve bağımsızlık haklarıyla, barış, huzur ve çalışkanlık unsuru olarak, büyük bir yer kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin kesin amacı, bu yeri korumak ve güçlendirmektir. Son yılların olayları insanlığın vicdanında genel barış ve huzurun, Devletlerce, birbirlerinin haklarına, özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına karşılıklı olarak saygı gösterilmedikçe gerçekleşemeyeceği gerçeğini bir inanç ilkesi halinde yerleştirmiş bulunduğundan, bu olayların anısı, gelecek için bir barış ve huzur güvencesi olur umudundayım.

Düşünülmesi mümkün en büyük bir iyi niyetle dolu olan Türk Temsilci Heyetinin, öteki Temsilci Heyetlerinde de aynı iyi niyeti bulacağı ve böylece, konferans çalışmalarının memnurluk verici bir sonuca ulaşacağı umudunu besliyorum.

Sayın Başkan,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına, İsviçre Cumhuriyetine, konferansımızın burada toplanmasını kabul etmekle lütfen göstermiş olduğu konukseverlikten dolayı teşekkür ederek sözlerime son vereceğim. Tarihi şanlı, soylu bir ulusun, kendi bağımsızlığına ne kadar büyük bir değer verdiğini inkâr edilmez şekilde gösteren bu ülkenin, konferansa toplanma yeri olarak seçilmesinden büyük bir mutluluk duymaktayım.”³⁴⁰

İsmet Paşa konuşmasında, Türk milletinin yıllardır savaşlarla muzdarip olduğunu, uzun süren bu savaşlar yüzünden çok acılar çektiğini, yine de yaşanan tüm sıkıntılara katlanan fedakâr ulusunun uygar insanlar gibi bağımsız, barış ve huzur içinde bir hayata erişmesini amaçladığını belirtti. Ülkesinin özgür ve bağımsız bir devlet olarak yeni konumunu vurguladı.

Daha önce Poincare'nin önerisiyle üslubunun yumuşatılmış olmasına karşın, bu konuşma İngiliz heyetinde büyük bir hoşnutsuzluğa sebep oldu.³⁴¹ Curzon bu hoşnutsuzluğunu 20 Kasım 1922'de Londra'daki Sir E. Crowe'a çektiği bir telgrafta dile getiriyordu.³⁴² Curzon bu telgrafta şöyle diyordu: “Konferansın ilk genel toplantısı bugün öğlenden sonra büyük bir salonda halka ve basına açık olarak yapıldı. İsviçre

³⁴⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 3-4; İ. Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, s. 19-20: **Vakit**, 22 Teşrin-i Sani 1338/21 Kasım 1922, S. 1776, s. 1: **İkdam**, 22 Teşrin-i Sani 1338/22 Kasım 1922, S. 9225, s. 1.

³⁴¹ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 74.

³⁴² S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 46.

Cumhurbaşkanı, iyi hazırlanmış bir hoş geldiniz söylevi okudu. Benim de delegasyonlar adına birkaç nezaket cümlesiyle kendisine teşekkür etmem kararlaştırılmıştı. Bunu yaptım ve tam tören sona erecek iken, İsmet Paşa kürsüye ilerledi, bir kâğıt çıkararak pek tarafgir ve oldukça sert bir nutuk okudu. Fransız Başbakanı, eğer kendisinin etkisi olmasaymış bu konuşmanın çok daha kötü (much worse) olacağını bana söyledi. Onun bugünkü tutumu, Türk heyetinin hangi zihniyetle Konferansa geldiğini gösteren bir örnektir ve her vesileyle huzursuzluk çıkaracağına alâmettir."³⁴³

Bu sözler de dikkat çeken husus, Curzon'un cevabi bir konuşma yapmasının kararlaştırılmış olduğunu söylemesiydi. Ancak bu kararlaştırma kimler arasında yapılmış, tüm heyetlerin fikri alınmış mı ve bir oylama sonucu mu gerçekleştirilmiş bir olay olduğu belirtilmemişti. Bu durumda Curzon'un bir konuşma yapmasının ortak bir karar olmadığı açıktı.

İsmet Paşa'nın yaptığı konuşma konferansın havasını değiştirmişti. Konferansın önünde engebeli bir yol olduğu ve bunun aşılması için çaba gerektiği görülmüştü. Curzon karşısında yıllardan beri mağlup bir konumda olan bir devletin temsilcileri olduğu profilini canlı tutmak isterken İsmet Paşa Ankara'dan aldığı direktiflerle bu görünümü silmek yönündeki ilk adımını atmıştı.

Konferansın açılış töreninde programda olmamasına rağmen İsmet Paşa'nın bir konuşma yapması diplomatik açıdan çok tartışılan bir konu oldu. İsmet Paşa bu konuşmayı yaparken amacı, heyetinin diğer heyetlerle eşit olduğunu göstermekti.³⁴⁴ Bunun yanında İsmet Paşa, daha ilk günden Türk Heyeti'nin bağımsız bir ülkeyi temsil ettiğini ve başkalarına bağımlı durumda olmadıklarını göstermeyi amaçlamıştı. Curzon'un konferansın tek hâkimi olma niyetini en baştan engellemek de amaçlar arasındaydı.³⁴⁵ İsmet Paşa, BMM Hükümeti'nin elde etmek istediği gayeleri edinme hususundaki kararlılığını oturumlar başlamadan kesin bir dille yeniden belirtmişti. Müzakerelerde tarafların eşit konumda olması önemli bir husustur. Müzakerecilerin makam ve rütbelerinde birbirlerine denk olması dengeli sonuçların edinilmesi için gereklidir. Bu durum temsil ettiği devletin itibarını koruyan önemli bir diplomatik usuldür.³⁴⁶

³⁴³ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 148.

³⁴⁴ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 75; E. İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, s. 21.

³⁴⁵ T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 116.

³⁴⁶ Onur Öymen, **Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, Haziran 2002, s. 31; A. N. Karacan, **Lozan**, s. 91.

İsmet Paşa'nın yaptığı konuşma Amerikan temsilcisi Joseph Grew için tehdit ve çatma amacı taşımaktaydı. Grew açılış töreni için bu tonda bir konuşmayı uygun bulmamaktaydı. Grew'e göre, konuşmanın havası Mussolini'nin yüzünde vahşi bir ifade bırakacak kadar ağır olmuştu. Grew, İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmayı Haab'ın konuşmasına göre hazırlayarak sunması gerektiğini vurgulamıştı.³⁴⁷

İsmet Paşa'nın nutku gazete manşetlerinde de yer buldu. Yabancı gazeteler İsmet Paşa'nın daha önceki konuşmalarına da yer vererek değerlendirme yaptılar. Kimi gazeteler konuşmayı tek parça, kimileri de konuşmadan kesitler verdiler. Echo National isimli bir Paris gazetesi, İsmet Paşa'nın konuşmasına bakılarak görüşmelerin uzun ve zor olacağını yazdı.³⁴⁸ Grew'in tehditkâr diye nitelediği nutku, bir İsveç gazetesi şöyle değerlendirdi: “ ... *İsmet Paşa, Müttefik temsilcilerinden biri söz alırsa cevap vermeye kararlı olduğunu söylemiştir. Böylece tam bir eşitliği belirtmek istiyordu. Türk milliyetçiliğinin tezinin bir kez daha ortaya koymak için de bu fırsattan yararlandı. Yunan zulümlerine doğrudan doğruya imada bulunması, delegeler arasında hafif bir huzursuzluk yarattı... İsviçre hakkında da nazik sözler kullandı. Mussolini bir an tereddüt ettikten sonra salonun alkışlarına katıldı. Öteki Müttefik temsilcilerden hiçbiri alkışlamadı.*”³⁴⁹ Bu gazete yazısında da açıktır ki amaç eşitlik vurgusuydu. Amerikalı bir muhabir, konuşmanın faydalı sözlerden oluştuğunu ve ilk kez bir delegenin güzel konuştuğunu belirtti.³⁵⁰

Genel olarak ülkeler bazında değerlendirildiğinde İngilizler üzerinde pek durmamış gibi gözükmelerine rağmen Curzon İsmet Paşa'nın bu konuşmasından çıkardığı zaafardan faydalanacaktı. İsmet Paşa'nın daha konferansın başında çok katı bir tutuma sahip olduğunu sürekli hatırlatacaktı.³⁵¹ Yunanlılar hiddetlendiler ve savaş boyunca yaptıklarının bedelini ödeyeceklerini de anladılar.³⁵² Fransız Başbakan Poincare ve İtalya'nın Başbakanı Mussolini, İsmet Paşa'nın konuşmasını oldukça sert buldular ve konuşmadan pek memnun kalmadılar. Fransız Heyeti'nden, bu konuşmanın Türk Heyeti aleyhinde bir hava yarattığına dair söylentiler de çıkmaktaydı.³⁵³ Genel anlamdaysa Müttefiklerin, konferansın ılımlı bir havada geçeceği düşüncesi ortadan

³⁴⁷ Josep C. Grew, **Lozan Konferansı (1922 – 1923)**, Çeviren Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 313.

³⁴⁸ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 152.

³⁴⁹ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 153.

³⁵⁰ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 92.

³⁵¹ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 238.

³⁵² A. N. Karacan, **Lozan**, s. 92.

³⁵³ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 238.

kalkmıştı ve taban tabana zıt hedefler ile karşı karşıya kalınmıştı. Daha ilk fırsatta İsmet Paşa konferansta elde etmek istediklerini açıklarken bu durumun sinyalini vermişti.³⁵⁴

Ali Fuat Paşa, İsmet Paşa'nın açılış töreninde yaptığı konuşmasını olumsuz yönde eleştirmişti. İsmet Paşa'nın konuşmasının sadece İsviçre Cumhurbaşkanı'na ve halkına teşekkürle sınırlı kalması gerektiğini belirtmişti.³⁵⁵

Tüm bu eleştirilere rağmen İsmet Paşa, Türk'ün sesini konferans salonunda delegeler ve gazeteciler önünde tüm dünyaya duyurmuştu. Türk davası onun sözleriyle somutlaşmıştı.³⁵⁶

Konuşmanın akisleri bu şekilde olup bir yorum getirilecekse, İsmet Paşa bir asker olarak cephelerde gördüğü manzaranın etkisindeydi ve bu manzaranın dehşeti ve de yıllardır yaşanan savaşların, yapılan işgallerin verdiği hisler ile bu konuşmayı yaptı. İsmet Paşa, ülkesinin konferansta bulunan tüm devletlerle eşit olduğunu vurgulamak istemekteydi ve Curzon'un attığı bu adım kendisine bir fırsat verdi ve İsmet Paşa'da bunu en iyi şekilde kullandı. Diplomaside kullanılmaması gereken bir lisan olarak eleştirilen konuşmada altı çizilecek olan bir tehdit veya haksız bir satır bulunmamaktaydı. Ayrıca diplomatik bir geleneğe uymayan asıl eleştirilmesi gereken husus Curzon'un, tüm heyetlerin icazetini almadan tüm delegeler adına bir konuşma yapmasıydı.

B- KONFERANSIN OTURUMLARININ BELİRLENMESİNDE İSMET PAŞA'NIN TUTUMU

Açılış töreninden sonra, konferansın çalışma planını belirlemek için 21 Kasım Salı günü bir toplantı yapıldı. Bir gün önceden delegelere on maddelik bir çalışma programı dağıtıldı. Bu ilk görüşme, Curzon'un geçici başkanlığında açıldı. Curzon gündeme geçmeden önce bir kez daha İsviçre Hükümeti'ne ve Lozan memurlarına teşekkür etti. Diğer delegeler de bu teşekkürle katıldılar.³⁵⁷

Konferansta resmi dil olarak İngilizce, Fransızca ve İtalyanca kabul edilerek tercüme açısından vakit kaybı olmaması için herkesin bildiği Fransızca'nın kullanılması kararlaştırıldı. Konferansın iç tüzüğü uzmanlar komitesi tarafından hazırlandı. İsmet Paşa konferans oturumlarında ilk önce tercüman aracılığıyla konuşmalarını

³⁵⁴ H. Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 68.

³⁵⁵ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 238.

³⁵⁶ N. Sadık, Lozan Mektupları; 20 Teşrin-i Sani 1388, "*Konferansın Güşad Celsesi*", **Akşam**, 25 Teşrin-i Sani 1388/25 Kasım 1922, S. 1500, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 280.

³⁵⁷ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, Sosyal Yayınları, İstanbul, s. 16-17.

aktarmaktaydı, ancak daha sonra bu tercümanın kendi cümlelerini değiştirdiğini fark edince konuşmalarını Fransızca yapmaya başladı.³⁵⁸ Büyük devletler tarafından oluşturulan ve tartışılmaz sanılan hususlara İsmet Paşa, haklı olarak, önemli gördüğü itirazları yapmakta ve bu surette daha en basit işlerde bile tartışmalar uzamaktaydı.³⁵⁹ Yine daha önceki belirlemelerde olduğu gibi bu belirlemede sadece üç devletin direktifleriyle olmuştu. Kurulan uzmanlar komitesi konferansın iç tüzüğünü hazırlamıştı. Ancak bu uzman komitesinin kimler olduğu ve komitenin kimler tarafından oluşturulduğu açıklanmamıştı. Ortak bir payda da konuşularak belirlenmesi gereken hususların böylesine habersiz bir şekilde hazırlanması tepki yaratmaktaydı.

Hazırlanan tüzüğün ilk maddesinde konferansa katılacak devletlerin kimler olacağı belirlenmişti. Buna göre, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın daveti üzerine doğuda barışı sağlamak için toplanan konferansa barış isteyen devletler ile Amerika katılacaktı. Doğuyla ilgili işlerde devletler kendilerini ilgilendiren meselelerde düşüncelerini sözlü ya da yazılı bildireceklerdi.³⁶⁰ Bu devletlerin isimleri açık olarak belirtilmediği için Türk Heyeti buna tepki gösterdi. Çünkü Türk Heyeti'nin ismi geçmeyen devletlerle görüşmeye yetkisi olmadığı belirtildi. Boğazlar meselesi konuşulacağı zaman Karadeniz'e kıyısı olan devletler oturuma katılacaktı. İsmet Paşa, Boğazlar meselesi görüşülürken Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da bu görüşmelerde bulunması gerektiğini bildirdi.³⁶¹ Konferans için kullanılan "Doğu İşleri Konferansı" ismine İsmet Paşa itiraz etti ve ismin Lozan Konferansı olmasının daha doğru olacağını belirtti. Bu konudaki itirazında ısrar etmesi üzerine konferansın isminde değişiklik yapıldı.³⁶²

İkinci madde delege sayısının belirlenmesi ile ilgiliydi ve bu maddeye göre devletlerin yetkili delegeleri iki kişi olmalıydı.³⁶³ Ancak BMM üç delege tayin etmişti, bu yüzden İsmet Paşa bu duruma da itiraz etti. Curzon üçüncü delegenin danışman ya da uzman olarak bulunabileceğini söyledi, fakat İsmet Paşa delege olarak seçilen birinin danışman sıfatını kabullenmeyeceği yönündeki iddiasıyla itirazında ısrar etti. Bu husus birçok yerde tartışılan bir mesele oldu ve nihayetinde İsmet Paşa BMMnin kararını

³⁵⁸ E. İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, s. 23.

³⁵⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 6.

³⁶⁰ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 17.

³⁶¹ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 20-21; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 68-69.

³⁶² İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 331; M. S. Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, s. 93.

³⁶³ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 21; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 14.

yerde bırakmayarak üç delegenin de imzasını antlaşmaya koydurmaya muvaffak oldu.³⁶⁴

Üçüncü madde de konferansın başkanlığının dönüşümlü olarak davetçi devletlere bırakılması ve bir umumi kâtibin tayini yer almaktaydı. İsmet Paşa başkanlığın sadece İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bırakılmasına itiraz etti. Curzon bu üç devletin davetçi devlet konumunu vurgulayarak başkanlığın bu üç devletin hakkı olduğu yönünde savunma yaptı.³⁶⁵ İsmet Paşa ülkesinin daha önce konferans çağrısını hatırlattı ancak üzerinde çok durmadı. İsmet Paşa kâtip seçimi konusunda da aynı görüşünü ileri sürdü ama Rene Massigli'nin kâtipliğini onayladı.³⁶⁶

Beşinci madde de, konferansta görüşülecek bütün işlerin incelenmesi üç komisyona bırakıldı. Birinci komisyon, toprak, askerlik ve Boğazlar meselelerine ait işleri; ikinci komisyon, BMM Hükümeti'nin hâkimiyetinde yaşayan yabancıların tabii olacağı usulü; üçüncü komisyon, mali ve ekonomik meseleleri ele alacaktı. Curzon, birinci komisyona kendisinin, ikinci komisyona İtalya baş delegesi Marki Garroni'nin, üçüncü komisyona da Fransız baş delegesi M. Barrer'in başkanlık edeceğini bildirdi.³⁶⁷ Böylelikle davet eden devletler kendilerini ilgilendiren meseleleri içeren komisyona başkan oldular. İsmet Paşa, Curzon'un teklif ettiği çalışma usulünü kabul ederek, başkanlık meselesine yeniden değinmek zorunda kaldı. İsmet Paşa'ya göre komisyonlarda ülkesini ilgilendiren meseleler görüşülecekti ve bu sebeple komisyonlarda Türk bir başkan da bulunmalıydı.³⁶⁸ Curzon İsmet Paşa'ya yine aynı savunma ile konferansı toplayan devletlerin bu işin sorumluluğunu alması gerektiği yönünde cevap verdi. Ayrıca daha birçok komisyon toplanacağını ve bunlardan birine Türk bir delegenin başkan olabileceğini söyledi.³⁶⁹

Dokuzuncu madde, konferans tartışmalarının gizliliği konusuydu ve Curzon buna çok dikkat etmekteydi. İsmet Paşa görüşmelerin açık olması fikrindeydi, ancak çoğunluğun isteğine uyacağını söyledi. Sadece Türk Heyeti'nin yayınlanacak ortak bildirilere katılmadığı hallerde ayrıca bir bildiri hazırlayarak yayınlama hakkına sahip olmaları gerektiğini belirtti.³⁷⁰

³⁶⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 6-7.

³⁶⁵ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 303-304.

³⁶⁶ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 18.

³⁶⁷ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 53; S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 26; A. N. Karaca, **Lozan**, s. 124-125.

³⁶⁸ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 8; Ç. Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", s. 13.

³⁶⁹ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 97-98.

³⁷⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 9-10.

Görüşmelerin sonunda Amerikan Temsilci Heyeti adına M. Child, Amerikan delegelerinin oturumlarda bulunacaklarını fakat oylamaya katılmayacaklarını, antlaşmayı veya herhangi bir raporu imzalamayacaklarını açıkladı.³⁷¹ Toplantının sonunda Curzon hazırlanan ve tartışılan maddeleri tekrar okudu ama itiraz edilen konuların çoğu aynı kaldı. İsmet Paşa yeniden söz alarak endişe ve itirazlarını yinelemişse de aynı cevapları alınca, bu tüzüğü kabul etmediğini açıkladı. Ardından tören günü açılış konuşması yapamayan Fransız ve İtalyan baş delegeleri de birer konuşma yaptı. Böylelikle ikinci birleşim de sona erdi. Bu çizilen rota esnasında İsmet Paşa'nın atılımları dikkat çekti. Büyük devletlerin tanınmış diplomatları arasında diplomat olmadığı için çekimser davranabilirdi, ancak tam tersi bir cesaret ve atılımlarla ilk gün görünümünü üst perdede tutmaya çalıştı.³⁷² Curzon'a göre İsmet Paşa'nın atılımlarının sebebi, Türk delegelerin diğer delegelerle eşit olduğunu vurgulamaktı ve milli gururlarını tatmin etmektir. Bu sebeple birçok hususa itiraz etmişti.³⁷³ Curzon bu sözleriyle aslında İsmet Paşa'nın ne kadar haklı olduğunu altını çizmişti. Eşitlik vurgusu yapılıyorsa bulunulan ortamda bir eşitlik söz konusu değildir.

İsmet Paşa bu oturumda yaptığı itirazların çoğunu kabul ettirememiş ve oluşturulan komisyondan herhangi birinin başkanlığını elde edememişti. Usta diplomat Curzon karşısında tabiri caizse bir adım geriye düşmüştü.³⁷⁴ Ancak burada dikkat çeken husus İsmet Paşa'nın yalnız kalmış olmasıydı. Çünkü Curzon'un her söylediği Fransız ve İtalyan delegeleri tarafından desteklenmişti. Konferans toplanmadan üçlü arasında yapılan toplantının rengi ve amacı böylelikle ortaya çıkmıştı.

Konferansa katılan Amerikan temsilcilerinden Grew, İsmet Paşa'nın muzaffer bir devleti temsil etmesine rağmen, ona yenilmiş bir düşman gözüyle bakıldığını ve delegasyonunun konferanstaki varlığının istenmediğini belirtmekteydi. İsmet Paşa'nın konferansı baltalayıcı bir taktik kullandığı izleniminde olduğunu ve yaptığı her itirazın reddedildiğini söylemekteydi.³⁷⁵ Gerçekten de Türk Heyeti'ne, bir strateji gereği, hep mağlup gözüyle bakılmıştı. İtalyan kamuoyuna göre Lozan'da iki ayrı barış görüşmesi yapılacaktı. Birincisi BMM Hükümeti ile Yunanistan, ikincisi, Müttefikler ile BMM Hükümeti arasındaydı. İlkinde BMM Hükümeti galip Yunanistan mağluptu, ikincisinde

³⁷¹ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 155.

³⁷² M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 21-24.

³⁷³ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 158-159.

³⁷⁴ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 75.

³⁷⁵ J. G. Grew, **Lozan Konferansı**, s. 315.

ise Müttefikler galip, dünya savaşını kaybeden BMM Hükümeti mağluptu.³⁷⁶ Müttefikler oluşturdukları bu ithama inatla sarılacaklardı ve konferans görüşmelerinde sürekli buna göre davranacaklardı.

C- KOMİSYONLARDAKİ GÖRÜŞMELER VE ÖZEL TEMASLAR

Tören merasimi, konferansın şekil ve usulünün belirlenmesinden sonra Lozan Konferansı 22 Kasım günü, Uşi salonunda çalışmaya başladı. Sınırlar, askerlik ve Boğazlarla ilgili işlere bakacak olan Birinci Komisyon İngiliz çıkarlarını ilgilendirdiği için Lord Curzon başkanlığında toplanacaktı.³⁷⁷ Bu komisyonda Trakya sınırı tüm Balkanları, Adalar İtalyanları, Musul ve Boğazlar sorunu İngilizleri ilgilendirmekteydi ve bu sebeple İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan bu komisyonda aktif olacaklardı. İtalyan temsilci Garroni'nin başkanlık edeceği İkinci Komisyon BMM Hükümeti'nin idaresi altında yaşayan yabancıların ve azınlıkların statüsünü belirleyecekti. Bu komisyonda kapitülasyonlar meselesi görüşüleceği için Fransa, İtalya, Amerika, İngiltere, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya temsilcileri katılacaktı. Fransız temsilci Barrere'nin başkanlığındaki Üçüncü Komisyon ise mali ve ekonomik meseleleri ele alacaktı.³⁷⁸

1- Trakya Sınırı Meselesi

Bu bölgenin sınırı hususu daha önce yapılmış olan Mudanya Mütarekesi'nde büyük ölçüde halledilmişti. Mütarekeden sonra Doğu Trakya boşaltılmış ve Türk idaresi bölgeye yerleştirilmişti.³⁷⁹ Yine mütarekeye göre belirlenen tarafsız bölge barış konferansı süresince konumunu koruyacaktı.³⁸⁰ Trakya sınırının belirlenmesi için toplanan oturumda ilk söz İsmet Paşa'ya verildi. İsmet Paşa, Trakya sınırı için 1913 sınırının kabul edilmesini, Batı Trakya için ise bir halk oylaması yapılmasını talep etti. İsmet Paşa konuşmasını bitirdikten sonra Curzon, İsmet Paşa'nın söylediklerini tarihi, coğrafi, siyasi ve etnik açılardan desteklemesini istedi. İsmet Paşa da tüm açılardan bir açıklama yaptı.³⁸¹ Daha sonra Curzon, Meriç'in batısında Türklerin ikamet ettiği alandan nerelerin kastedildiğini sordu ve BMM Hükümeti'nin o güne kadar hep Doğu

³⁷⁶ M. Çelebi, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 346.

³⁷⁷ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 99.

³⁷⁸ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 304; Ç. Erhan, “*Lozan'ın Genel Çerçevesi*”, s. 13.

³⁷⁹ İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 243.

³⁸⁰ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 333.

³⁸¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T I. K I, s. 20-21.

Trakya'yı istediğini bunu üzerine de Mudanya Mütarekesi ile Meriç sınırına kadar bu bölgenin Türkiye'ye bırakıldığını söyledi. İsmet Paşa heyetiyle görüşükten sonra Curzon'un soru ve söylemlerini cevaplandıracağını bildirdi.³⁸² Curzon İsmet Paşa'yı konuşturmak ve konuşturdukça da zayıf yönlerini tahlil etmek niyetindeydi ancak İsmet Paşa temkinli hareket etmekteydi.³⁸³

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti Batı Trakya'yı Bulgaristan'a terk etmek zorunda kalmıştı. Bulgaristan'a ait olan Batı Trakya'daki topraklar, Bulgaristan tarafından 1919 Neuilly Antlaşması ile Müttefiklere bırakılmıştı ve nihayetinde Müttefikler de bu toprakları Yunanistan'a devretmişti. Bu bakımdan Venizelos konuşmasını bu konu üzerinde yoğunlaştırdı ve bu toprakları Bulgaristan'dan aldıklarını ileri sürerek, etnik ve ekonomik sebeplerden dolayı bu bölgenin Yunanistan'a ait olduğunu belirtti.³⁸⁴ Venizelos konuşmasında Trakya'nın ve İzmir'in çoğunluğunun Rum olduğunu savundu. Venizelos'a göre, Meriç'in sağının bile söz konusu edilmemesi gerekirken Batı Trakya'ya ve Karaağaç'a uzanmak manasızdı. Venizelos'dan sonra Romanya ve Bulgar delegeleri de konuştu.³⁸⁵

İsmet Paşa Curzon'un Batı Trakya'nın daha önce BMM Hükümeti tarafından istenmediğine dair söylemlerini cevaplandırdı. İsmet Paşa, zamanında bu bölgenin bırakmak zorunda kalındığını, isteyerek ya da başka hesaplar için bırakılmadığını vurguladı.³⁸⁶ Müttefikler, bir mütareke yapmak amacıyla oluşturulacak konferansa BMM Hükümeti'ni de davet etmişlerdi.³⁸⁷ BMM Hükümeti cevap olarak gönderdiği notasında, Edirne'yi kapsayacak şekilde Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın BMM Hükümeti'ne bırakılması şartı bulunmaktaydı.³⁸⁸ İsmet Paşa bu nota ile Karaağaç ve demir yollarını içine alacak şekilde Edirne'nin tamamının istendiğini ve bunun kabul edildiğini savundu ve BMM Hükümeti'nin istediği bölgelere dair ayrıntılı nüfus bilgilerinin dokümanlarını da konferansta açıkladı.³⁸⁹

³⁸² T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 485.

³⁸³ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 175-176.

³⁸⁴ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 227-228.

³⁸⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T I. K I, s. 21-25.

³⁸⁶ N. Sadık, Lozan Mektupları: 23 Teşrin-i Sâni 1339 "*İsmet Paşa Yunanistan'ı Tekrar Mağlup Etti*", **Akşam**, 30 Teşrin-i Sani 1338/30 Kasım 1922, S. 1504, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 284.

³⁸⁷ Gönderilen 23 Eylül 1922 tarihli nota için bakınız: B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.39-40; D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 288.

³⁸⁸ Gönderilen 29 Eylül 1922 tarihli nota için bakınız: B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 41.

³⁸⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T I. K I, s. 40-45; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 486.

Trakya sınırı meselesi tartışmaları her delegenin ayrı ayrı iddialarıyla sürdü.³⁹⁰ 25 Kasım'da Trakya için son toplantı yapıldı. İsmet Paşa isteklerini yineledi, Curzon Batı Trakya'da halk oylamasına ve Karaağaç'ın BMM Hükümeti'ne verilmesine karşı çıkarak, İsmet Paşa'ya bu isteklerinden vazgeçmesi gerektiğini, konferansta bütün devletlerin bu isteklere aleyhte olduklarını ve bir ittifak oluşturulduğunu söyledi.³⁹¹ İsmet Paşa Batı Trakya sınırı hakkında Curzon'un iddialarına cevap verme hakkını muhafaza ettiğini bildirdikten sonra Trakya sınırı meselesi bu şekilde bırakıldı. Askersizleştirme hususunda alt komisyon çalışmalarını yürütecekti. Trakya meselesi de ancak konferans ikinci kez toplandığı zaman ele alınıp bir karara bağlanacaktı.³⁹² Batı Trakya için İsmet Paşa çok çaba sarfetmişti. Müttefik ve Balkan Devletleri'nin birlikte hareket ederek tek bir ağızdan savunma yapmaları bu mesele de Türk tezlerini zayıflatmaktaydı. Batı Trakya Türkleri'nin Lozan'a gönderdikleri küçük bir heyet, geleceklerini ilgilendiren Batı Trakya meselesini İsmet Paşa ve Rıza Nur ile görüşmüşlerdi.³⁹³ İsmet Paşa bu konuda, ulusal amaçlara uygun bir çözüm için uğraşacağı sözünü vermişse de Rıza Nur, bu meselede ileri gidilmesi halinde bir savaşa sebep olunacağını söylemişti. Çünkü Curzon Müttefik ve Balkan Devletleri'nin ittifakının altını çizerek açıkça tehditkâr konuşmuştu.³⁹⁴

Türk delegelerinden Rıza Nur, Mudanya Mütarekesi imza edilirken, İsmet Paşa'nın Karaağaç'ın Türk topraklarına dâhili hususunu mütareke metnine koydurmadığını çünkü İsmet Paşa'nın, İngiliz delegesinin sözüne itimat ederek onların bir hüküm koyacaklarını sandığını ileri sürmekteydi.³⁹⁵ Tefik Bıyıklıoğlu da bu konu hakkında Rıza Nur'u doğrulamaktaydı. Tefik Bıyıklıoğlu BMM Hükümeti'nin, Müttefiklere gönderdikleri 29 Eylül ve 4 Ekim 1922 tarihli notalarında Trakya için 1913 sınırının istenmediğini ve Mudanya görüşmelerinde de Müttefik generallerinin sözüne güvenilerek Batı Trakya'nın Türk topraklarına dâhili hususunun kaydedilmediğini belirtmekteydi.³⁹⁶

³⁹⁰ Delegelerin konuşmaları için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I. K. I, s. 81-90.

³⁹¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I. K. I, s. 81-90; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 497.

³⁹² İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 338.

³⁹³ BOA, HR.İM: 20-4.

³⁹⁴ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 306; Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 501.

³⁹⁵ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 48; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 91-92.

³⁹⁶ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 485.

İsmet Paşa, Batı Trakya'nın İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı için burayı yeniden Türk topraklarına katmanın ne kadar güç olacağını farkındaydı.³⁹⁷ Ayrıca Türk Heyeti'ne verilen talimat Misak-ı Milli temelliydi ve Misak-ı Milli Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günden sonra yapılan işgalleri tanımamaktaydı. Batı Trakya ise bu tarihten çok önce elden çıkmıştı. Bu bakımdan Misak-ı Milliye göre Batı Trakya için bölgedeki halkın oyu göz önünde tutularak bir karar alınmalıydı. Misak-ı Milliye bu maddeyi koyduranlar bölgede Türk nüfusunun daha fazla olduğunu bilmekteydiler ve uluslararası barış programlarında kendi geleceğini belirleme hakkı vardı.³⁹⁸

İsmet Paşa yapılan görüşmeleri, yaptığı teklifleri gelen cevapları aynen hükümetine ve Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bildirerek hükümetinden aldığı talimatlara göre hareket etmekteydi.³⁹⁹ Konferans toplantıları İsmet Paşa'nın aktarımlarıyla Ankara'da Meclis'te de gergin bir ortamda görüşülmekteydi. Mebuslar, Müttfiklerin tek bir cephe halinde Karaağaç meselesinde direnmeleri üzerine, Edirne kadar Karaağaç'da da Türk nüfusunun fazla olduğunu, Batı Trakya için Türk Heyeti'nin tezlerinde haklı olduklarını meclis kürsüsünden dile getirerek Lozan'daki Türk Heyeti'ni desteklediler.⁴⁰⁰ İsmet Paşa Rauf Bey aracılığıyla Fevzi Paşa ile de temas halindeydi ve Fevzi Paşa, İstanbul'da Lozan Konferansı'nın olumsuz sonuçlanacağı yönünde propaganda yapıldığını bildirmekteydi.⁴⁰¹ Bu arada bu meselenin görüşüldüğü tarihlerde İsmet Paşa'ya bir suikast girişimi istihbaratını alan Ankara, durumu İsmet Paşa'ya ve İsviçre Hükümet'ne bildirdi.⁴⁰²

Amerikan delegesi J. Grew'in değerlendirmelerine göre, İsmet Paşa konferansta güç bir durumdaydı. Ankara'daki Meclis, diplomatik zafer kazanılmasını ve milli gururun tatmin edilmesini çok istemekteydi ancak konferansta diğer devletler buna izin vermemekteydi. Grew İsmet Paşa'nın acı ve zehir dolu bakışlarını sadece sinirliliğe bağlıyordu.⁴⁰³

Lord Curzon daha konferansın başında Bonar Law'a, İsmet Paşa ve heyetiyle çok zorlandığını rapor etmekteydi. Türk Heyeti'nin herhangi bir delil, rakam veya olayla desteklenmeyen tezler sunmalarının, tezlerinin kabul edilmediğinde yeniden

³⁹⁷ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 334-336; N. Y. Mutlu, **Lozan'da Mübadele...** s. 100.

³⁹⁸ H. Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 102.

³⁹⁹ BOA, HR. İM: 13-117; B. N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar**, I, s. 450.

⁴⁰⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 244.

⁴⁰¹ BCA, 030/10//218/472/24.

⁴⁰² B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 118-119.

⁴⁰³ Josep C. Grew, **Lozan Konferansı**, s. 315-316.

hazırlanmak için süre isteyerek zaman sorunu yarattıklarını bildirmekteydi. Bunu da toplantıların vaktini boşa harcamak için yapılan planlardan biri olduğunu söylemekteydi. Ayrıca Curzon İsmet Paşa'nın konuşmalarını nezaketsiz bulduğunu da raporuna ekledi.⁴⁰⁴

Bonar Law'da konferansın başladığı günlerde Avam Kamarası'nda Curzon'un gönderdiği raporlar üzerinde hükümetin konferans politikasına yönelik yapılan eleştirileri dinlemekteydi. Muhafazakâr Parti'nin vekilleri Türk Heyeti'ne karşı konferansta ılımlı davranılması gerektiğini savunmaktaydılar. Lordlar Kamarası'nda da yine Muhafazakâr vekiller barışın temin edilmesi yolunda temennide bulunmaktaydılar.⁴⁰⁵

2- Ege Adaları Meselesi

25 Kasım 1922 günü öğlenden sonra Ege adaları konusu ele alındı.⁴⁰⁶ Başkan Curzon yine ilk sözü İsmet Paşa'ya verdi. Ege adaları ile ilgili Türk Heyeti'nin tezi iki esasa dayanıyordu. İlki, küçük ve yakın adalarla İmroz, Bozcaada, Semadirek'in BMM Hükümeti'ne verilmesi; ikincisi, diğer adaların askerlerden arındırması ve tarafsız ya da bağımsız hale getirilmesiydi. Türk tezine göre Anadolu'ya yakın olan adalar Anadolu'nun güvenliği için çok önemliydiler ve Anadolu'nun bir parçası olup tamamlayıcı konumdaydılar. Bu sebepten bu küçük ve yakın adaların BMM Hükümeti'nin egemenliğine verilmesi gerekliydi. Bozcaada ve İmroz'un geleceğinde bu hükümetin söz hakkı vardı ve bu yüzden bu adalar da BMM Hükümeti'ne bırakılmalıydı. Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları Müttefikler tarafından tatmin edici bir gerekçe gösterilmeksizin Yunanistan'a devredilmişti. Yunanistan'ın yakın zamanda tüm dünyaca öğrenilen, Anadolu'daki emperyalist istekleri hala aktifken, bu adaların bir an önce askerden ve her türlü askeri teçhizattan arındırmaları gerekmektedir.⁴⁰⁷

Venizelos Türk tezlerine karşı çıktı. Adaların nüfusu hakkında bilgiler vererek bunu, karşı delil olarak kullandı.⁴⁰⁸ Adaların askersizleştirilmesinin gerekliliğinin ve

⁴⁰⁴ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 231.

⁴⁰⁵ Vekillerin detaylı söylemleri için bakınız: Mustafa Çufalı, "*Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlementosu'nda Yapılan Tartışmalar*" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVI, S.47, (Temmuz 2000), s. 562-563.

⁴⁰⁶ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 35.

⁴⁰⁷ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 113; Funda Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 37; M. Çelebi, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 360.

⁴⁰⁸ Muhammet M. Arpacı, **Lousanne Barış Konferansı'nda Ege Adaları**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993, s. 42.

ölçüsünün uzmanlarca incelenmesini kabul etti, fakat hiçbir şekilde, uzun zamandır Türk hâkimiyetinden çıkan topraklar üzerinde yeniden Türk egemenliğinin kurulmasının söz konusu olmayacağını ve Adaların Anadolu için tehdit oluşturmadığını belirtti. Venizelos, sadece Bozcaada ve İmroz'a ilişkin olarak bu iki adanın Çanakkale Boğazı'na olan yakınlığı sebebiyle Yunan egemenliğinden bir takım kısıtlamaları kabul edilebileceğini söyledi.⁴⁰⁹ Batı Trakya Yunanistan'a bağlanırken oradaki Türk nüfusunun çoğunluğunu göz ardı eden Venizelos Adalar meselesinde nüfus hususu ile haklı çıkmak istemekteydi.⁴¹⁰

Curzon da İsmet Paşa'nın isteklerine ve iddialarına karşı çıkararak bu sorunu Müttefik delegelerle görüştüğünü ve ortak bir sonuca vardıklarını belirtti.⁴¹¹ Buna göre; İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarının geleceği Boğazlar sorunu ile ele alınmalıydı, öteki adalara özerklik verilmesiyle alakalı olan teklif kabul edilmemeli ve bu adaların Yunanistan'dan ayrılması söz konusu olmazsa bile buraların askersizleştirmelerine sıcak bakılmalıydı.⁴¹²

Görüşmeler sonunda, adaların askerden arındırılması meselesi için bir alt komisyon oluşturuldu ve Bozcaada, Semadirek ve İmroz ile ilgili durumun Boğazlar sorunu konuşulurken tekrardan ele alınmasına karar verildi.⁴¹³ İsmet Paşa Trakya sorununun çözülmediğini ve İmroz ile Bozcaada üzerindeki Türk egemenliğinin tartışma konusu yapılmaması gerektiğini bildirdi. Sorun görüşmelerde halledilemedi ve konuyla ilgili alt komisyonun inceleme yapmasına karar verildi.⁴¹⁴ Alt komisyonun çalışmaları sonunda İmroz ve Bozcaada'nın BMM Hükümeti'ne diğer adaların ise askerden arındırılması şartı ile Yunanistan'a verilmesi kararı alındı ve komisyonun bu kararı tartışmalar sonucu konferansta kabul edildi.⁴¹⁵ Rıza Nur, Yunanlıların elinde bulunan adaların askersizleştirilmesini yeterli bulmayarak İtalyanların elindeki adalarında askersizleştirilmesini gerektiğini belirterek İsmet Paşa'nın bu konuya değinmemesini eleştirmektedir.⁴¹⁶

⁴⁰⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T I. K I, s. 97-98.

⁴¹⁰ N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 96-97.

⁴¹¹ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 36-37; M. Çelebi, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 360.

⁴¹² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T I. K I, s. 98-100.

⁴¹³ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 114.

⁴¹⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T I. K I, s. 102, 112.

⁴¹⁵ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?** 234.

⁴¹⁶ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 53; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 96.

3- İsmet Paşa'nın Konferanstaki Delegelerle Özel Temasları

26 Kasım Pazar günü toplantı yapılmadı ancak İsmet Paşa bir takım görüşmeler gerçekleştirdi. Sabah Fransız delegesi Barrere ile görüştü, konferanstaki tutum ve davranışlarını eleştirdi. Barrere görüşme esnasında yine herhangi bir taahhütte bulunamadı. İsmet Paşa'nın daha önceden Paris'te Poincare ile görüşmesinde, Curzon'un bir taviz karşılığında Karaağaç'ı bırakabileceği söz konusu olmuştu ve İsmet Paşa'ya göre tavizin ne olacağı konusunda Müttefikler aralarında anlaşamadıkları için Barrere kesin konuşamamaktaydı.⁴¹⁷

İsmet Paşa, 26 Kasım pazar akşam da Curzon ile görüştü.⁴¹⁸ Bu görüşme oldukça gizli tutulmuştu ve ne konuşulduğuna dair bir açıklama yapılmamıştı. Gazeteciler bugün konuşulan konuyu, ancak ertesi gün Musul meselesi görüşülecekken başka meseleler ele alınınca, iki baş delegenin Musul meselesini konuştuklarını anlayabilmişlerdi.⁴¹⁹

İsmet Paşa ve Curzon Irak meselesi hakkında konuştular.⁴²⁰ İsmet Paşa Musul'u istemişti, Curzon'da bunu reddetmişti.⁴²¹ Curzon bütün devletlerin bu konuda mutabık olduklarını, Türk ordusunun sadece Yunanlıları mağlup ettiğinin altını çizerek bir adım önde olmaya çalıştı. İsmet Paşa, kendi ülkesinin de petrole ihtiyacı olduğunu söyledi, Curzon petrol kumpanyasından bahsederek buradan pay alabileceğini dile getirdi. İsmet Paşa savaştan sonra BMM Hükümeti'nin paraya ihtiyacı olacağını belirtince Curzon Müttefiklerin bu konuda yardım edebileceklerinin sözünü verdi. Bunun üzerine İsmet Paşa tüm bu sorunların konuşulabilir olduğunu, ama yine konferansta Musul'u isteyeceğini belirtti. Curzon ise buna tüm belge ve tertibatla karşı çıkacağını söyleyince İsmet Paşa bu sorunu özel olarak çözmeyi teklif etti ve ertesi gün konuşulacak olan Musul meselesinin konferans gündeminde görüşülmesi ertelenerek özel görüşmelerde konuşulması kararlaştırıldı. Ayrıca Curzon, İstanbul, Boğazlar ve Gelibolu'da yabancı kuvvet kalmayacağını fakat Boğazların her iki yanının askersizleştirileceğini ve bunun Milletler Cemiyeti tarafından bir komisyon ile kontrol edileceğini, kapitülasyon meselesi görüşüldüğünde de yabancılar için güvence isteyeceklerini söyledi. Curzon

⁴¹⁷ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 136.

⁴¹⁸ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 309.

⁴¹⁹ N. Sadık, **Lozan Mektupları**: 27 Teşrin-i Sâni 1338 "*İsmet Paşa'nın Lloyd Curzon ile Hususi Mülakati*" **Akşam**, 3 Kanun-ı Evvel 1338/3 Aralık 1922, S. 1507, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 302.

⁴²⁰ **Vakit**, "*Musul Hakkında İsmet Paşa ve Lord Kürzon Arasında Hususi Müzakereler*", 29 Teşrin-i Sani 1338/1922, S. 1783, s. 1.

⁴²¹ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 309.

Milletler Cemiyeti'ne girmenin öneminden de bahsetti.⁴²² Necmeddin Sadık Bey Musul meselesinin, konferans görüşmelerinde anlaşmazlıklar yaşanmaması için, özel toplantılarda konuşulması teklifinin Curzon'dan geldiğini belirtmekteydi.⁴²³

Bu iki özel konuşma neredeyse tüm konferansı özetler nitelikteydi. Curzon, Musul meselesindeki katı tutumunu sergilemişti ve Musul'a hâkim olabilmek uğrunda elinden gelen her şeyi yapacaktı. Curzon konferans boyunca da Musul meselesi çözülmeden diğer tüm sorunlu meselelerin önünü tıkayacaktı. Barrare bağımsız hareket edememekte ve tamamen Curzon'un söylemlerine göre tavır almaktaydı.

İsmet Paşa Curzon'dan sonra İngiliz Müsteşarı Tyrrell ile gizli bir görüşme gerçekleştirdi.⁴²⁴ İsmet Paşa İngiliz delegelerle görüşürken onlardan bilgi almaya çalışmaktaydı. İngiliz delegeleri BMM Hükümeti'ni Milletler Cemiyeti'ne çekmek niyetindeydiler.

Aynı gün Polonya Cumhurbaşkanı'nın yaveri İsmet Paşa'yı ziyaret etti ve Cumhurbaşkanı'nın selamlarını getirdi. İki devletin ilişkileri bakımından önemli bir görüşme gerçekleşti ve yaver, destekçi bir devlet olarak İsmet Paşa'nın yanında olacaklarını bildirdi.⁴²⁵

İsmet Paşa 27 Kasım günü de Amerikan temsilcisi Grew ile görüştü. Grew'e göre İsmet Paşa diplomattan çok askerce konuşan ve askerce düşünen bir adamdı. BMM Hükümeti'nin iç işlerine müdahale ettirmeme ve bağımsızlığına toz kondurmama konusunda mümkün olduğunca azimli davranması ve sonuna kadar direnmesi için Ankara'dan talimat almıştı. Bu sebeple İsmet Paşa'nın kapitülasyonlara tüm gücüyle karşı çıkacağını düşünmekteydi. Grew bu görüşmede, Türk egemenliği altında olan Amerika'ya ait dini ve kültürel kurumların korunmasına ilişkin güvence de istedi.⁴²⁶ İsmet Paşa askeri disiplinle geldiği konferansta yine askeri disiplinle hareket etmekteydi. Bu tavrı delege ve gazete muhabirlerinin dikkatlerinden kaçırmıyordu. İsmet Paşa'nın BMM'den aldığı direktifler belliydi ve kendisinin bu direktifleri bir emir gibi görüp bu tutumda hareket etmesi oldukça doğaldı.

⁴²² B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 137.

⁴²³ N. Sadık, **Lozan Mektupları: 27 Teşrin-i Sâni 1338 "İsmet Paşa'nın Lloyd Curzon ile Hususi Mülakati"** **Akşam**, 3 Kanun-ı Evvel 1338/3 Aralık 1922, S. 1507, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 302.

⁴²⁴ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 56.

⁴²⁵ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 197, 200.

⁴²⁶ J. C. Grew, **Lozan Konferansı (1922 – 1923)**, s. 318; İsmet Paşa'nın diplomattan ziyade asker gibi davranması tespitini Grew gibi Child'e yapmıştı. Child ekleyerek İsmet Paşa'nın görüşlerinin sabit ve abartısız olduğunu da kaydetmişti. Bakınız: H. Öksüz – İ. Köse, "*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*", 218.

4- Mali Meseleler

İktisat ve Maliye sorunlarından sorumlu Üçüncü Komisyon, 27 Kasım günü Barrere başkanlığında ilk toplantısını yaptı.⁴²⁷ Bu komisyonun en önemli konusu Osmanlı Duyun-u Umumiye⁴²⁸ yani Osmanlı Devleti'nin borçları meselesiydi. Bunun dışında bu komisyonda Müttefikler'in Türk Heyeti'nden işgal masrafları, zarar ve ziyanın talepleri hususu konuşulacaktı. Barrere bu meselenin üç alt komisyonda incelenmesini önerdi.⁴²⁹ Bunun üzerine İsmet Paşa bu komisyonların, Osmanlı borçlarının daha önceden Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan diğer devletler arasında paylaşılması ve Yunanistan'ın, savaş yıllarında Anadolu'da yakıp yıktığı yerler için tamirat ödemesi yapması işleriyle ilgilenmesini önerdi.⁴³⁰ Ardından Barrere sorunu alt komisyona bırakacakken Curzon bu mesele hakkında tarafların, özellikle İsmet Paşa'nın fikrini dinlemek istedi. Çünkü Curzon ilerdeki sürece hakîm olmak için Türk tezini dinleyip ona göre hamlelerini hazırlayacaktı.⁴³¹

Bunun üzerine ilk sözü Barrere aldı ve İsmet Paşa'nın işgal masraflarıyla ilgili olan önerisine karşı çıktı. Askeri işgallerin Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine⁴³² göre yapıldığını işgal masraflarının BMM Hükümeti'ne ait olduğunu ileri sürdü. İsmet Paşa bu iddiaya, hiçbir devleti ülkesini işgale çağırmadıklarını, işgal masraflarının kendi ülkesinden talep edilmesini hayretle karşıladığını ve ülkesinin Lozan'daki vaziyetinin Mondros Mütarekesi'ne değil Mudanya Mütarekesi'ne dayandığını belirterek cevap verdi. Daha sonra sözü Venizelos aldı ve Yunan birliklerinin Anadolu'yu işgale Müttefiklerin teklifi ile başladıklarını söyledi ve Yunanistan'ın bu masrafı

⁴²⁷ **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, 3, Birinci Takım, Derleyen Ahmet Yavuz, Dışişleri Bakanlığı, 1975, s. 1-4.

⁴²⁸ Osmanlı Devleti borçları meselesi Osmanlı Devleti'nin yakın tarihinin en sıkıntılı meselelerinden biriydi. Borçlanmalar, sarayın ve devletin hazine açıklarını kapatmak için yapılan borçlanmalardı. Borçlanmaya başlanmadan paranın değerinin düşürülmesi gibi daha farklı yöntemlere, başvurulmuştu. Bu çare olmayınca borçlanmaya yerli Rum, Ermeni ve Yahudi sarraflarından ağır faizli paralar almakla başlandı. Büyük meblağlı borçlar ise 1854 yılı ile yabancılardan alınarak yapılmaya başlandı. 1881 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti resmen mali islafını açıkladı ve borç aldığı devletler ile arasında Muharrem Kararnamesi adında bir anlaşmayla borçlarını taksitlendirdi. Ancak borçlar önü alınmaz bir duruma getirilmişti ve yapılan hiçbir iyileştirme bir çözüm getirmemiştir. Bakınız, Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, III, s. 154-155; Necdet Aysal, "*Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)*" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s. 5-9.

⁴²⁹ A. Yavuz, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, 3, Birinci Takım, s. 2-4; M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 442.

⁴³⁰ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 359.

⁴³¹ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 90.

⁴³² Mondros Mütarekesi 7. Maddesi şöyleydi; "*Müttefiklerin kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması*". Diğer maddeler için bakınız: İ. Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I, s. 12-14.

karşılayamayacağını belirtti. İsmet Paşa, Müttefiklerin zulüm için değil işgal için vekâlet verdiklerini, Yunanistan'ın zararı ödemeye mecbur olduğunu söyledi.⁴³³ İsmet Paşa'nın yaptığı savunma yerindeydi. Mudanya Mütarekesi'ni bir kenara bırakarak Mondros Mütarekesi'ni ön plana çıkaran Barrere'ye verdiği cevap ile dikkatleri üzerine topladı.

Toplantı sonunda Osmanlı Devleti'nden kalan borçların paylaşılması kabul edildi ve mesele alt komisyona bırakıldı. Mali ve ekonomik komisyon beş alt komisyona ayrıldı. İlki; borçları, askeri işgallerin masraflarını, Yunanistan'dan istenen tazminat meselelerini inceleyecekti. İkincisi; ticaret, gümrük tarifeleri, ticaret gemileri, emlak, mülkiyet hakkı ve güzel sanatlar meselelerine bakacaktı. Dördüncüsü; ekonomik meseleler ve beşincisi de sağlık meselelerini ele alacaktı.⁴³⁴

Borçlar ve Duyun-u Umumiye meselesinde Türk Heyeti oldukça hassastı. Çünkü bu borçlar yüzünden devlet olabilmek mümkün değildi ve dışa bağımlı kalınacaktı. Osmanlı Devleti'nin son Meclisi ile BMM'nde kabul edilen Misak-ı Milli maddelerinin içerisinde borçlar ve Duyun-u Umumiye İdaresi ile ilgili bir madde de bulunmaktaydı.⁴³⁵ Bu borç meselesinde Türk Heyeti'nin savunduğu tutum yıllar önce belirlendiğinden, yabancıların idaresinde olan milli ekonominin BMM Hükümeti'ne devredilmesi sağlanmalıydı.

Maliye ve ekonomik sorunlar için daha önceden verilen talimat, Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kaldırılması, kalan borçların tamirat bedeli ile hesaplanarak yirmi yıl ertelenmesi şeklindeydi.⁴³⁶ Ancak bu talimat meselenin çok özet hali olup İsmet Paşa mali işlerden sorumlu Hasan Bey'in Ankara'ya gitmesi, konuşulan tüm konuları ve Müttefiklerin isteklerini bildirerek Ankara'dan yeni ve detaylı talimatlarla gelmesini istedi. Çünkü mali işler iyi değildi, heyetteki maliyecilerin yaptıkları görüşmeler sonuçsuz kalmaktaydı, karşı tarafın istekleri çoktu ve karşı tarafın maliyecileri güçlü uzmanlardan oluşmaktaydı. Türk Heyeti uzmanları maalesef alanlarında yeterli değillerdi.⁴³⁷ Yabancı uzmanların savundukları tezlerde ısrarcı, ikna edici bir tutuma

⁴³³ A. Yavuz, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, 3, Birinci Takım, s. 4.

⁴³⁴ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 120-121.

⁴³⁵ N. Aysal, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)" s. 10-11; Bahar Aşçı, "Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, (2015), s. 846-847.

⁴³⁶ **BOA**, HR. İM: 16-96; Ş. Demir, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular", s. 9.

⁴³⁷ Tuncer Baykara, "Lozan'daki Ekonomik Çekişmeler ve Celal Bayar'ın Bilgileri", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, (2015), s. 1023-1027.

sahip oldukları İsmet Paşa tarafından Rauf Bey'e bildirildi. Hasan Bey'in Ankara'ya gelmesi ve Hasan Bey dönene kadar Ferit Bey'in mali, işlerle ilgilenmesi Rauf Bey tarafından olumlu karşılandı.⁴³⁸

Hasan Bey Ankara'ya geldi ve 1 Ocak 1923 günü Meclis'te yapılan gizli oturumda, konferans hakkında geniş bir açıklama yaparak konuşmasına başladı. Müttefiklerin Mondros Mütarekesi'ne dayanarak işgal masraflarının BMM Hükümeti'nin ödemesinin gerektiğini ileri sürmekte olduklarını, buna karşılık Türk Heyeti'nin bu hususu kesinlikle reddettiğini ve karşı tazminat istediklerini açıkladı. Diğer tüm konular hakkında da konuşmalar yapıldı ve hemen hemen aynı ölçüde cevaplar hazırlanarak İsmet Paşa'ya bildirildi.⁴³⁹ Bildiri; Osmanlı genel borcunun Osmanlı'dan ayrılan ülkeler arasında paylaşılması, Müttefiklerin tazminat talebinin reddedilerek Türk tezinde ısrar edilmesi, Musul ve Kapitülasyon meselelerinde herhangi bir ödünün söz konusu olmaması ve Anadolu'daki Türk askeri kuvvetinin kesinlikle sınırlandırılmaması yönündeydi.⁴⁴⁰

5 Ocak 1923 günü mali konuları görüşen alt komisyonun toplantıları kesildi. Türk Heyeti 1918'e kadar olan borçların paylaşılmasını, Fransız Heyeti ve Curzon ise 1914'e kadar olan borçların paylaşılmasını istemekteydi.⁴⁴¹ 15 Ocak 1923'e kadar süren görüşmelerde önemli bir husus olan hangi tarihin borç başlangıcı sayılması konusunda anlaşmaya varılamadı.⁴⁴² Böylelikle Curzon, Musul meselesine gelineye kadar diğer meselelerin önünü tıkamaya devam etmekteydi. 27 Ocak'ta mali ve iktisadi komisyon son toplantısını yaptı ve herhangi bir ilerlemi sağlanamadı. 31 Ocak'ta Müttefikler Türk Heyeti'ne sundukları antlaşma projesinde bu hususla ilgili son teklifi yaptılar. Buna göre; 1914 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti'nin borçları BMM Hükümeti ile Osmanlı topraklarını alan devletler arasında paylaşılacaktı, BMM Hükümeti Müttefiklere tazminat ödeyecekken Yunanistan'dan tazminat talep etmeyecekti. Bu husus Türk Heyeti tarafından tümüyle reddedildi.⁴⁴³ Birinci Dönem görüşmelerinde gelinilen son durum bu şekildeydi.

⁴³⁸ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 261-263.

⁴³⁹ **TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları**, 1/3, s. 1169-1197.

⁴⁴⁰ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 258-260; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 319-320; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 85.

⁴⁴¹ N. Sadık, **Lozan Mektupları: 5 Kanun-ı Evvel 1338 "Üsera, Mübadele ve Papa'nın Teşebbüsüne Dair"**, **Akşam**, 12 Kanun-ı Evvel 1338/12 Aralık 1922, S. 1516, s.1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 293.

⁴⁴² Alt komisyonların çalışmaları için bakınız; A. Yavuz, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, 3, Birinci Takım, s. 156-272.

⁴⁴³ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 107-108.

5- Savaş Esirleri ve Nüfus Mübadelesi

Birinci Komisyon⁴⁴⁴ 1 Aralık günü Lord Curzon'un başkanlığında toplandı. Curzon, savaş esirleri meselesinin, geniş bir konun küçük bir kısmını teşkil ettiğini, bütün bir oturumun bu konunun görüşülmesine ayrılmayacağını, Yunanistan ve BMM Hükümeti arasında mübadele meselesinin de görüşüleceğini bildirdi.⁴⁴⁵

Toplantıda ilk söz, göçmenlerin durumlarını incelemek amacıyla Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Dr. Nansen'e verildi. Nansen yaptığı konuşmada yerlerinden edilen yüz binlerce göçmen bulunduğunu ve çok yakın bir zamanda bir nüfus mübadelesinin başlatılmasının elzem olduğunu belirtti. İsmet Paşa söz alarak daha önceden bildirilen resmi gündemde bu konunun bulunmadığını, bugün sadece savaş esirleri meselesinin görüşüleceğini ve Milletler Cemiyeti ile kendi ülkesi arasında resmi bir ilişki olmadığı karşılığını verdi. İsmet Paşa Nansen'in yaptığı çalışma sonucu oluşturduğu raporu kişisel hazırlanmış bir rapor olarak değerlendirdiğini, bu raporun konferansla alakalı olmadığını bildirdi. Curzon yapılan toplantının sadece savaş esirleri meselesine ayrılmamasını, mübadele konusunun da konuşulmasını çünkü iki meselenin bir biriyle bağlantılı olduğunu söyledi.⁴⁴⁶ Venizelos'un bu konunun alt komisyona bırakılması yönündeki önerisi İsmet Paşa tarafından kabul edildi. Ayrıca İsmet Paşa, Türk göçmenlerinin durumunun daha vahim olduğunu ileri sürdü ve esirlerin serbest bırakılmasını talep etti.⁴⁴⁷

Alt komisyonlar esirlerin ne kadar ve nerede olduklarını belirledikten sonra, sivil rehinelere geri verilmesi ve savaş esirlerinin mübadelesi şeklinde karar verildi. Anadolu'ya yerleşmiş Rum Ortodokslar ile Yunan topraklarında oturan Müslüman kimseler değiştirilecekti kararlaştırıldı. Ancak İstanbul'da oturan Rum halk ile Trakya'nın Müslüman halkı bu değişimin dışında tutulacaktı. Bu maksatla karma komisyon kuruldu. Bu komisyonun görevi mübadele sırasında oluşabilecek sorunlarla ilgilenmekti.⁴⁴⁸ Mübadele meselesinde, Venizelos hemen mübadelenin başlatılmasını ve İstanbul'un mübadele dışında bırakılmasını isterken, İsmet Paşa, İstanbul'un da mübadele içerisine alınmasında ısrarlıydı. Rum nüfus sadece İstanbul'da vardı. Türkler açısından Yunanistan'dan gelecek olan Müslüman vatandaşların yerleştirme sorunu

⁴⁴⁴ Rıza Nur bu görüşmenin ikinci komisyonda görüşüldüğünü yazar. s. 124.

⁴⁴⁵ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?** 243.

⁴⁴⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 116-119; N. Y. Mutlu, **Lozan'da Mübadele...** s. 120-122.

⁴⁴⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 121-122.

⁴⁴⁸ **BCA: 030/18/01/01/09/26/6; Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 97-98; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 39.

ortaya çıkmaktaydı. Anadolu'yu terk eden Rumların evleri Yunan ordusu tarafından yakıldığından iskân sorunu ancak İstanbul'daki Rumların gitmesiyle çözülebilirdi.⁴⁴⁹

6- Kapitülasyonlar Meselesi

Kapitülasyon⁴⁵⁰ meselesinin görüşüldüğü oturumlarda çok büyük tartışmalar yaşanmıştı. İsmet Paşa bu meseleyi hatıralarında “*amatör diplomat oluşumun güçlükleri*” diye bir başlık altında anlatmıştı. İsmet Paşa; “*Kapitülasyon meselesinde benim uğradığım güçlük, biraz da askerlikten gelip amatör olarak diplomatlık yapmamdan doğmuştur. Benim bu vaziyetinden istifade etmek isteyen diplomatlar her tekliflerini, her iddialarını diplomasinin usulünü ve kaidesine uygun bir şekilde ileri sürüyorlardı. Ben bu iddialara karşı amatör diplomat olarak ve askeri tabiatıyla fikrimi kısa ve kuru ifadelere söylemek hastalığı içinde bulunuyor, böyle karşılanıyordum... Konferansın ilk kesilme devrine kadar kapitülasyonlar üzerinde bir neticeye varmak bizim için mümkün olmamıştır.*”⁴⁵¹ demektedir. İsmet Paşa'nın Curzon gibi diplomatlar karşısında tedirgin başlaması gayet normaldi. Bu tedirginliğine rağmen ani gelişen olaylar karşısında sınırlarına hâkim olabilmişti ve müzakereci bir tutum sergilemişti.⁴⁵²

Lozan Konferansı'nın en önemli konularından biri olan kapitülasyonlar sorunu ilk defa 2 Aralık günü İkinci Komisyonunda, İtalyan baş delegesi Marki Garroni başkanlığında yapılan oturumda ele alındı. Oturuma, İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya delegeleri katıldı.⁴⁵³ Garroni yaptığı açılış konuşmasına, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kendi isteği ile verdiğini, bu kapitülasyonların o dönemde çağın ihtiyaçlarını karşıladığını ve devletlerin çıkarlarına uygun düşüğünü anlatmakla başladı.⁴⁵⁴ Garroni sözlerine devam ederek çağdaş hukuk anlayışına göre yapılan değerlendirme sonucunda kapitülasyonların bağımsız bir devletin egemenliğini kısıtladığını, bu nedenle BMM Hükümeti'nin de artık çağı geçmiş

⁴⁴⁹ N. Sadık, Lozan Mektupları: 5 Kanun-ı Evvel 1338, “*Üsera Mübadele ve Papa'nın Teşebbüsüne Dair*”, **Akşam**, 12 Kanun-ı Evvel 1338, S.1516, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 300-301.

⁴⁵⁰ Osmanlı Devleti Yakındoğu'yu, Coğrafi Keşiflerden önceki gibi Uzakdoğu-Avrupa ticaret yolunun güzergâhı olarak tutabilmek, ayrıca kendi top akları üzerindeki ticareti de geliştirebilmek için Anadolu Selçukluları, Bizans ve Memlük tarafından Ceneviz ve Venediklilere verilen imtiyazları 14. yüzyıldan itibaren yenilemiştir. 15. yüzyıldan itibaren de Fransa (1536), İngiltere (1580), Hollanda (1612), Avusturya (1616) başta olmak üzere; İsveç (1737), Sicilyateyn (1740), Danimarka (1756). Prusya (1761) ve İspanya'ya, (1783) Fransa ve İngiltere ile yapılan antlaşmalara benzer antlaşmalar yapılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız; Mübahat Kütükoğlu, Kapitülasyon, **İslam Ansiklopedisi**, I, Ankara, 1988, s. 537-538.

⁴⁵¹ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 357.

⁴⁵² T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 106.

⁴⁵³ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 129.

⁴⁵⁴ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 69.

olan bu rejimin ortadan kalkmasını istemesinin anlaşılır olduğunu da belirtti. Ancak Garroni, Türk egemenliği altında yaşayan yabancıların kapitülasyonların kendilerine sağladığı güvenceye dayanarak bir takım işlere giriştiklerini, dolayısıyla kapitülasyon sistemi yerine BMM Hükümeti'nin yabancılara güven verecek yasalar ve yeni bir adalet yönetimi getirilmesi gerektiğini söyledi. Garroni'ye göre, bu ülkenin büyük ölçüde işletilmemiş çeşitli kaynaklarını geliştirmeye katkıda bulunmak için yabancıların girişimlerine ihtiyacı vardı. Garroni kapitülasyon sorununun çeşitli konuları barındırmasından dolayı, üzerinde çalışmak için üç alt komisyon kurulmasını önerdi. Bu alt komisyonlardan ilki yerleşme hakkı ve yargı rejimi bakımından Türk egemenliği altında yaşayan yabancıların gerçek ve tüzel kişilerin hukuksal durumunu; ikincisi, ekonomik rejim konusundaki hukuksal durumu üçüncüsü de, uyruk sorunlarını ve arkeolojik araştırmalarla ilgili sorunları incelemeliydi.⁴⁵⁵

İsmet Paşa Garroni'nin konuşmasına cevap vererek aynı zamanda bu konudaki Türk tezlerini anlattı.⁴⁵⁶ İsmet Paşa Garroni'nin sözlerinin en önemli kısmı olan kapitülasyonlar bir ulusun bağımsızlık ve egemenlik hakları ile bağdaşmaz hususunu senet olarak saydığını bildirdi. İsmet Paşa ülkesinde yaşayan yabancıların uluslararası hukuk prensiplerine göre yaşadıklarını ve gerekli güvencelerinin sağlandığını söyledi. Kapitülasyonların kaldırılmasının gerektiğini ve bu sistem yerine getirilecek hiçbir düzenlemenin kabul edilmeyeceğini, alt komisyonlardaki çalışmaların bu tutum çerçevesinde sürdürüleceğini vurguladı.⁴⁵⁷

İsmet Paşa'dan sonra Barrere söz aldı ve bu rejim yerine çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir sistemin araştırılmasını önerdi. Bu yeni sistemin yabancılara hukuki güvence sağlayıcı ve kendilerini güvende hissedenden hükümleri içermesi zorunlu olmalıydı.⁴⁵⁸ Daha sonra Curzon söz alarak Garroni ve Barrere'in konuşmalarına katıldığını, bu sistemin tarafların rızasıyla gerçekleştirildiğini ve bu güne kadar kimsenin bu sistemden rahatsız olmadığını iddia etti. Yeni bir düzenleme getirilmesinin çok yerinde bir fikir olduğunu da ekledi. Bunun üzerine İsmet Paşa söz aldı ve yıllardır

⁴⁵⁵ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s. 2-3.

⁴⁵⁶ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 81.

⁴⁵⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 3.

⁴⁵⁸ N. Sadık, Lozan Mektupları: 3 Kanun-ı Evvel 1338, "Konferans Çıkmaz Bir Yola Saptı: Müttefikler Kapitülasyon Kelimesini Kaldırarak, Ecnebilere Mahsus Yeni Bir Usul Getirtmek Niyetindedeler", **Akşam**, 1 Kanun-ı Evvel 1338/1 Aralık 1922, S. 1511, s. 1, M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 293.

uygulanan, artık bir anlamı olmayan sistem yerine aynı doğrultuda bir sistemin getirilmesinin gereksiz olduğu karşılığını verdi.⁴⁵⁹

İsmet Paşa'dan sonra söz alan Japon delege Hayashi kendi ülkesinin de uzun yıllar boyunca kapitülasyon rejimi altında yaşadığını, bu bakımdan Türk Heyeti'ni en iyi anlayan devletlerden biri olduklarını söyledi. Hayashi bu açıklamalarından sonra Çağırın Devletlerin makul bir teklif öne sürdüklerini, Türk Heyeti'nin kurulacak olan yeni sistemi iyi karşılayacağına inandığını bildirdi. Amerikalı Temsilci Child söz alarak Müttefiklerle aynı görüşte olduğunu bildirmekle yetindi.⁴⁶⁰ Tüm delegeler aynı fikir etrafında toplanmıştı. Kapitülasyon sistemi yerine adının değiştirildiği yeni bir sistemi kabul ettirmeye çalışmaktaydılar. Ancak İsmet Paşa bu fikir birliği karşısında kendi tezinden ödün vermemekteydi.

Bütün delegeleri dinledikten sonra İsmet Paşa yeniden söz aldı ve konuşan delegelere uzun bir açıklama ile cevap verdi.⁴⁶¹ Kapitülasyonların ne zaman ve kime ne amaçla verildiğini detaylarıyla açıkladı, ülkesinin yaptığı hukuki düzenlemelerle tüm yurттаşı kapsayacak bir reform gerçekleştiğini, yargı örgütünün Avrupa kurumlarından örnek alınarak oluşturulduğunu anlattı. İsmet Paşa açıklamalarına yabancı kaynaklardan örnek vererek anlatımını destekledi. Sözlerini bitirirken BMM Hükümeti'nin, yeni bir kapitülasyon sistemi yerine dünyadaki diğer hükümetlerle karşılıklı olma şartına ve Uluslararası Kamu Hukuku ilkelerine dayanan ticaret, yerleşme, suçluların geri verilmesi gibi sözleşmeler yapmaya hazır olduğunu bildirdi. İsmet Paşa'nın bu uzun ve detaylı konuşmasına rağmen Garroni yine yeni bir sistemden bahsetmekten geri durmadı. Fakat kurulan alt komisyonlarda İsmet Paşa'nın öne sürdüğü görüşleri dikkate alınacağını garantisini verdi. Böylelikle kapitülasyonların ilk toplantısı sona erdi.⁴⁶²

Kapitülasyonlarla ilgili alt komisyonların hazırladığı raporu görüşmek üzere delegeler 28 Aralık günü Garroni başkanlığında toplandı.⁴⁶³ İngiliz Heyeti'nden ve Birinci Alt Komisyon Başkanı olan Sir Horace Rumbold komisyonun çalışmalarını özetleyerek Türk delegelerin çok uyumsuz olduklarını ve her teklifi reddettiklerini anlattı. İsmet Paşa Ankara'nın kesin tavrını ortaya koyan ve bu konuda herhangi bir uzlaşma formülünü kabul etmemeyi içeren bir metin okuyarak, ülkesinin hukuk sisteminin en iyi idare edilen ülkelerin hukuk sistemiyle eşit olduğunu dile getirdi. İsmet

⁴⁵⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 4-5.

⁴⁶⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 5-6.

⁴⁶¹ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 70.

⁴⁶² İsmet Paşa'nın konuşmasının tamamı için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 6-15.

⁴⁶³ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 322.

Paşa, yargı sisteminde yabancı yargıçlara yer verilmeyeceğini, kapitülasyonların kaldırılması dışında başka hiçbir iddiayı dikkate almayacaklarını belirterek Fransız isteklerini reddetti. Barrere bunun üzerine kapitülasyonlardan vazgeçtiklerini fakat hukuk ve ceza sistemlerinde güvence istemekten vazgeçmeyeceklerini söyledi. Daha sonra Curzon araya girerek İsmet Paşa'nın nutkunun çok ağır olduğunu ve bu şekilde bir barışın mümkün olamayacağını üzerinde durdu.⁴⁶⁴ Ardından her delege ayrı ayrı uzun konuşma yaptı ve hemen hemen aynı anlamlara gelen cümlelerle İsmet Paşa'ya cevap vererek İsmet Paşa'dan makul olmasını istediler.⁴⁶⁵

İsmet Paşa, 28 Aralık oturumunda uzun konuşmalar yapan Müttefik delegelerine kısa cevaplar verdi fakat asıl cevabını vermek üzere yakın bir tarihte toplantı ayarlanmasını istedi.⁴⁶⁶ Bu bakımdan 6 Ocak 1923 günü Garroni başkanlığında açılan toplantıda İsmet Paşa yine aynı görüşlerini savundu. Müttefikler bu durumu üzüntüyle karşıladıklarını belirttiler. Curzon boşa vakit harcadığı kanısındaydı. Türk Heyeti'ni konferansı oyalamakla suçladı. İsmet Paşa bu iddialara cevap olarak oturum günlerinin ve konularının Müttefik delegeler tarafından belirlendiğini, her delegenin konuşmasına ertesi gün karşılık vermeye hazır olduğunu söyledi. Garroni zamanın bir çözüm getirmesini dileyerek oturumu sona erdirdi.⁴⁶⁷

6 Ocak toplantısında sonuç vermeyince,⁴⁶⁸ Curzon ve Child birlikte İsmet Paşa ile özel görüştüler. Müttefiklerin tüm kapitülasyonları kaldırmaya hazır olduklarını buna karşılıklı, Türk adli sistemi kendisini geliştirene kadar Türk Heyeti'nin onaylayacağı bir sistemin oluşturulması istendi. Eğer bu kabul görmez ise, BMM Hükümeti'nin ekonomik kalkınması için Amerika ve İngiltere'nin hiçbir şekilde yardım etmeyecekleri belirtildi. Bu tehditkâr tutum da İsmet Paşa'yı kararından döndürmedi ve ülkesinin, diğer ülkelerde yürürlükte olan adli sistem dışında bir sistemi asla kabul etmeyeceğini bildirdi.⁴⁶⁹

Bir sonraki oturum 27 Ocak 1923 günü Garroni'nin başkanlığında toplandı. Toplantıda alt komisyonda çalışan başkanlar konuşma yaptılar. Yargı dışındaki

⁴⁶⁴ Tüm delegelerin konuşmaları için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 17-28.

⁴⁶⁵ Delegelerin konuşmaları için bakınız: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 28-37.

⁴⁶⁶ Amiral Bristol, 28 Aralık günü İsmet Paşa'nın Müttefiklere verdiği cevapların haklı olduğunu kaydetmekteydi. Bakınız: H. Öksüz – İ. Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, 227.

⁴⁶⁷ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 50-61.

⁴⁶⁸ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 74.

⁴⁶⁹ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 322-323.

komisyonlarda bir anlaşmaya varıldı. İsmet Paşa yargılama konusundaki tutumlarının değişmeyeceğini diğer komisyonlarda varılan anlaşmalardan memnun olduğunu belirtti. Yabancılara uygulanacak yargı rejmi meselesi askıda kaldı ve Garroni oturumu kapattı.⁴⁷⁰ Bu mesele son kez 4 Şubat günü ele alınacaktı. Yabancılara uygulanacak rejim hususu taraflar arasında çözülemeyecek ve konferansın kesilmesine neden olan bir mesele olarak kalacaktı.

İsmet Paşa Ankara'ya 2 Aralık 1922'de yolladığı bir telgrafında o güne kadar yapılan oturumlarda Müttefiklerle hiçbir konuda anlaşamadıklarını ve aralarında ciddi görüş ayrılıkları bulunduğunu yazdı.⁴⁷¹ İsmet Paşa yaptığı beyanları ve karşı tarafın görüşlerini Ankara'ya telgrafla ilettikten sonra Başbakan Rauf Bey aracılığıyla Fevzi Paşa'dan önemli bir dönüş aldı. Fevzi Paşa, Curzon'un Sevr Antlaşması'nın hafifletilen halini kabule zorladığını, azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda hiçbir fedakârlıkta bulunulmamasını belirtti ve askeri tedbirleri elden bırakmadıklarını da ekledi.⁴⁷²

Mustafa Kemal Paşa İzmit'e halka konuşurken, bir devletin yabancılara uygulayacağı yargılama ve vergilendirme hakkının kendisine yasaklanmış bulunursa o devletin bağımsız olduğunun düşünülmemeyeceğini açıkladı.⁴⁷³ Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'nın kapitülasyon meselesinde çok iyi bir savunma yaptığını bunun da İsmet Paşa'nın Türk davasını ve durumunu çok iyi tahlil ettiğini gösterdiğini söyledi. Mustafa Kemal Paşa görüşmelerde ilerleme kaydedilmemesini, karşı tarafın Türk Heyeti'nin görüş ve önerilerini henüz onaylanacak nitelikte görmediklerine bağlayarak bu durumun bertaraf edilip görüşlerin onaylatılmasının, irade, idare ve ordunun güçlü olması ile mümkün olacağını da belirtti.⁴⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın bütün ağırlığıyla, Fevzi Paşa'nın ordunun tüm gücüyle ve Rauf Bey'in Meclis'le İsmet Paşa'yı desteklemeleri İsmet Paşa'yı tüm Müttefik ve konferansa katılan devletlere karşı güçlü bir konuma taşımaktaydı. İsmet Paşa'da bu gücün bilincinde hareket etmekten geri durmamaktaydı.

Curzon İsmet Paşa'nın Ankara'dan talimat beklediğini son sözünü de bu yüzden söylemediğini iddia eden ve Ankara'daki hükümetin politikalarını akılsız politika diye niteleyen eleştirilerle dolu 28 Aralık 1922 tarihli bir telgrafi hükümete rapor etti.⁴⁷⁵ Yinede bu oturumun birçok avantaj sağladığını yazan Curzon, bu oturumda büyük

⁴⁷⁰ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 63-70.

⁴⁷¹ B. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 158-159.

⁴⁷² B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 295; Yaşar Baytal, "Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları", s. 975.

⁴⁷³ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 14, s. 325-326.

⁴⁷⁴ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 14, s. 174-175.

⁴⁷⁵ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** 254-255.

devletlerin ittifak içinde olduklarını gösterdiklerini, Fransız Hükümeti'nin geri dönülmez bir adım attığını ve en önemlisi de konferansta olası bir kesilme yaşanması durumunda kesilme nedeninin sadece İngiliz çıkarıyla bağdaştırılamayacağını da ekledi.⁴⁷⁶

7- Boğazlar Meselesi

Boğazlar Meselesi, Birinci Komisyon'da 4 Aralık günü konuşulmaya başlandı.⁴⁷⁷ Komisyon bu meseleyi 20 Aralık gününe kadar 7 oturumda inceledi. Müttefik Devletleri, Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'yı temsilen bir heyetle, Türk, Bulgar, Roman, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın temsilcilerinin katıldığı Boğazlar oturumunu Curzon açtı.⁴⁷⁸ Curzon'un da oturumu açarken belirttiği gibi bu mesele sadece savaşa katılan ve bölgedeki devletleri değil tüm dünyayı ilgilendirmesi bakımından konferansın en önemli meselelerinden biriydi.⁴⁷⁹

Konferans başlayınca Curzon yine ilk sözü İsmet Paşa'ya verdi. İsmet Paşa, gerek Misak-ı Milli'de⁴⁸⁰ ve gerekse o tarihe kadar olan tüm uluslararası konuşmalarda belirtildiği gibi ticaret gemilerinin geçişinin sağlanması için kolaylık gösterileceğini belirtti. Boğazlar bölgesi ülkenin en önemli kısmını kapladığı için bu bölgedeki askeri ve siyasi güvenlik meselesinin hayati önem taşıdığını ve bu güvenliğin sağlanması için alınan tedbirlerin hiçbir zaaf taşımaması ve tam olması gerektiğini de ekledi. Curzon İsmet Paşa'nın konuşmasını yeterli bulmadı ve birtakım sorular sorarak daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmasını rica etti.⁴⁸¹ İsmet Paşa da Curzon'un bu konu hakkındaki fikirlerini öğrenmek istemekteydi ancak Curzon, İsmet Paşa'nın konuşmasını dinledikten sonra konuşacağını söyledi.⁴⁸² İsmet Paşa bu oturumda Curzon'un taktiklerini

⁴⁷⁶ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 316-317.

⁴⁷⁷ İ. İnönü, **Defterler**, s. 47.

⁴⁷⁸ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 505.

⁴⁷⁹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 245.

⁴⁸⁰ Misak-ı Milli'nin bu konuyla ilgili dördüncü maddesi şöyledir; "*Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Paytaht-ı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarını ticaret ve münakalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilimum alâkadar devletlerin müttefikane verecekleri karar muteberdir. 28 Kanun-ı Sani 1336*". **Meclis-i Meb'usân Zabıt Ceridesi**, IV/I, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 145.

⁴⁸¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 129-130; N. Sadık, **Lozan Mektupları: 3 Kanun-ı Evvel 1338, "Lozan Konferansında Rusların İlk Müdahalesi"**, **Akşam**, 9 Kanun-ı Evvel 1338/9 Aralık 1922, S. 1513, s. 1, M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 288.

⁴⁸² İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 357.

uygulayıp, tüm delegelerin bu konuyla ilgili görüşlerini dinledikten sonra kendi görüşünü açıklayacaktı.⁴⁸³

İsmet Paşa ve Curzon'un birbirlerini konuşurma çabasını Sovyet Rusya'nın delegesi olan Çiçerin böldü ve uzun bir konuşma yaptı.⁴⁸⁴ Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusundaki fikri, herhangi bir saldırıya mahal vermemek için Boğazların kapalı olması gerektiği yönündeydi.⁴⁸⁵ Daha sonra söz alan Romanya delegesi Boğazların hem ticaret hem savaş gemilerine açık olmasının gerekliliğini belirtti. Bulgar delegesi de Boğazların, savaşta ve barışta ticaret gemilerine açık olmasını istedi. Curzon delegelere teşekkür edip her bir delegenin ayrıntılı açıklamalarının inceleneceğini belirtti. Curzon, Çiçerin'in Türk delegeleri gibi konuştuğunu ve Çiçeri'nin sadece Gürcistan, Ukrayna ve Sovyet Rusya'yı değil aynı zamanda BMM Hükümeti'ni de temsil ettiğini söyleyerek eleştiride bulundu.⁴⁸⁶ İsmet Paşa Curzon'un bu eleştirisiyle kendisini yalnız bırakmayı amaçladığının farkındaydı.⁴⁸⁷

İsmet Paşa Curzon'un eleştirisine cevap olarak, açıklanan görüşler içerisinde Rusların görüşünün kendi görüşlerine en yakın olduğunu söyledikten sonra ayrıntılı açıklama yapmak için tüm devletlerin görüşlerini dinlemeyi beklediğini belirtti.⁴⁸⁸ Curzon İsmet Paşa'nın bu tutumuyla konferansla alay ettiğini ileri sürdü.⁴⁸⁹ Çiçerin ise her devletin kendi görüşünü açıkladığını ancak Müttefik delegelerinin görüşünü açıklamaktan kaçındıklarını, burada her devletin eşit olduğunu söyleyerek Müttefiklerin açıklama yapmalarını istedi. Curzon ise bu toplantının Karadeniz'e sınırı olan devletleri ilgilendiren bir konu olduğunu bu bakımdan ilgili devletlerin hepsinin konuşmasını yapmasının ardından kendisinin Müttefikler adına açıklamalar yapacağını belirtti.⁴⁹⁰

Bu toplantıda Türk ve Rus delegeler birlikte hareket etmiş gibi görünmüştü. Ancak her iki ülkenin de Boğazlar meselesinde ihtiyacı olan statüleri konferansta savundukları duruma bağlıydı. İsmet Paşa Sovyet Rusya ile birlikte hareket ettiği yönündeki durumu bertaraf etmeliydi. Çünkü İsmet Paşa, Çiçerin'le yaptığı özel bir görüşmeden, Boğazlar meselesi yüzünden ülkesinin Müttefiklerle savaşa girmesi söz

⁴⁸³ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 93; D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 394.

⁴⁸⁴ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 49.

⁴⁸⁵ **BCA: 030/1/101/624/2**.

⁴⁸⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 131-135.

⁴⁸⁷ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 168.

⁴⁸⁸ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 60.

⁴⁸⁹ İ. İnönü, **Defterler**, s. 47.

⁴⁹⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 138-139.

konusu olursa, Sovyet Rusya'nın kendilerine yardım etmeyeceğini anlamıştı.⁴⁹¹ İsmet Paşa'nın konferansın bu aşamasında, daha hiçbir mesele ülkesi lehine çözülmemişken, bu ortamda İngilizlerin oluşturduğu cepheye karşı bir destekçiye ihtiyacı vardı. Ancak İsmet Paşa Sovyet Rusya'nın dostluğuna güvenmemekteydi ve kurulacak olan dostluğun yararlı olup olmayacağı konusunda şüpheleri vardı.⁴⁹²

Curzon'a göre, 4 Aralık günü yapılan toplantıda, İsmet Paşa ülkesini açıkça ve hiç gereği yokken alçaltarak Rusya'ya bağımlı bir duruma getirdi ve Rusya'da Karadeniz'i hâkimiyetine alan ve bir Rus gölüne dönüştürmeyi amaçlayan planını ortaya attı. Yine Curzon'a göre 4 Aralık günü İsmet Paşa'nın tüm tepkilere rağmen konu hakkında görüşlerini açıklamaması hayret vericiydi.⁴⁹³ Aslında hayrete düşecek bir nokta olmamasına rağmen Curzon İsmet Paşa'nın, kendi taktiklerini uygulamasına aşırı tepki göstermişti. Ayrıca Türk ve Rus delegelerinin bir konu hakkında aynı fikre sahip olmaları birbirlerinin tahakkümü altına girdiklerini göstermez. Çünkü Müttefikler nerdeyse tartışılan tüm konularda aynı savunmayı yapmışlardı.

Curzon 6 Aralık günü yapılan oturumda Müttefikler adına konuştu ve Müttefiklerin tezlerini sıraladı. Bu teze göre, savaş ve barış zamanında Boğazlar'dan geçişte ticaret gemilerine tam ve mutlak serbestlik tanınmalıydı. Savaş gemileri ise barış zamanında Boğazlardan gece ve gündüz geçişlerinde tamamen serbest olmalıydılar. BMM Hükümeti tarafsız ise savaş gemilerine serbestçe geçiş hakkı verilmeliydi, ama BMM Hükümeti savaşa girmişse de sadece tarafsız devletlerin savaş gemileri Boğazdan geçmeliydi. Boğazların askerden arındırılması hususu ise, Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerindeki belli bölgeler tespit edilerek buralar askerden arındırılmalı ve bu bölgede Boğazlar Komisyonu kurulmalıydı.⁴⁹⁴ Curzon'un ardından diğer delegelerde konuşma yaptılar. İsmet Paşa Müttefiklerin sunduğu teklifleri ayrıntılı inceledikten sonra cevabını bildireceğini söyledi.⁴⁹⁵ İsmet Paşa Boğazlar meselesinde tarihin iki önemli devleti olan İngiltere ve Rusya'yı konferansta konuşturmayı başarmış ve bu iki devleti karşı karşıya getirmişti.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Y. Kaştan, "Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış", s. 121.

⁴⁹² S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 94.

⁴⁹³ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 247.

⁴⁹⁴ Curzon'un konuşması ve teklifleri için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 144-146; Y. Kaştan, "Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış", s. 119-120.

⁴⁹⁵ Diğer delegelerin konuşmaları için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 146-154; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 50-52.

⁴⁹⁶ M. S. Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, s. 100.

İsmet Paşa 8 Aralık günü Boğazlar meselesinde Türk görüşünü beyan etti. Sözlerine, ülkesinin beş asırdan beridir Boğazlara hakîm olduğunu, bu süre içerisinde Boğazlarla ilgili bütün koşullarda uluslararası antlaşmaları öngördüklerini, bundan sonrada uygulanacak rejime bağlı kalınacağını belirtmekle başladı. Boğazların savunmasının, İstanbul, Marmara ve Doğu Trakya'nın da savunması demek olduğunu, tahkimatın kaldırılmasının önemli ve hayati bölgelerin savunmasız kalmasına sebep olabileceğinin altını çizdi. Bu çerçevede Boğazlarda uygulanması gereken rejimin esaslarını sıraladı. Bu esaslar; Boğazları ve İstanbul'u karadan veya denizden gelecek herhangi bir zamansız saldırıya karşı koruma hususunda bir garantinin sağlanması, Karadeniz'e geçecek olan donanma kuvvetlerinin kısıtlanması ve ticaret gemileri için barışta ve savaşta geçiş serbestisi tanınması yönündeydi.⁴⁹⁷ Bu hususlar Müttefiklerin görüşüne yakın olduğu için İngiliz delegeler bu durumu memnuniyetle karşıladılar.⁴⁹⁸ Ancak bu memnuniyet uzun sürmedi ve gün geçtikçe tartışmalar değişiklik gösterdi. Curzon, Sovyet Rusya ve Türk delegelerinin aynı paralelde olduklarını ile sürüp rahatsızlığını dile getirmekteydi.⁴⁹⁹

Her meselede olduğu gibi Boğazlar meselesinde de ortak bir karara varılmadı ve ertelenen mesele 18 Aralık günü tekrar ele alındı.⁵⁰⁰ İsmet Paşa 8 Aralık günü açıkladığı tezinin arkasındaydı. Buna göre; Marmara Denizi sözü Boğazlar teriminin kapsamından çıkarılmalı, askersizleştirilen alanlar dışında Marmara Denizi'nde kullanılacak savunma araçları kısıtlanmamalıydı. Ayrıca Semadirek, İmroz ve Bozcaada Çanakkale Boğazının tamamlayıcıları olduklarından bunlar yabancı bir devletin egemenliğine bırakılmamalı ve Limni'de Yunan donanması bulundurulmamalıydı.⁵⁰¹

19 Aralık'taki toplantıda Curzon, görüşlerini tekrar açıkladı ve bunun ötesinde herhangi bir tavizin söz konusu olmayacağını altını çizerek, bu günün bu mesele için son gün olacağını umduğunu fakat bundan sonra bu meseleye sadece bir gün ayırdığını bildirdi. İsmet Paşa'ya danışarak ortak bir tarih belirleyerek oturumu erteledi.⁵⁰² Curzon bu tavırları sergilerken emredici bir üslup kullanmaktaydı. Curzon'un bu sert ve alaycı

⁴⁹⁷ İsmet Paşa'nın konuşması; S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 161-170; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 52-54.

⁴⁹⁸ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 160.

⁴⁹⁹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 252-253.

⁵⁰⁰ İsmet Paşa 18 Aralık'a kadar yaşanan gelişmeler üzerine, Ankara'ya gönderdiği gizli telgrafında orduya iyi bakılmasını, konferansın kesilme ihtimalinin bulunduğunu bildiriyordu. Görüşmelerde barışçıl olunması yanı sıra askeri bir hareket ihtimali hep canlı tutulmuştur. S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 72.

⁵⁰¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 236-237.

⁵⁰² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 275-283.

tavrına İsmet Paşa'da aynı tonda bir cevap verilebilirdi, İsmet Paşa'nın cevabı daha ılımlı ve uzlaştırıcıydı.⁵⁰³ Ancak İsmet Paşa zaman zaman Curzon'un sert eleştirilerine aynı tonda cevap vermektende geri durmamıştır.

19 Aralık günü yapılan toplantıda Curzon İsmet Paşa'nın zararsız birkaç beyanı dışında ki hususları ve Rus delegesinin planını reddetmişti.⁵⁰⁴ İsmet Paşa Curzon'un kabul ettiği hususlar üzerinde düşünerek 20 Aralık günü uzun bir konuşma yaptı. 18 Aralık günü belirttiği hususları tekrardan dile getirmekteydi. Boğazlar meselesinin görüşülmesinden beri yaptıkları açıklamaların meşru isteklerden meydana geldiğini, bu isteklerin yıllardır savunulmakta olan kurallar olduğunu, bu kurallar ise başkent ve yurdun bağrında bulunan Marmara Denizi'nin dokunulmazlığını sağlayarak Boğazlar uluslararası ulaşım ve ticarete açık tutmayı öngörmekteydi.⁵⁰⁵ Curzon Boğazlar ile başkent konusunda Türk Heyeti'nin isteklerinin güvenliğin sağlanması anlamında makul karşılandığını belirtti. Ancak Gelibolu'da bulunacak Türk kuvvetlerinin gereksiz olduğunu, herhangi bir tehdit durumunda Gelibolu'ya yakın olan, Bandırma'dan kuvvet takviyesinin söz konusu olabileceğini ve ayrıca bu bölgede bir jandarma kuvveti bulundurulabileceğini söyledi.⁵⁰⁶

İsmet Paşa 20 Aralık görüşmelerini Rauf Bey'e iletirken, Curzon'un genel anlamda konuşmasını makul bulduğunu ancak temel meselelerde yine bir anlaşmaya varılamadığını yazdı.⁵⁰⁷ Bu sebeple de Boğazlar Komisyonu oturumlarına ara verildi ve görüşmelere özelden devam edildi.⁵⁰⁸ Askerden arındırılan bölgelerin teftişi, Türk Heyeti'nin istediği genel güvencenin özelliği, Çanakkale Boğazı'nın yanındaki adaların egemenliği konularında İsmet Paşa bir adım bile geri atmamaktaydı. Bu durumda Curzon'a göre son çare, ya İsmet Paşa Müttefiklerin görüşlerini kabul edecekti ya da Müttefikler konferansı terk edeceklerdi.⁵⁰⁹

Genel anlam da tüm meselelerde yaşanan ve yaşanılacak tikanıklar için İsmet Paşa, Rauf Bey'i bilgilendirmekte ve alınacak tedbirlerin belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Rauf Bey de bu anlamda İsmet Paşa'dan gelen mesajları ilgili kurumlara iletmekteydi. Boğazlar Meselesi'nin görüşülmesi sırasında doğabilecek

⁵⁰³ J. C. Grew, **Lozan Konferansı**, s. 329.

⁵⁰⁴ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 286.

⁵⁰⁵ M. Arpacı, "*Louvanne Barış Konferansı'nda Ege Adaları*" s. 73.

⁵⁰⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 286-292.

⁵⁰⁷ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 258.

⁵⁰⁸ N. Sadık, Lozan Mektupları: 20 Kanun-ı Evvel 1338 , "*Boğazlar Meselesi'nin Son Celsesi*," **Akşam**, 26 Kanun-ı Evvel 1338/26 Aralık 1922, S, 1530, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 290.

⁵⁰⁹ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 304.

anlaşmazlıklara dair İsmet Paşa'dan gelen bilgileri Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya sundu.⁵¹⁰ Görüşmeler olumlu geçse bile hazırlıklı olmak adına bu adımlar atılmaktaydı.

1 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa Paris gazetesi olan Le Journal'e bir demeç verdi. Konferansta Fransızların tutumunu eleştirdi. Konferansın bu kadar uzamasını beklemediğini, hâlbuki BMM Hükümeti'nin isteklerinin bilindiğini, konferanstaki delegelerin gösterecekleri biraz iyi niyet neticesinde güzel sonuçlara varılabileceğini bildirdi. Sözlerini bitirirken, BMM Hükümeti tarafından yönetilen ülkesinin Babıali'nin yönettiği Osmanlı Devleti olmadığını, ülkesinin saygınlığı ve hakkını korumak için kendi gücünün bilincinde olduğunu vurguladı.⁵¹¹

Boğazlar meselesinde Çiçerin'in izlediği politikalarda dikkat çekiciydi. Meselenin ilk ele alındığı günlerde İsmet Paşa'nın tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın direktifinde olduğu kanaatini edinen Çiçerin, ülkesine gönderdiği raporunda doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile görüşülmesi için bir heyetin Ankara'ya gönderilmesi gerektiğini bildirmekteydi. Bununla yetinmeyen Çiçerin, Türk Heyeti'ne baskı yapmak için konferans gündemine Ermeni meselesini getirmeye çalışmaktaydı. Ancak Çiçerin'in faaliyetleri Türk Heyeti ve Müttefikler tarafından önemsenmemekteydi.⁵¹² Çiçerin İsmet Paşa'yı gözlemledikten sonra, İsmet Paşa için şu cümleleri kullanmıştır: “O, iyi bir askerdir ve genel durumu iyi derecede biliyor, ancak bir diplomat olarak daha çocuktur... Aldatması kolayca hissediliyor, yalan söyleyemiyor...”.⁵¹³ Çiçerin belki iyi bir diplomattır. Ancak bu vasfıyla Lozan Konferansında herhangi bir şey elde edememesi iyi diplomat olmasının işe yaramadığını göstermektedir. Ülkesi bu durumun farkında olacaktır ki ikinci dönem görüşmelerinde Çiçerin olmayacaktır.

8- Azınlıklar Meselesi

Konferans başlayalı yaklaşık bir ay olmuştu ve bu bir ay içerisinde henüz hiçbir mesele halledilememişti. Meseleler üzerinde taraflar görüşlerini açıklamış ve meselelerde ne derece zorluk yaşanacağı kavranarak başka bir meseleye geçilmişti. Bu

⁵¹⁰ BCA, 030/10//218/472/24.

⁵¹¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 14, s. 197-199.

⁵¹² Cemil Hasanlı, “Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri”, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, (2015), s. 7-11.

⁵¹³ Musa Qasımlı, “SSCB Halk Hariciye Komiseri G. Çiçerin'in Lozan Konferansı Sırasında Moskova'ya Yazdığı Gizli Mektuplarda Sovyet – Türk İlişkileri Meselesi”, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, (2015), s. 56.

yüzden muhabirlerin bile toplantılara karşı heyecanları azalmaktaydı.⁵¹⁴ Trakya sınırı, Ege Adaları, Kapitülasyonlar, mali meseleler, Boğazlar, özel görüşme ve temaslarda ele alınan Musul meselesinden sonra şimdi Azınlıklar meselesi konuşulacaktı. Azınlıklar meselesi Curzon için önemli bir propaganda konusu olacaktı. Bu meselede yaşanacak bir tıkanıklık İngiliz çıkarlarıyla bağdaştırılamayacaktı ve herhangi bir sorumluluk söz konusu olmayacaktı.⁵¹⁵

Curzon, Aralık'a kadar görüşülen meselelerde bir ilerleme kaydedilememesi üzerine azınlıklar meselesini gündeme getirmek yönünde bir siyaset izledi. Azınlıklar meselesinin görüşülmesine gece yarısı karar verildi ve görüşme başlamadan birkaç saat önce İsmet Paşa'ya bildirildi.⁵¹⁶ İsmet Paşa ani gelişen bu olay karşısında daha önce bu mesele ile ilgili hazırlanan bir proje ile toplantıya katılmaya karar verdi. Bu proje azınlıklarla ilgili yerli ve yabancı kaynaklardan oluşan uzunca bir rapordur.⁵¹⁷ Müttefikler çoğunlukla ertesi gün konuşulacak konuyu Türk Heyeti'ne geç haber vererek kendilerinin hazırlanabilme imkânına karşın Türk Heyeti'ne bu hakkı sağlamıyorlardı. Ayrıca, bu konu İkinci Komisyon'da ele alınacak bir konuyken Curzon'un aşırı itirazlarından dolayı İsmet Paşa'ya danışılmadan Birinci Komisyon'da görüşülen meseleler içerisine aktarıldı.⁵¹⁸ Bu hususun diplomatik usullere uymadığı açıktır.

Lozan Konferansında azınlıklar meselesi Birinci Komisyonun beş, altı komisyonun altı toplantısında görüşüldü.⁵¹⁹ İlk toplantı 12 Aralık'ta yapıldı. Curzon başkanlığındaki oturumda ilk kendisi konuştu ve uzun bir açıklamada bulundu. Türk egemenliği altında yaşayan azınlıklar ile bütün dünyanın ilgilendiğini ve dolayısıyla bu toplantıdan çıkacak karara yoğunlaştıklarını belirtti. Müttefiklerin Osmanlı ile savaşa giriştikleri zaman amaçlarından birinin de Anadolu'daki Hristiyanları özellikle de Ermenileri himaye ederek kurtarmak olduğunu söyledi. Türk egemenliğinde yaşayan azınlıklar için birkaç ana istekte bulundu. İlki, hem Türk hem de Yunan hükümetlerinin son dokuz yıldır yarattıkları bütün suçları kapsayacak bir genel af ilan etmeleri

⁵¹⁴ N. Sadık, Lozan Mektupları: 28 Teşrin-i Sâni 1338 “*Konferansta Heyecanlı Bir Celse; İsmet Paşa'nın Büyük Bir Muvaffakiyeti*”, **Akşam**, 4 Kanun-ı Evvel 1338/4 Aralık 1922, S.1508, s. 1.

⁵¹⁵ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 161; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 314; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 61.

⁵¹⁶ T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 150.

⁵¹⁷ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 349; Y. Baytal, “*Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları*”, s. 972.

⁵¹⁸ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan**, 2, s. 93.

⁵¹⁹ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 272; Halil Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, Ocak 2006, s. 185.

yönündeydi. İkincisi ise BMM Hükümeti hâkimiyetinde yaşayan Hristiyanlar ile Batı Trakya'da yaşayan Müslümanların azami bir vergi karşılığında askerlik hizmetinden ayrı tutulma hakkına sahip olmaları gerektiği yönündeydi. Son olarak Curzon, serbest gidiş gelişleri ve ilk iki hükmün uygulanmasını kontrol amacıyla Milletler Cemiyeti'nin devamlı olmak suretiyle memur bir temsilcisinin bulunmasını istedi.⁵²⁰

Curzon'dan sonra Fransız ve İtalyan delegeleri de birer konuşma yaptıktan sonra söz İsmet Paşa'ya bırakıldı. İsmet Paşa daha önceden hazırlanan, Osmanlı Devleti'nde azınlıkların yaşantılarını anlatan ve yaklaşık üç saat süren uzunca bir metin okudu. Özet olarak, azınlıkların kışkırtılmasının ve dış tahriklerin engellenmesini sağlamak durumunda olduğunu, bununda ancak Türk – Rum halklarının karşılıklı olarak mübadelesi ile gerçekleşebileceğini belirtti. Mübadele dışında kalan azınlıkların Türk anayasasının verdiği teminat ve garanti ile yetinmeleri gerektiğini söyledi. Ülkesinin sınırları içerisinde bağımsız bir devlet kurabilecek herhangi bir azınlığın artık mevcut olmadığını altını çizdi. Curzon, İsmet Paşa'yı mutlu bir general ve becerikli bir diplomat olarak tanıdığını, bugün ise bir tarih profesörü olduğunu gösteren bir konuşma yaptığını dile getirdi.⁵²¹ İsmet Paşa, Curzon'un aniden bu konuyu gündeme taşıdığını, daha önce hazırladığı bildiriye sunduğunu bu sebeple kendisine verilen cevapları değerlendirdikten sonra görüş bildireceğini söyleyerek Curzon'un bu konuyu aniden ortaya atmakla uygulamak istediği taktiğini karşılıksız bırakmadı.⁵²² Curzon Türk Heyeti'nin zaaf gösterebileceği meseleler üzerinden giderek İsmet Paşa'nın açığını aramaktaydı. Bu durum diplomaside çok kullanılan bir taktiktir.⁵²³

Azınlıklar meselesinin toplantıları Curzon ve İsmet Paşa arasında tartışma ile ve gergin bir havada sürmekteydi.⁵²⁴ 14 Aralık günü İsmet Paşa'nın Curzon'a verdiği cevap konferans süresince yaptığı konuşmalar içinde en etkileyici ve kuvvetli konuşmalardan birisiydi.⁵²⁵ Curzon bu meselede İsmet Paşa'nın çok sert bir tutum takındığını ve sırf bu sebeple konferansın kesintiye uğrayabileceğini ileri sürdü.

⁵²⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 180-184; Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 222-225; H. Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu**, s. 187.

⁵²¹ İsmet Paşa'nın e diğer delegelerin konuşmaları için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 185-207; H. Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu**, s. 187-188.

⁵²² T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 150.

⁵²³ O. Öymen, **Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, s. 31.

⁵²⁴ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 355; Gülnihal Bozkurt, "Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV, S.40, (Mart 1998), s. 257.

⁵²⁵ N. Sadık, **Lozan Mektupları: 14 Kanun-ı Evvel 1338**, "Ekalliyetler Celsesi Hakkında Tafsilat", **Akşam**, 20 Kanun-ı Evvel 1338/20 Aralık 1922, S, 1524, s. 1; M. Özyürek, **Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak**, s. 299.

Böylelikle Curzon bu meselede İsmet Paşa'nın zaafını kullanacaktı. İsmet Paşa, Ermenilere yurt verme gibi bir isteğin çok yersiz olduğunu ve bu söylem üzerinde ısrar edilmesi halinde konferansı terk edeceklerini Curzon'a özel olarakta iletmişti.⁵²⁶ İsmet Paşa'nın katı tutumunun sebebi, konferansa gelirken kendisine verilen talimatta altı çizilen meselelerden birinin Ermenilere yurt verilme talebi ve azınlıklar sorunu olmasıydı ve bu iki konuda kesinlikle geri adım atılmayacak, gerekirse savaş göze alınacaktı.⁵²⁷ Curzon'un Türkiye gibi geniş bir ülkede Ermenilere küçük de olsa bir toprak parçası verilebileceği söylemine karşı İsmet Paşa, ülkesinin yüzölçümü ile kıyaslanmayacak kadar büyük toprakları olan devletleri hatırlatarak bu devletlerin Ermenilere bir yurt verebileceklerini dile getirdi. Ayrıca ülkesinden yeterince toprağın ayrıldığını, artık bundan ötesinin söz konusu olmayacağını çünkü kalan topraklarda çoğunlukta Türklerin oturduğunu ve bu ülkenin her parçasının ayrılmaz bir bütün olduğunu belirtti. Curzon, İngiltere'nin sayıca önemli azınlıkların yaşadığı pek çok sömürgesi olduğunu, fakat ülkesinin ellerinin temiz olması sebebiyle Milletler Cemiyeti'nden korkmadıklarını söyledi. İsmet Paşa ise, ülkesinin Milletler Cemiyeti'nden hiçbir zaman korkmadığını, yabancı istilalar sebebiyle yakılıp-yıkılan ülkesi için çalışan Türklerin ellerinin daha temiz olduğunu belirtti. Ayrıca BMM Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti'ne girmeyeceğinin söz konusu olmadığını, bu hususu barıştan sonraki sürece bıraktıklarını bildirdi.⁵²⁸

Bu görüşmeden sonra Azınlıklar meselesi alt komisyonlarda görüşülmeye başlandı. Rıza Nur bu görüşmelerde Türk tezini savundu. Rıza Nur'a göre, Müttefikler Türk egemenliği altında yaşayan azınlıkları ırk, din ve dil olarak üç kısımda ele almaktaydılar ve böylece de Türk dışındaki bütün unsurları azınlık statüsüne kavuşturmak niyetindeydiler. Ancak Rıza Nur bunun kabul edilmez bir husus olduğunu en başta ortaya koydu ve ülkesinin laik bir yapıyla yönetileceğini, Avrupa'dan alınan kanunlarla medeni bir anayasa oluşturulacağını belirtti. Böylelikle İslam kanunlarıyla Hristiyanların yönetilmesi hassasiyeti ortadan kalkacaktı.⁵²⁹

22 Aralık günü yapılan alt komisyon toplantısında İtalyan delege Montaigne Bulgar delegelerinin dinlenmesini isteyince Rıza Nur buna karşı çıktı. Çünkü Bulgarlar ile bir savaş söz konusu değildi ve bu toplantıda konuşmaları anlamsızdı. Ayrıca bugün

⁵²⁶ Bilal N. Şimşir, "Lozan'a Göre Azınlıklar", s. 188-189.

⁵²⁷ Yaşar Baytal, "Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları", s. 973.

⁵²⁸ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaqlar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 220-224: L. Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, s. 231-232.

⁵²⁹ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s.83; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 128-131.

Bulgarların konuşması demek ertesi günlerde Ermenilerin de kürsüye çıkmalarının önünün açılması demektir. Rıza Nur, eğer davetliler dışında herhangi bir heyetin dinlenilmesi söz konusu olursa kendisinin o toplantıya katılmayacağını ve kendisinin katılmadığı bir toplantının da resmi olmayacağını belirtti.⁵³⁰ 6 Ocak 1922 günü Azınlıklar alt komisyonunda Müttefik delegeler, Ermeni Geldani ve Asuriler için yurt talebinde bulununca Rıza Nur bu tarz söylemlere izin vermemek için toplantıyı terk etti.⁵³¹

Daha sonra azınlıklar meselesi 9 Ocak günü tekrar gündeme getirildi. Müslüman olmayanların askerlik hizmetlerinden muaf tutulması hususu ve genel af konuları dışında temel sorunlar üzerinde bir anlaşmaya varıldı.⁵³² İsmet Paşa yurt içerisinde yaşayan herkesin eşit olduğunu ve bu sebeple askerlik görevinin azınlıklar içinde geçerli olduğunu belirtti. Bu durum böylece kabul edildi.⁵³³ Genel af ile ilgili ülkesinde uygulanmak istenen şartların yabancı devletlerdeki Müslümanlara da uygulanmasını istedi. İsmet Paşa Ermeniler için Müttefiklerin istedikleri af ve toprak taleplerini yeniden kesin bir dille reddetti.⁵³⁴ 10 Ocak günü aynı tartışmalar sürdü. Sorunun alt komisyonca halledilmesi kararlaştırıldı.⁵³⁵ Halledilemeyen meseleler konferansın ikinci kısmına kalacaktı.⁵³⁶

9- Musul Meselesi

Daha önce Lord Curzon ve İsmet Paşa birçok özel görüşme yaparak Musul konusunda anlaşmaya varmaya çalışmışlardı ve bu konu için alt komisyonlar kurarak çıkar bir yol aramışlardı.⁵³⁷ Bu mesele İngiltere için hayati öneme sahipti. Hem Musul'un hâkimiyetini ele almaya çalışmaktaydı, hem de bu konuda sömürgeci zihniyetlerini perde arkasında tutmak istemekteydi. İsmet Paşa'nın bu meseleyi özel görüşmelere taşıma teklifi Curzon için bulunmaz bir fırsat oldu. İsmet Paşa bu meseleyi

⁵³⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 191; R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s.83; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 136-137.

⁵³¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 278; R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 99-100; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 149-150.

⁵³² H. Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu**, s. 205-206.

⁵³³ H. Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu**, s. 199; G. Bozkurt, "**Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**", s. 259.

⁵³⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 298-307; H. Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu**, s. 196.

⁵³⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 321-332.

⁵³⁶ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 283; Bilal N. Şimşir, "Lozan'a Göre Azınlıklar", s. 190; L. Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, s. 280-281.

⁵³⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Kanun-u Evvel 1338/21 Aralık 1922, S. 697, s. 1; **Vakit**, 29 Teşrin-i Sani 1338/29 Kasım 1922, S. 1783, s. 1; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 51.

sürekli gündemde tutarak politikasını bu yönde geliştirebilseydi birçok alanda avantaj sağlanabilirdi.

İsmet Paşa ve Ankara, Bonar Law'ın Musul meselesindeki tutumunu bilmekteydiler. Bu sebeple Ankara'dan, Muhtar ve Şeref Beyler Türk tezlerini Bonar Law'a bildirmeleri için Londra'ya gönderildi. Curzon, Ankara'nın bu teşebbüsünü öğrenmişti ve bu görüşmeye engel olmuştu.⁵³⁸

İsmet Paşa Musul meselesi üzerinde sadece Curzon'la değil aynı zamanda Amerikan delegeleriyle de özel görüşmeler gerçekleştirmekteydi. İsmet Paşa Avrupa cephesine karşı Amerika'yı yanına almaya çalışarak Amerika ile yeniden diplomatik ilişkiler kurmayı amaçlamaktaydı. Bu diplomatik ilişkiler geleceğe dönük olup ilerde Amerika ile ekonomik faaliyetlerin sağlanmasına yönelik adımlardı.⁵³⁹

Özel görüşmelerde bir sonuç alınamayınca 23 Ocak 1923 günü Curzon'un başkanlığında açılan oturumda bu mesele resmen ele alındı.⁵⁴⁰ Curzon bu konferansın önemli meselelerinden birinin de Türkiye'nin güney sınırları olduğunu belirtmekle söze başlayarak, aslında bu meselenin 27 Kasım'da görüşülecekken İsmet Paşa'nın bu meseleyi özel görüşmelerle sürdürülmesi yönündeki teklifini kabul ettiği için Musul toplantısını ertelediğini söyledi. Özel görüşmelerde bir sonuç alınamayınca görüşmelerin resmi bir şekilde sürdürülmesine karar veren Curzon sözü İsmet Paşa'ya bıraktı.⁵⁴¹ Curzon, konuşmalarında her ne kadar İngiltere'nin Musul politikasını iktisadi nedenlere dayandırmasa da hem bütün heyetlerin hem de dünya basınının kabul ettiği gibi İngiltere'nin tek istediği petroldü.⁵⁴²

İsmet Paşa, Musul'un BMM Hükümeti'ne ait olduğunu siyasal, tarihsel, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askeri niteliklerle açıkladı.⁵⁴³ Buna göre; Etnografik olarak Musul vilayetinin nüfusunun beşte dördünden çoğu Türk ve Kürtlerden, beşte birinden azıda Araplar ve Müslüman olmayanlardan oluşmaktaydı ve bu sayısal ifadeleri İngiliz Hükümeti de kabul etmekteydi. Siyasal neden olarak BMM Hükümeti Türklerin olduğu kadar Kürtlerin'de hükümetiydi. Tarihsel olarak, Selçuklu ve Osmanlı

⁵³⁸ Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918 – 1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1922, s. 112; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 309-310; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 92-93.

⁵³⁹ M. S. Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, s. 96- 97.

⁵⁴⁰ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 209; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 48.

⁵⁴¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 298-307.

⁵⁴² S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 105-106.

⁵⁴³ İsmet Paşa'nın konuşması için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 343-353; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 307-308; M. K. Öke, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 19188 – 1926**, s. 104.

Devletleri'nin kurulmasından önce Musul ile Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölgede aralıksız Türkler yaşamıştı. Coğrafik olarak Musul iklim ve diğer koşullar bakımından Anadolu'ya benzemektedir. Musul şehri, Anadolu, İran ve Suriye'yi birbirine bağlayan yolların kavşağı olup, Güney Anadolu'nun İran ve Suriye ile ulaşımında çok önemlidir. Askeri ve stratejik olarak, Güney Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından ve bunun sonucu olarak da bölgenin güvenliği bakımından büyük bir öneme sahiptir.⁵⁴⁴

Ayrıca yine İsmet Paşa'ya göre Musul şehrinde oturanlar yeniden BMM Hükümeti'ne bağlanmayı ısrarla istemekteydiler. Çünkü BMM Hükümeti'ne bağlandıklarında sömürgeleşmiş bir halk olmaktan çıkıp bağımsız bir devletin yurttaşları olacaklarını bilmekteydiler. Hukuksal olarak hâlâ ülkesinin parçası olan bir bölgede İngiltere'nin yaptığı bütün sözleşme veya antlaşmalarının hiçbir değeri olamazdı. İsmet Paşa, savaşın durdurulmasına rağmen yapılan sözleşmelere aykırı olarak işgal yoluyla Türkler'den alınan bölgeler gibi Musul'un da Türklere verilmesi gerektiğini belirterek gerekirse bölgede bir halk oylaması yapılmasını teklif etti. İsmet Paşa konuşmasını bitirirken, isteklerinin tümünün kamuoyu tarafından destekleneceğinden şüphe etmediğini, açıklamakla şeref duyduğu görüşlerinin doğruluğunu herkesin kabul edeceğine inandığını söyleyerek kürsüden ayrıldı.⁵⁴⁵

Curzon, Birinci Dünya Savaşı'nda BMM Hükümeti'nin Müttefiklere savaş açtığı için Irak'a girdiklerini ve buradayken kendilerinden yardım bekleyen bölge halk ve yöneticilerine söz verdiklerini, şimdi bu sözü tutmak istediklerini anlatmakla söze başladı.⁵⁴⁶ San Remo Konferansı'nda Suriye mandasının Fransa'ya, Filistin ve Irak mandasının İngiltere'ye bırakıldığını ve bunun Sevr Antlaşmasıyla onaylandığını belirtti. İsmet Paşa'nın her seferinde Mondros Mütarekesi yerine Mudanya Mütarekesi'ni merkeze aldığını ancak şimdi bu görüşmede Mondros'a dayanarak İngiltere'nin Musul'u işgalini konu etmesini uygun bulmadığını ve zaten mütareke haberinin gelmesinden önce İngiliz kuvvetlerinin Musul'da değil Bağdat'a olduğunu, Musul'da bölge halkının silahlandığını ileri sürdü. Ayrıca ateşkesten sonra askeri harekâta bulunulmayan savaşın olmadığını hatta Mudanya Mütarekesi'ne rağmen Türk birliklerinin Trakya'da askeri harekâta devam ettiğini iddia etti. Musul vilayetinin

⁵⁴⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 353-354.

⁵⁴⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. I, s. 353.

⁵⁴⁶ M. K. Öke, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918 – 1926**, s. 106; İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel – Siyasal Bir İnceleme**, Optik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 247.

nüfusuna ilişkin bir takım rakamlar vererek bunların gerçek nüfus dağılımını gösterdiğini söyledi. Curzon'a göre Musul'un Türklere verilmesi bölgede ekonomik bir kıtlığa sebep olabilir ve Musul'daki Türk varlığı da Musul'a çok yakın olan Bağdat'ı tehdit edebilir. Ayrıca bölgenin halk oylaması yapmaya müsait olmadığını belirterek İsmet Paşa'nın teklifini geri çevirdi. Curzon sözlerini bitirirken İngiliz Hükümeti'nin Musul konusundaki tutumunun petrol sorunundan etkilendiğine yönelik yapılan eleştirilere cevap verdi. Curzon konferansta Musul üzerinde yaptığı savunmanın, bölgenin doğal kaynaklarla ilgisi olmadığını, hükümetinin Dışişleri Bakanı olarak kendisinin Musul'daki petrol hakkında hiçbir detayı bilmediğini öne sürmekteydi.⁵⁴⁷

Curzon, İsmet Paşa'nın bütün açıklamalarına tek tek cevap vermekle kalmadı küçük noktalarda açık arama gibi bir siyaset izledi.⁵⁴⁸ Çünkü bu mesele İngiltere için en önemli meseleydi. Curzon konferansa giderken İngiliz Hükümeti, kendisine 16 Kasım 1922 tarihli bir talimatla, Türk Heyeti'nin Musul'u BMM Hükümeti'ne dâhil etmeye yönelik hiçbir önerisini kabule yanaşmamayı, bu bölgenin Irak Krallığı'na ait olduğunun ve tartışmasız bunun kabul ettirilmesini bildirmişti.⁵⁴⁹ Bu talimatla İngiltere'nin Musul'a verdiği önem ortaya çıkmakta ve gerçekten Musul'un içinde bulunduğu durumu özetlemekteydi.⁵⁵⁰

23 Ocak öğleden sonra toplantıya devam edildi. İsmet Paşa, Curzon'un ortaya attığı iddiaları cevaplandırdı ve bu meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini kabul etmedi. İddialaşmalar tüm toplantı boyunca sürdü ve herhangi bir sonuç elde edilemedi. Diğer delegelerde Curzon'un konuşmasını desteklediler.⁵⁵¹

İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta Musul üzerinde yapılan görüşmenin tam anlamıyla siyasi muharebe şeklinde olduğunu, Curzon'un bütün vasıflarını gün boyunca kullandığını ve bu meselenin incelenmesi için Milletler Cemiyeti'ne başvuracağını yazmaktaydı.⁵⁵² İsmet Paşa, Curzon'un Milletler Cemiyeti'ne başvurma ihtimaline karşı hazırlıklı olunması gerektiğini aktararak Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda ne düşündüğünü öğrenmek istemekteydi.⁵⁵³

⁵⁴⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 354-362; Sabit Duman, "*Lozan'da Musul Sorunu*", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, (2015), s. 319-322.

⁵⁴⁸ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 214.

⁵⁴⁹ Hikmet Uluğbay, "*Musul Sorunu*", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu 6 Ekim 2003**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 95-96.

⁵⁵⁰ Y. Baytal, "*Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları*", s. 976.

⁵⁵¹ Delegelerin oturumdaki konuşmaları için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 367-375.

⁵⁵² B. N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar**, I, 1920-1923, s. 464.

⁵⁵³ **BCA**, 030/10/218/472/29.

Curzon yapılan toplantılarda Türk delegesine kendi fikirlerini kabul ettiremeyince konferansta ileri sürdüğü hususları yerine getirmeye başladı ve Milletler Cemiyeti'ne bir mektupla başvurdu.⁵⁵⁴ Mektupta, Türkiye'nin Musul meselesi yüzünden bir savaş çıkarabileceğini yazdı. Curzon daha sonra müttefikleri olan Fransız ve İtalyan baş delegelerini, gereğinden fazla sürmüş olan bu konferansı sona erdirmek üzere toplantıya çağırıldı. Fransız ve İtalyan baş delegeleri Curzon'un bu kararının yanlış olduğunu, konferansın bu şekilde dağıtmanın doğru olmayacağını belirttiler. Bunun üzerine mali, yabancılara ait usul komisyonu ve birinci komisyonun son kez toplanması kararlaştırıldı. Bütün bu komisyonlarda tespit edilen hükümlerin bir anlaşma projesi halinde toplanıp Türk Heyeti'ne verecekti.⁵⁵⁵

Musul meselesi, Curzon ile Başbakan Bonar Law arasında da bir tartışmaya sebep oldu. Musul meselesinin görüşüldüğü tarihlerde Fransa'nın Ruhr bölgesini işgal etmesi İngiltere Başbakanı Bonar Law'ı endişelendirdi ve Musul politikasında değişiklik yaptı. Bonar Law'a göre Musul'dan çekilmek ve konferansın Musul petroleri yüzünden kesilmesi ihtimalinden kaçmak gerekmekteydi.⁵⁵⁶ Curzon ise bunun çok yanlış bir siyaset olduğunu ileri sürmekteydi.⁵⁵⁷ İsmet Paşa Curzon ve Bonar Law arasındaki bu anlaşmazlıktan faydalanarak konferansta daha iyi sonuç alınabileceğini düşünmekteydi. Konferansın başarısız olması durumunda Fransız Hükümeti ayrı bir barış antlaşması imzalanabileceğini bildirmesi durumu tamamen Türk Heyeti lehine çevirdi. Dahası Curzon'a tam destek veren Fransız baş delege Barrere'nin yerini daha ılımlı olan Louis Maurice Bompard'ın alması Fransa'nın bu konudaki ciddiyetini göstermekteydi.⁵⁵⁸ Ancak Fransa'nın bu hamleleri Curzon'un plânı karşısında etkisini yitirdi. Curzon Musul meselesi üzerinde Türk Heyeti ile hemen hemen anlaşarak Fransa'yı ilgilendiren meseleleri çözümsüz bıraktı ve konferansın kesilme sorumluluğundan sıyrıldı.

D- KONFERANSIN KESİLMESİNE DOĞRU

Aralık ayı ortalarına gelindiğinde görüşülen meselelerin büyük bir bölümünde ortak bir karara varılamayınca oturumlar gergin, hatta tehdit sayılabilecek konuşmalarla

⁵⁵⁴ İ. Ş. Kaymaz, **Musul Sorunu**, s. 282.

⁵⁵⁵ BOA, HR. İM: 235-113; A. N. Karacan, **Lozan**, s. 221-222.

⁵⁵⁶ M. K. Öke, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 19188 – 1926**, s. 111-112.

⁵⁵⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, “Musul Üzerinde Pazarlık Yapmak İstiyorlar”, 21 Kanun-u Evvel 1338/21 Aralık 1922, S. 692, s.1.

⁵⁵⁸ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 108-109; S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 31.

sürmekteydi. İsmet Paşa yine de bu gergin otumlardan etkilenmemekte ve öne sürdüğü tezlerden geri adım atmamaktaydı. İsmet Paşa sadece konferansta görüşülen meseleleri değil, yaşanan bunalımları da tahlil ederek hükümetine rapor etmekteydi. Meselelerin çözümsüz kaldığı ve alenen kendi nezdinde ülkesinin tehdit edildiği durumlarda hükümeti bilgilendirerek ordunun hazır bulundurulması direktifini vermekteydi.⁵⁵⁹ İsmet Paşa'nın uyarıları sonucunda komutanlar arasında sürekli telgraflaşmalar olup her an hazır beklemekteydiler. Mustafa Kemal Paşa'da çıktığı yurt gezilerinde hem orduları teftiş etmekte hem de konferansta yaşananları halka anlatmaktaydı.⁵⁶⁰

15 Ocak 1923'e gelindiğinde bütün delegeler yorgun, asabi ve sabırsız bir hale gelmişlerdi. Artık Müttefikler içinde sadece İngiltere değil diğerleri ve Sovyet Rusya dâhil, biran önce konferansın bitmesi ve kendi barış şartlarının kabul edilmesi için Türk Heyeti'nden tehditlerle bir sonuç almaya çalışmaktaydılar. İtalyan delegesi Montaigne, Curzon'a gidip daha önce hazırlanan antlaşma tasarısının biran önce Türk Heyeti'ne verilmesini talep etti. Bu gergin görüşmeden sonra Curzon, Child'den İsmet Paşa'yı ikna etmesi için yardım istedi. Bunun üzerine Child, İsmet Paşa ve Curzon uzun bir toplantı yaptılar ancak bir sonuca varamadılar.⁵⁶¹ Curzon, Child'de “... *bu küçük İsmet ile anlaşmak imkansız, herşeye hayır diyor ve klişe haline gelen Türkiye'nin bağımsızlığından dem vuruyor*”⁵⁶² demekteydi. İsmet Paşa temel prensiplerde geri adım atmamakta kararlıydı.

İsmet Paşa Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta konferansın kesileceğini, konferans görüşmelerinin aşırı karamsar geçtiğini, Müttefiklerin bir proje hazırlığı içinde olduklarını ve yakın bir zamanda tamamlanan bütün meselelerin aynı anda görüşüleceğini yazdı.⁵⁶³ Mustafa Kemal Paşa Lozan'a gönderdiği heyetin o güne kadar Müttefiklerin karşılıklarına çıkartılan heyetler gibi olmadıklarını ve sonucu güvenle beklediğini sürekli dile getirmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu İsmet Paşa'nın her koşulda sakinliğini korumasını sağlamıştı.⁵⁶⁴ Bu sebeple konferansın kesilme ihtimali İsmet Paşa'yı etkilememişti.

⁵⁵⁹ BOA, HR. İM: 13-109; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 323.

⁵⁶⁰ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 14, s. 227.

⁵⁶¹ J. C. Grew, **Lozan Konferansı**, s. 341-342.

⁵⁶² H. Öksüz – İ. Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, 231.

⁵⁶³ BOA, HR. İM: 13-114; B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 321.

⁵⁶⁴ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 14, s. 260-261.

Ocak ayının ikinci haftasında Fransa'nın Ruhr bölgesini işgal etmesi üzerine Curzon ve Bompard konferansı biran önce bitirmeye çalışmaktaydı. Bompard Curzon'un sunduğu projenin içeriğini ağır bulmaktaydı, Curzon ise eldeki projeyi İsmet Paşa'ya vermekte ısrar etmekteydi.⁵⁶⁵ Curzon tüm sorumluluğu Fransa ve İtalya'nın üzerine bırakacak şekilde bir açıklama yapacağını Bompard'a söyleyince Curzon'un projesinin Türk Heyeti'ne verilmesini Bompard'da kabul etti.⁵⁶⁶

1- Büyük Millet Meclisi Heyeti'ne Verilen Antlaşma Taslağı ve Taslak Üzerindeki Görüşmeler

27 Ocak'ta konferansın resmi çalışmaları bitmesine rağmen son değerlendirmelerin olacağı toplantılar yapılacaktı. Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya sınırı, Müttefiklerin Türk Heyeti'nden istediği 15 lira tazminat ve Türk Heyeti'nin Yunanistan'dan istediği tazminat meselelerinde orta bir yol bulunamamıştı. Müttefiklerin hazırladığı taslak 29 Ocak'ta İsmet Paşa'ya verilecek ve 31 Ocak'ta komisyonlar toplantı halindeyken resmen bildirilecekti. İsmet Paşa bu taslağı reddederse konferans kesilecekti, ancak taslağı hükümetleriyle değerlendireceklerse kesilmeyecek sadece ara verilecekti.⁵⁶⁷

İsmet Paşa'nın tahminlerine göre barış şartları şöyle olacaktı: Musul meselesinin askıya alınması gerekmekteydi, adli kapitülasyon siteminden kurtulma ihtimali vardı. Müttefikler istedikleri tazminattan vazgeçmezlerse bu husus yine kesin dille reddedilecekti. Karaağaç'ın geri alınması pek mümkün görünmemekteydi. Bu durumda da konferansın kesilmesi kaçınılmazdı. İsmet Paşa bu tahminlerini bir telgrafla Rauf Bey'e göndererek bu telgrafta Musul'dan vazgeçilerek barış yapmak istediğini yazdı. Aynı telgrafta Rıza Nur'un, verilecek antlaşma taslağının ülkeye barış ve yaşama imkânı sağlayabilecek nitelikte olmayacağı ve Musul'un ülke için büyük önem arzettiğini belirten görüşü de vardı. Hasan Bey'e göre ise barışın anahtarı Musul ve tazminat meselelerindeydi ve Musul konusunda karar veremediğini ancak tazminat meselesinde bir şeyler yapılarak barış aranmalıydı.⁵⁶⁸ Kendi görüşünü ve diğer delegelerin görüşünü Rauf Bey'e bildiren İsmet Paşa Rauf Bey'den cevap istedi.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ **Haakimiyet-i Milliye**, "Müzakerat Kati Devreye Giriyor", 19 Kanun-u Sani 1339/19 Ocak 1923, S. 717, s. 1.

⁵⁶⁶ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 90-91.

⁵⁶⁷ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 448.

⁵⁶⁸ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 449.

⁵⁶⁹ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 113.

İsmet Paşa gerçekten sürekli görüşülen ve bir sonuca varılamayan meseleler üzerinde tartışmaktan yorulmuştu. Bunu Musul'dan vazgeçmesinden görebilmekteyiz.

BMM bu meseleyi 28 Ocak 1923 günü gizli yapılan oturumda görüştü.⁵⁷⁰ Ertesi gün 29 Ocak gizli birleşiminde Rauf Bey'in takriri kabul edildi.⁵⁷¹ Rauf Bey görüşme neticesini İsmet Paşa'ya bildirdi. Meclis hükümet ile aynı doğrultuydaydı. Müttefiklerin hazırladıkları proje kabuledilebilir nitelikte değildi. Ayrıca İstanbul'daki yabancı işgalinde sürenin belirsiz oluşuna tahammül edilemediğinin Müttefiklere bildirilmesi istendi. Rauf Bey, verilen projeye karşı bir proje hazırlanarak, Müttefiklere verilmesini ve eğer verilen bu proje kabul görülmez ise İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelmesinin münasip karşılandığını da belirtmekteydi.⁵⁷² Ayrıca İsmet Paşa'ya, konferanstan ayrılması söz konusu olursa öncelikle ayrılma nedenleri konusunda Avrupa ve Amerika kamuoyunu bilgilendirecek bir basın açıklaması yayımladıktan sonra dönmesi de bildirildi.⁵⁷³

İsmet Paşa'nın Rauf Bey'e gönderdiği 28 Ocak tarihli telgrafi Rauf Bey Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, cevap olarak Rauf Bey'e çektiği telgrafında sorunun yalnız Musul meselesinde değil, Müttefiklerin diğer meselelerde de ciddi ve samimi olmadıklarını yazmaktaydı. Önerilen projenin kabulü ile uğranacak zararlar ile askeri faaliyete geçilince elde edilecek sonuçların dikkatli bir şekilde karşılaştırılması, bu kararın konferansın kesilmesinden önce ve İsmet Paşa gelmeden verilmesi gerektiğini belirtmekteydi. İsmet Paşa'nın dönüşü ile verilecek kararın askeri faaliyet olacağını eklemekteydi.⁵⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa'ya göre Müttefiklerin verdikleri antlaşma taslağı kabul edilebilir nitelikte değildi. Verilen taslak anlam ve ruh itibarıyla istiklali sağlamamaktaydı. Özellikle adli, mali ve iktisadi konular oldukça ağır hükümler içermekteydi.⁵⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa, konferansın kesileceğinin anlaşıldığı günlerde soğukkanlı davranılmasını istemişti. Çünkü Müttefik Devletlerin istedikleri Türk Heyeti'ni panikleterek verilen taslağın kabul edilmesini sağlamaktı. Bu bakımdan Ankara'dan, Lozan'da yaşanan olayları soğukkanlı karşıladıklarını göstermek için Mustafa Kemal Paşa Latife Hanımla evliliğini konferansın en kritik anlarından olan 30 Ocak gününe

⁵⁷⁰ Başbakan ve tüm vekillerin konuşmaları için bakınız: **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I/3, s. 1236-1263.

⁵⁷¹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I/3, s. 1267-1271.

⁵⁷² B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 455-456.

⁵⁷³ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 113.

⁵⁷⁴ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 15, Kaynak Yayınları, Ankara, 2005, s. 26.

⁵⁷⁵ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 478.

denk getirmişti.⁵⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu İsmet Paşa'yı olumlu yönde etkilemekteydi.

Nihayetinde Curzon, Aralık ayının ortalarından beri üzerinde çalıştığı antlaşma taslağını,⁵⁷⁷ diğer Müttefik Devletleri delegelerinin onayını aldıktan sonra 30 Ocak 1923 günü⁵⁷⁸ İsmet Paşa'ya sundu.⁵⁷⁹ Verilen maddeler daha önce konuşulan maddelerden daha ağır bir içeriğe sahipti. Musul hakkında son kararı Milletler Cemiyeti verecekti, ülkenin Suriye ile olan sınırı 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'nda saptandığı gibi olacaktı. Trakya sınırı Meriç' kadar olup Karaağaç Türk sınırına dâhil edilmeyecekti. Türk Heyeti Ege adalarından vazgeçecek sadece İmroz ve Bozcaada, yerel özerklik verilmesi şartıyla BMM Hükümeti'nde kalacaktı. Müttefiklerin Türk Heyeti'nden istediği 15 milyon altın liralık tazminat Türk Heyeti'nin Yunanistan'dan istediği tazminat ile karşılıklı olarak bağışlanacaktı, İstanbul ve Trakya'daki kuvvet 21 bin kadar olacaktı ve adli sistemde karma mahkemeler usulü kabul edilecekti.⁵⁸⁰

31 Ocak günü Curzon başkanlığındaki oturum Curzon'un konuşmaya başlaması ile açıldı. Curzon, üç yıl önce Avrupa Devletleri'nin hazırladığı Sevr Antlaşması'nın hükümleriyle şimdi hazırladıkları antlaşmanın hükümlerini kıyasladığını ve iki antlaşma arasındaki farkın çok büyük olduğunu söyledi. Curzon devam ederek başkanı olduğu Birinci Komisyon'un, sınırlar, Boğazlar, Adalar, askerlik, denizcilik ve azınlıklar meseleleriyle ilgilendiğini ve toplamda 23 oturuma başkanlık ettiğini, bu meselelerde yapılan görüşmeleri ve alınan kararları özetledi. Çok fazla fedakârlık yaptığını öne sürerek yaptığı tüm fedakârlıkların görülmemesi ve hatta karşı tarafça üstlenmesinden çok çekindiğini, ancak gerek konferans toplantılarında bulunanlar gerekse kamuoyunun kendisinin haklı olduğunu göreceklere inandığını bildirdi. İsmet Paşa'nın Ankara'ya bu taslakla gittiğinde kendisinin kazandığı zaferden ötürü övgüyle karşılanacağını düşündüğünü söylemekten geri durmadı. Curzon; "*akıllı bir kişinin, yararlı bir teklifi hiçbir zaman reddetmeyen bir kişi*" olduğunu söyledi ve bu güzel sözü de İsmet Paşa'ya atfederek konuşmasını sonlandırdı.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ A. E. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, s. 33.

⁵⁷⁷ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 323; H. Öksüz – İ. Köse, "*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*", 230.

⁵⁷⁸ İsmet Paşa projenin kendisine 29 Ocak günü verildiğini yazar: (İ. İnönü, **Defterler**, s. 47).

⁵⁷⁹ Taslağın tam metni için bakınız: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970, s. 53-130.

⁵⁸⁰ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 467-468; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 115-116; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 111.

⁵⁸¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 34-39.

Curzon yaptığı konuşmasında tüm sorumluluğu Türk Heyeti'ne yükleyerek sunduğu taslağın tek çıkış noktası olduğu kanaati uyandırdı. Curzon konferans öncesinde de tüm konferans boyunca da, Türk ordularının Müttefikleri değil sadece Yunanistan'ı yendiği fikrini benimseyerek bu fikir doğrultusunda hareket etmişti.⁵⁸² Curzon kendinden emindi ve Türk Heyeti'ne bu antlaşma taslağını onaylamaktan başka çare sunmamaktaydı.

Curzon'dan sonra diğer baş delegeler konuşup bu taslağı desteklediler. Kürsüye geçen Garroni kapitülasyonların kaldırıldığını kabul ettiklerini fakat yargılamada istedikleri güvencelerden vazgeçemediklerini bildirerek konuşmasını tamamladı. Ardından Bompard söz aldı ve Osmanlı Borçlarının ne zaman alındığını ve detaylı içeriklerini anlattı. Bunun dışında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması esnasında Osmanlı Devleti'nin kendilerine savaşta tarafsız kalacakları konusunda söz verdiğini ancak daha sonra Almanya ile anlaştıklarını ve savaşın tüm sorumluluğunun Türklere ait olduğunu ileri sürdü. Türkiye'nin, kendi ulusal bağımsızlığını korumak için kendisine yardım eden devletlere karşı çıktığını ekledi.⁵⁸³

Bompard'an sonra sırayla Child, Hayashi, Diamandy, Rskitch ve İsmet Paşa konuştu.⁵⁸⁴ İsmet Paşa Bompard'ın son sözlerinin manasızlığından dolayıdır ki bunlara cevap vermeden taslak üzerinde konuşmakla yetindi. İsmet Paşa, BMM Hükümeti'nin, ülkenin sınırları dışında kalan Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde hiçbir politika gütmeyeceğini sürekli dile getirdiğini, sadece Misak-ı Milli sınırları çerçevesinde hareket ettiğini söyledi. Kendisine sunulan taslağın tümünü inceleyemediğini taslakta henüz hiç konuşulmayan maddelerin bulunduğunu bu bakımdan tüm maddelerin detaylı tetkiki için zaman istedi. Curzon İsmet Paşa'nın zaman istemesini makul gördü ve kendisinin ülkesindeki bir takım işlerden ötürü 4 Şubat günü Lozan şehrinden ayrılacağını, bu süre zarfında özel ve resmi görüşmelerin gerçekleşeceğini tüm konferansa bildirdi.⁵⁸⁵

Curzon'un oturumu açarak hazırladığı taslağın tüm heyetler tarafından kabul edilmesini istemesi İsmet Paşa'yı hayrete düşürdüysede de bu ani ultimatoma karşısında İsmet Paşa sakin olmaya gayret etti. İlerleyen saatlerde İsmet Paşa bu sakinliğinin

⁵⁸² A. Karacan, **Lozan**, s. 240.

⁵⁸³ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 39-44.

⁵⁸⁴ İ. İnönü, **Defterler**, s. 49; Child'in aksine Amerikan Heyeti'nden Gillespie ve Wheeler, Bristol'un yönlendirmesi ile İsmet Paşa'ya kesinlikle bu taslağı kabul etmemesinin gerektiğini bildirdiler. Bakınız: H. Öksüz – İ. Köse, "Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası", 233.

⁵⁸⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 44-50.

karşılığını, önce kendilerine zaman tanınmasıyla daha sonra antlaşmayı tekrardan görüşmeyi kabul etmeleriyle aldı.⁵⁸⁶ Bu psikolojik saldırıda İsmet Paşa galip gelmişti.

Diğer delegeler Curzon'un taslağını kabul etmişti ancak, bir gün önce Poincare'nin bir bildirisi ajanslara düşmüştü. Haberde, Türk Heyeti'ne sunulacak taslağın, nihai bir antlaşma metni olmadığı ilerdeki görüşmeler için bir temel olduğu yazılmaktaydı. Curzon bu durumu verilen söz ve güvencelerde çatlaklık olarak yorumlamıştı.⁵⁸⁷ Aslında Curzon'un yaptığı çatlaklık olarak değerlendirilmişti. Çünkü hazırlanan taslaktaki maddeler daha önceden uzlaşmaya varılmayan maddeleri içermekteydi ve buna sadece İsmet Paşa değil diğer delegelerde hayret etmişti.⁵⁸⁸

Rauf Bey İsmet Paşa'ya, konferansın akıbeti konusunda kendisinin, Mustafa Kemal Paşa'nın, Kazım ve Fevzi Paşaların fikrinin aynı olduğunu telgrafla bildirmekteydi. Buna göre; Türk Heyeti'ne kısa bir taslak verilir ve bu taslağın Türk Heyeti tarafından reddedilmesi durumunda Müttefikler konferansın son bulacağını bildirirlerse askeri harekete girişilecekti. Ancak yine bir taslak verilir karşı bir taslak istenirse bu durumda konferans ertelenmiş demektir ve karşı taslak hazırlanmalıdır. Yine Rauf Bey'in bildirdiğine göre; eğer memlekete karşı bir işgal söz konusu olursa bu kez İsmet Paşa tehdit altında kalabilirdi ve bu sebeple İsmet Paşa'nın yurda dönüşünün yolları aranmalıydı.⁵⁸⁹ 1 Şubat tarihli gazeteler de yazılan yazılara göre kamuoyunda var olan düşünce ise 1 Şubat gününe kadar İsmet Paşa Lozan'da Misak-ı Milliye savunmuştu, bu andan itibaren taarruza geçilmeliydi ve meşru hakların ya barış ya da silahla elde edilmesi yönündeydi.⁵⁹⁰

1 Şubat günü Boğazlar rejimiyle ilgili toplantı yapıldı.⁵⁹¹ İsmet Paşa, Doğu Trakya'daki Türk kuvvetine yapılan sınırlandırmanın kaldırılmasını isteyerek, Boğazlar meselesinde yeterince iyi niyet gösterdiklerini belirtti. Gelibolu'ya bir Türk garnizonu

⁵⁸⁶ A. Karacan, **Lozan**, s. 246-247; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 121.

⁵⁸⁷ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 115.

⁵⁸⁸ J. C. Grew, **Lozan Konferansı**, s. 350-351.

⁵⁸⁹ **Atatürk'ün bütün Eserleri**, 15, s. 48-49; Askeri harekâta geçilmesi husus aslında öylesine söylenen bir husus değildi. Kim tarafından ve ne zaman kurulduğu bilinmeyen Gizli Teşkilat adında bir örgüt oluşturulmuştu. Bu teşkilatın amacı Trakya ve İstanbul'da işgalci kuvvetlerin saldırısını önlemektir. Bu amaçla bölgeye yerleştiler ve İstanbul'da bulunan işgalci kuvvetleri yakın takibe alarak olası savaş durumuna hazırlandılar. Çoğunluğunun asker ve subaylardan oluştuğu bu teşkilat çok gizli çalışmaktaydı, çünkü mütareke ve barış görüşmelerine herhangi bir olumsuz etkide bulunmamalıydı. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile kuruluş gerekçesinin ortadan kalkması durumunda bu teşkilat kendini lağvetti. Uzun süren konferans görüşmeleri bu teşkilatın kurulmasının ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Hamit Pehlivanlı, "Mudanya Mütarekesi ile Lozan Antlaşması Arasında Ankara Hükümeti'nin İngiliz İşgal Birliklerini Kontrolü ve 'Geçit Teşkilatı' " **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI, S.32, (Temmuz 1995), s. 444-462.

⁵⁹⁰ A. E. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, s. 34.

⁵⁹¹ İ. İnönü, **Defterler**, s. 50.

gönderilmesi ve Trakya'daki Türk askeri gücünün sınırlandırılması hususunun kaldırılması şartıyla Boğazlar Komisyonu'nu kabul edebileceğini bildirdi.⁵⁹² Çiçerin elde edilen tasarinın gizli toplantılarla oluşturulduğunu kendisinin katılmadığı için bu görüşmeleri yok saydığını ve serbestlik prensibinin kendi ülkesini tehdit ettiğini bildirdi.⁵⁹³ Curzon Çiçerin'in iddiasını, elde edilen şartların resmi toplantılarda alınan kararlara göre sağlandığı yönünde cevaplandırdı. Ardından İsmet Paşa'nın konuşmasında değindiği hususlar üzerinde durdu. Doğu Trakya'daki Türk kuvvetine yapılan sınırlandırmanın kaldırılması istemini Curzon mantıksız bulmaktaydı. Boğazlar meselesi ile Doğu Trakya meselelerinin birbirinden bağımsız olduklarını belirterek Gelibolu'ya askeri birlik sokulması hususunu kabul etmedi.⁵⁹⁴

2 Şubat günü yapılan toplantıda İsmet Paşa verilen antlaşma taslağının incelenmesini bitiremediğini, incelediği kısımda tam 26 maddeye itiraz ettiğini açıkladı.⁵⁹⁵ Bompard ve Garroni Curzon'dan, Musul meselesinde Milletler Cemiyeti gözetiminde bir halk oylaması yapılmasının kabulünü istediler, ancak Curzon Milletler Cemiyeti'ne mektup yazdığını bu meselenin İngiliz Hükümeti'nin elinden çıktığını söyledi.⁵⁹⁶ Bu kısa görüşmede bile barışın önündeki tek engelin Curzon olduğu hemen göze çarpmaktadır.

3 Şubat günü Türk Heyeti çalışmalarını bitirdi ve hazırladıkları taslağı 4 Şubat günü Müttefiklere sundu.⁵⁹⁷ İsmet Paşa dokuz aya yakın süren konferans devresinde en çok sıkıldığı zamanın, konferansın kesildiği 4 Şubat günü olduğunu belirtmekteydi. İsmet Paşa Müttefiklerin verdikleri taslağı kabul etmediğini bildirdi. Curzon'un sürekli gitme vaktinin yaklaştığını hatırlattığında İsmet Paşa, maddelerin kabul edilecek mahiyette olmadığını, Curzon'un bu tavırları ile konferansın kesilme sorumluluğunu üzerine aldığını ileri sürdü.⁵⁹⁸

İsmet Paşa'nın projesi üzerinde görüşen Müttefikler son bir hamle ile Musul ve iktisadi konular üzerinde bir takım tavizler vermeye karar verdiler. Buna göre; Müttefikler, verdikleri antlaşma projesinde yer alan Irak sınırıyla ilgili verilecek kararı

⁵⁹² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 133; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 315.

⁵⁹³ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 134; H. Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 97.

⁵⁹⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I, T. I, K. II, s. 135-138; B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 482.

⁵⁹⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 4, T. I, s. 1-4.

⁵⁹⁶ A. Karacan, **Lozan**, s. 248-249.

⁵⁹⁷ İ. İnönü, **Defterler**, s. 50; Türk Heyeti'nin karşı tasarısı için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 4, T. I, s. 28-65.

⁵⁹⁸ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 362.

Milletler Cemiyeti'ne bir yıl sonra havale edeceklerdi. Bu süre zarfında Türk ve İngiliz delegeleri arasında görüşmeler sürdürülecekti. Curzon'un amacı, Musul yüzünden bir kopmanın önüne geçmekti ve bunu yapabilmek için de Fransa ve İtalya'yı ilgilendiren adli ve iktisadi konularda daha katı bir tutum benimsedi. Curzon yapılan bu görüşmede hazırlanan önerileri İsmet Paşa'nın reddedeceğinden emindi. İstihbarat raporları gibi daha birçok husus bu sonucu işaret etmekteydi. Öneriler İsmet Paşa'ya verildiğinde olaylar aynen Curzon'un hamlesine göre gelişti. İsmet Paşa önerileri inceledikten sonra Irak sınırı için düşünülen maddeyi kabul etti ancak adli ve iktisadi hükümleri reddetti.⁵⁹⁹

İtalyan baş delegesi Garroni, Bompard'a tam da beklenilenin olduğunu söyledi. Garroni'nin bu durumun farkında olması ve yine de bir strateji geliştirmemesi gerçekten ilginç bir noktadır. İsmet Paşa Müttefiklerin son tekliflerini değerlendirirken o anda bir karar verme sorumluluğu içerisinde bir yandan kanlı ve ıstırap dolu savaş günlerini bir yandan da bir hayli yorulduğu konferans günlerini düşünmekteydi.⁶⁰⁰ Antlaşma taslağını imzaladığında savaşlar boşuna yaşanmış olacaktı, bir yandan da o güne kadar sürdürülen görüşmeleri de yok saymak istememekteydi. Vereceği kararın sorumluluğu ile antlaşma taslağını imzalamayacağını bildirdi. Bu sorumluluk duygusu ve bir rahatlama ile konferans binasını heyetiyle terk etti.⁶⁰¹

Böylelikle konferansın 4 Şubat toplantısı sona erdi.⁶⁰² Curzon İngiltere'ye hareket etmek üzere toplantı salonundan ayrıldı, İsmet Paşa ise neşeli ve sakin bir şekilde heyetiyle oteline döndü. İsmet Paşa'nın ardından Bompard ve Child ile Amiral Bristol arka arkaya geldiler. Amaçları son kez Curzon ile İsmet Paşa arasında bir orta yol aramaktı. Ancak bu mümkün olamadı ve Curzon trenle şehirden ayrılmasıyla Lozan Konferansı'nın birinci dönemi sona erdi.⁶⁰³

İsmet Paşa konferansın kesildiğini 5 Şubat günü Rauf Bey'e telgrafla bildirdi. Konferansın iktisadi meseleler yüzünden kesildiğini, henüz kesintinin ciddiyeti hakkında kesin bir şey söyleyemediğini ve İngilizlerle ilişkilerde ılımlı davranılmasını

⁵⁹⁹ M. K.Öke, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 19188 – 1926**, s. 106-107; S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 119-120.

⁶⁰⁰ M. Çelebi, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 356.

⁶⁰¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Şubat 1339/1923, S. 732, s. 1; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 245-247.

⁶⁰² İ. İnönü, **Defterler**, s. 50; İ. İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, s. 26; M. Gül, "*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*", s. 22.

⁶⁰³ A. Karacan, **Lozan**, s. 251-254; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 114.

rica etti.⁶⁰⁴ Dahası diğer delegelerin Lozan'dan gitmelerinden sonra kendisinin de ülkeye döneceğini bildirdi.⁶⁰⁵

Olaylar böyle gelişirken, kesilmenin yaşanmasının bir bakıma Türk Heyeti'nin işine yaradığı söylenebilir. Heyet, Müttefiklerin son dakika da yaptıkları tavizleri, tüm konferans müzakerelerini Meclis önünde tartışmaya açacak ve değerlendirebilecekti.⁶⁰⁶

E- LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN KESİLMESİ

1- Lozan Barış Konferansı'nın Kesilmesinde İsmet Paşa'nın Tutumu

İsmet Paşa, daha önceki toplantılarda özellikle İngiliz delegesinin tavır ve söylemlerinden konferansın kesileceğinin farkındaydı. Curzon, İsmet Paşa'ya gerek resmi oturumlarda gerekse özel görüşmelerde, ileri sürülen önerilerinin kabul görmediği takdirde tüm sorumluluğu İsmet Paşa'ya yükleyerek konferansı terk edeceğini söylemekteydi. Curzon hazırladığı projeyi ilk önce kendi müttefiklerine kabul ettirmişti, daha sonra İsmet Paşa'ya vermişti. İsmet Paşa verilen taslağı incelemek ve görüşlerini bildirmek için gerekli süreyi temin etmişti. İsmet Paşa heyetiyle birlikte hem yoğun bir şekilde projeyi incelemişti hem de Ankara ile temas halinde olarak karşı bir proje oluşturmuştu.

İsmet Paşa konferans toplantılarında çıkmazlar yaşadıkça bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, tüm baskıların arkalarında iyi örgütlenen bir ordu ile püskürtülebileceğini mücadelelerin en başında gördüğünden, bu bilinçle İsmet Paşa'yı cesaretlendirmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre her askeri başarının arkasında diplomatik başarı geldiğinden diplomatların bu askeri başarıları ve askeri gücü bilerek hareket etmeliydiler. İsmet Paşa'nın, konferansın son günü dâhil, tüm oturumlardaki tutumu bu güçten kaynaklanmıştı. Gerçekten de büyük başarıların akabinde Müttefiklerden konferans, görüşme veya mütareke teklifi gelmiş olması raslantı değildi.⁶⁰⁷

İsmet Paşa Curzon'un Lozan'ı terk etmesi üzerine gazetecilerin hepsini kabul ederek şu açıklamada bulundu; “ *Konferans hakkında size ne söyleyeyim, konferansın başlangıcında da böyle oldu. Bizi buraya davet ettiler, geldik. Fakat karşımızda kimseyi bulamadık. Yalnız kaldım. Bir sefer de, bana hiç haber vermeden, bir şey söylemeden gidiyorlarmış. Yine burada yalnız kalıyorum. İnsana bir haber olsun verilmez mi?* ”

⁶⁰⁴ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 496-500.

⁶⁰⁵ BCA: 030/10/0/218/472/38.

⁶⁰⁶ T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 191.

⁶⁰⁷ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 360-361.

Bütün konferans esnasında biz, diplomatların milletlere karşı üzerine aldıkları büyük mesuliyet duygusu ile çalıştık. Bu çalışmalardan sonra sadece ‘Evet’ veya ‘Hayır’ demek kolaydır. Fakat birçok masum insanların kanı, birçok milletlerin mukadderatı bahse mevzu olduğu bir esnada işi bu kadar kolay düşünmek mümkün müdür? İnsanların mukadderatı oyuncak mıdır? Ben bütün konferans esnasında bu ağır mesuliyetin yükü altında çalıştım. Şimdi, hadiseler hakkında hüküm vermeyi milletlerin vicdanına bırakıyorum...⁶⁰⁸ Ben fedakârlığı son haddine vardırıdım. Toprak meselelerinin hepsi halledildi. Bu meselelerde kendi zararımıza ve müttefiklerin lehine kararlar aldık. Azınlıklar meselesini müttefiklerin dilediği gibi hallettik. Boğazlar serbestisini kabul ettik adli kapitülasyon meselesinde anlaştık. Kapitülasyon rejiminin haksız olduğunu, kaldırılması lazım geldiğini herkes teslim etti... İktisadi meselelerde adil, meşru olan her şeyi kabul ettik. Biz namuslu borçlularız. Duyunu umumiye idaresinin faaliyetinin devamına razı olduk...’’⁶⁰⁹

Amerikalı bir gazetecinin bundan sonra ne yapacağını, savaşın başlayıp başlamayacağı sorusuna İsmet Paşa şöyle cevap verdi; “*Mudanya mukavelesi, ateşkese konferansın devamı müddetince riayet edileceğini söyler. Bana henüz konferansın bittiği resmen bildirilmemiştir. Bu tebliğ yapılırca tabii ateşkes bitecek, her taraf hareketlerin serbestliğini alacaktır. Şu ana kadar böyle bir tebliğ almadım. Konferansın kesintiye uğradığını bildirmek ağır bir mesuliyettir.*” Diğer bir soru müttefiklerin konferansın kesintiye uğradığını bildirilinceye kadar Lozan’da mı kalacağı yönündeydi. Bu soruya İsmet Paşa, çok bekleyemeyeceği onların bildirmemesi üzerine kendisinin onlara soracağı cevabını verdi. Son soru da, bahsi geçen sorunun ne zaman sorulacağı oldu. İsmet Paşa, konferansın bittiğini, yani ateşkesin sona erdiğini söyleme sorumluluğunu kimin alacağını bekleyeceğini söyledi.⁶¹⁰

İtalya’nın delegesi Garroni 5 Şubatta, İsmet Paşa ile yeniden görüşerek bazı noktalarda uzlaşma yolu aradı ve İsmet Paşa’yı kalması için ikna etmeye çabaladı ama bir sonuç elde edemedi.⁶¹¹ İsmet Paşa Müttefik baş delegelerinin Lozan’ı terk etmeleri üzerine Lozan’dan ayrılması talimatını daha önceden Ankara’dan aldığı için gitmeye hazırlanmaktaydı.⁶¹² İsmet Paşa 5 Şubatta gazetecilere, Konferansın Genel kâtibi Massigli’nin ve Fransız heyetinin kendisine konferansın kesilmediğini sadece ileri bir

⁶⁰⁸ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 249-250

⁶⁰⁹ A. Karacan, **Lozan**, s. 255.

⁶¹⁰ A. Karacan, **Lozan**, s. 257.

⁶¹¹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 294-295; İ. İnönü, **Defterler**, s. 50; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan’a Gidenler**, s. 114.

⁶¹² İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 363.

tarihe ertelendiğini bildirdiklerini ve bunun üzerine kendisinin de konferansa verilen aradan yararlanmak için bütün delegelerden sonra ülkesine gideceğini açıkladı.⁶¹³ Konferansın kesilmesinden hemen sonra ilk icraat böylelikle Müttefiklerden gelmişti.

İsmet Paşa bir nebze de olsa İngiltere ile anlaşmaya varmanın huzuru içindeydi. Konferansın başından beri özel olarak İngiltere ile barış yapmak temel hedefti. Barış yolundaki en büyük engel ve en büyük rakip olan İngiltere bertaraf edildiği için, bundan sonra sadece Fransız ve İtalyan delegeler ile uğraşılacaktı. Bununla beraber konferansın sadece ertelenmiş olması Meclis'teki muhalefet ile ilişkileri açısından çok önemliydi.⁶¹⁴

2- Lozan Konferansı'nın Kesilmesinde Lord Curzon'un Tutumu

Curzon 4 Şubat günü yapılan toplantının sonucunu 5 Şubattaki telgrafıyla şöyle anlatıyordu: “ İsmet Paşa'yı ikna etmek için ileri sürülen beyan, yalvarma, rica, tehdit, hiçbirisi en ufak tesir yaratmadı. Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliğinden başka söz söylemiyordu. Önüne gelen teklifleri reddetmesini inanılmaz olarak vasıflandırdım. Söyledikleri ve yaptıklarıyla sorumluluk taşımayan bir insan gibi hareket etti. Bu ıstırap verici ve inanılmaz durum tren saati yaklaşana kadar devam etti ve trenin gardan hareketini yarım saat geciktirmek için haber yollamak zorunda kaldım. Türkler sonunda toplantı salonunu suratları asık şekilde, ama inatlarından vazgeçmeksizin terk ederek otellerine döndüler... Bu kadar yaklaşan barış nasıl yok edilebilirdi. Ben daha perondayken arkadaşlarım son gayretlerinin de fayda vermediğini bana söylediler. Böylece İngiltere heyetimizin treni yola koyuldu. İlginç olan, bir saat içinde İsmet Paşa iki defa telefon etmiş ve sahiden gidip gitmediğimizi sormuş. Gerçek bir Türk olarak, halının satışında pazarlık ederken son bir fiyat almak için caddeden köşeyi dönmeden beni yakalayabileceğini sandı herhalde. En çok korkulan şey olan, konferans kesilirse, bunun benim sorumluluğumdaki veya İngiltere'yi doğrudan doğruya ilgilendiren konular yüzünden olması sonucunun ortaya çıkmasından başarıyla kurtulduğumuzu Majestelerinin hükümeti takdir buyuracaklardır. Konferansın kesilmesi, bizden çok Fransa ve İtalya için önem taşıyan konular yüzünden oldu. Son günlerde İsmet Paşa ile yaptığım görüşmelerde bana, ayrı bir barış antlaşması yapmayı arzu ettiklerini, asıl dostluklarını kazanmayı istedikleri ülkenin İngiltere olduğunu bütün samimiyetiyle

⁶¹³ İkdam, “Murahaslarımız Avdet Ediyorlar”, 8 Şubat 1339/192, S. 3638 – 600, s. 1; İ. Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, s. 51.

⁶¹⁴ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 123-124.

söyledi... *Lozan Konferansı başarısız olmamıştır ve antlaşma yine de imzalanacaktır.*"⁶¹⁵

Curzon böylelikle konferans süresince verdiği mücadeleyi kendi kahramanlığını ilan ederek anlatıyordu. Aslında Curzon'un yaptığı son hamle sadece onun zeki bir diplomat olma özelliğinden kaynaklanmıyordu. Curzon aynı zamanda Müttefiklerinin pasifliğinden de yararlanıyordu. Eğer Bompard ve Garroni kendi meselelerine Curzon'u dâhil etmeselerdi, Curzon'un, konferansı İngiliz politikaları yüzünden kesilmemesine yönelik çabasını boşa çıkarabilirlerdi. Ancak son hamle tamamen Curzon lehine sonuçlanmıştı.

F- KONFERANSTA ARA DÖNEM

1- Ara Dönemde Türkiye

a) İsmet Paşa'nın Anadolu'ya Dönüşü

İsmet Paşa, 7 Şubat günü⁶¹⁶ Lozan'dan ülkesine dönmek için hareket etti. Ülkesine hareketinin sebebinin fikir alışverişinde bulunmak olduğunu kamuoyuna bildirdi.⁶¹⁷ Dönüş yolunun bir kısmında İsmet Paşa ile Amiral Bristol aynı trende seyahat etmişti. İkili arasında geçen kısa görüşmede, Amiral Bristol konferansta herkesin İsmet Paşa'nın kişiliğinden büyük hoşnutluk duyduğunu söyledi. İsmet Paşa bunun üzerine amirale, Müttefiklerin Türklere neden böyle tavır aldıklarını sordu. Amirale göre, Müttefiklerin Türk karakterinin son yıllarda değiştiğini anlayamadıklarını ve hala eski düşünce sistemine sahip Türklerle müzakere ettiklerini sandıklarından kaynaklanmaktaydı.⁶¹⁸

Venizelos, İsmet Paşa'nın Yunan birliklerinin bulunduğu Karaağaç yolundan gitmesini rica ederek güvence vermişti, ancak her hangi bir suikast girişimine karşı⁶¹⁹ İsmet Paşa güzergâh olarak Bükreş-Köstence yolunu tercih etti.⁶²⁰ İsmet Paşa Romanya'ya gelince burada kendisi adına bir yemek verildi ve heyetiyle birlikte ağırlandı. Romanya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı konferansta askıda kalan meselelerin yeniden görüşülmesi için Müttefikler adına girişimde bulduysa da İsmet Paşa bu

⁶¹⁵ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 293-294.

⁶¹⁶ İ. İnönü, **Defterler**, s. 51; **İkdam**, "Murahhaslarımız Avdet Ediyorlar", 8 Şubat 1339/1923, S. 9303, s. 1; Yaşar Baytal, "Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları", s. 981.

⁶¹⁷ **BCA**, 030/10//218/473/1.

⁶¹⁸ H. Öksüz – İ. Köse, "Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası", 234.

⁶¹⁹ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 263.

⁶²⁰ **BCA**, 030/10//218/473/4.

girişime olumlu yaklaşmadı.⁶²¹ İsmet Paşa Romanya’da kaldığında Romanya’daki İngiliz elçisiyle de görüştü. İngiliz elçisi, Curzon’un kimsenin bilmediği ve sır gibi gizli tutulan dostane bir mesajını İsmet Paşa’ya ilettil. Curzon mesajında barışın olacağını, İsmet Paşa’nın Lozan’da olduğu gibi Ankara’da da barış için çalışacağını, aradaki münasebetlerin barış ile sonuçlanacağını umduğunu yazmaktaydı.⁶²²

İsmet Paşa yurda dönünce kendisini Köstence’de karşılayanlar arasında bir grup gazeteci de bulunmaktaydı. Gazeteciler, İstanbul’a kadar İsmet Paşa ile birlikte hareket ederek konferans hakkında bilgi almak için günlerce Köstence’de bir vapurda beklemişlerdi. Gazeteciler bu uzun bekleyişin karşılığını İsmet Paşa’dan konferans hakkında detaylı bilgiler dinleyerek aldılar. İsmet Paşa konferansın başladığı günden itibaren özellikle konferansın son gününe değinerek tüm görüşmeleri anlattı. Avrupa’nın kendilerine mağlup gözüyle baktıklarını bu sebeple el verişli bir ortamın bulunmadığını, yinede nihayetinde barışın yapılacağına inandığını belirtti.⁶²³ İsmet Paşa elinde imza edilmiş bir barış antlaşmasının olmadığını, fakat zorlu mücadeleler akabinde barış şartlarını neredeyse oluşturulduğunu bildirdi.⁶²⁴

İsmet Paşa heyetiyle 16 Şubat’ta İstanbul’a geldi.⁶²⁵ İstanbul’da İngiliz Maslahatgüzarı Henderson ile görüşen İsmet Paşa, Curzon’dan bir dostluk mesajı aldı.⁶²⁶ Curzon mesajında, iki heyet arasındaki meselelerin çoğunu konferansta halledebileceklerini, konferans süresince dostluk duygularının ön planda olduğunu ve çok yakın bir zamanda İsmet Paşa ile görüşmeyi umduğunu bildirmekteydi.⁶²⁷ İsmet Paşa’da Henderson aracılığıyla Curzon’a teşekkür ve dostluk duygularını ilettil.⁶²⁸

İsmet Paşa İstanbul’a gelir gelmez konferans hakkında uzunca bir açıklama yaparak hem sorun yaşanan meseleler hakkında genel bilgiler vererek devletlerin meselelerdeki beklentilerini sıraladı hem de konferansın ertelendiği günü detaylı anlattı.⁶²⁹ Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa’da çıktığı yurt gezilerinde ve yapılan

⁶²¹ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 516; İ. İnönü, **Defterler**, s. 51.

⁶²² İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 363-364.

⁶²³ Serpil Sürmeli, “*Ebuzziyazade Velid Bey’in Kaleminden Lozan Konferansı Dönüşü İsmet Paşa’yı Gülcemal Vapuru’nda Köstence’de Beklerken (10-16 Şubat 1923)*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s. 269-283.

⁶²⁴ A. E. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz**, s. 35.

⁶²⁵ İ. İnönü, **Defterler**, s. 52; S. Doğan, **Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri**, s. 59.

⁶²⁶ BOA, HR. İM: 16-51; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 334; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası**, s. 140-141.

⁶²⁷ BOA, HR. İM: 16-118.

⁶²⁸ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 426-427; İ. İnönü, **Defterler**, s. 52.

⁶²⁹ İsmet Paşa’nın açıklaması için bakınız: A. N. Karacan, **Lozan**, s. 264-268; **Hakimiyet-i Milliye**, “*İngiltere ile Münferid Sulh Sözleri*”, 14Şubat 1339/1923, S. 739, s. 1.

İzmir İktisat Kongresi'nde konferans hakkında detaylı bilgiler vermekteydi. Konferansın çok çetin geçmesini ve istenilen sonucun elde edilememesini, Müttefiklerin yüzyılların hesaplarını görme amacından kaynaklandığını açıkladı.⁶³⁰

İsmet Paşa Ankara'ya gitmeden önce Mustafa Kemal Paşa ile özel bir görüşme yaparak Meclis'te oluşabilecek muhalefete ve kamuoyuna karşı yürütülecek ortak bir politika belirlemek niyetindeydi. Mustafa Kemal Paşa'da konferansın kesin akıbetini öğrenmek ve Meclis ile yüz yüze gelmeden, İsmet Paşa ile bir araya gelmekten yanaydı.⁶³¹ Bu sebeple İstanbul'da Büyük Millet Meclisi'ni temsil eden Adnan Bey, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa ile telgrafla iletişime geçerek bu görüşmeyi gerçekleştirmek için tarih ayarladı.⁶³² İsmet Paşa bu amaçla, Ankara'ya geçmeden Eskişehir'de Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa ile görüştü.⁶³³ Mustafa Kemal Paşa için temel husus barışın akıbeti idi. Edindiği izlenim ve bilgiler doğrultusunda İsmet Paşa'ya göre barış yapılacaktı. Çünkü konferansta karşılaşılan sorunların büyük bir kısmı bertaraf edilmişti. İsmet Paşa konferansın ilk kısmında İngiliz Heyeti'yle büyük bir mücadele içerisine girildiğini ve yaşanan tartışmalı meselelerin tümünde konferanstaki heyetlerin hepsinin İngiliz Heyeti'ni desteklediğini söyledi. Konferans boyunca bu durum türlü sıkıntılar oluşturmuştu ve bu durum değişmemişti. İsmet Paşa konferansın sonlarına doğru İngiliz Heyeti'yle aralarında barışa engel olan sorunların çözüme kavuşturulduğunu ve bu durumdayken konferansın tatil edildiğini belirterek sonraki süreçte İngiliz desteğinin alınabileceğini öne sürdü. Kalan meseleler üzerinde Türk Heyeti'nin fikrini beyan etmesi ile konferansa yeniden gidilebileceğini söyledi.⁶³⁴

İsmet Paşa'nın Ankara'da Mecliste bir açıklama yapmadan ve Bakanlarla görüşmeden önce Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinin pek hoş karşılanmayacağı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmişse de,⁶³⁵ Mustafa Kemal Paşa bu görüşmeyi yapmıştı. İsmet Paşa ile yapılan bu ön görüşmenin amacı, olumsuz yönde oluşacak eleştirel tutuma karşı tedbirli olmaktı.⁶³⁶ Yapılan görüşme gerçekten faydalı olacaktı ve Meclis'te aşırı bir şekilde seyreden muhalif açıklamalar bu sayede bertaraf edilecekti.

⁶³⁰ Ahmet Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 152-153.

⁶³¹ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 133; M. Gül, “İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan”, s.22.

⁶³² **BCA**, 030/10//218/473/13.

⁶³³ İ. İnönü, **Defterler**, s. 52.

⁶³⁴ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 366.

⁶³⁵ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 479.

⁶³⁶ **Atatürk'ün bütün Eserleri**, 15, s. 132.

b) Lozan Barış Konferansı'nın Birinci Döneminin Büyük Millet Meclisi'nde Görüşülmesi

İsmet Paşa hatıralarında daha Ankara'ya gelmeden her türlü meselede muhalif tutum sergileyen iki vekile rastladığını, bu iki vekilin kendisine konferansta hiçbir şey elde edemediğini ima ettiklerini yazmaktaydı.⁶³⁷ Bu olay İsmet Paşa'nın Meclis karşısında yaşayacağı güçlükleri göstermek açısından önemliydi ve Eskişehir görüşmesi bu açıdan büyük bir anlam kazanmaktaydı.

İsmet Paşa Ankara'ya vardığında, Meclis'teki genel görüşmeden önce Bakanlar Kurulu'nda iki önemli toplantı yaparak olumsuz eleştiriler karşısında ortak bir tutum benimsemeyi amaçladı. Çünkü Meclis'te katı muhalefet yapan vekiller dışında ılıman olan vekillerin de önüne daha kabul edilebilir bir taslak sunulmalıydı. Bakanlar Kurulu, heyeti üyeleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın katıldığı bu toplantılar sonunda, barış sağlanana kadar iktisadi ve mali konular da Türk tezinin savunulması, taslaktaki kabul edilebilir nitelikteki maddelerin kabul edilmesi ve anlaşmaya varılamayan maddeler üzerinde de çalışılması kararlaştırıldı.⁶³⁸

Bütün bunlardan sonra 20 Şubat'ta⁶³⁹ Ankara'ya gelen İsmet Paşa, 21 Şubat'ta Müttefiklerin taslağı ile BMM'nin karşısına çıktı.⁶⁴⁰ Konuşmasına konferansta son güne kadar yapılan işleri uzun uzun anlatmakla başladı. Konferansta tartışılan konular, bir karara varılan, ihtilafta kalan ve herhangi bir karara bağlanamayan meseleler detaylı açıklandı. Müttefik devletlerin sundukları proje meclise dağıtıldı ve üzerinde konuşuldu.⁶⁴¹ Bazı vekiller İsmet Paşa'nın meseleler üzerindeki açıklamalarını yeterli bulmayarak, Lozan'daki diğer ülkelerin meselelere yaklaşımını detaylı dinlemek istediler ve verilen projeden bir anlam çıkaramadıklarını bildirdiler. Ayrıca İsmet Paşa'nın konferansta, özellikle de Musul meselesinde sürdürdüğü siyaseti yeterli görmediler.⁶⁴² Musul konusunda Meclis'te yaygın olan görüşe göre, Milletler Cemiyeti İngiltere'nin siyasetine göre şekil aldığından dolayı Musul bu sisteme emanet edilmemeliydi. Türk ordusunun gücünün zirvede olduğu ve şuan Musul'un askeri güçle alınmaması halinde bir daha ele geçirilemeyeceği iddia edilmekteydi. Bu meselede

⁶³⁷ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 367-368.

⁶³⁸ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 135.

⁶³⁹ İ. İnönü, **Defterler (1919 – 1973)**, s. 53.

⁶⁴⁰ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 144.

⁶⁴¹ İsmet Paşa'nın konuşması için bakınız: **TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları**, I/3, s.1304-1306.

⁶⁴² Söz alan vekillerin konuşmaları için bakınız: **TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları**, I/3, s.1307-1325; M. K.Öke, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 19188 – 1926**, s. 115-118.

gelinen son durum olan sorunun ertelenmesi, Musul'un elden çıkmasına neden olabilirdi ve bu da Türk-Kürt birliğini bozmaya yönelik bir girişimdi.⁶⁴³ Bu bakımdan İsmet Paşa, Musul meselesinde Türk taleplerini yok saydığı gerekçesiyle sert eleştirilere maruz kalmaktaydı. Bu sert eleştirilere çoğu zaman Başbakan Rauf Bey ve artık eleştirilerin çok yoğunlaştığı sırada da Mustafa Kemal Paşa müdahale etmekteydi.⁶⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa da 27 Şubat'ta yapılan bu gizli görüşmede bir konuşma yaparak, İsmet Paşa'nın meseleler üzerinde daha detaylı bilgi vermesini isteyenlere, bütün meselelerin detaylı açıklanamayacağını, tüm projenin Meclis'in nazarına bırakılmadığı, sadece Musul ve Karaağaç meselelerinde beyanların yapılacağı karşılığını verdi. Yapılan eleştirilerden birisi de heyetin Misak-ı Milli'yi feda ettiği yönündeydi. Mustafa Kemal Paşa bu eleştirilerin yapılmasının Misak-ı Milli'nin tam anlamıyla bilinmemesinden kaynaklandığını söyleyerek, Misak-ı Milli de katiyetle çizilen bir sınırın olmadığını, bir sınır söz konusu olduğunda milletin menfaatine göre bu sınırın şekil aldığını belirtti. Mustafa Kemal Paşa Musul hususunda ise bu meselenin tüm Müttefiklerle değil sadece İngiltere ve Türkiye arasında çözülmesi gerektiğini, bölgeyi askeri hareket sonucu elde etmenin mantıklı bir yaklaşım olmadığını vekillere anlattı. Musul bölgesi İngiliz işgali altındaydı ve burada seçim yapılması da mümkün değildi.⁶⁴⁵

27 Şubat günü yapılan gizli görüşmede herhangi bir sonuç elde edilemedi ve 2 Mart günü Rıza Nur'un ilgilendiği ikinci komisyonun çalışmaları değerlendirildi.⁶⁴⁶ Rıza Nur, Ankara'ya döndüğünde Meclis'teki bazı muhalifleri Lozan Heyeti'ne düşman halde bulduğunu, gizli toplantılarda çok ağır eleştirilere maruz kaldıklarını belirtmekteydi. Dünyanın hiçbir yerinde dış meselelerdeki eleştirinin, hükümeti devirme amacına alet edilmediğini, bunun sadece Ankara'da yaşandığını da eklemekteydi.⁶⁴⁷

3 Mart günü konferansta görüşülen iktisadi ve mali meseleler ele alındı. Hasan Bey yapılan müzakereleri ve elde edilen sonuçları anlatarak vekillerin sorularını cevapladı.⁶⁴⁸ 5 Mart günü görüşmelerde vekiller eleştiri yapmaya ve sorularını sormaya devam ettiler.⁶⁴⁹ Aynı gün yapılan gizli birleşimde şiddetli tartışmalar yaşandı.

⁶⁴³ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 136.

⁶⁴⁴ Söz alan vekillerin konuşmaları için bakınız: **TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları**, I/3, s.1307-1325.

⁶⁴⁵ Mustafa Budak, **İdealden Geleceğe, Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, s. 158; **TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları**, I/3, s.1317-1318.

⁶⁴⁶ Vekillerin ve Lozan Heyeti üyelerinin konuşmaları için bakınız: **TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları**, I/4, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 2-28.

⁶⁴⁷ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 206; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 247.

⁶⁴⁸ Yapılan konuşmaları için bakınız: **TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları**, I/4, s. 30-65.

⁶⁴⁹ Yapılan konuşmaları için bakınız: **TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları**, I/4, s. 74-104.

Vekillerden özellikle Sırrı Bey vatanın satıldığını, bir sömürge barışı yapılmaya çalışıldığını ve Türkiye'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün bu heyetle sağlanamayacağı yönündeki gerekçeleriyle İsmet Paşa'nın heyetten istifa edip ordudaki görevine dönmesini istemekteydi.⁶⁵⁰ 6 Mart günü tartışmalar, olumsuz yönde şiddetli eleştirilerle devam etti. Erzurum vekili Durak Bey'de, İsmet Paşa'nın şimdiki görevinden istifa ederek ordunun başına dönmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu tür söylemler üzerine Mustafa Kemal Paşa söz aldı ve günlerdir aynı meseleler üzerinde birçok vekilin konuşma yaptığını, müzakerelerin bundan sonra bir fayda getirmeyeceğini belirtti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre hükümet gerekli çalışmaları yaptıktan sonra barış teşebbüsü için bir yol bulacaktı. Mustafa Kemal Paşa Lozan'a gönderilen heyetin üzerlerine düşen görevi tam ve eksiksiz olarak yerine getirdiğini, bundan sonra da görevini yerine getirebilmeleri için tam desteğe ihtiyaç duyduklarını bildirdi. Bazı vekillerin bir önerge hazırladıklarını ve kendisinin de bu önergeye katıldığını söyleyerek önergenin kabul edilmesini istedi.⁶⁵¹

Meclis'te karşılaştığı manzarayı sağlıklı bulmayan İsmet Paşa'ya göre, bazı vekillerin kendisini eleştirirken yaptıkları yorumlardan ötürü o günkü Meclis seviye bakımından düşük bir profildeydi. Çünkü bazı vekiller, İsmet Paşa'nın alabildiğini aldığını, bundan sonra başka birinin konferansa giderek yeni şeyler elde etmek için gayret göstermesini teklif etmekteydiler.⁶⁵² Mustafa Kemal Paşa'ya göre de yapılan ağır eleştiriler muhaliflerin saldırgan tutumlarından kaynaklanmaktaydı. Çünkü sadece bu konuda değil, yaşanan başka olaylarda da birtakım sebepler bulunarak bu tutumlarını sürdürmekteydiler.⁶⁵³ Tüm bu karmaşa içerisinde Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in, söz verdikleri gibi İsmet Paşa'nın konferansta izlediği politikayı desteklemeleri ile bir hayli sert geçen gizli toplantılar geride bırakıldı.

Bu durumda Meclis artık işleyebilir bir duruma geldi. Daha önce Saruhan Milletvekili Reşat Bey ve arkadaşlarının hazırladıkları önerge okunarak kabul edildi. Bu önerge şöyleydi: “ 1) *Müttefiklerinin Lozan Konferansı neticesi olarak Heyet-i Murahhasamıza tevdi ettikleri muayede projesi istiklalimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden şayan-ı kabul değildir. Müttefikler bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen reddederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur.*

⁶⁵⁰ TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları, I/4, s. 104-108.

⁶⁵¹ Durak Bey ve diğer vekillerin konuşması için bakınız: TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları, I/4, s. 150-172, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması için bakınız: TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları, I/4, s. 173-174; Atatürk'ün Bütün Eserleri, 15, s. 194-195.

⁶⁵² İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 371.

⁶⁵³ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 480.

2) *Pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tespit etmek için Heyet-i Murahhaslarımızın ve Heyet-i Vekilemizin verdikleri izahata muttali olduk. Mali ve iktisadi ve idari mesailde memleket ve milletimizin hukuk-u hayatiye ve istiklaliyesini tam ve emin olarak istihsal eylemek esası dahilinde sulh teşebbüsüne devam olunmasını ve Heyet-i Murahhasaya mezkur esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ediyoruz.*

Bilcümle memleketimizin sür'atı tahliyesi şart-ı katidir. Ancak neticenin her ne olacaksa bir an evvel iradesine intizar ederiz."⁶⁵⁴ Bu önerge ile Müttefiklerin verdikleri antlaşma taslağı Meclis tarafından reddedildi. Hükümetin ve İsmet Paşa'nın kararı Meclis tarafından desteklendi. Lozan'da üzerinde anlaşmaya varılan meseleler onaylandı ve kabulü mümkün olmayan maddeler Türk isteklerine göre şekillendirildi.

6 Martta bu bildiri yayınlanınca İngilizler rahatladılar. Çünkü Büyük Millet Meclisi'nde ılımlı vekiller aşırı muhalefet yapan vekillere karşı üstün gelidi ve savaş seçeneği ikinci planda kaldı. Savaş her devletin istediği en son seçenektir. Bu durumun da Mustafa Kemal Paşa'nın sayesinde olduğu gözden kaçmadı.⁶⁵⁵ İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold Curzon'a gönderdiği bir raporda Türkiye'de yaşanan olayları kendi gözüyle değerlendirmişti. Rumbold'a göre: "*İstanbul'dan bakınca Mustafa Kemal Meclis'e hâkimdir... Onun büyük sloganı Misak-ı Milli ve Milli Hâkimiyet'tir. Misak-ı Milli'nin yorumunda mebuslar arasında görüş ayrılıkları vardır. Kemal'in taraftarları 1) onun şahsına bağlı olan mebuslar ve 2) Misak-ı Milliye bağlı olanlardır. Bunlar mecliste Birinci Grubu oluşturuyorlar... Karşıtlar ise eski İttihatçılar, Saltanatçılar ve diğer küçük gruplardır... Mustafa Kemal'den sonra Meclis'te en önemli kişi olan Rauf Orbay dış politikada barışçıl olup iç politikada İttihatçıdır...*"⁶⁵⁶ Rumbold'un bu telgrafı, İngiliz istihbaratının Ankara'daki her adımdan haberdar olduğunu gösterir. Gizli yapılan Meclis toplantıları dışarı sızılmıyordu. Çizilen tablo hemen hemen doğruydü. Türkiye'den alınan istihbarata göre İngiltere siyasetini şekillendirmekteydi.

İngiliz istihbaratının çalışmaları ile Meclis'in gizli toplantılarında edinilen bilgilere karşı, Büyük Millet Meclisi'nin Paris Temsilciliği de bir takım bilgiler edinmekteydi. Müttefiklerin hazırladıkları cevaplara ulaşarak Ankara'ya durumu bildirmekteydi.⁶⁵⁷

⁶⁵⁴ TBMM Gizli Zabıt Celse Zabıtları, I/4, s. 181; *Vakit*, 7 Mart 1339/1922, S. 1881, s. 1.

⁶⁵⁵ S. Demirci, *Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923*, s. 138-139.

⁶⁵⁶ B. N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 449-450.

⁶⁵⁷ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1994, s. 184.

Gergin bir ortamda sürdürülen görüşmeler esnasında kimi mebuslar, heyetin istifasını istemişlerdi. Ancak Meclis'te çoğunluk aynı heyetin Lozan'a gitmesini uygun bulmuştu. Bu durumda da Başbakan Rauf Bey, Barış Konferansı'na gidecek olan Dışişleri Bakanı ve Edirne Mebusu İsmet Paşa'yı, Sağlık Bakanı ve Sinop Mebusu Rıza Nur'u, Trabzon Mebusu Hasan Bey'i ve danışman Adana Mebusu Zekâi Bey'i görevlerinden izinli sayılmaları için gerekli izinlerin verilmesini Meclis'e önerdi.⁶⁵⁸ Önerge 14 Nisan'da Meclis'te onaylandı.⁶⁵⁹

c) Ara Dönemde Ankara'daki Gelişmeler

27 Şubat – 6 Mart arasında yapılan meclis görüşmelerini ve 7 Mart günü Bakanlar Kurulu toplantısı akabinde İsmet Paşa hazırladığı taslağı, 8 Mart günü konferansa katılan devletlerin Dışişleri Bakanlıkları'na 115 sayfalık bir nota şeklinde gönderdi.⁶⁶⁰ Bu nota, Müttefiklerin Türk Heyetine verdikleri antlaşma taslağına cevap niteliğindedir. Notanın ekinde ılımlı dille yazılan bir metinde Türk Heyeti'nin arzuladığı değişiklikler ve eklemeler yer almaktaydı. Notada; Trakya sınırı konusunda Müttefiklerin Meriç'in Thalweg çizgisini sınır olarak kabul edilmesi istenmekteydi. Merkez adalar ve Meis Adası BMM Hükümeti'ne bırakılmalıydı. Borçlar hususunda Türk tezi aynı olup herhangi bir değişiklik kabul edilmeyecekti. Boğazlar Sözleşmesi'ne ılımlı bakılmakta ve adli kapitülasyon meselesinde Montaigne formülü kabul edilmekteydi. Ayrıca notada kalan sorunların Avrupa kentlerinden birinde veya İstanbul'da toplanacak olan konferansta çözümlenebileceği yer alıyordu. Türk Heyeti, savaş tehdidini ortadan kaldırarak yeni bir düzenin kurulmasının her iki tarafın görevi olduğunu ve verdikleri notaya en kısa zamanda cevap beklediklerini bildirdi.⁶⁶¹

Müttefiklere nota gönderildikten sonra, eğer Türk Heyeti'nin şartları kabul görmezse askeri harekâta girileceği ülkedeki kurumlara bildirildi.⁶⁶²

Müttefiklerin gönderdikleri cevabi notayı⁶⁶³ İsmet Paşa, 1 Nisan günü Meclis'e bildirdi. Müttefikler notada; bazı çekincelerin olduğunu, bu çekincelerin tartışılabilir

⁶⁵⁸ BCA, 030/10//218/473/14;

⁶⁵⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, I/29, TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s. 124; M. Gül, "İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan", s. 23.

⁶⁶⁰ Vakıf, "Hükümetimizin Notasıyla Mukabil Projemiz Müttefik Devletler Mümessillerine Tevdi Edilmiştir" 10 Mart 1339/1923, S. 1884, s. 1.

⁶⁶¹ S. L. Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, 4, T. I, s. 20-27.

⁶⁶² BCA: 030/10/0/54/357/2.

⁶⁶³ Müttefiklerin gönderdikleri metin için bakınız: S. L. Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, 4, T. I, s. 67-68.

niteliğini ifade ederek genelde barış vurgusu yapmışlardı.⁶⁶⁴ Dışişleri Bakanı İsmet Paşa çağırılan devletlerin Dışişleri Bakanları'nın ortak notalarına cevabını 4 Nisan'da gönderdi. Mektupta ileri sürülen iddiaların görüşülmesine hazır olduklarını ve yerleşme sözleşmesinin yeniden ele alınmasının memnuniyetle karşıladığını belirtti. Yargı yönetimine ilişkin farklı görüşlerin tartışılmasından yana olduğunu fakat bu konuda varılan görüşün Müttefik tasarısında yer alan metin olup bunun konferansın kesilmemesi için hazırlanmış olduğunu hatırlattı. Ekonomik hükümlerin daha önce kararlaştırılan ortak bir tasarıyla kabul edildiğini ekleyerek zaten sorunların yeniden ele alınmasına karşı olmadıklarını bu bakımdan temsilcilerinin 23 Nisan'da Lozan'a gönderileceğini bildirdi.⁶⁶⁵ Delegeler arasındaki bu yazışmalar sayesinde konferansın ruhu canlı tutulmuştu. Bu durumun faydası konferans ikinci kez toplandığında görülecekti.

Ankara'da sadece konferansın meseleleriyle değil, aynı zamanda ülke içi meselelerle de uğraşılmaktaydı. Mecliste muhaliflerin Lozan'da görüşülen meseleler üzerinden Lozan'a gönderilen heyete ve hükümete yönelik olumsuz eleştiriler bu ülke içi meselelerin en önemlisiydi. Kişisel saldırılara dönüşen eleştiriler son bulunca devlet işleri sakin bir ortamda yürütülmeye başlandı. Daha sonra İkinci Grup olarak adlandırılan ve bu grubun başı olarak görülen Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ile Ankara'da yeni bir yola girilmekteydi. Ancak bu durumu kendi lehine dönüştürmek isteyen Bakanlar Kurulu ve Mustafa Kemal Paşa muhalefette oluşan kargaşadan yararlanarak meclisi yenilemeye karar verdiler.⁶⁶⁶ Çünkü hem Milli Mücadele hem de barış yapma sürecinde Meclis'in çalışma ve faaliyetleri olumsuz yöneydi. Mustafa Kemal Paşa birçok defa Meclis'in çalışmalarından ve Meclis'te var olan fikirlerden şikâyet etmişti. Çünkü bu durum hem ülke içinde hem de ülke dışında oluşturulmak istenen resmi politikayı etkilemekteydi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın stratejisine göre, ikinci dönem barış görüşmelerinin sağlıklı bir şekilde devam ettirilebilmesi için Meclis'in yenilenmesi gerekiyordu.⁶⁶⁷ 1 Nisan 1923 günü meclisin yenilenmesiyle ilgili kanun teklifi 120 imzalı bir tavrile Meclis'e sunuldu.⁶⁶⁸ Tavrilin gerekçesi; memleketin kurtarılması amacı ile toplanan Büyük Millet Meclisi'nin gelecek nesillerin takdirini

⁶⁶⁴ İsmet Paşa'nın konuşması için bakınız: **TBMM Zabıt Cerideleri**, I/29, s. 284-285; İ. Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, s. 115-116.

⁶⁶⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 4, T. I, s. 69-70.

⁶⁶⁶ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 362.

⁶⁶⁷ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 15, s. 269; M. Gül, "*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*", s. 23.

⁶⁶⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/28, TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s. 294.

kazanacak şekilde görevini tamamladığı ve ihtiyaç duyulan barışın bir an önce elde edilmesi için seçime gidilmesi gerektiği yönündeydi. Dahası işgalden kurtulan bölgelerde de seçim yapılarak tam anlamıyla bütün halkı temsil eden bir meclisin oluşturulmasının çok faydalı olacağı bildirildi.⁶⁶⁹ Seçimlerin sonucu istenilen şekilde oldu. İkinci Meclis 1 Ağustos'ta açıldı ve Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçildi. İkinci Meclis 270 milletvekili çıkartmıştı.⁶⁷⁰

Böylelikle yapılan seçimler ile büyük bir engel ortadan kaldırılarak barış görüşmelerini engelleyecek ve alınan kararlara gereksiz eleştiride bulunacak bir grup kalmadı. İkinci Grubun dağılmasıyla, İsmet Paşa'nın Lozan'daki görüşmelere daha rahat devam etmesinin yolu açıldı ve yurt içindeki konumu güçlendi.⁶⁷¹

Daha sonra konferansta ani kesilme yaşanması üzerine kimi önlemler alınmaktaydı. İlk önce ordunun genel ihtiyaçları kontrol edilerek temin edilmesine başlandı. Daha sonra hem müttefiklere karşı bir cephe oluşturmak hem de ülkenin mali açıdan gelişmesini sağlamak için Amerika ile ticari antlaşma yapıldı.⁶⁷² Bu antlaşma, Türk ordusuyla karşı karşıya gelmeyen ve İstanbul'daki Müttefik yönetimine dâhil olmayan Amerika ile yapıldığı için anlamlı bir antlaşmaydı. Ancak Ankara, Musul meselesiyle ilgili müzakereleri değerlendirirken Amerika ile yapılan antlaşmanın Meclis'te onayını ertelemekteydi. Musul üzerinde egemenlik hakkına karşılık İngiltere'ye petrol imtiyazı verilebileceği düşüncesi vardı. Ancak İngiltere Musul'dan hiçbir şekilde vazgeçmeyince ve Fransa'da Musul konusunda Türk Heyeti'ni desteklemeyerek Ankara Antlaşması'na aykırı olan kapitülasyonlar konusunda uzlaşmaz tavır sergileyince İsmet Paşa bu antlaşmanın Amerika ile yapılmasının uygun olacağını Meclis'e bildirdi.⁶⁷³ Meclis'in de kararından sonra antlaşma Amerikalı Amiral Chester, Albay Clayton Kennedy tarafından imzalandı. Antlaşma imzalandıktan sonra Amerikan kamuoyu antlaşmayı destekledi.⁶⁷⁴

Fransa'nın bu antlaşmaya tepkisi sert oldu ve Ankara'nın tutumunu şiddetle protesto etti. Ankara'nın bu politikasına tepkisini, Lozan Konferansı'nda ikinci evrede

⁶⁶⁹ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 376-377.

⁶⁷⁰ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 410; Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, III, s. 90-91.

⁶⁷¹ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 139-140.

⁶⁷² Şerif Demir, “*Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular*”, **History Studies International Journal of History**, 5, S.4, (Haziran, 2013), s. 5.

⁶⁷³ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 142-143.

⁶⁷⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türk – Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, Doğu Şirketi Matbaası, Ankara, 1959, s. 260; A. E. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, s. 55; Asaf Özkan, “*Lozan Konferansı'nda Yabancı Sermayeli İmtiyazlı Şirketler Meselesi*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, (2015), s. 1185.

uzlaşmaz bir tutum sergileyerek gösterecekti. Fransa İngiltere'yi destekleyerek Musul'un İngiltere'nin hâkimiyetinde olduğunun altını çizdi. Bu durumda, başka bir devletin hükmü altındaki bir bölge üzerine yapılan bu antlaşma geçersiz görülmekteydi. Bu tepkiler sonucunda antlaşmanın akıbeti siyasal ortamdan olumsuz etkilendiği için gerçekleşmeyecekti. Amerika, İngiltere ve Fransa'nın bu şiddetli tutumu sonucunda, Ankara'dan ciddi bir girişim görmediğini ileri sürerek antlaşmayı onaylamadı.⁶⁷⁵

2- Ara Dönemde İngiltere

İsmet Paşa memleketine döndüğünde BMM'nde bir grup tarafından oldukça ağır eleştirilerle karşılaşmasına rağmen Lloyd Curzon ülkesinde daha iyi bir muamele gördü. İngiliz Avam Kamarası'nda yapılan görüşmelerde hem Kral XIII. George hem de Başbakan Bonar Law Curzon'un Lozan görüşmelerinde yürüttüğü siyaseti takdirle savunan ve tek suçun Türk Heyeti'nde olduğunu belirten konuşmalar yaptılar. Ancak muhafazakâr vekiller Curzon'un politikasını eleştirmekten kaçınmadılar. Milletvekili Aubrey Herbert, Türklerin Sakarya Savaşı öncesindeki konumda olmadığını belirterek, Curzon'un görüşmelerde Türk Heyeti'ne karşı tavrını ve kullandığı üslubu eleştirdi. Diğer bir vekil Charles Buxton, Curzon'un İngiltere'nin Yakındoğu politikasını bilmediğini, konferansta savunulan tezlerin halkın görüşlerini yansıtmadığını ve emperyalist bir karakterde olduğunu ileri sürdü.⁶⁷⁶

İngiliz milletvekili Howard Bury, barışın olmayışının sebebini, Türklerin gururu yüksek mücadeleci bir millet olmalarına, yüzyıllardır bağımsız yaşamalarına ve bundan sonra da bu karakterde yaşamak istemelerine bağlamaktaydı. Milletvekili bu sözler ile konferansın başından beri Türk Heyeti'nin söylediği ve uğruna mücadele ettiği hususu dile getirdi. Bu eleştiriler dışında genel hava Curzon'dan yana esmekteydi.⁶⁷⁷

Bu ilk görüşmelerden sonra Curzon hemen iç siyasete yöneldi ve Lozan politikasıyla birlikte genel bir rota çizmeye başladı. Musul meselesinde konferansın son günlerinde diğer meselelere göre iyi bir sonuç almakla yetinmeyen Curzon oluşturduğu bir komisyonu Musul'a göndererek Irak politikasını şekillendirmek istedi. Bu komisyonun raporuna göre İngiltere Musul'u bırakmamalıydı. Çünkü Musul'un elden

⁶⁷⁵ A. N. Kurat, **Türk – Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, s. 151; Asaf Özkan, “*Lozan Konferansı'nda Yabancı Sermayeli İmtiyazlı Şirketler Meselesi*”, s. 1189-1191.

⁶⁷⁶ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 296-298; M. Çufalı, “*Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlametosu'nda Yapılan Tartışmalar*”, s. 5875-580.

⁶⁷⁷ M. Çufalı, “*Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlametosu'nda Yapılan Tartışmalar*”, s. 581. Tüm vekillerin görüşleri için bakınız: M. Çufalı, “*Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine...*”, 573-586.

çıkması, İngiltere'nin Asya'da boşuna savaştığı anlamına geliyordu. Bunun üzerine BMM Hükümeti'nin Amerika ile Musul üzerinde imtiyaz antlaşması yapma teşebbüsü İngiltere'yi daha da telaşlandırdı ve varılan anlaşmayı yok sayarak bölgeye asker sevk etti. BMM Hükümeti bu askeri sevkiyat olayını protesto etiyse de daha fazlasını yapamadı. Çünkü konferansın ikinci kısmında İngiltere'nin desteğinin ya da hiç olmazsa tarafsızlığının sağlanması Türk Heyeti'nin edinmek istediği bir politikaydı. Bu sebeple İngiltere ile ilişkilerini iyi tutması gerekmekteydi. BMM Hükümeti artık yeni bir savaşın yükümlülüğü altına giremeyecek durumdaydı ve gelecekteki ekonomisini düşünerek biran önce barışı sağlamalıydı.⁶⁷⁸

3- Müttefik Devletler'in Konferansın İkinci Dönemine Hazırlanmaları

Konferansın birinci evresi istenilen barışı getirmemişse de birçok sorun üzerinde anlaşmaya varılarak bir taslak ortaya çıkartılmıştı. Müttefikler için bundan sonra yapılacak iş konferansın ikinci evresine etkin bir şekilde hazırlanmak ve bunun içinde Müttefikler arasındaki bağı yeniden kurmaktı. Konferans dağılınca Curzon ve Fransız Başbakan Poincare arasında karşılıklı suçlamaları içeren nota trafiği yaşandıysa da bu durum uzun sürmedi. Ortak amaçlar doğrultusunda bir antlaşma yapıncaya kadar iki devletin bir birine ihtiyacı vardı. Bu sebeple aralarındaki ilişki kısa sürede normal seyrine döndü.⁶⁷⁹

Curzon, İsmet Paşa'nın gönderdiği bildiriye incelemek üzere Bompard ve Garroni'yi bir telgrafla Londra'ya davet etti.⁶⁸⁰ Yazdığı telgrafında; yapacakları toplantının konusunun iki başlıkta ele alınacağını, ilkinin BMM Hükümeti'nin notasına verilecek yanıt, ikincisinin yürütülecek müzakerelerde izlenecek yol ve konferansın yapılacağı yer konusunda anlaşmaya varmak olduğunu belirtti. Bu amaçla 21 – 28 Mart arasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda, Bompard ve Garroni'nin katıldığı bir toplantı yapıldı.⁶⁸¹ Toplantıda ilk olarak iktisadi meseleler ele alındı.⁶⁸² Bompard ve Garroni iktisadi meselelerin antlaşmadan çıkarılmasını istemekteydiler. Curzon iktisadi konuların anlaşmadan çıkarılmamasını eğer çıkarılırsa çözümünün uzun bir sürede olacağına Müttefiklerini ikna etti. Curzon konferansın ilerlemesi için resmi olmayan üç

⁶⁷⁸ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 150-151.

⁶⁷⁹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 302-303.

⁶⁸⁰ **İkdâm**, “*Mukabil Tekliflerimiz Paris 'de Mütêhasıslar Tarafından Tedkik Edilmeye Başlandı*”, 17 Mart 1339/1923, S.9340, s. 1.

⁶⁸¹ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 339; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 156-157.

⁶⁸² **İkdâm**, “*Anlaşılyorki Müttefikler Lozan 'daki Kararlarından Geri Dönmüyorlar*” 28 Mart 1339/1923, S. 9351, s. 1.

komitenin kurulmasını ve bu komitelerinde mali, iktisadi ve genel konulara bakmasını önerdi. Konferansın ilk safhasında Müttefikler arasında birlik olmadığını bu sebeple toplanacak olan ikinci evre toplantılarında bu hususa dikkat edilerek sağlam bir cephenin oluşturulmasını istedi. Böylelikle oluşan bu cephe ile Türklere, her ülkenin ayrı taviz vereceği izlenimi ortadan kalkacaktı.⁶⁸³

Önemli olan diğer konu da ikinci evre toplantılarının nerede yapılacağı idi. Curzon'un edindiği istihbarata göre Ankara'da var olan kamuoyu, konferansa Lozan'da devam edilirse Müttefiklerin antlaşma taslağı kabul edilmiş görüneceği için konferansa İstanbul'da devam etmenin daha doğru olacağı şeklindeydi. Ancak Curzon'a göre İstanbul, Müttefikler ve özellikle de Venizelos için hiç de güvenli değildi ve her an halk galeyana gelebilirdi. Eğer İstanbul seçilirse Türkler zafer kazanacak ve konferans başkanlığını Türkler üstlenecekti. En önemlisi de İsmet Paşa Yüksek Komiserin başkanlık ettiği konferansa Dışişleri Bakanı olarak katılmayacak ve bu da kendini barışa adanmış olan İsmet Paşa'nın kaybı demek olacaktı. Bu durum karşısında Garroni ve Curzon, konferansın Lozan'da toplanması hususunda hemfikirdi. Bompard ise Müttefikler için daha uygun yer olan İstanbul'u tercih etti. Fakat Curzon'un ısrarlı duruşu ile öneriyi kabul etmek durumunda kaldı.⁶⁸⁴

Toplantının diğer bir konusu da tüm meselelerde görüş birliğine varılarak İsmet Paşa nezdinde Ankara'ya verilecek olan cevabın hazırlanmasıydı. Ankara'nın isteklerinin değerlendirilmesi ve karşı önerilerin belirlenmesi gerekiyordu.⁶⁸⁵ Toplantı sonunda alınan kararlar neticesinde Curzon, çağırılan devletlerin Dışişleri Bakanlıkları ve Japonya Temsilcisi adına İsmet Paşa'ya 1 Nisan 1923 günü bir mektup gönderdi. Mektubun içeriği özet olarak şöyleydi: *“İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetleri, 8 Mart tarihli mektubunuzda ve ekinde, Şubatın 4'ünde Lausanne'da çözüme bağlanmış sorunları yeniden tartışma konusu yapmanıza ve yepyeni konular ortaya atmanıza şaşırdılar. Yine de karşı önerinizi görüşmeye hazırdırlar. Toprakla ilgili temelde yapılacak değişiklikleri görüşme dışına bırakmak isterler. İkamet sözleşmesi yeniden ele alınabilir. Antlaşma tasarısını tartışmaya yer yoktur. Mektubunuzun içerisinde bulunan adaletin yönetimine ilişkin bildiri konusundaki 3 Şubat tarihli ilk tasarıyla bağdaştırmak için çabalamaya hazırdırlar. Fakat Beau Rivage Otelinde yapılan toplantılardan sonra açıklanan Müttefiklerin bildiri*

⁶⁸³ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 151-152.

⁶⁸⁴ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 153-155.

⁶⁸⁵ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 310.

*tasarısındaki değişikliklerden herhangi biriyle bağlıymış gibi sayılmamalıdır. Ekonomik konular görüşülebilir ve bazı ödünler düşünülebilir. Müttelikler, vatandaşlarının kazanılmış haklarını korumak amacıyla ayrıntılı hükümler öngörmektedirler. Bu düşüncelerin saklı kalması koşuluyla, görüşmelerin bir an önce başlaması için Lausanne'ya temsilciler göndermenizi beklerler.”*⁶⁸⁶ Böylelikle Curzon, İtalya ve Fransa desteğini edindikten sonra yeniden görüşmelere başlamak için adım atmaktaydı. Gönderilen mektup çok iç açıcı olmamakla birlikte eski katı tutum da sergilenmemekteydi.

İsmet Paşa, Curzon'un mektubunu 7 Nisan'da cevaplandırdı.⁶⁸⁷ Meselelerin tartışılmasına karşı olmadıklarını, bu sebeple BMM Hükümeti'nin 23 Nisan 1923'te yeniden toplanacak olan konferansa delegelerini göndereceğini bildirdi.⁶⁸⁸ Böylelikle konferansın toplanacağı tarih hususu İsmet Paşa'nın ortaya attığı bu tarihle belirlenecekti ve diğer devletlerin delegeleri bu tarihi baz alınarak Lozan'a davet edileceklerdi.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, 4, T. I, s. 66-68.

⁶⁸⁷ **İkdam**, 8 Nisan 1339/1923, S. 9362, s. 1.

⁶⁸⁸ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 463.

⁶⁸⁹ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 382.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN İKİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİ

A- İKİNCİ DÖNEMDEKİ FARKLILIKLAR

Konferansın kesilmesinin ardından Müttefik Devletler ve Türkiye arasında ilişkiler kopmamış karşılıklı gönderilen mektuplar ile bir uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştı.

Müttefikler ile İsmet Paşa arasındaki bu mektup trafiğine son noktayı İsmet Paşa koydu. Hükümeti adına İsmet Paşa son notasını 7 Nisan'da Müttefiklere gönderdi ve ortaya attığı 23 Nisan tarihi konferansın yeniden başlatılması için Müttefiklerce uygun bir tarih olarak görüldü. Konferansın Genel Sekreterliği, konferansın 23 Nisan'da açılacağını 12 Nisan'da tüm heyetlere bildirdi.⁶⁹⁰

İsmet Paşa Birinci Dönem Lozan görüşmelerini yürüten Türk Heyeti'nde bazı değişiklikler yaptı⁶⁹¹ ve heyet üyelerini birinci dönemde yeterince tanıdığı için ikinci dönemde istifade edebileceği kişilerle yola çıktı. Genel Kâtip olarak Tevfik Kamil Bey heyete alındı. Yahya Kemal, Nihat Reşat, Seniyüddin Veli ve Ruşen Eşref Beyler heyetten çıkarılan isimlerdi.⁶⁹² İsmet Paşa Lozan'a gitmeden, Ankara ve İstanbul'da basın, halk ve aydın kesimler ile görüştü ve aynı heyet ile yola devam edilmesinin memnun karşılandığını ve heyetin başarılı işler elde ettiği yönünde olumlu eleştiriler aldığını söylemekteydi. İsmet Paşa, birinci dönem görüşmeleri başlarken hiçbir şey bilmediğini bir hafta gözlemden sonra başka bir savaş alanına girdiğinin farkına vardığını fakat ikinci gidişte daha rahat olduğunu, konferans süresince Avrupalı yaşam tarzına ve sivil hayata alıştığını belirtmekteydi. İsmet Paşa ikinci kez gidişinde kendisine manevi anlamda destek olabilsin diye eşi Mevhibe Hanım'ı da beraberinde götürdü.⁶⁹³ Avrupa diplomasi alanında artık daha tecrübeli olan İsmet Paşa, Müttefikler arasında baş gösteren parçalanmadan daha fazla faydalanarak süreci götürmek niyetindeydi.⁶⁹⁴

Türk Heyeti 18 Nisan'da hareket etti ve 22 Nisan'da Lozan'a vardı. Türk Heyeti'ni Lozan'da kalabalık bir grup karşıladı. Konferans sekreteri ile gece bir

⁶⁹⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, 4, T. I, s. 71.

⁶⁹¹ **İkdam**, "İsmet Paşa ve Yeni Heyet-i Murahhasası Azami", 10 Nisan 1339/1923, S. 9364, s. 1.

⁶⁹² R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 209; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 249.

⁶⁹³ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 376-377; E.İ İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, s. 20; ; M. Gül, "İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan", s. 23.

⁶⁹⁴ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 342; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 164; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s. 124.

görüşme yapıldı ve Türk Heyeti dışında, İtalyan, Amerikan ve Japon Heyetleri'nin gelmiş olduğu, İngiliz ve Fransız Heyetleri'nin de yarın geleceği öğrenildi. Böylelikle konferansın ilk kısmında yaşanan konferansın ertelenmesi hususu olmayacak ve konferans kararlaştırılan tarihte toplanacaktı.⁶⁹⁵ İsmet Paşa heyetiyle Lozan'a vardığının ertesi günü, Rauf Bey'den aldığı bir telgrafla yine kendisine karşı hazırlanan bir suikast haberi aldı.⁶⁹⁶

Müttefiklerin heyetlerinde de değişiklikler vardı. İngiliz Heyetinin baş delegesi olan Curzon'un yerini İstanbul'da Yüksek Komiser olan Sir Horace Rumbold aldı. Fransız Heyeti ise General Maurice Pellé ile konferansa katıldı.⁶⁹⁷ İtalya'yı Giulio Cesar Montagna temsil edecekti.⁶⁹⁸ Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilciler ilk önce kendi aralarında toplanıp konferansta izleyecekleri adımları konuştular. Daha önce Londra'da yaptıkları görüşmede aldıkları kararlara mutabık kalınarak, genel oturum yapılmadan üçlü komite toplantılarına geçilmesini Türk Heyeti'ne teklif etmeyi uygun buldular.⁶⁹⁹

Konferansa katılan devletlerin heyetleri 23 Nisan 1923 günü Lozan'da toplandılar. Konferansın ilk evresinde olduğu gibi baş delegeler kendi aralarında çalışma usulünü belirlemek için bir araya geldiler. Birinci Komisyon Rumbold başkanlığında siyasi hükümler ve toprak meselelerine, İkinci Komisyon Pellé'nin başkanlığında mali meselelere, Üçüncü Komisyon Montaigne başkanlığında diğer meselelerle ilgilenecekti. Meseleler konferansın ilk kısmının sonlarında oluşturulan anlaşma taslağına göre incelenerek ele alınacaktı⁷⁰⁰. Bu toplantıda Türk delegesi olmadığı için Rumbold tarafından İsmet Paşa'ya özel bir açıklama yapıldıktan sonra resmi toplantılara geçildi⁷⁰¹.

Lozan Barış Konferansı'nın ikinci kısmı, ilk kısmın yapıldığı yerde 23 Nisan günü açıldı.⁷⁰² Bu ikinci konferans ilkinin devamı olduğu için açılış töreni yapılmadan sadece açılış konuşmaları yapıldı. Konferans, rütbece yüksek olan Rumbold'un

⁶⁹⁵ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 279-280; **İkdam**, "İsmet Paşa Ayın 22'sinde Lozan'da", 11 Nisan 1339/1923, S. 9365, s. 1.

⁶⁹⁶ **BCA**, 030/10//102/662/5.

⁶⁹⁷ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 162-163; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 341.

⁶⁹⁸ M. Çelebi, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 359.

⁶⁹⁹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 315.

⁷⁰⁰ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, I, T. II, K. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972, s. 1-2.

⁷⁰¹ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 281.

⁷⁰² A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 385.

konuşmasıyla başlatıldı. Ardından diğer baş delegeler konuştu. Konuşmalar tez elden barışın yapılması yönündeydi.⁷⁰³

B- KONFERANSTA İKİNCİ DÖNEM MESELELERİ

1- Sınırlar Meselesi

İkinci Lozan görüşmeleri 24 Nisan'da saat 10.30'da Rumbold başkanlığında Trakya sınırının tartışılması ile başladı. Rumbold'un teklifine göre sadece Meriç'in sol kısmı Türklere bırakılacaktı. İsmet Paşa Meriç'in sınırında Thalweg çizgisinin olmasını isterken Rumbold, nehrin ikiye bölünmesinin imkân dışı olduğu gerekçesiyle ve Meriç yatağının sürekli değişmesinden dolayı bu teklifi kabul etmemekteydi. Montaigne sınırların saptanmasında kesin bir çizginin olması gerektiğini belirtti. İsmet Paşa ülkesinin tarım ülkesi olduğu için bu nehrin sularına ihtiyaç duyulduğunu Thalweg hattının sadece nazari olarak kabul edilmesi durumunda her iki ülkenin de nehirden eşit şekilde yararlanabileceğini dile getirdi. Pelle Mudanya Konferansı'na atıfta bulunarak Meriç'in sınır kabul edildiğini ileri sürünce İsmet Paşa detaylı bir sınırın çizilmediğini savundu. Rumbold bu madde ile çok meşgul olduğu için başka maddeye geçmeyi teklif etti. İsmet Paşa bu mesele üzerinde itiraz hakkını koruduğunu söyleyince Rumbold yine konuşulacağını garantisini verdi.⁷⁰⁴ Böylelikle Müttefikler yine erteleme usulü ile konferansı sürdüreceklerinin sinyalini verdiler.

Trakya sınırı üzerine yapılan görüşmelerden sonra 4 Haziran günü Türk Heyeti tarafından teklif edildiği şekliyle, Meriç'in sol kıyısı yerine Meriç'in mecrası denilerek kabul edildi. Ancak Türk Heyeti Batı Trakya için 1913 sınırını istemekten vazgeçti.⁷⁰⁵

Trakya sınırı tartışmalarının akabinde Suriye sınırına dair maddeler konuşulmaya başlandı.⁷⁰⁶ 20 Ekim 1921'de Fransa ile BMM Hükümeti arasında imzalanan Ankara Antlaşması hususu tartışılmaktaydı. İsmet Paşa bu antlaşmanın tarafların meclislerinde onaylanmadığı için sorun oluşturabileceğini bu sebeple yürürlükte kalabilmesi için antlaşmanın konferansta kabul edilmesini talep etti. Pelle'ye göre Ankara Antlaşması, manda altında olan Suriye'yi temsil eden Fransa ile BMM

⁷⁰³ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 281-282.

⁷⁰⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 3-7; F. Öpöz, **İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler**, s.125.

⁷⁰⁵ Ahmet Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 402. S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 151; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 165; H. Öksüz, **Lozan'da Batı Trakya Sorunu**, s. 100.

⁷⁰⁶ **İkdam**, "Lozan Konferansında: Trakya ve Suriye Hudutlarının Müzakeresi Talik Edilmiştir", 26 Nisan 1339/1923, S. 9379, s. 1.

Hükümeti arasında yapılmış bir komşuluk antlaşmasıydı. Pelle bu mahiyetteki bir anlaşmanın sekiz devletin yeniden onayına sunulması yerine, Suriye sınırını belirleyen 8. Maddeyi antlaşmaya koydurtmayı yeterli bulmaktaydı. İsmet Paşa'ya göre ise Ankara Antlaşması bir bütündü ve bu bütünün tamamının kabul edilmesi gerekmektedir. Tartışmalar sürünce bu meselenin Türk - Fransız heyetleri arasında özel görüşmelerle halledilmesi kabul edildi.⁷⁰⁷ Yapılan özel görüşmelerin⁷⁰⁸ neticesi 4 Haziran 1923 günü yapılan oturumda açıklandı. Pelle, antlaşmasının yürürlüğe konulmasından sonra, Ankara Antlaşması'nın maddelerinin ve eklerinin aynı şartlar altında yürürlükte kalacağını, dahası bu antlaşmanın aynı değer ve güçte olacağını bildirdi.⁷⁰⁹

Irak sınırı meselesi konferansın en önemli meselelerinden biriydi. 24 Nisan oturumunda Rumbold, bu sınır konusunun antlaşmanın yürürlüğe girmesi ile başlayarak 12 aylık süre içerisinde İngiliz - Türk hükümeti arasında saptanacak hükme bağlı olmasını, ortak bir anlaşmaya varılmaması durumunda da meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürüleceğini belirtti. Detayların ise Rumbold ile İsmet Paşa arasındaki özel görüşmelerde konuşulması kararı alındı. Bu süreç içerisinde Musul topraklarında herhangi bir değişiklik yapılmayacağı taahhüt edildi.⁷¹⁰ 23 Haziran günü yapılan toplantı da, Türk Hükümeti ile İngiliz Hükümeti arasında bir anlaşmaya varılması için öngörülen süre 9 ay olarak kabul edildi.⁷¹¹ 11 Temmuz oturumunda yabancı kuvvetlerin Musul'u boşaltacağı kararı alındı. Asıl müzakerelere boşaltmadan sonra başlanacaktı. Rumbold müzakerelere bir an önce başlamak niyetindeydi. İsmet Paşa'da bu boşaltma hususunun istediği yönde ilerlemesi durumunda müzakerelere geçileceğini söyledi. Milletler Cemiyeti'ne havale edilmeden müzakere edilmesi önemli bir ilerlemeydi. Çünkü bu cemiyet İngiltere lehine kararı verecekti. Bu risk göze alınmazdı ve elden geldikçe bu seçenek geriye atılmalıydı. Ancak, İstanbul'da yapılan Haliç Konferansı'nda bir sonuç alınamayınca sonunda Musul meselesi Milletler Cemiyeti'ne havale edildi ve Musul Irak'a bırakıldı.⁷¹² Haliç Konferansı'nda Türkiye'yi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Ali Fuat Bey başkanlığında bir heyet temsil etmişti.⁷¹³ Musul meselesi çok önemli bir mesele olup Türkiye ve İngiltere arasında yıllarca mücadeleye sebep olmuştu. Konferans esnasında birçok tartışmanın merkezindeydi ve

⁷⁰⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 8-9.

⁷⁰⁸ M. C. Bilsel, **Lozan II**, s. 216-217.

⁷⁰⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 177-178.

⁷¹⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 10-11.

⁷¹¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 179.

⁷¹² M. C. Bilsel, **Lozan II**, s. 237-240.

⁷¹³ **BCA**, 030/18/01/01/010/42/5.

konferansta çözülemeyen meselelerden biri olarak tarihte yerini alacaktı. Her iki tarafın etkin mücadelesi göze çarpsa da Türkiye maddi ve manevi yokluk içinde olduğu için bu mesele aleyhine çözülmüştü.

2- Adalar Meselesi

Adalar meselesinin bir bölümü konferansın ilk kısmında halledilmişti. Bozcaada ve İmroz Türkiye'ye verilmişti, Sakız, Midilli, Limni, Sisam ve Semadirek adalarının askersizleştirilmesi ve bu adaların mahalli bir idare ile yönetilmesi kabul edilmişti.⁷¹⁴ 7 Temmuz 1923 günü Bozcaada ve İmroz'dan Yunan birliklerinin çekilmesi kararlaştırıldı. 8 Temmuz görüşmelerinde, Türk uzmanlarının iki adayı teslim almasının ve 14. maddede öngörülen özel yönetimin kurulmasının Türklerin yetkileri dâhilinde olduğu belirtildi.⁷¹⁵ Konferansın ikinci kısmında 4 Haziran 1923 günü yapılan oturumda, Türk Heyeti'nin Eşek, Müttefiklerin Tavşan Adaları olarak adlandırdıkları adalar Türkiye'ye bırakıldı ve karışıklık yaşanmaması için antlaşmaya her iki isimde koyduruldu.⁷¹⁶

Meis ve Adakale üzerinde hiçbir tarafın birbirini ikna edemediği bir tartışma yaşanacaktı. İtalyanlar Meis Adası üzerinde, Romanyalılar da Adakale üzerinde hak iddia etmekteydiler.⁷¹⁷ 25 Nisan 1923 günü Rumbold başkanlığında açılan oturumda Meis ve Adakale Adaları meselesi konuşuldu. İsmet Paşa'nın Meis Adası üzerinde hak iddia etmesi üzerine Rumbold, ne Türk Heyeti'nin genel anlamda tezlerini dayandırdığı Misak-ı Milli metninde ne de konferans boyunca bildirilen Türk Heyeti'nin bildirimlerinde bu hususun yer almadığını bu sebeple bu isteğin kabul edilemez olduğunu ileri sürdü. Ayrıca bu adanın nüfusunun Hıristiyan olduğunu ekledi. İsmet Paşa bu adanın ülkesinin karasularında bulunduğunu, adanın ülkenin tamamlayıcı bir parçası olduğunu ve ülkenin güvenliği için ülkesine bırakılması gerektiğini belirtti. İsmet Paşa daha önceki konferans oturumlarında bu adadan bahsedilmediği için kendisinin de fikrini açıklamadığını ve bu konu hakkında tartışma yapılmadan adanın İtalya'ya bırakılmasını kabul etmediğini söyledi. Adanın ülkenin sınırlarının içinde olduğundan dolayı Misak-ı Milli ile çelişmediğini bildirerek Rumbold'a cevap vermiş oldu. Montaigne, Rumbold'un söylemlerini tekrar ederek Meis adasının Misak-ı Milli de yer almadığını, İsmet Paşa'nın bu metine aykırı davrandığını yeniden dile getirdi. İsmet

⁷¹⁴ M. C. Bilsel, **Lozan II**, s. 246-247; Detaylı bilgi için bakınız: M. K. Öke, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 19188 – 1926**, s. 129-176.

⁷¹⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s.204-205.

⁷¹⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 153.

⁷¹⁷ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 385.

Paşa Misak-ı Milli metninin hiçbir maddesine karşı aksi bir savunma yapmadığını belirterek, karasularında bulunan adalar bağlı oldukları kıtaya ait olması hususunun neden dikkate alınmadığını sordu. Rumbold ve Pelle Montaigne'nin tezine destek verdiler. İsmet Paşa savunduğu görüşünde ısrar edince bu mesele uzmanların incelemesine bırakıldı.⁷¹⁸

4 Haziran günü yapılan oturumda İsmet Paşa, daha önce Meis Adasıyla ilgili öne sürdüğü Türk Heyeti'nin görüşlerini yeniden dile getirdi ve dünya barışının sağlanması için çok ağır bir fedakârlıkta bulunarak Meis adasından vazgeçtiklerini belirten bir beyanname okudu.⁷¹⁹ Böylelikle Meis adası İtalyanlara bırakıldı. Montaigne bu kararından ötürü İsmet Paşa'ya teşekkür ederek, bu kararı iki devlet arasında kurulacak olan dostane ilişkilerin teminatı olarak gördüğünü söyledi.⁷²⁰

Adakale Adası meselesi 25 Nisan günü görüşülürken Rumbold, Osmanlı Devleti'nin bu bölge üzerindeki bütün haklarını ve sıfatlarını, olgusal ve hukuksal yönden 1913 yılında Balkan Devletleri ile yaptığı antlaşmalarla kaybetmiş olduğunu açıkladı. Tartışmalarda Yugoslavya ve Romanya delegeleri de söz aldılar. Romanya delegesi Diamandy, buranın Romanya'ya ait olduğunu ve BMM Hükümeti'nin emperyalist bir siyaset izlediğini iddia etti. Yugoslavya temsilcisi M. Yovanovitch, Diamandy'nin iddialarını destekledi. İsmet Paşa bu iddiayı reddetti ve adanın Türklerden oluştuğu için istendiğinin altını çizdi. İsmet Paşa bu adanın başka bir devletin egemenliğine girmediğini bu yüzden adanın halen Türk egemenliğinde olduğunu savunmasının normal olduğunu belirtti. Ayrıca İsmet Paşa, kısa bir süre önce BMM Hükümeti'nin adaya yeni bir Türk memuru gönderdiğini ve bunun da İstanbul'daki Romanya temsilcisiyle işbirliği içerisinde yapıldığını söyledi. Tarafların bildirilerinden sonra Rumbold, Müttefiklerin Türk tezini reddettiğini açıkladı, İsmet Paşa da öne sürdüğü tez üzerinde ısrarla durunca mesele böylece kaldı.⁷²¹ 4 Haziran günü yapılan oturumda, İsmet Paşa'nın yine dünya barışı adına Adakale Adası üzerinde yürüttüğü tezinden vazgeçmesiyle bu mesele de kapandı.⁷²²

⁷¹⁸ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 13-17.

⁷¹⁹ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 249-250; M. Çelebi, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 364; M. Arpacı, **Lousanne Barış Konferansı'nda Ege Adaları**, s. 104.

⁷²⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 153.

⁷²¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 19-23.

⁷²² A. N. Karacan, **Lozan**, s. 306; İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 385; S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 154.

3- Kapitülasyonlar Meselesi

İsmet Paşa, kapitülasyon denilince memleketin yüzyıllardan beri mahkûm edildiği mali ve iktisadi kısıtlamaları anladığını, bunların halledilmesinin daha zor olacağını beklerken, Müttefiklerin asıl kapitülasyonların adli kısmını önemsediklerini görecekti.⁷²³

Kapitülasyonlar meselesi konferansın ilk kısmında üç alt komisyona ayrılarak ele alınmıştı. Ekonomik ve uyuksal durumu inceleyen alt komisyonlar olumlu yönde sonuçlar elde edebilmişti. Ancak yargı rejmi bakımından Türk egemenliğinde yaşayan yabancıların gerçek ve tüzel kişilerin hukuksal durumunu inceleyen alt komisyonun çalışmalarında bir sonuç elde edilememişti. Dahası konferans bu meseleye bir çözüm bulunamadığı için kesilmişti. Konferans kesildikten sonra İtalyan delegelerinden Montaigne bir formülle İsmet Paşa'ya başvurmuştu. Montaigne Formülü adıyla kalan bu formül, konferansın ilk kısmında Müttefiklerin verdikleri antlaşma taslağından ayrı olarak Montaigne tarafından Türk Heyeti'ni son anda ikna edebilmek için hazırlanmış bir formüldü.⁷²⁴ Montaigne 4 Şubat 1923'te Curzon'un Lozan'dan ayrılmasına yakın saatlerde, İsmet Paşa'ya Müttefikler adına bir formülle gelmişti ve İsmet Paşa bu formülü tümüyle reddetmişti. 5 Şubat'ta Marki Garroni ve Bompard İsmet Paşa ile bir araya gelerek yeniden bu formül üzerine tartışmışlardı ve hemen hemen maddeler üzerinde anlaşmışlardı. 7 Şubat günü Konferans Sekreteri Massigli Müttefikler adına formül teklifini tekrarlamıştı. İsmet Paşa Anadolu'ya dönerken yolda konakladığı Bükreş'te Romanya Başbakanı da kendisine Montaigne Formülünü kabul etmesi için telkinlerde bulunmuştu. Son olarak İsmet Paşa Ankara'da bulunduğu sıralarda Fransa'nın resmi bir memuru olan Albay Moujin de Fransa adına BMM Hükümeti'ne yazılı bir nota vererek bu formülü tekrar dile getirmişti.⁷²⁵

Montaigne formülü Türk egemenliğinde yaşayan yabancılara ilişkin maddeleri içermekteydi. Özet olarak şöyleydi: BMM Hükümeti, 1914 – 1918 savaşına katılmamış ülkelerin hukukçu yurttaşları arasından (Lahey kalıcı Uluslararası Adalet Mahkemesi tarafından hazırlanacak bir listeden) BMM Hükümeti tarafından seçilecek ve Türk memurları olarak işe alınacak Avrupalı hukuk danışmanlarını beş yıldan az olmak koşuluyla, gerekli görülen süreyle hizmet vermek üzere hemen göreve getirmeyi önermekteydi. Bu hukuk danışmanları Adalet Bakanlığına bağlı olacaklardı. Burada

⁷²³ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 400.

⁷²⁴ A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 153, 364-365.

⁷²⁵ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 345-346; M. Gül, "*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*", s. 24.

Yasama Reformları Komisyonları'nın çalışmalarına katılacaklardı. İstanbul ve İzmir'de medeni, ticari ve cezai Türk yargısının işleyişini izlemek ve medeni, ticari ve cezai adalet tevziinden veya cezaların infazından veya yasaların uygulanmasından doğabilecek yolsuzluklar hakkındaki şikâyetleri bir Türk memuru sıfatıyla alacaklardı. Türk yasalarının kesinlikle uygulanması amacıyla Adalet Bakanlığı'na bildirimde bulunacaklardı.⁷²⁶

Rıza Nur bu formülün kendisi ile Montaigne arasında hazırlanmış olduğunu ileri sürmekteydi. Müttefiklerin Türk Heyeti'ne verdikleri antlaşma taslağının çoğu maddesi gibi adli kapitülasyon maddesi de oldukça ağırdı ve bu sebeple Rıza Nur bu madde üzerinde Montaigne ile özel bir çalışma yapmaktaydı. Aldıkları karara göre; beş sene için Avrupalı bir memur Türk vatandaşı olarak mahkemelerde bulunacak ve hiçbir hükme tesir edemeyecekti. Rıza Nur bu kararın tüm heyetlerce kabul edilmesi için bu karar üzerinde kendisinin Montaigne'yi ikna etmesine rağmen, formülün onun adı ile yayınlanmasına hiç tepki göstermediğini belirtmekteydi.⁷²⁷

Konferansın ilk kısmının son anlarında adli kapitülasyonlara ilişkin bir uzlaşma formülü olarak ortaya atılan Montaigne Formülü, konferansın ikinci kısmında 4 Mayıs 1923 günü görüşüldü ve konferansın en tartışmalı meselelerinden biri haline geldi. Çünkü tüm Müttefikler ve Amerikan delegesi Grew formülü reddetmekteydiler.⁷²⁸ Rumbold, Montaigne ile yapılan görüşmelerin resmi görüşme olmadığı için alınan ve kabul edilen kararlarında bu sebeple resmiyet taşımadığını, yapılan bu görüşmenin amacının o anda sunulan antlaşma projesini kabul ettirmeye yönelik olduğunu ve proje kabul görmediği için bu formülünde geçersiz olduğunu ileri sürdü. Rumbold, yabancılarla ilgili görülecek tüm davalarda yabancı danışmanın bulundurulması şartını yineledi. Pelle ve Montaigne Rumbold'u desteklediler. İsmet Paşa, Montaigne'in sunduğu bildirinin 4 Şubat 1923 akşamı Müttefikler ve Türk Heyeti tarafından kaleme alındığını söyledi. Montaigne'nin Türk Heyeti'yle Müttefikleri temsilen ve resmi bir sıfatla görüştüğünü ve Türk Heyeti'nin de sunulan bu formülü kabul ettiğini ekledi.⁷²⁹

Montaigne, 4 Şubat akşamı bu formülü Türk Heyeti'ne sunduğunu kabul etmekteydi ancak heyetin o akşam değil ertesi gün formülü kabul ettiğini, konferansın

⁷²⁶ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 161; A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 153, 364-365.

⁷²⁷ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 172-173; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 214-216.

⁷²⁸ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 165; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 171; M. Gül, "*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*", s. 24.

⁷²⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 51-53.

kesilmemesi için ortaya atılan bu formülün bir değerinin kalmadığını bildirdi. İsmet Paşa, bu formülün sadece bir kişi tarafından değil, Konferansın Genel Sekreteri dâhil, Ankara'daki Fransız temsilcisine kadar defalarca öne sürüldüğünü dile getirdi. Pelle, hem Montaigne hem de Ankara'da bulunan Mougen'in sözlerinin bir kıymeti olmadığını, resmi bir mahiyet taşımadığını savundu. İsmet Paşa bu meseleyi halledilmiş olarak kabul ettiğini, Müttefiklerin konferansın ilk kısmında halledilen meselelerde geri adım atmadıkları gibi kendisinin de bu meselede geri adım atmayacağını ifade etti. Tartışmalar sürdürüldü ve herhangi bir karar alınmadan daha sonra tartışmaya devam edileceği bildirilerek başka maddelerin görüşülmesine geçildi.⁷³⁰ İsmet Paşa bu konuyu Rumbold ile özel olarak da konuştu fakat Rumbold tavrını korudu.⁷³¹

Montaigne Formülünde Müttefiklerin geri adım atmasına BMM Hükümeti'nin de tepkisi sert oldu ve İsmet Paşa'dan formülün değişikliğinde ısrar edilmesi durumunda konferansın kesileceğinin Müttefiklere bildirilmesi istendi.⁷³² Bu mesele İsmet Paşa'nın, haklı olarak, en katı tutumunu sergilediği meselelerden biri oldu. Çünkü daha önce kabul edilen bir hususun tekrar ortaya konması kabul edilebilir değildi.⁷³³ İsmet Paşa bu konuda hükümetinin önerilerinin dışına çıkmayacaktı. Müttefiklerin istedikleri sistemin dünyanın hiçbir bağımsız ülkesine uygulanmadığının farkındaydı.

Montaigne Formülüne karşı Rumbold'un hazırladığı yeni teklif oldukça ağırdı. Bu teklif üzerinde sert tartışmalar yapıldı. İsmet Paşa başından beri sürdürdüğü tutumundan vazgeçmeyince Rumbold İsmet Paşa'nın istediğini kabul etti. Türk egemenliğindeki yabancıların herhangi bir suç işlemeleri halinde Türk vatandaşlarıyla aynı cezaya çarptırılması gibi hükümleri içeren ve hemen hemen Montaigne Formülüne yakın hatta ondan da daha iyi içereğe sahip yeni formül 30 Mayıs oturumunda kabul edildi.⁷³⁴ Böylece İsmet Paşa tutumunda ısrarlı davranarak önemli bir meseleyi lehte çözümlenmeyi başardı.

4- Yunan Tazminatı Meselesi

Mayıs ayında yaşanan en önemli krizlerden biri Türk Heyeti'nin Yunanistan'dan istediği tazminat hususunda yaşandı. Gerek Türk ve Yunan heyetleri arasında gerekse Türk Heyeti ve Ankara arasında gergin bir hava oluştu. Henüz resmi oturumda

⁷³⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 54-61; A. N. Karacan, **Lozan**, s. 347- 354.

⁷³¹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 317.

⁷³² B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 274- 275.

⁷³³ A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 157.

⁷³⁴ **BOA**, HR. İM: 16-148; A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 366, 405.

konusulmayan mesele özel görüşmelerde ele alınmaktaydı. Venizelos Müttefikleri bir an önce bu meselenin konuşulmasını sağlamaları için sıkıştırmaktaydı. Venizelos'a göre, eğer Müttefikler kendileri için önemli olan meseleleri hallederek tazminat meselesini sonraya bırakırlarsa, bu meselede fedakâr davranabilirlerdi. Bu sebeple Venizelos hem Müttefiklerle hem de İsmet Paşa ile sık sık görüşmekteydi.⁷³⁵

Venizelos İsmet Paşa'yla yaptığı bir görüşmede ülkesindeki iç meselelerden ve gelecekteki Türk – Yunan ilişkilerinden bahsederek konuşmasına başladı. Türklerle savaşa Müttefiklerin destek ve tavsiyeleri ile başladıklarını şimdi ise Müttefiklerin kendilerinden yüz çevirdiklerini anlattı.⁷³⁶ Venizelos İsmet Paşa'dan, tazminat hususunda maddi bir ödeneğin mümkün olmadığını bunun yerine manevi bir özrün kabul edilmesini istedi.⁷³⁷ Venizelos'un bu isteği kabul edilebilir nitelikte olmadığı için reddedildi.

Rumbold Curzon'a verdiği raporda, Venizelos'un tazminat meselesinde Türk Heyeti'nin Yunanistan'dan tazminat isteklerinden vazgeçmeleri karşılığında Karaağaç ve Meriç ile Arda arasındaki küçük üçgen toprağı BMM Hükümeti'ne bırakmayı düşündüğünü söyledi. Çünkü İsmet Paşa'nın Yunanistan'dan para alma umudunun yoktu ama karşılığında bir şey almadan da ülkesine dönmeyecekti.⁷³⁸ Karaağaç karşılığında Yunan tazminatından vazgeçilmesine yönelik teklifi Türk Heyeti de beklemekteydi. Konferansın ilk bölümünde Karaağaç üzerinde İngiliz Heyeti'nin sıkı mukavemeti Karaağaç'ın bu günlerdeki pazarlığa saklandığını açıkça ortaya çıkardı.⁷³⁹ İsmet Paşa, Pelle'nin dile getirdiği bu öneri üzerine durumu hükümetine açıklayarak, bu hususun çok gizli olduğunu ve kendisinin Pelle'ye Karaağaç'ı zaten istediklerini bunun tazminatla alakalı olmadığını söylediğini bildirdi.⁷⁴⁰

Rauf Bey İsmet Paşa'ya verdiği cevapta, Karaağaç'a karşılık Yunan tazminat bedelinden vazgeçmenin mümkün olmadığını, Yunanistan'ın ödeyeceği tazminat bedeli ile ülkenin borçların kapatılacağını söyledi. Eğer Yunanistan tazminat bedelini parayla ödeyemeyecekse, İstanbul'daki Yunan vatandaşlarının mallarıyla ve Batı Trakya'da 1913 sınırını kabul ederek bu borcu kapatmalıdır. Bunun kabul edilmemesi halinde barışın Yunanistan dışındaki devletlerle imza edilmesini, Yunanistan ile yaşanan

⁷³⁵ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 393-394.

⁷³⁶ İ. Paşa, **Hatıralar**, s. 388-389; E. İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, s. 28.

⁷³⁷ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 397; B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 310.

⁷³⁸ B.N. Şimşir, **Lozan Günlükleri**, s. 498; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 344-345.

⁷³⁹ A. Temiz, **Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları**, s. 286-287.

⁷⁴⁰ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 324-325.

sorunun çözümünü de Türk – Yunan heyetleri arasındaki görüşmelere bırakılmasının uygun olacağını bildirdi.⁷⁴¹ Ayrıca Rauf Bey İsmet Paşa’dan, bu sorunun diğer devletlerle aralarındaki barışa engel olmamasını ve Yunan Heyeti’nin konferansı kesme tehditlerinin sırf tazminatı ödemekten kaçma amacı taşıdığını kamuoyuna bildirmesini istedi.⁷⁴²

BMM Hükümeti’nin bu net tavrı ve Müttefiklerin Venizelos’u geçiştirmesi üzerine bu mesele öne sürülerek Trakya’da Yunan birliklerinin harekete geçecekleri söylentileri ortaya çıktı. Venizelos ülkesinin tazminat meselesinde bir açıklama beklediğini ve birliklerini daha fazla silah altında tutamayacaklarını açıklamaktaydı. Yunanistan, Batı Trakya’daki birliğine 17 Mayıs’ta harekâta geçmesi için emir verdi.⁷⁴³ Venizelos savaş taraftarı gibi gözükmese de havayı yumuşatma konusunda da pek bir şey yapmamaktaydı. Bir yandan İsmet Paşa ile görüşerek mağdur olduklarını çeşitli delillerle anlatmakta, bir yandan da Rumbold’a askeri durumlarının çok iyi olduğunu, Doğu Trakya’yı ele geçirebileceklerini ve gerekirse barışın tazminatlar ödenmeden de yapılabileceğini anlatmaktaydı. Yunan birliklerinin Batı Trakya’da yoğunlaştığı haberi gündemde baş meseleydi. Asıl önemli olan nokta Yunanlıların bu hareketi karşılığında İngiliz Savaş Bakanı Harington ve İstanbul’daki maslahatgüzar Henderson aralarında, Türk ve Yunan birliklerinin güçlerini karşılaştırarak Fransızların Yunanistan’a destek verip vermeyeceği hususunu değerlendirmeleri idi.⁷⁴⁴ Bu tarihlerde Yunan Dışişleri Bakanı olan Apostol Aleksandridis Lozan’a geldi ve Montaigne ile görüşerek, Doğu Trakya’yı istila etmek istediklerini bildirdi. Yunan iç politikasında o dönemde karışıklık olup bir yandan intikam duygusu canlı tutulmak istenirken, bir yandan da Venizelos iktidarda kalabilmek için elde tutulur atılımlar peşinde konferansta etkisini hissettirmeye çalışmaktaydı.⁷⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa’ya göre, Yunanlılar uzun bir süre ordularını silah altında tutmamak için, tazminat meselesini kendi istedikleri şekilde halletmek istiyorlardı. Müttefikler ise, Türk Heyeti için çok önemli meseleleri çıkarlarına göre sonuçlandırmak için, müzakereleri uzatarak her meselede Türk Heyeti’ni dolayısıyla Türkiye’yi yıpratarak sonunda meseleleri kendi lehlerine çözümlenmek niyetindeydiler.⁷⁴⁶

⁷⁴¹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 327-328.

⁷⁴² B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 338-339.

⁷⁴³ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 396-397.

⁷⁴⁴ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 122-126.

⁷⁴⁵ J. C. Grew, **Lozan Konferansı**, s. 362-363.

⁷⁴⁶ **Atatürkün Bütün Eserleri**, 15, s. 337.

Rıza Nur, Yunan delegelerinin kati kararı ve hükümetinin kesin talimatı karşısında İsmet Paşa ile arada kaldıklarını belirtmekteydi. Rıza Nur yeniden bir mücadeleye girişmenin mümkün olmadığı, ayrıca Yunanistan'ın maliyesinin de çok parlak görünmediği ve bu nedenle maddi bir beklentinin yanlış olduğu kanısındaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu meselede hükümetin tarafında olduğunu, bu meselede hükümetin bir orta yol bulmaktan çok uzak davrandığını ve tüm mesuliyeti üzerlerine alarak İsmet Paşa ile beraber Yunan delegelerinin teklifini kabul etmek zorunda kaldıklarını söylemekteydi.⁷⁴⁷ Fakat Mustafa Kemal Paşa bu meselede hem Rauf Bey'in sakin düşünmesinden ve makul bir karara varmasından yanaydı hem de İsmet Paşa'nın bu meseleye yaklaşımını savunduğunu belirtmektedir.⁷⁴⁸

Arada kalan İsmet Paşa ile Ankara arasında Yunan tazminat meselesi bir krize dönüştü.⁷⁴⁹ İsmet Paşa Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta, kendisine gönderilen telgrafların kendi açıklamasından önce Lozan'da duyulduğu için bilgi sızdırıldığı ya da telgrafların çözümleniyor olabileceği hususuna dikkat çekti. Ayrıca Yunan ve Fransız delegelerinin önerilerinin yerinde olduğu konusunda Rıza Nur ile aynı fikirde olduklarını bildirdi. Şu anda çıkarlarına uygun bir barışın zaten yapılmak üzere olduğunu, hükümetin, Yunan tazminatı nedeniyle konferansın kesilmesini göze alması durumunda barışın da tehlikeye gireceğini, bu durumda da görevini bırakacağını yazdı.⁷⁵⁰ Aynı zamanda oluşan bu çıkmazdan Mustafa Kemal Paşa'yı da bilgilendirdi ve sorunun kendi uygun gördüğü şekilde halli gerçekleşmezse geri döneceğini bildirdi.⁷⁵¹ Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın geri dönme kararını doğru bulmayarak, daha uygun bir çözüm bulunabileceğini ve BMM Hükümeti ile görüş ayrılığını ortadan kaldıracabileceğini ümit ettiğini yazdı.⁷⁵² İsmet Paşa yaşanan bu durumu konferansta kimseye belli etmemekteydi. Ancak İngilizler ele geçirdikleri telgrafları çözdükleri için bu durumun farkındaydılar.⁷⁵³

BMM Hükümeti'ne göre barışa engel olan sorunlar bir bütün olup Yunan tazminat meselesinde bir fedakârlık yapılıyorsa buna karşılık yabancı askerlerin işgal

⁷⁴⁷ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 217-218; N. Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, s. 252-255.

⁷⁴⁸ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 514-515.

⁷⁴⁹ Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VI, S.18, (Temmuz 1990), s. 623.

⁷⁵⁰ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 347-348; M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 519.

⁷⁵¹ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 349; M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 519.

⁷⁵² **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 15, s. 341; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 345.

⁷⁵³ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 285-288.

ettikleri yerlerden çekilmeleri, borçlar gibi askıda kalan konuların halledilmesi gerekmektedir.⁷⁵⁴ Hükümet bu konuda fevri davranılmaması gerektiği kanısındaydı. Çünkü Refet Paşa, Doğu Trakya’da bir askeri gücün oluşturulamadığını bildirmişti.⁷⁵⁵ Rauf Bey’in şahsi fikri ise, tazminat sorunundan ziyade daha önemli olan İstanbul’un tahliyesi ve borçların hangi parayla ödenmesi meselelerinin halledilmeden bir fedakârlığın yapılmaması gerektiği yönündeydi. Ancak son kararın heyete ait olduğunu, görüşünde ısrar etmediğini İsmet Paşa’ya ilettili.⁷⁵⁶

26 Mayıs günü General Pelle başkanlığında yapılan toplantıda Türk - Yunan tazminat meselesi ele alındı. Rumbold Türk Heyeti’nin tazminat isteğini ve tezlerini haklı bulmaktaydı. Fakat Rumbold, Müttefiklerin Türk Heyeti’ne birçok taviz verdiğini, özellikle Türk Heyeti’nden işgal giderlerini istemekten vazgeçmelerinin göz ardı edilmeyecek bir taviz olduğunu ileri sürdü. İsmet Paşa konuşmasında, yapılan büyük tahribatı hatırlatarak Yunan birliklerinin savaş kurallarına aykırı davrandıklarını, verdikleri zararı onaracaklarını kabul etmeleri karşılığında tazminattan vazgeçtiklerini bildirdi. Yunan tazminatından vazgeçilmesi durumunda yaşanabilecek olan güçlükleri dile getirerek Karaağaç’ın ülkesine bırakılmasını istedi. Dahası Yunanistan el koyduğu gemileri geri verecekti.⁷⁵⁷ Toplantı sonunda İsmet Paşa’nın tüm istekleri kabul edildi ve Yunanistan’dan istenilen tazminattan vazgeçilmesi karşılığında Karaağaç BMM Hükümeti’ne bırakıldı.⁷⁵⁸

Rauf Bey’e göre İsmet Paşa’nın yaptığı bu fedakârlığa karşılık, diğer meseleler bir an önce Türkiye lehine çözülmeliydi, Mustafa Kemal Paşa’ya göre de kalan meseleler Türkiye aleyhine çözülebilirdi.⁷⁵⁹ Buna karşılık İsmet Paşa henüz resmi bir sözleşmenin yapılmadığını, her an vazgeçilebileceğinin altını çizdi, fakat bu meselenin diğer meselelerde kullanılabilecek büyük bir koz olduğunu da belirtti.⁷⁶⁰

İsmet Paşa daha önce anlaşma sağlanan hususlara ilave taleplerde bulunarak bir taraftan hükümetini memnun etmeye, diğer taraftanda verdiği tavize karşılık bir şeyler elde etmeye çalıştı. Bu durum da İsmet Paşa’nın müzakereciliği öğrendiğini göstermekteydi.⁷⁶¹ Bu müzakere sistemi işe yaradı ve İsmet Paşa’nın 26 Mayıs günü

⁷⁵⁴ Atatürk’ün Bütün Eserleri, 15, s. 335; M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 516-517.

⁷⁵⁵ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası**, s. 168.

⁷⁵⁶ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 351-354, 156.

⁷⁵⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 279-285; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya’da Milli Mücadele**, I, s. 518; **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Mayıs 1339/1923, S. 823, s. 1.

⁷⁵⁸ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 290.

⁷⁵⁹ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 360-363; M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 521-522.

⁷⁶⁰ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 365; M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 5123.

⁷⁶¹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 329-330.

istediği şeyler kabul gördü. İsmet Paşa'nın zor durumda kaldığı ve her an bu meselede gelinen son durumun değişebileceği kaygısı ile İsmet Paşa'ya bir güvence anlamında Müttefikler tazminat istemekten vazgeçtiler.⁷⁶²

Bu meselede yaygın kanaat İsmet Paşa'nın fevri davrandığı yönündeydi. Yunanistan'ın gerçekte savaş kararı almasına rağmen buna cesaret edemeyeceği ve konferansı terk etseler bile yeniden müzakerelere başlanılabileceği düşünülmekteydi. Eleştirileri göre, bu taviz Müttefiklerin gözünü açmıştı ve her istediklerini kabul ettirebilecekleri fikrini doğurmuştu.⁷⁶³ Ancak Müttefikler özellikle de İngiliz delegesinde oluşan kanaate göre de İsmet Paşa'nın ikinci kez eli boş dönmek adına oldukça barışçıl gözükmesi sebebiyle bu konuyu böyle halletmek istemişti.⁷⁶⁴

Yunan Tazminat meselesinde ilk defa Rauf Bey ile İsmet Paşa ve daha da önemlisi Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında bir ayrılık görüldü.⁷⁶⁵ Ancak daha sonra bu konuda Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'yı destekledi.⁷⁶⁶ İsmet Paşa bu konuda ısrarlıydı. Çünkü planlarına göre Müttefikler de istedikleri tazminattan vazgeçeceklerdi. Öylede oldu. Ancak bunu sağlama konusunda hayli sıkıntılar yaşandı. Rumbold bu talebi desteklerken İtalya ve Fransa bunun karşısında durdular. Rumbold Curzon bağlantısı ile Müttefiklere baskı yapmaktaydı. İsmet Paşa'nın Ankara'dan aldığı talimata rağmen kendi aleyhlerine bir karar almaları üzerine İtalyan ve Fransız delegelerde geri adım atarak tazminattan vazgeçtiler.⁷⁶⁷

5- Borçlar Meselesi

Konferansta son kalan meselelerden biri de Duyun-u Umumiye denilen Osmanlı borçlarının tasfiyesi meselesi oldu. Konferansın ilk kısmında bu borçların Osmanlı Devleti'nden ayrılan memleketlerle BMM Hükümeti arasında bölüştürülmesi sorun haline gelmişti ve ikinci kısımda da bu borcun hangi parayla ödeneceği hususu tartışılmaktaydı.⁷⁶⁸ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin para değerlerinin değişmesi sebebiyle Müttefikler daha önce borcun altın olarak alındığı için yine altın olarak verilmesi gerekliliğini savunmaktaydılar. Borçların altınla ya da İngiliz parasıyla

⁷⁶² B.N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 513.

⁷⁶³ A. Temiz, *Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları*, s. 318, 325.

⁷⁶⁴ S. Demirci, *Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923*, s. 166-167.

⁷⁶⁵ *Atatürkün Bütün Eserleri*, 15, s. 336-338.

⁷⁶⁶ S. R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 169.

⁷⁶⁷ S. Demirci, *Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923*, s. 170-173.

⁷⁶⁸ *BCA: 030/10/218/473//18; Ş. Demir, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular"*, s. 10.

ödenmesinin kabul edilmesi demek 91 Milyon olan borç paranın 600 milyon olması demektir. O dönemde BMM Hükümeti bu miktardaki bir borç ödeyemezdi.

Bu mesele konferansın ikinci kısmında ilk kez 24 Nisan 1923 günü görüşüldü. Taraflar tezlerini ifade ettiler ve meseleyi uzmanların çalışmalarına bıraktılar.⁷⁶⁹ 7 Temmuz günü yapılan oturumda da bir sonuç elde edilemedi. Pelle yeniden sözleşmelerin yapılmasına kadar eski hükümlerin geçerli olduğunu, borcun kesinlikle altınla geri ödenmesinin gerektiğini belirtti. Buna karşı İsmet Paşa Türk Hükümeti'nin borç senetlerini ve borçları altın ya da İngiliz parasıyla ödenmesinin imkânsızlığını bildirdi.⁷⁷⁰ Pelle ve Rumbold bu meselede birlikte hareket ettiler ve Fransız maliyesinin de iyi olmadığını ileri sürdüler. Pelle'ye göre görüşmelerde bir sonuca varılamamasının sebebi, Türk Heyeti'nin tazminat meselesinde verdikleri tavizin karşılığını bu meselede almak istemelerinden kaynaklanmaktadır.⁷⁷¹

BMM Hükümeti İsmet Paşa ile aynı görüşteydi ve Müttefiklerin, borçların Fransız parasıyla ödenmesini kabul etmeleri gerektiği kanısındaydı.⁷⁷² Aksi takdirde ulusal egemenlikten bahsetmenin mümkün olmayacağı belirtilmekteydi. Hükümet gibi Mustafa Kemal Paşa'da borçların altınla ödenmesinin imkânsızlığını öne sürüp bunu kabul etmenin ekonomik özgürlüğü yok edeceğinin altını çizdi ve İsmet Paşa'ya bu sorunu halletmesi gerektiğini bildirdi.⁷⁷³ Ancak Pelle'nin katı tutumu ve diğer meselelerde de herhangi bir ilerleme yaşanmaması karşısında İsmet Paşa kendisini çıkmazda hissederek Rauf Bey'in daha detaylı bilgiler vermesini ve heyetin çalışmalarına Ankara'dan müdahale edilmemesini isteyerek Rauf Bey'in tutumunu sert bir şekilde eleştirdi. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı sakin ve makul davranmaya çağırarak İsmet Paşa'nın işinin çok zor olduğunu, ağır sorumluluk gerektirdiğini bu durumu anladığını, ancak meselenin çok önem teşkil ettiğinden bahsederek İsmet Paşa ve Rauf Bey'in arasını yumuşak tutmaya çalışmaktaydı.⁷⁷⁴

7 Temmuz görüşmelerinde İsmet Paşa, Pelle'ye birkaç teklif sundu, Pelle bu tekliflerin hepsini reddederek yine de hükümetine danışacağını ve gelecek talimata göre

⁷⁶⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 211-217; **Hâkimiyeti-i Millîye**, 2 Mayıs 1339/1923, S. 805, s. 1.

⁷⁷⁰ Konuyla ilgili tarafların savunmaları için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 156-163.

⁷⁷¹ A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 374-376.

⁷⁷² A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 392; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 15, s. 351.

⁷⁷³ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 381-383.

⁷⁷⁴ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 525-526; T. F. Ertan, "*Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Heyeti Aasındaki İlişkiler*", s. 624.

hareket edeceğini belirtti.⁷⁷⁵ Fransız heyetinden uzun süre bu talimata yönelik bilgi verilmemesi Türk Heyeti'nin sabrını zorlamaktaydı ve akıllarda konferansın kesilebileceği tahmini belirlemekteydi. Haksız bir tahmin olmayan bu hususa Fransızların gizli girişimleri delil gösterilebilirken, bu gizlilik ileri günlerde özel ve resmi görüşmelerde çıkmaza girildikçe Fransızlar tarafından aşikâr edilmekteydi. Pelle, İsmet Paşa'ya sunduğu ilk teklifini tekrar ederek bu teklifin kabul edilmesini aksi takdirde İstanbul'un boşaltılmasının antlaşmadan sonraya bırakılacağını bildirdi.⁷⁷⁶ Öteden beri İstanbul'un işgalinin aleyhinde olan Fransız Heyeti borçlar meselesinde istediğini alabilmek için şimdi İstanbul'un işgalini sürdürmeyi savunmaktaydı. Bununla yetinmeyen Fransızlar, faizler yüzünden bir kesilme yaşanırsa İstanbul ve hatta Trakya'nın gelirleri üzerinde faizlerini tahsil edeceklerini açıkladılar.⁷⁷⁷ Ancak bu tehditkâr yaklaşım pek tesirli olmadı.⁷⁷⁸ Pelle, borçlar ve ayrıcalıklar konusunda kendi tezini içeren antlaşmayı Türk Heyeti'ne sunarak antlaşmayı bu haliyle ya kabul ya da ret etmelerini isteyecekti. Pelle'ye göre Türk Heyeti tüm antlaşmayı borçlar ve ayrıcalıklar için reddedemezdi. Ancak Pelle'ye ait olan bu tutum Montaigne ve Rumbold tarafından desteklenmedi ve Pelle'nin aşırı ısrarı üzerine önerisini hükümetlerine iletiler. Bu hususun talimatını bekleyen Pelle meselenin görüşmesini geciktirmekteydi.⁷⁷⁹

Görüşmeler uzayıp bir sonuç elde edilemeyince başka meseleler ortaya atılmaktaydı. Çünkü Curzon Rumbold'dan, İsmet Paşa'nın diğer sorunlar hakkında ne düşündüğünü öğrenmesini istedi.⁷⁸⁰ Rumbold şirketler meselesini gündeme taşıdı.⁷⁸¹ Müttefikler İsmet Paşa'dan şirketlerin zararının karşılanmasını istemekteydiler. İsmet Paşa ilk önce bu şirketlerin yabancılara mı yoksa Osmanlı Devleti'ne mi ait olduğu konusunda hem fikir olmayı ardından bu hususa yönelmeyi teklif etti. Eğer Osmanlı Devleti'ne ait ise ülkede yapılacak yapılandırma işlemine tabii tutulacağını bildirdi. Daha sonra ara dönemde Ankara'da Amerika ile yapılan ticari anlaşma konferansın gündemine getirildi. İsmet Paşa bu konunun yetkisi dışında olduğunu ve bu antlaşmanın henüz Meclis'in onayından geçmediğini söyledi.⁷⁸²

⁷⁷⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 157.

⁷⁷⁶ A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 564.

⁷⁷⁷ BCA: 030/10/218/474/8; A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 573-574.

⁷⁷⁸ Ş. Demir, "*Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular*", s. 10.

⁷⁷⁹ A. N. Karacan, **Lozan**, s.447-450; **İkdam**, "*Müttefikin Murahhasları Henüz Talimat Almamışlar*", 3 Temmuz 1339/1923, S. 9445, s. 1.

⁷⁸⁰ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 175-176.

⁷⁸¹ Şirketlerle ilgili detaylı bilgi için bakınız: Asaf Özkan, "*Lozan Konferansı'nda Yabancı Sermayeli İmtiyazlı Şirketler Meselesi*", s. 1192-1195.

⁷⁸² A. N. Karacan, **Lozan**, s. 446-447.

Bu arada İsmet Paşa Venizelos ile özel bir görüşmeler yaptı. Venizelos artık görüşmelerin yavaş ilerlemesine tahammül edemediğini dile getirdi ve eğer Fransızlar olumsuz bir tutum takınır ve konferans kesintiye uğrarsa Türk Heyeti'yle ayrı bir barış antlaşması yapmayı teklif etti. Çünkü Yunan ordusunu artık belirsiz bir süre için seferber durumda tutamadığını söyledi. Venizelos'un bu teklifi konferansın gündemine bomba gibi düştü.⁷⁸³ Dahası bu teklif Türk Heyeti'ne avantaj sağlayabilirdi çünkü Müttefik cepheye karşı Yunanlılar ile bir antlaşma yapılması caydırıcı nitelikte olabilirdi. Venizelos'un bu atılımı Rumbold'u da etkiledi ve Rumbold, Pelle'ye baskı yaparak makul olmasını istedi.

Yapılan özel görüşmeler ve araya alınan çeşitli meselelerin yanı sıra temelde borç meselesi vardı. Borçlar meselesinde yaşanan çıkmaz konferansın son gününe kadar devam etti.⁷⁸⁴ Fransız ve Türk Heyetleri'nin gelen talimatlar doğrultusunda geri adım atmamaları sonucunda mesele halledilemedi. Fransız Hükümeti'nin bu mesele üzerinde hassas bir şekilde durması sebebiyle kendilerini kıpırdayamaz hissedenden Fransız Heyeti'nin karşısında, hükümetinden kesin talimat alan ve ülkesinin gelecekteki mali durumunu tehlikeye atacak bir adımdan kaçınan Türk Heyeti vardı. İngiltere ise bu meselede ara bulucu konumundaydı. Bu çıkmaz durum bir mücadeleyi başlatmayacaktıysa da barışa ulaşmayı engellemektedir.⁷⁸⁵

Rauf Bey, son günlerde sonuçsuz görüşmelerden rahatsızlığın arttığını bildirince İsmet Paşa, Müttefiklere bir nota ile şikâyetlerini bildirdi.⁷⁸⁶ Rumbold bu notayla durumun ciddiyetinin farkına vararak Fransız ve İtalyan delegeleriyle acil bir görüşme gerçekleştirdi. Montaigne Rumbold'u desteklemekle yetindi. Rumbold, asıl sorumluluk sahibi olan Pelle'ye konferansın kesilmesine kaynaklık eden politikalarına ortak olmayacaklarını açık açık söyledi.⁷⁸⁷ Bundan sonraki süreç antlaşmanın imzalanacağı güne kadar bu mesele İstanbul'un tahliyesi ve imtiyazlar meselesi ile birlikte ele alınmaya devam edecekti.

Nihayetinde de 17 Temmuz 1923 günü yapılan toplantıdaki tartışma sonrasında Pelle, Muharrem Kararnamesi (Duyun-u Umumiye) ve borç faizlerini antlaşmanın dışında bırakmayı kabul etti. 1854'de başlayan ve 1914'e kadar süren Osmanlı Devleti

⁷⁸³ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 184.

⁷⁸⁴ N. Aysal, “Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)” s. 19.

⁷⁸⁵ **BCA**, 03.10/218. 474.8

⁷⁸⁶ Ş. Demir, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular”, s. 14.

⁷⁸⁷ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 344-345; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 348-349.

genel borçları, Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşı sonunda devletin topraklarından pay alan Balkan devletleri ile Lozan Anlaşması'nın sonucu olarak Asya'da meydana gelen yeni devletler arasında, aldıkları arazinin 1911 ve 1912 yılları ortalama gelir oranlarına göre bölüştürülecekti. Böylece Osmanlı Devleti'nin borçları onun mirasına oturan 15 devlet arasında adil şekilde paylaştırıldı. Ayrıca bu borçların ödenme şeklinin daha sonra ilgili devletlerarasında yapılacak ikili görüşmeler ile belirlenmesi kararlaştırıldı. Borçları yüklenen devletler BMM Hükümeti ile birlikte kendi hisselerine düşen birikmiş borçları, faizsiz olarak, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten başlamak üzere 20 yılda ödemeyi gerçekleştireceklerdi. Daha önce ödenen borçlar, biriken anaparadan ve faizlerden düşürülecekti.⁷⁸⁸ Alacaklılar, borçların altın veya İngiliz lirası ile ödenmesini istemekteydiler, fakat Türk Heyeti, Fransız Frangı ile ödemelerini yapmayı kabul ettirerek önemli bir başarı elde ettiler.⁷⁸⁹

Curzon'un Fransız Hükümeti'ne geri adım attırmasında Venizelos ile İsmet Paşa'nın anlaşmış olması da önemli bir etken olmuştu. Her iki delege ağız birliği ederek pratikte anlaştıklarını ve birkaç nokta üzerinde talimat beklediklerini ve eğer 8 Temmuz gününe kadar meselelerde ilerleme yaşanmazsa kendi aralarında bir antlaşma yapacaklarını bildirdiler.⁷⁹⁰ Müttefikler Venizelos'un bu baskıcı tavrına çok şaşırıldılar. Aslında İsmet Paşa'nın da tazminat meselesinde çabuk geri adım attığını düşünen Müttefikler'in amacı Venizelos ve İsmet Paşa'nın aralarını sürekli gergin tutmaktı. Bunu çok önceden farkederek İsmet Paşa, Venizelos ile sıkı temas içerisine girmişti.⁷⁹¹

6- İstanbul'un Tahliye Meselesi

Kalan meselelerden biri İstanbul'un tahliye meselesiydi. İsmet Paşa Yunan tazminatı konusunda hükümetine rağmen Müttefiklerin teklifini kabul ederek tazminattan vazgeçmişti. Rumbold Curzon'a, İsmet Paşa'nın hükümetinin direktifine rağmen yaptığı bu girişim karşılığında İstanbul'un tahliyesi konusuna ılımlı yaklaşmayı önermekteydi. Curzon ise tahliye meselesinin önemli bir taviz olduğunu bu nedenle hemen halledilmemesi gerektiğini ileri sürmekteydi.⁷⁹² İsmet Paşa ise tahliye ve borçlar meseleleri halledilmeden diğer meseleleri açmaya yanaşmamaktaydı. Bir yandan da

⁷⁸⁸ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 315-321; **Hâkimiyeti-i Millîye**, 18 Temmuz 1339/1923, S. 868, s. 1.

⁷⁸⁹ N. Aysal, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)" s. 20.

⁷⁹⁰ A. N. Karacan, **Lozan**, s.495-496.

⁷⁹¹ Ş. Demir, "Hâkimiyet-i Millîye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular", s. 6-7.

⁷⁹² B.N. Şimşir, **Lozan Günlükleri**, s. 533-534.

İsmet Paşa, imtiyazlar konusunda uzlaşmacı bir yol izlenirse diğer meselelerde İngiliz desteği sağlanabileceğini düşünmekteydi. İsmet Paşa Rumbold'a, borçlar konusunda bir çözümün bulunması halinde imtiyazlar konusunda Müttefikleri tatmin edebileceğini söyledi. Rumbold temkinli hareket etmekteydi ve bu teklif karşısında Montaigne'yi ikna etme yoluna başvuracaktı.⁷⁹³

Temmuz başlarında yapılan görüşmelerde kayda değer bir ilerleme yaşanmadı ancak Müttefikler İsmet Paşa'yı erken tahliye konusunda memnun etme kararı aldılar. Bu karar hemen açıklanmayarak ilk önce imtiyazlar sorununda tatmin edici bir sonuç alınmaya çalışıldı.⁷⁹⁴

Müttefiklerin işgal ettikleri yerlerden çekilmesine yönelik yapılan görüşmelerde herhangi bir karar alınmamıştı.⁷⁹⁵ 11 Temmuz günü yapılan toplantıda tahliye meselesi üzerinde hemen hemen bir uzlaşma sağlandı. Buna göre; İstanbul, Çanakkale ve Gelibolu'nun tahliyesi antlaşmanın Büyük Millet Meclisi tarafından onayından sonra başlayacaktı. Tahliye ile birlikte Müttefikler Türklere ait ellerinde bulunanları teslim edeceklerdi. Yalnız Müttefikler, tüm devletlerin antlaşmayı onaylamalarına kadar İstanbul'da Müttefik devletlerden her birinin iki zırhlısının kalmasını istediler. İsmet Paşa bunu kesinlikle kabul edemeyeceğini belirtti.⁷⁹⁶ 16 Temmuz günü yapılan oturumda, İsmet Paşa'nın isteği kabul edildi.⁷⁹⁷ İmtiyazlar konusunda da Armstrong ve Reige şirketleriyle ilgili olarak hakeme başvurma kararı çıktı. Senetler ve Turkish Petroleum şirketi meselesi antlaşmanın dışında ve beyanname olmadan bırakılacaktı.⁷⁹⁸

17 Temmuz günü yapılan bu toplantıya tüm heyetler katıldı ve bütün komisyonların toplantıları yapıldı. Rumbold oturumu tahliye meselesini ele alarak açtı. Bu meselede ortak yol bulunduğu için sunulan taslak kabul edildi.⁷⁹⁹ Ardından Karaağaç, Bozcaada ve İmroz adaları üzerinde hem fikir olunulduğu tüm heyetlerce dile getirildi. Yunan ve Türk Heyeti arasında anlaşma sağlandığı için genel af beyannamesine geçildi. Müttefikler genel af beyannamesinin herkesi kapsamaması gerektiğini ileri sürmekteydiler.⁸⁰⁰ Ayrıca Rumbold Ermenilerden suçsuz olanların

⁷⁹³ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 180-181.

⁷⁹⁴ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 183-184.

⁷⁹⁵ A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 587.

⁷⁹⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. II, s. 204.

⁷⁹⁷ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 515-517.

⁷⁹⁸ Konu hakkında yapılan konuşmalar için bakınız: S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları I, T. II, K. II**, s. 228-240; **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1339/1923, S. 866, s. 1.

⁷⁹⁹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 350; M. Gül, **“İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan”**, s. 25.

⁸⁰⁰ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 519-522.

ülkeye geri alınmasının gerektiğini belirtti. Rumboldun ardından söz alan Pelle, Grew ve Montaigne de Ermenilerle ilgili kısımda Rumbold'u desteklediler. İsmet Paşa Ermenilerle ilgili konunun gündeme getirileceğini tahmin etmekteydi ancak böylesine ortak bir tavır beklememekteydi. İsmet Paşa söz aldı ve genel af beyannamesinin uygulanacağını, ancak devletine karşı silah kullananların affedilmeyeceğini Ermeni çetelerinin çok büyük kısımlar yaptıklarını belirterek zaten kütle halinde geri dönüşlerin ülkenin ekonomik durumunu kötü yönde etkileyeceğini ifade etti. Böylelikle bu mesele uzatılmadı, Rumbold kendi heyetine ve Türk Heyeti'ne teşekkür etti ve dostane mesajlarını sunarak kürsüden indi.⁸⁰¹

Birinci Komisyon'un işleri böylelikle resmi olarak sonlanırken İkinci Komisyon adına Pelle kürsüye çıktı ve anlaşmaya varılan konuların tekrarını yaptı. Konferans gündemini bir hayli işgal eden meselelerden biri olan borçlar konusu açılınca İsmet Paşa bu meseledeki iddialarını yineledi ve BMM Hükümeti'nin senet sahiplerine altın veya sterlin ile ödeme yapma gücünün olmadığını, Fransız Heyeti'nin bu konudaki görüşünün ülkesini bağlamayacağı yönündeki beyanını son kez kayda geçirdi. Pelle bu hususu antlaşma dışına bırakmayı kabul ederek antlaşmanın imzalanmasını engelleyen durumu ortadan kaldırdı.⁸⁰² Pelle'den sonra Üçüncü Komisyon başkanı Montaigne söz aldı ve belli başlı konular hakkında fikirlerini beyan etti.⁸⁰³

İsmet Paşa tüm delegelerden sonra genel görüşlerini açıklayan bir konuşma yaptı. Barış antlaşmasının Türk Heyeti ile eşit şartlarda müzakere etme akıllılığını gösteren davetçi ülkeler arasında gerçekleştirilmek üzere olduğunu söyledi. Türk Heyeti'nin antlaşmanın bütün hükümlerini samimiyetle uygulama niyetinde olduğunu belirtti. İsmet Paşa Rumbold'un konuşmasına atıfta bulunarak geçmişteki gibi gelecekte de iki devletin ilişkilerinin çok iyi olacağına inandığını ekleyerek, varılan barışa önemli katkılar sağlayan İngiliz delegelerine teşekkür etti. Daha sonra Türk – Fransız ilişkilerinin tarihteki özel durumuna temas eden İsmet Paşa, ülkesinin Fransa'ya karşı dostça hislerinin devam edeceğini söyledi. İtalya ile ilişkilerin hep dostça olduğunu belirtti ve İsviçre ile Lozan yetkili makamlarına teşekkürlerini sunarak konuşmasını bitirdi.⁸⁰⁴ Bu oturumdan sonra İsmet Paşa hükümetinden antlaşmayı imzalaması için

⁸⁰¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 188-196; A. Temiz, **Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları**, s. 632-633; A. N. Karacan, **Lozan**, s. 524.

⁸⁰² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 316-321.

⁸⁰³ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 531.

⁸⁰⁴ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 351-352.

onay beklemekteydi. İsmet Paşa, 16 ve 17⁸⁰⁵ Temmuz günlerinde Rauf Bey'e gönderdiği telgraflarına cevap alamayınca bu kez Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf yazarak antlaşmaya yönelik olumsuz bir tutumun söz konusu olup olmadığını sordu.⁸⁰⁶ Mustafa Kemal Paşa bu telgrafi, antlaşmaya dayalı hiçbir tereddütün olmadığını ve İsmet Paşa'nın elde ettiği başarıyı tebrik ettiğini bildirdiği telgrafla cevapladı.⁸⁰⁷ Daha sonra Rauf Bey'de İsmet Paşa'ya imza yetkisi verdi.⁸⁰⁸ Bu son olay ile İsmet Paşa ve Rauf Bey arasındaki gerginlik son noktaya ulaşmıştı.

C- TÜRKİYE – POLONYA DOSTLUK ANTLAŞMASI

Bu antlaşma Lozan'da imzalanmış olup Lozan Barış Antlaşmasıyla ilgili değildi. İsmet Paşa sadece Polonya ile değil Amerika ile de ayrıca bir antlaşma yapabilmek için uğraşmaktaydı. İsmet Paşa Dışişleri Bakanlığı görevini Lozan'da çok yönlü sürdürmeye çalışmaktaydı.

23 Temmuz günü Lozan Palas'ta gerçekleştirilen görüşmeye Türkiye adına İsmet Paşa, Rıza Nur, Hasan, Tahir, Şeref, Şefik, Tefvik Kamil ve Hüseyin Beyler, Polonya adına Bern'de Polonya Elçisi J. Modzelewsky, Elçilik Müsteşarı Aleksander Lados ve Polonya Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Müdürleri'nden Henryk Tannenbum katıldı.⁸⁰⁹

Törene İsmet Paşa başkanlık etti. Anadolu'da güçlü ve şanlı bir asker olan İsmet Paşa Avrupa'da kıymetli, vakur ve ciddi tavrıyla sevilen bir diplomat olmuştu. Yaklaşık bir aydır görüşmeler yapıldığı için törende her iki heyet başkanının nutuklarından sonra imzalar atıldı. Mudanya Mütarekesi'nden önce İngiltere'nin BMM Hükümeti'ne yeniden savaş açmak için destek aradığı ülkelerden biri olan Polonya ile şimdi bir antlaşma imza edilmişti. Antlaşma üç kısımdan oluşup, dostluk, ticaret ve taraf ülkelerin birbirlerinin ülkelerinde yaşayan halkın ikametini ile ilgiliydi.⁸¹⁰

⁸⁰⁵ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 578-580.

⁸⁰⁶ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 582-584; M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 527.

⁸⁰⁷ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 528; B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 584.

⁸⁰⁸ **Vakit**, 21 Temmuz 1339/1923, S. 1984, s. 1; B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 585.

⁸⁰⁹ **Düstur**, III/5, s. 464; Cengiz Dönmez, "Arşiv Belgelerine Göre Lozan'da ve Sonrasında Lozan Antlaşması'na Uygun Olarak Diğer Bazı Devletlerle Yapılan İkili Antlaşmalar", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Ankara, (2015), s. 1035.

⁸¹⁰ **İkdam**, "Türkiye Lehistan Mukavelesi Dün İmzalanmıştır", 24 Temmuz 1339/1923, S. 9466, s. 1; A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 646-651; detaylı bilgi için bakınız: C. Dönmez, "Arşiv Belgelerine Göre Lozan'da ve Sonrasında Lozan Antlaşması'na Uygun Olarak Diğer Bazı Devletlerle Yapılan İkili Antlaşmalar", s. 1035-1047.

D- İSMET PAŞA’NIN LOZAN’DA SON FAALİYETİ: AMERİKA İLE YAPILAN ANTLAŞMA

Lozan Konferansı’nın İkinci kısım görüşmelerine Amerika’yı temsilen Grew katılmıştı. Çünkü Curzon ilk kısım görüşmelerinde Amerikan gözlemci heyetinin Türk Heyeti ile iş birliği yaptığını ve Türk Heyeti’ne destek vererek onları cesaretlendirdiğini ileri sürerek ikinci kısım görüşmelerine Amerikan gözlemci heyetinin katılmasını istememişti. Ancak Fransa ve İtalyan Heyetleri’nin Curzon’u desteklememeleri üzerine Konferans Genel Sekreterliği Amerika’ya da davetiye göndermişti. Bu olay neticesinde Amerika’dan sadece Grew görevlendirilmişti. Grew ilk kısımda ortaya çıkan dedikodular yüzünden ikinci kısımda aynı hataya düşmemek için konferansta ne yapmak istediklerini Müttefiklere anlatmıştı ve İsmet Paşa ile yapacağı görüşmeleri kendilerine bildireceğine söz vermişti.⁸¹¹

İsmet Paşa, Grew’le görüşerek Amerika ile ayrı bir antlaşmanın zeminini oluşturmak istediğini söyledi. Bu diplomatik ilişki Rumbold’un hoşuna gitmemekteydi ve İsmet Paşa’yı, Müttefikler ile Amerika’yı birbirine karşı kullanmakla itham etmekteydi. Grew, Müttefiklerle aralarındaki ilişkilerin çok kuvvetli olduğunu, Dışişleri Bakanlığı’nın İsmet Paşa ile diplomatik görüşmeler yapılmasını istediğini Rumbold’a bildirdi. Ayrıca Grew, Amerika ve Türk Heyeti arasında bir anlaşma olabilmesi için İsmet Paşa’ya bir takım şartlar ileri sürdüğünü söyleyerek Rumbold’u rahatlatmaya çalışmıştı. Bu şartlardan biri, Türk Heyeti’nin Müttefiklerle antlaşma imzalamadan, kendileriyle yapılacak antlaşmayı imzalamayacakları yönündeydi.⁸¹²

Kapitülasyonlar meselesi Amerika ile de sorun yaşanan bir mesele oldu.⁸¹³ Lozan Barış Antlaşması’nda kapitülasyonlar ile ilgili olan maddenin aynısı İsmet Paşa tarafından teklif edildi ancak bu kabul görmedi. Sonrasında bir takım küçük düzenlemeler ile bu husus üzerinde anlaşma sağlandı. Grew Anadolu’da zarar gören Amerikalıların zararlarının karşılanmasını talep etti. Daha sonra bu madde üzerinde de anlaşma sağlandı ve 6 Ağustosta bir antlaşma imzalandı.⁸¹⁴ Fakat bu antlaşma

⁸¹¹ J. C. Grew, **Lozan Konferansı**, s. 360-361.

⁸¹² T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a**, s. 316-317.

⁸¹³ M. S. Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, s. 106.

⁸¹⁴ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 416-417; M. S. Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, s. 108; antlaşmanın maddeleri için bakınız: Cengiz Dönmez, “*Arşiv Belgelerine Göre Lozan’da ve Sonrasında Lozan Antlaşması’na Uygun Olarak Diğer Bazı Devletlerle Yapılan İkili Antlaşmalar*”, s. 1047-1052.

Amerikan Senatosu tarafından reddedilecekti. Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkiler 1927’de tekrar başlayacaktı.⁸¹⁵

E- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASININ İMZALANMASI VE ONAYLANMASI

1- İmza Töreni

23 Temmuz sabahı Lozan Palas bir gelin gibi süslendi. Büyük girişten holün sonuna kadar olan pencereler bayraklarla donatıldı. En göze çarpan köşelerde dostluk belirtisi olarak kırmızı – beyaz bir Türk armasıyla mavili beyazlı Yunan arması vardı. Hazırlıklar sürerken Türk ve Polonya Heyetleri sessizce antlaşmalarını imzalamaktaydılar. Ertesi gün öğlen saatlerinde Lozan Palas’ın önü kalabalıklaşmaya başladı. Saat üçe doğru İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey göründüler. Gayet sakin olağan toplantılarından birine gidiyor gibiydiler. İmza töreni Rumini sarayında yapılacaktı. Kürsüye bakıldığında sırayla sağ tarafta Türk delegesi ve Grew yan yana oturuyorlardı. Bu sıranın arkasında Bulgar delegeler, sol tarafta Rumbold, Pelle, Garroni, Montaigne yer alırken, bunların arkasında Venizelos, Japon delegesi ve Diyamandi bulunuyordu. Sağ tarafa bakılınca tek başına Türkiye, sol tarafta bütün dünya...⁸¹⁶

Konferansın Genel Sekreteri Massigli, ilk İsmet Paşa’yı taktim ederek antlaşmayı imzalamaya davet etti. İsmet Paşa ilk imzayı bir üniversite öğrencisinin hediye ettiği kalemle,⁸¹⁷ sonraki imzaları Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın imza töreni için gönderdiği altın kalem ile attı. Tarihi bir an, 24 Temmuz 1923 Salı günü saat üçü dokuz geçe İsmet Paşa’nın attığı bu imza ile 9 yıllık savaş bitti ve Büyük Millet Meclisi resmen tüm dünya tarafından tanındı. Türk Heyeti’nin antlaşmayı imzalaması yedi dakika sürdü. Türk Heyeti’nden sonra sırayla, İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Yunan, Roman, Belçika ve Portekiz delegeleri antlaşmayı imzaladılar. İmzaların atılmasından sonra İsviçre Cumhurbaşkanı bir konuşma yaptı.⁸¹⁸

Daha sonra Rumbold kürsüye geldi ve büyük devlet olabilmenin bağımsız ve hiçbir durumda prensiplerinden vazgeçmeyen özelliğe sahip olmakla olduğunu, İsviçre’nin var olan manevi kuvvetiyle Türk Devleti’ne çok iyi örnek olabileceğinden

⁸¹⁵ J. C. Grew, **Lozan Konferansı**, s. 375, M. S. Erol, **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları**, s. 108.

⁸¹⁶ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 539-543; A. Temiz, **Velid Ebuuzziya’nın Lozan Mektupları**, s. 655.

⁸¹⁷ A. Temiz, **Velid Ebuuzziya’nın Lozan Mektupları**, s. 657.

⁸¹⁸ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 545-548; A. Temiz, **Velid Ebuuzziya’nın Lozan Mektupları**, s. 657-659.

bahsetti. Rumbold'an sonra İsmet Paşa kürsüye çıktı ve tüm heyet üyelerine ve İsviçre'ye teşekkür etti.⁸¹⁹

İsmet Paşa antlaşmayı imzaladığı günün heyecanını ve konferansı kısa bir özet şeklinde şöyle anlatmaktaydı: “ *Hemen hemen dokuz ay süren Lozan görüşmeleri esnasında en çok sıkıldığım günün, 4 Şubatta konferansın kesildiği gün olduğunu söylemiştim. Müzakerelerin kesildiği ve bundan sonra münasebetlerin ne şekilde gelişeceğini henüz belli olmadığı devir, benim için ıstırap verici bir zaman olmuştur. Türkiye on – on beş seneden beri fasilasız harp içinde geçen hayatını zafere bağlamıştı. Bunun bir sulh ile neticelenmesi bizim için en hayati mesele idi. Sulh müzakerelerini neticeye vardırarak için büyük çaba göstermiş, uğraşmış ve çalışmış bulunduğumdan kesilmeyi üzüntü ile karşılamıştım. Buna karşılık, bütün güçlükler yenilerek, yalnız başımıza, bütün devletler karşımızda olduğu halde bir üniversite salonunda muahedeyi imzaladığım gün, en çok memnun olduğum gündür. O gün, orda, muahede metinlerini önüme getirdiler. Kâtibi Umumi Mösyö Massigli imzalanacak vesikaları birer birer önüme uzatıyordu. Ben de her birine bakıyor, sonra imza ediyordum. İmza edeceğim ilk vesikayı elime aldığım zaman, görüştüklerimize uygunluğunu kontrol için baştan aşağı okuyacakmışım gibi bir gözden geçirmeye koyuldum... Bu hareketim, ‘dokuz ay uğraştıktan sonra galiba yeniden baştan başlayacağız, başımıza iş çıkaracak’ diye şakalaşmalara sebep oldu. Bu hava içerisinde muahedenin kendisini, bütün eklerini imzaladım.”⁸²⁰*

Her ne kadar dokuz ay boyunca yıpratıcı bir süreç yaşadısada İsmet Paşa, kendisine yüklenen sorumluluğu yerine getirdiği için tüm olumsuzlukları unutmuş gibiydi. Birkaç mesele dilendiği gibi halledilememişti ancak bütün bir antlaşmaya bakıldığında devletin bağımsızlığı elde edilmişti. Savaşın ortasında oluşturulan devlet tüm dünya ile barış yaparak ulusların arasında yerini almıştı. Ayrıca, İsmet Paşa'nın konferansın ilk gününden son gününe en çok üzerinde durduğu eşitlik kavramı bu antlaşma ile resmen vücut bulmuştu.

Antlaşmanın imza edildiği haberini Mustafa Kemal Paşa'ya Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa bildirmişlerdi.⁸²¹ İmza töreni ve akabinde verilen yemekten sonra İsmet Paşa oteline dönünce Mustafa Kemal Paşa'nın şu telgrafıyla karşılaştı:⁸²² “*Millet ve*

⁸¹⁹ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 410-411.

⁸²⁰ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 414-415; **Vakit**, “*Sulhün İmza Merasimi*”, 25 Temmuz 1339/1923, S. 2018, s. 1; **İkdam**, “*Dün Akşam Şark Sulhü Muahedenamesi İmza Edildi*”, 25 Temmuz 1339/1923, S. 9467, s.1.

⁸²¹ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s. 406.

⁸²² **İkdam**, “*Gazi Paşa'dan İsmet Paşa'ya Tebrik*”, 26 Temmuz 1339/1923, S. 9462, s.1.

Hükümetin Zâtı Devletlerine vermiş olduğu yeni görevi başarıyla tamamladınız: Memlekette bir dizi yararlı hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir başarıyla taçlandırdınız. Parlak hizmetlerinizden dolayı Zâtı Devletlerinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden Delegasyon üyelerini teşekkürle tebrik ederim."⁸²³ Bu telgrafa İsmet Paşa tüm heyet üyeleri adına teşekkürlerini ve Türk milleti için yaptıklarından dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya şükranlarını bildirerek cevap verdi.⁸²⁴ Rauf Bey'de İsmet Paşa'yı ve tüm delegeleri tebrik etti. İsmet Paşa ve diğer delegeler de tebrikler için teşekkür ettiler.⁸²⁵ Rauf Bey başlangıçta, İsmet Paşa'yı tebriğe yanaşmamıştı hatta tebrik telgrafını Kazım Karabekir'e yazdırmıştı ancak yazılan bu telgrafta bütün meselelerin üstesinden İsmet Paşa gelmiş gibi gösterilmesinden rahatsızlık duyarak kendisi yeni bir telgraf yazmıştı.⁸²⁶

Lozan Barış Antlaşması'nın tüm devletler tarafından imzalanmasından sonra Fransa'daki Müslümanlar İsmet Paşa'ya tebrik mesajları göndermişlerdi.⁸²⁷ Antlaşmanın imzalanması ülkede de yankı bulmuştu. Gazetelerde, antlaşmanın imzalanması sonrasında heyecan dolu yazılar yer almaktaydı. Heyetin büyük bir iş başardığını, Türk'ün gücünün yeniden Avrupa'ya gösterildiğini belirtmekteydiler. Ancak antlaşmanın eleştirilmesinden de geri durulmamıştı. Türk ordusunun çok büyük zaferler kazanmasına rağmen, konferansta birçok meselenin aleyhte çözüldüğüne yönelik eleştiriler olmuştu. Eleştiriler normal düzeyde olup yine antlaşmanın büyüklüğünü gösterebilmek için Sevr Antlaşması ile karşılaştırılmıştı.⁸²⁸

Antlaşmanın Avrupa basınında yankıları ise genelde Türklerin bir zafer kazandığı yönündeydi. Antlaşma BMM Hükümeti'ni ulusal bir devlet haline getirirken, Avrupa için yenilginin sembolüydü. Avrupa için Sevr'den sonra Mudanya Mütarekesi bir gerilemeydi, ancak Sevr'den sonra Lozan gibi bir antlaşma tam anlamıyla bozgunu ifade etmekteydi. Basın ve kamuoyunda yaygın söylemler bu şekildeydi. Müslüman devletlerde BMM Hükümeti'nin bu başarısını övgüyle karşıladılar ve Avrupa'nın diplomatik yenilgisi sonucunda ortaya çıkan durumdan memnun olduklarını bildirdiler. Tarihte ilk kez bir İslam ulusu tarafından kesin eşitliğe dayanarak Avrupa'nın büyük

⁸²³ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 607.

⁸²⁴ B. N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar**, I, s. 493.

⁸²⁵ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 608-609.

⁸²⁶ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 326.

⁸²⁷ **BCA**, 030/10//197/350/4.

⁸²⁸ Seydi Vakkas Toprak, "Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhid-i Efkar Örneği", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11, S.27, 2014, s. 83-85; **Hakimiyet-i Milliye**, "Memlekette ve Lozan'da Yapılan Sulh Merasimi", 29 Temmuz 1339/1923, S. 876, s. 1.

devletleriyle bir antlaşma yapılması, Mustafa Kemal Paşa'nın sarsılmaz liderliğinin ve İsmet Paşa'nın sabırlı diplomasisinin bir sonucuydu.⁸²⁹

2- Lozan Barış Antlaşması'nın Meclis'te Görüşülmesi ve Onaylanması

İsmet Paşa Lozan'da birkaç gün daha kaldı ve Amerikalılar ile bir antlaşma imzaladı. Aldığı emirden ötürü vakit kaybetmeden trenle yola çıktı. İstanbul'da vatandaşlar tarafından büyük bir sevgi ile karşılandı. Halife namına kendisini karşılamaya gelenler halifenin kendisiyle bir görüşme yapmak istediğini bildirdiler. İsmet Paşa, Meclis'in huzuruna çıkmadan hiç kimseyle herhangi bir görüşme yapmasının mümkün olmadığını söyledi. Ankara'ya vardığında Mustafa Kemal Paşa da karşılayanlar arasındaydı. Yaklaşık dokuz aydır sürekli temas halinde bulunduğu Başbakan Rauf Bey şimdi kendisini karşılayanlar arasında yoktu. Ankara'da siyasi meseleler yüzünden ilişkiler bozulmuştu.⁸³⁰ Bu sebeple İsmet Paşa dönmeden Rauf Bey Mustafa Kemal Paşa'dan izin alıp seyahate çıkmak istediğini bildirmişti ve Ankara'dan ayrılmıştı.

Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girebilmesi için devletlerin meclisleri tarafından onaylanması gerekmektedir. Onaylanan antlaşma Fransa'da toplanacaktı ve Paris'te saklanacaktı. Dahası Antlaşmanın yürürlüğe girişini tanzim eden maddeye göre, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın onayı ile antlaşma yürürlüğe girmiş sayılacaktı. Şu an da mühim olan da antlaşmanın BMM tarafından bir an önce onaylanmasıydı. Çünkü İstanbul ve Boğazların boşaltılması ile ilgili olan sözleşme, antlaşmanın onayından sonra yürürlüğe girecekti. Ayrıca Musul meselesinin halledilmesi için belirlenen zaman antlaşmanın onayı ile başlayacaktı. Bu bakımdan antlaşma ne kadar erken onaylanırsa o kadar lehte bir durum oluşacaktı. Ancak BMM Hükümeti dışında diğer devletler antlaşmayı onaylamakta aceleci davranmamışlardı ve kendi içlerinde antlaşma üzerinde sürekli tartışmalar yaşamışlardı.⁸³¹

Lozan Antlaşması, BMM'nde, İsmet Paşa'nın da dönmesi ile 13 Ağustos'ta görüşülmeye başlandı.⁸³² Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla başlayan görüşmeler 23 Ağustos'ta antlaşmanın onaylanması ile sona erdi. Antlaşma genel olarak ele alındığında birkaç vekil eleştirini açıkladı. Mersin Milletvekili olan Niyazi Bey, İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Bey ve Urfa Milletvekili Yahya Kemal Bey ki

⁸²⁹ S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 188-192.

⁸³⁰ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 417-418.

⁸³¹ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 419.

⁸³² T. R. Aras, **Görüşlerim**, s. 122.

kendisi de konferansta bulunmuştu, daha çok sınırlarla ilgili eleştiride bulundular. Özellikle güney sınırının yanlış çizildiğini, sınır dışında kalan Hatay gibi şehirlerde hem soydaşların kaldığından hem de bu durumun ekonomik alanda yarattığı durumdan bahsettiler.⁸³³ Mentеше Milletvekili Şükrü Bey Trakya sınırına değinerek 1913 sınırının elde edilemediği için bu antlaşmayı reddettiğini açıkladı. Hamdullah Suphi Bey gibi Tekirdağ Milletvekili Faik Bey’de Trakya sınırını eleştirdi. Mübadele sözleşmesinde Batı sınırının yanlış çizilmiş olduğunu iddia etti.⁸³⁴ Ertesi gün görüşmede ilk sözü İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey aldı ve antlaşmanın tamamlanmadığını ileri sürerek, imzadan sonraya bırakılan meseleler üzerinde durdu. Kapitülasyon meselesinin tamamen kaldırılmadığını bu sebeple antlaşmayı onaylamak için oy veremeyeceğini bildirdi.⁸³⁵

Anlaşmaya dair kötü eleştiride bulunanlardan sonra, antlaşmayı savunan vekiller konuşmaya başladılar. İstanbul Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, Avrupa basınının Lozan Antlaşması’nı Türklerin zaferi olarak gördüğünü, antlaşmanın genel olarak incelenmesi gerektiğini vurguladı. Sınır dışında kalan toprakların da zaman içerisinde ülkeye dâhil edilebileceğini, önemli meselelerin halledildiğini belirtti. Bozok Mebusu Avni Bey Sevr Antlaşması’nın yerine önlerine şerefli bir antlaşma getirildiği için Mustafa Kemal Paşa ve onun etrafında toplanan kurtarıcı zümreye teşekkürlerini bildirdi. Karesi Milletvekili Ahmet Süreyya Bey ve İstanbul Milletvekili Abdurrahman Şeref Bey’de konuşmalarında antlaşmanın bağımsızlık getirdiğini söylediler. Mentеше Milletvekili ve Dışişleri Komisyonu raportörü Tefvik Bey yapılan tüm kötü eleştirilere cevap vererek konuşmasını sürdürdü.⁸³⁶

23 Ağustos günü İsmet Paşa Meclis kürsüsüne çıktı ve uzunca bir konuşma yaptı.⁸³⁷ Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sonrasındaki günleri anlatarak söze başladı. Siyasi mücadelenin Mudanya Mütarekesi ile başladığını, akabinde Lozan’da sekiz-dokuz ay süren büyük konferans esnasında Avrupa’nın büyük devletleriyle muhatap olunduğunu belirterek konuşmasını sürdürdü. Lozan’a kendisiyle birlikte gönderilen heyetteki arkadaşlarına özellikle Rıza Nur ve Hasan Beylere teşekkür etti. Muharebeler döneminde ve barış görüşmelerinin sürdürüldüğü günlerde en

⁸³³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, II/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1992, s. 223-233.

⁸³⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, II /1, s. 234-240.

⁸³⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, II /1, s. 245-252; Seydi Vakkas Toprak, “*Lozan Antlaşmasının İmzalanması Ve Onaylanmasının Tanin Gazetesinde Yankıları*”, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/001-SEYD%C4%B0-VAKKAS1.pdf>, (Erişim tarihi 20. 02. 2019), s. 7.

⁸³⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, II/1, s. 252-260; M. Se. Erol, *Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Denge Arayışları (1923 – 1960)*, s. 106.

⁸³⁷ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I- II, s. 415.

büyük destekçisinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu tekrar belirtti. Meclis'te yapılan tüm olumsuz eleştirilere tek tek cevap verdi ve meseleler üzerinde kısa konuşarak konferansı özetledi. Şu an ellerinde bulunan antlaşmanın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan antlaşmalarla hiçbir benzerliğinin olmadığını ve mücadeleler akabinde varılmak istenen sonucun bu antlaşma ile sağlanmış olduğunu bildirdi. Boğazlar Sözleşmesi ve yapılan diğer sözleşmelerden de kısaca bahsettikten sonra artık barış evresine geçtiklerini, bir an önce bu barışı onaylayarak memleket için çalışılması gerektiğini vurguladı.⁸³⁸

Bu görüşmelerden sonra, Ali Fuat Paşa'nın Başkanlığında yapılan aynı oturumda Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin dört yasa tasarısının görüşülmesine geçildi. Dışişleri Komisyon'un hazırladığı yasa tasarısının bütün maddeleri aynen kabul edildi. Her bir yasa tasarısı oylamasına 227 kişi katıldı ve her tasarı 13 oya karşı 206 oyla kabul edildi. Ret oyu veren vekiller şunlardır: Ali Cenani Bey (Gaziantep), Besim Bey (Mersin), Faik Bey (Edirne), Hoca Esad Efendi (Menteşe), Kılıç Ali Bey (Gaziantep), Mustafa Necati Bey (İzmir), Necib Bey (Mardin), Niyazi Bey (Mersin), Şeyh Safvet Efendi (Urfa), Şükrü Kaya Bey (Menteşe), Vasıf Bey (Saruhan), Yahya Kemal Bey (Urfa) ve Zamir Bey (Adana).⁸³⁹ Meclisin onayından hemen sonra bu onay kararı Müttefik Devletlere bildirildi. Çünkü bu devletlerin işgalci kuvvetleri antlaşmanın onaylanmasından hemen sonra ülkeyi terk edeceklerdi.⁸⁴⁰

3- Antlaşma'nın Değerlendirilmesi

Lozan'da ikinci delege olan Rıza Nur hatıralarında mükemmel bir antlaşma oluşturduklarını ancak antlaşmanın bazı kusurlarının da söz konusu olduğunu yazmaktaydı. Boğazlar Komisyonu, Yunanistan'dan tazminat alınamaması, Hatay'ın ülke dışında kalması ve Musul'un antlaşma sonrasındaki görüşmelere bırakılması hususlarını kusur olarak değerlendirerek bu hususlar konusunda da yapılacak bir şeyin olmadığını vurgulamaktaydı.⁸⁴¹ Rıza Nur Tevhid-i Efkâr başyazarı Velid Ebuuzziya'ya verdiği mülakatta da; Lozan Antlaşması'yla yurdun her türlü yabancı müdahalesinden ve kapitülasyonlardan kurtulduğunu, Avrupa devletleri gibi bağımsız olduğunu söylemekteydi. Rıza Nur'a göre; beş sene zarfında bu antlaşmanın kalan sorunları da

⁸³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, II/1, s. 264-281; İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 1992-1993 s. 110-140.

⁸³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, II/1, s. 284-291; S. V. Toprak, "Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhid-i Efkâr Örneği", s. 90.

⁸⁴⁰ T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 304.

⁸⁴¹ R. Nur, **Lozan Hatıraları**, s. 259.

halledilecekti. İsmet Paşa'ya göre, savaşta nasıl bütün dünya devletleriyle uğraşıldıysa, Lozan'da da barış için bu devletlerle mücadele etmek zorunda kalındı. İsmet Paşa Anadolu'da verilen mücadelede karşılarında Yunan birliklerinin olduğunu, Lozan'da ise bütün büyük devletlerin bulunduğunu ve Türk Heyeti'nin bu devletlerin temsilcilerine ayrı ayrı söz geçirmekte zorlandığını anlatmaktaydı. İsmet Paşa'ya göre bu devletlerin zorluk çıkarmalarının nedeni, Türkiye'yi hür ve bağımsız görmek istememeleri ve Türkiye coğrafyasını babalarından miras kalan bir çiftlik gibi görmelerinden kaynaklanmaktaydı.⁸⁴² İsmet Paşa 45 yıl sonra da Lozan Antlaşmasını şöyle değerlendirmiştir: *“Lozan'ı ve sonrasını bir bütün olarak değerlendirmek lazımdır. Lozan Muahedesi, milletler tarihinde nadir görünen misallerden biridir. 45 yıl sonra canlılığını hala muhafaza ediyor. Lozan Muahedesi üzerinden bir İkinci Cihan Harbi geçmiştir... Diğer milletlerin hayatında bir muharebeden sonra yapılan siyasi akdin 45 sene sonra kendi değerini muhafaza eden bir vesika olarak kalması nadir misallerden biridir. Bu gerçeği gelecek nesillerin hiçbir şekilde gözden uzak tutmamaları lazımdır. Lozan Muahedesi, askeri zaferler gibi milletimizin hakkı ve kendi kabiliyetinin mahsulü olan bir kazançtır.”*⁸⁴³

Anadolu'daki Kuvayi Milliye hareketine muhalif olan Tanin gazetesi, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra muhalefetini açıktan sürdürmeyerek eleştirilerini üstü kapalı olarak dile getirmeyi tercih etmekteydi. Gazete, BMM Hükümeti'ni eleştirirken Lozan Antlaşması'nı imzalayan heyeti överek ön plana çıkarmaktaydı. Antlaşmanın sadece İsmet Paşa'nın eseri olduğunu vurgulamaktaydı.⁸⁴⁴

Meclis'te Lozan Antlaşması'na yöneltilen eleştirileri yerinde gören Tevhid-i Efkâr gazetesi, mebusların güney sınırları, Ege Adaları ve savaş tazminatı gibi noksanlıkları dile getirmekte haklı olduklarını belirtmektedir. Dahası gazeteye göre; İsmet Paşa özellikle Yunanistan'dan istenen tazminattan vazgeçemeyebilirdi, fakat bu sırada BMM Hükümeti seçimlerle meşgul olduğundan heyete gerekli desteği vermemişti. Güney sınırı ve Musul meselelerinin ülkenin lehine sonuçlanabileceğine ihtimal vermeyerek, Lozan'ın, Türkiye'nin siyasî ve mali bağımsızlığını sağlayan önemli bir antlaşma olduğunu belirterek, Tanin Gazetesi gibi, bu antlaşmanın

⁸⁴² S. V. Toprak, “Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhid-i Efkâr Örneği”, s. 96-97.

⁸⁴³ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 426.

⁸⁴⁴ S. V. Toprak, “Lozan Antlaşmasının İmzalanması Ve Onaylanmasının Tanin Gazetesinde Yankıları”, s. 42-43.

imzalanmasında İsmet Paşa ve arkadaşlarının şahsi çabalarını ön plana çıkartmaktaydı.⁸⁴⁵

Lozan Konferansı gibi yapılan antlaşmada dünya basınında manşetlerinde yer almaktaydı. Yunan basını Müttefiklerin bu antlaşma ile mağlup edildiklerini, Helen idealini ağır bir şekilde yaraladığını vurgulamaktaydı.⁸⁴⁶ Tevhîd-i Efkâr Gazetesi, yabancı basını takip ederek Lozan Antlaşması'nın nasıl değerlendirildiğine de yer vermektedir. Bu gazetenin Yunan bir gazeteden aldığı bir makalede Lyod George, Mudanya'yı bir bozgun, Lozan'ı ise bir hezimet olarak ilan etmekteydi. Ayrıca Times Gazetesi'nin kaynak gösterildiği bir haberde de Lozan Antlaşması, Amerikan politikasının bir zaferi olarak değerlendirilmekteydi. Times'a göre, bazı ekonomik çıkarlar Amerika'nın lehine sonuçlanmıştı.⁸⁴⁷ Fransız basınında genel anlamda bir memnuniyetsizlik vardı. Batının Türkiye önünde küçüldüğü haberleri yanında Avrupalılaştıkları haberleri de yer bulmaktaydı. Hollanda basını Türklerin amaçlarını konferansta elde ettiklerini yazmaktaydı. Sovyet Rusya gazeteleri de Lozan'ın tüm Doğu halkları için bir zaferi temzil ettiği belirtilmekteydi.⁸⁴⁸

a) Sevr Antlaşması ve Lozan Antlaşması'nın Karşılaştırılması

Yaklaşık dokuz ay süren Lozan Barış Konferansı Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Bağımsız bir devlet olabilmek için verilen mücadele sonrasında milli sınırlar içerisinde mutlak egemenlik ve uluslararası düzeyde saygınlık elde edildi. Bu süreçte değinilmesi gereken önemli bir hususta Sevr Antlaşması imzalanana kadar yaşanan olaylar ve bu antlaşmanın ülkeye getirdiği esaret olmalıdır.

Osmanlı Devleti 1914'te girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan oldukça ağır şartları içeren 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak çıktı.⁸⁴⁹ Osmanlı Devleti için fiilen yıkımı ifade eden bu mütareke ile Müttefikler ateşkese rağmen işgallere devam ettiler. Bir yandan işgaller devam ederken bir yandan da Ocak 1919'da yapılan Paris Barış Konferansı'nda⁸⁵⁰ mağlup devletlere imzalatmak üzere antlaşmalar

⁸⁴⁵ S. V. Toprak, "Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhîd-i Efkâr Örneği", s. 87.

⁸⁴⁶ Salahi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Lozan", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 29.

⁸⁴⁷ S. V. Toprak, "Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhîd-i Efkâr Örneği", s. 85-86.

⁸⁴⁸ S. R. Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Lozan", s. 30-31.

⁸⁴⁹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 35; Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948, s. 62; R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, I, s. 145.

⁸⁵⁰ Paris Barış Konferansı için bkz. Margaret Macmillan, **Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay**, Çev. Belkıs Dışbudak Çorakçı, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim, Ankara, 2004.

hazırlamaktaydı. Osmanlı Devleti dışında savaşın mağlup devletleriyle Müttefikler arasında antlaşma yapıldı. Osmanlı Devleti ile imzalanması düşünülen antlaşma gecikmişti. Bu gecikmeye iki nedenin etkili olduğu söylenebilir. Birincisi Müttefikler arasında Paris Barış Konferansı'nda başlayan görüş ayrılıklarının giderilmemiş olması; ikincisi ise Anadolu'da gelişen direniş nedeniyle işgalci güçlerin lehine asayişin sağlanamamasıdır.⁸⁵¹ Ancak 1920 yılının başlarında yaşanan bazı gelişmeler Müttefiklerin harekete geçmesine neden oldu. Misak-ı Milli'nin ilanını cezalandırmak isteyen Müttefikler, İstanbul'un işgaliyle yetinmediler ve daha sonra Sevr'de imzalanacak olan antlaşmanın esaslarını görüşmek üzere 18-26 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da bir araya geldiler. San Remo Konferansı olarak da bilinen bu toplantının Ankara'da BMM'nin açıldığı günlere denk gelmesi ise ilginçtir. Türk temsilcilerden hiçbirine söz hakkı verilmeyen San Remo Konferansı'nda, gecikmiş de olsa Osmanlı Devleti'ne uygulanacak antlaşmanın esaslarında uzlaşmaya varan Müttefikler, Paris'e davet edilen Osmanlı Hükümeti temsilcisi eski sadrazam Tevfik Paşa'ya 11 Mayıs 1920'de koşulları açıkladılar.⁸⁵² Antlaşma koşulları kabul edildi ve Osmanlı Hükümeti'nin temsilcileriyle Müttefikler arasında Fransa'nın Sevres şehrinde 10 Ağustos'ta imzalandı.⁸⁵³

Tezin ilgili bölümlerinde Lozan Antlaşması imzalanana kadar yaşanan süreç verildiğinden Sevr Antlaşması'na kısaca değinildi. Sevr ile Lozan Antlaşmaları'nın mukayesesi hususunda ilk önce müzakere yöntemleri dikkat çekmektedir. Sevr Antlaşması'nda, Osmanlı ülkesini ilgilendirmesine karşın, Osmanlı temsilcilerinin katılmadığı, görüşlerinin dikkate alınmadığı görüşmeler sonrasında imza aşamasına gelirken, Lozan Antlaşması'nın imzalanması, Batılı devletler açısından Sevr kadar kolay olmamıştır. Lozan Antlaşması, Sevr'in tersine uzun bir görüşme maratonu sonrasında ortaya çıkan metin üzerindeki uzlaşma sonrasında imzalanmıştır. Süreç açısından Sevr ile Lozan Antlaşmaları arasında yapılacak olan genel bir değerlendirmede, Sevr'in; Birinci Dünya Savaşı'nın, Mondros Mütarekesi ve Anadolu'da yaşanan işgallerinin bir sonucu, Lozan Antlaşması'nın ise işgallere karşı gelişen direnişin ve Mudanya Mütarekesi ile sonuçlanan askeri başarıların bir sonucu olduğu söylenebilir.

⁸⁵¹ Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 5-8.

⁸⁵² S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 79.

⁸⁵³ S. L. Meray-O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, s. 43.

Hem Sevr hem de Lozan, uzun yıllardır gündemde olan Doğu Sorunu'nu çözmek amacıyla toplanan konferanslar sonrasında imzalanan antlaşmalardır. Sevr 433 madde,⁸⁵⁴ 13 Lozan ise 143 madde ve sözleşmelerden oluşan bir antlaşmadır. Bu bakımdan ikiside oldukça kapsamlıdır. Sevr Antlaşması Osmanlı Devleti'nin pek de muhatap alınmadığı konferanslar sonunda belirlenen metnin, Osmanlı Hükümeti'ne dikte ettirilmiş şekli iken, Lozan Antlaşması eşit koşullarda sürdürülen uzun müzakereler sonrasında imzalanmıştır. Bu nedenle de her iki antlaşmayı imzalayan devlet sayısında farklı rakamlar karşımıza çıkmıştır. Sevr Antlaşması'nı Osmanlı Devleti ile birlikte 19 devlet imzalarken, Lozan Antlaşması'nda BMM Hükümeti ile birlikte 8 devletin imzası bulunmaktadır. Devlet sayısındaki farklılık imzalayan delege sayısına da yansımıştır. Sevr Antlaşması'nda üçü Osmanlı Devleti delegesi olmak üzere 26 kişinin imzası bulunurken, Lozan Antlaşması'nda aralarında üç BMM Hükümeti temsilcisinin de bulunduğu 11 kişinin imzası vardır.

Antlaşma için görüşmelerin yapıldığı ve imzaların atıldığı yer açısından da iki antlaşma arasında farklılıklar söz konusudur. Sevr Antlaşması, Müttefik devletlerin San Remo, Sevres gibi şehirlerinde yapılan görüşmeler sonrasında imzalanırken Lozan Konferansı tarafsız bir ülke olan İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanmıştı. Sevr Antlaşması herhangi bir meclis tarafından onaylanmadığından hukuksal yönü son derece zayıftı ve bu sebeple Sevr, ölü doğmuş bir antlaşma olmuştur. Ancak Lozan Antlaşması tüm imzacı devletlerin meclislerinde onaylanarak hukuksal varlığını kanıtlamıştır.

b) Dönemin Komutanlarına Göre Lozan Antlaşması

Lozan Antlaşması Milli Mücadele döneminde elde edilen askeri başarılar ile ortaya çıktığından bu sürece hayati katkıları olan komutanların değerlendirmeleri önem kazanmaktaydı. Konferansta ülkeyi bir askerin temsil etmesi komutanları sürece dâhil etmekteydi. İsmet Paşa konferanstayken Fevzi Paşa ile temasını hiç koparmamıştı.

Komutanlardan Kazım Karabekir'in bu konu üzerindeki mütalaasına bakıldığında, ilk önce İsmet Paşa'nın delege tayini hususundaki fikrine bakılmalıdır. Kazım Karabekir henüz İsmet Paşa'nın ismi resmen açıklanmadan İsmet Paşa'ya konferansa bir askerin gitmesine karşı olduğunu söylemiş ve ertesi günde Sovyet Rusya ile ilişkisi iyi durumda olduğundan ve meselenin çok önem arzemesinden konferansa

⁸⁵⁴ S. L. Meray-O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, s. 43-79.

kendisinin gitmesini uygun bulduğunu açıklamıştı.⁸⁵⁵ Daha sonra Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa ismini açıklayınca bu fikri destekledi. Konferans sürerken Ankara'daki işler ile meşgul olmanın yanı sıra konferans görüşmelerini de yakından takip etmekteydi ve İsmet Paşa'nın konferanstaki duruşunu desteklemekteydi.⁸⁵⁶ İkinci dönem Lozan görüşmelerinde Rauf Bey ve İsmet Paşa arasında yaşanan gerginliklerde ara bulucu olmaya çalıştı ancak muvafak olamadı. Antlaşmanın imzalanmasını büyük bir sevinçle karşıladı.⁸⁵⁷

Fevzi Paşa Milli Mücadele sürecinde aktif paşalardan biriydi ve konferans sürecinde debu aktifliğini sürdürdü. Yapılan tüm toplantılarda bulunmaktaydı ve Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini desteklemekteydi. İsmet Paşa'nın heyetin başkanı olması hususunu da münasip karşılamış ve İsmet Paşa ile sürekli irtibat halinde olarak orduyu göz önünde tutmuştu. Musul meselesinde İsmet Paşa'nın geri adım atmaması gerektiğini düşünmekteydi. Antlaşma imzalanınca genel anlamda antlaşmayı başarılı görmekte ve İsmet Paşa'yı tebrik etmekteydi.⁸⁵⁸

Ali Fuat Paşa oluşturulan Türk Heyeti'ni zayıf görmekteydi. Dışleri tecrübe ve bilgidен yoksun durumdaydı. Ali Fuat Paşa'ya göre İsmet Paşa, Avrupa diplomasisini bilmemesinin yanında herhangi bir yabancı dili de yoktu. İsmet Paşa gibi heyette adam akıllı dil bilen birisinin bulunmadığını ileri sürmekteydi. Konferans ilerledikçe İsmet Paşa'nın hiçbir diplomatik usule uymayan tavırları olduğunu belirtmekteydi.⁸⁵⁹ Sınırlar, Yunan tazminatı ve Musul hususlarında alınan kararları eleştirmiş, ancak genel anlamda anlamda elde edilen başarıyı makul bulduğunu bildirmiştir.⁸⁶⁰

4- Diğer Devletlerin Antlaşmayı Onaylamaları

BMM Hükümeti'nden sonra Lozan Barış Antlaşması'nı Yunanistan onayladı. BMM Hükümeti ile Yunanistan arasında savaş esirleri, sivil rehinelere değişimi, mübadele antlaşmasının uygulanması gibi önemli ve acil sorunlar vardı. Batı Trakya dışındaki bütün Yunan topraklarındaki Müslüman ahali ile İstanbul belediye sınırları içinde İmroz ve Bozcaada'daki Rum nüfus karşılıklı olarak mübadele edilecekti. Bu

⁸⁵⁵ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 314-315.

⁸⁵⁶ Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 129.

⁸⁵⁷ K. Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 143.

⁸⁵⁸ Rahmi Akbaş, **Mareşal Fevzi Çakmak**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s.296-299.

⁸⁵⁹ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s.237-238.

⁸⁶⁰ A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I-II, s.422-423.

gibi sorunlarla hemen ilgilenmek gerektiğinden Yunanistan 25 Ağustos 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı ve eklerini onayladı.⁸⁶¹

BMM Hükümeti ve Yunanistan dışında diğer devletler antlaşmayı onaylamakta aceleci davranmamaktaydılar ve ülkelerinde antlaşma üzerinde sürekli tartışmaktaydılar. Avrupa'daki belli başlı gazeteler, bu antlaşmayla barışın yapıldığını ancak çoğu meselelerde kesin çözümün sağlanılmadığını belirtmekteydiler. Antlaşmanın henüz yürürlüğe girmediği, bu sebeple her an her şeyin olabileceği yönünde değerlendirmeler yapılmaktaydı.⁸⁶² Çoğu politikacıya göre de Lozan Konferansı'nda BMM Hükümeti'ne gereksiz yere fedakârlıklarda bulunulmuştu, bu fedakârlıklar yerine eski düzenin muhafaza edilebilmeliydi. Devletler kendi içlerinde bu tartışmalar ile antlaşmanın onaylanmasını geciktirdiler. Diğer devletler antlaşmayı onaylayıp yürürlüğe koyana kadar 9-10 ay kadar bir süre geçti. Bu süre içerisinde Türkiye'de büyük bir memnuniyetsizlik ve endişe yaşanmıştı. Türkiye antlaşmayı 1923'te onaylayarak yürürlüğe koymasına rağmen diğer devletlerin onayı 1924'ü bulmuştu.⁸⁶³

Antlaşmanın konferansta imzalanmasından sonra İngiltere parlamentosunda antlaşmaya yönelik ilk değerlendirme 2 Ağustos 1923 günü Avam Kamarası'nda ikinci genel değerlendirme 24 Şubat 1924 günü Lordlar Kamarası'nda yapıldı. Liberal Partili vekillere göre antlaşma İngiltere için yıkımdı ve İngiltere Yakındoğu'da hiç bu kadar prestij kaybetmemişti. Hükümeti destekleyen kesime göre Lozan Antlaşması elde edilebilecek en iyi şartlara sahip bir antlaşmaydı. Daha fazlasının elde edilememesinin sorumluluğunun Fransa ve İtalya'ya ait olduğunu çünkü bu devletlerin Türk Heyeti'ne sürekli yardımda buldukları iddia edilmekteydi. Muhafazakâr ve İşçi Partilerine göre de İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemesi hataydı, ancak konferansta Türk Heyeti ile iyi ilişkilerin kurulmasına yönelik önemli adımlar atılması büyük bir başarıydı.⁸⁶⁴

Parlamentodaki tartışmalar dışında İngiltere'nin iç siyaseti karışık bir durumdaydı ve sürekli hükümet değişikliği yaşanmaktaydı. Yaşanan bu değişimler esnasında Bonar Law Hükümeti'nin Lozan Antlaşması'nı imzalaması kurulan diğer hükümetler tarafından kabullenmediği için onaylama işi ertelenmekteydi. Dahası İngiltere Türkiye'de kurulan yeni düzenin bozulmasını da beklemekteydi. 22 Şubat 1924'de Başbakan olup Dışişleri Bakanlığı'nı da üzerine alan İşçi Partisi lideri Ramsey

⁸⁶¹ B.N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 642.

⁸⁶² S. V. Toprak, "Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhid-i Efkar Örneği", s. 91.

⁸⁶³ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 419-420.

⁸⁶⁴ M. Çufalı, "Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar", s. 587-599.

MacDonald, 6 Mart'ta Lordlar Kamarası'nda, 1 Nisan'da da Avam Kamarası'nda Lozan Antlaşması'nın onay sürecini başlattı. 6 Haziran'da da İngiltere'de Lozan Antlaşması onaylandı.

Lozan Barış Antlaşması 143. Maddesine göre BMM Hükümeti'nden sonra Müttefikler'den üç büyük devlet antlaşmayı ülkelerindeki meclislerinde onaylattıktan sonra Paris'e göndereceklerdi ve Paris'te onay işlemini tamamladıktan sonra bütün ülkeler için resmen yürürlüğe girmiş sayılacaktı. 6 Ağustos 1924 Çarşamba günü, İngiltere, İtalya ve Japonya'nın onay belgeleri Paris'e ulaştı ve böylece Lozan Barış Antlaşması bu tarih itibariyle resmen yürürlüğe girdi. Ancak Fransa'da antlaşmaya yönelik sorunlar bertaraf edilmediği için Fransa 26 Ağustos'ta antlaşmayı onaylayabilmişti.⁸⁶⁵

⁸⁶⁵ T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 306-310.

SONUÇ

24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması taraflarca imzalandı. Sadece Türkiye'nin değil aynı zamanda tüm dünyanın dikkat kesildiği Lozan'da Türk Heyeti önemli bir zafer daha elde etti. Hiçbir zafer kolay elde edilemediği gibi buradaki zafere ulaşmak kolay olmadı. Türk milleti savaşlar içerisinde yıllarca var olmaya çalıştı. Evlerini, yurtlarını terk etmek zorunda kalarak dehşet verici işgallere maruz bırakıldılar. Bu savaşlar içerisinde bir devletin yıkılışına, yeni bir devlet oluşturmak için girişilen mücadelelere tanık oldular. Bağımsızlık mücadelesi uğruna sayısız fedakârlıktan kaçınmayarak elde edilen bağımsız barış ile mükâfatlarını aldılar.

Lozan Barış Antlaşması'na gidilen süreç imkânsızın başarılması dolayısıyla emsali olmayan bir süreçti. Büyük ve acı kayıpların yaşandığı bir savaştan çıkan orduyu ve halkı yeniden savaşa sokmak tarihi bir sorumluluktur. Mustafa Kemal Paşa başta kendisi bağımsızlığın elde edilebileceğine inandı, ardından kitlesel bir taraftar edindi. Başlayan Milli Mücadele çok yönlü politikalar izlenerek yürütüldü. Dağınık halde ülkeyi savunmaya çalışan Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri birleştirildi ve tek amaç altında çalışmalar sürdürüldü. Daha sonra adım adım devletleşmeye gidilerek Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuruldu ve uluslararası sistemde tanınma amaçlandı. İslam birliği ya da Turancılık gibi çok büyük hedefler yerine Misak-ı Milli gibi temel olan bir amaç belirlendi. Ülke dışında yaşanan olaylar çok dikkatli takip edilerek bu olaylar dış siyasete yön vermek için kullanıldı. Müttefiklerin işgalci pozisyonda oldukları esnada Doğu'da Sovyet Rusya, Kafkas Devletleri, Arap ve Arap olmayan İslam Devletleri'yle iş birliği yapıldı ve böylelikle Türk davası İngiliz ve Fransız sömürgelerine ulaştırıldı. Uzun süren savaşların Müttefikleri de etkilemesi sonucu aralarının açılmasından faydalanıldı ve Fransızlar ile 1921'de Ankara Antlaşması yapıldı.

Misak-ı Milli'de belirlenen sınırlara genel olarak erişildi ve birçok ülkeyle dostluk antlaşması imzalandı. Doğu sınırı tamamen, Güneydoğu sınırı ise neredeyse oluşturuldu, Sovyet Rusya ve Afganistan ile de dostluk ortamı kuruldu. Büyük Zafer'den sonra Mudanya Mütarekesi ile barış müzakerelerinin başlamasının önü açıldı. Akabinde uzun süren barış görüşmeleri sonucunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile yurdun bütünlüğü ve genel barış sağlandı ve bağımsız bir devlet olarak Türkiye dünyada yerini aldı.

Bağımsız bir devlet olana kadar verilen Milli Mücadele'nin önemli duraklarından olan Lozan Barış Konferansı, hem Lozan'ın başkahramanı İsmet Paşa hem de Türkiye için çok sancılı bir dönemi kapsar. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın

isteği ile Lozan'a Türkiye'yi temsilen gitti. Görüşmeler uzadıkça ve çıkmazlar yaşandıkça İsmet Paşa farklı bir savaş alanına girdiğinin farkına varacaktı ve yıllar sonra o günleri anlatırken Lozan'da çektiklerimi tasavvur edebilseydim, gitmemekte ısrar ederdim diyecekti. Ancak İsmet Paşa ne kadar kaçınırsa kaçınırdı Mustafa Kemal Paşa yaptığı gözlem ve tecrübe ettiği olaylar neticesinde onu seçmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan'da toplanan konferanstan beklentisi, Misak-ı Milli sınırları içerisinde hiçbir maddi-manevi, iktisadi-hukuki kısıtlamanın yer almadığı bir barış antlaşmasının elde edilmesi ve ülkesinin uluslararası düzeyde kabul ve muamele görmesiydi. Bu uğurda da ancak iyi bir asker mücadele verebilirdi. İsmet Paşa'nın konferans toplantılarında eleştirilen sert çıkışları ve diplomatik anlayışa uymayan davranışları, onun bu konferansta olma sebebiydi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Misak-ı Milli'den, ancak üzerine barut kokusu sinmiş, düşmanın bütün acımasız yüzlerini görmüş bir asker ödün vermez ve bağımsızlığı elde edebilirdi.

İsmet Paşa'da askeri alandaki başarısı yanında politik hayatta da başarılı olmaya muktedirdi. Çünkü Harp Akademisi'nde gördüğü metotlu eğitim kendisine, diplomatik alandaki tartışmaların tahlilini doğru şekilde yapmasını ve doğru kararlar almasını sağlayacak nitelikteydi. Memleketin yakın tarihine ve dış politikasına hâkimdi. İsmet Paşa uluslararası diplomasi alanında tecrübeli olmamakla birlikte, sabırlı, azimli ve zor bir tartışmacıydı. Gerektiğinde baskın davranışları ve ketum tutumu onun çabuk karar alma, hazırlıksız ve ani olarak karşılık verme becerilerinden yoksun olduğu izlenimini vermekteydi. Bununla birlikte bu ağırbaşlı ve ölçülü tutumundan yararlanarak, önemli konularda herhangi bir sorumluluk altına girmeden önce uzun süre düşünmek yolunu seçmekteydi. Dahası İsmet Paşa'ya hep rütbesinin üstünde görevler verilmesi onun, görevlerinde maceracı bir tutum yerine daha akıllı başında hareket etmesini sağlamıştı. Gerektiğinde fazlasıyla sorumlulukları üstlenebilmesi ve askeri disiplini hayatının merkezine koyması gibi özellikleriyle çağdaşlarından bir adım önde olmuştu. Kamuoyunda yaygın kanaate göre de İsmet Paşa, tüm olayları gerçek boyutuyla ele alarak hissiyatla hareket etmeyen, zeki, kusur arayan, eleştirilerini yeteneğe dönüştüren, her konuda mantıklı noktalara yüklenen bir kişiliğe sahipti.

İsmet Paşa omuzundaki bu ağır sorumluluk ile Lozan'a gittiğinde Türk ordusunun kazandığı zaferin bilincinde olarak her meseleye bu zaferin getirdiği gurur ve eşitlik prensibiyle yaklaştı. Avrupa kamuoyu her ne kadar Türk ordusunun sadece Yunan ordusunu mağlup ettiğini kabullenmiş görünselerde, Türk Heyeti konferans toplantılarında ve basınla yapılan temaslarda, zafer kazanan bir ordunun ruhunu hep

canlı tuttu. İsmet Paşa müzakerelerde gün geçtikçe yeni şeyler öğrendi, her ortama ayak uydurdu ve diplomatik usulleri hemen edinebildi. Lozan'ın ilk günlerinde farklı bir savaş alanına girdiğini farkederek İsmet Paşa, kendini bu alanın kurallarını öğrenmeye verdi. İsmet Paşa basına sürekli demeç vererek şeffaf bir siyaset izlediğini gösterdi. Birinci dönem toplantılarında, İngiltere'ye karşı Fransa ve Sovyet Rusya'yı ikinci dönem toplantılarında da Fransa'ya karşı İngiltere'yi yanında tutarak çok yönlü bir politika benimsedi. Konferansta verilen sözlere itimat etmeyerek yazılı beyan ya da mutlaka cümlelerin kendi istediği gibi tutanaklara geçmesini sağlayarak garantici bir yaklaşım sürdürdü. Müzakere edilen her meselede Müttefiklerin birlikte hareket etmelerine rağmen İsmet Paşa savunduğu tezinde vazgeçmeyerek sıkı bir mukavemet göstermekteydi. Konferans süreci ne kadar yıpratıcı ve yorucu olsada, Müttefiklerin sunduğu antlaşma projesini kabul etmedi ve 4 Şubat günü konferans toplantıları kesildi. Müttefiklerin sadece İngiliz delegesi Curzon'un etkisiyle baskı oluşturmaya çalıştıklarının ve eğer İngiltere dâhil olmasa bile diğer devletlerle yeniden müzakereye başlanabileceğinin farkında olan İsmet Paşa projeyi kabul etmedi. Yaklaşık üç ay sonra yeniden müzakereler başladı. İsmet Paşa konferansa ikinci kez gittiğinde artık bir diplomattı. Avrupa'yı iyi tahlil etmişti ve ülkesinden tam destek almıştı. Birinci dönem görüşmelerine nazaran ikinci dönem daha rahat geçti ve 24 Temmuz 1923'te antlaşma imzalandı. İsmet Paşa yüklendiği sorumluluğu başarıyla yerine getirmişti. Birkaç önemli mesele dışında genel anlamda Türkiye'nin yararına bir barış antlaşması elde etmişti.

Lozan'da imzalanan antlaşma metni ve belgelerle sadece bir barış yapılmadı, aynı zamanda Türkiye ile Batı Devletleri arasında siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal ilişkiler de yeni bir düzene koyuldu.

Lozan Barış Antlaşması ile Türk milletinin bağımsızlık savaşı başta Avrupa olmak üzere tüm devletler tarafından tanındı. Lozan Barış Konferansı tüm dünya devletlerinin takibi altındaydı. Gazete muhabirleri delegelerden, toplantılardan ve özel görüşmelerden bilgi almak ve gazetelerine haber yetiştirmek için büyük çaba harcamaktaydılar. Türk milletinin yıllardır verdiği mücadele, başka devletlerin hâkimiyetinde yaşayan devletlere örnek oldu, kendileri de ülkelerinde bağımsızlıkları için mücadelelere başladılar. Fakat çoğusu başarıya ulaşamayacaktı. Çünkü İngiltere Başbakanlarından Llyod George'nin deyimiyle, tarihte, tarihin gidişatını değiştiren liderler yüzyılda bir görünür ve o lider sayesinde başarılar elde edilirdi. George kendi

yüzyılının liderinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu ve bu liderin kendisinin karşısında yer almasını büyük şansızlık olarak değerlendirmekteydi.

Curzon İsmet Paşa'yı, birinci sınıf diplomat ve usta bir müzakereci olarak takdir etmekteydi. Rumbold'a göre de Müttefikler için antlaşma tatmin edici olmamakla birlikte mevcut koşullarda elde edilebilecek en iyi sonuçtu. İsmet Paşa'nın görüşmeler boyunca çok iyi müzakere yaptığını, tek bir noktada dahi gereksiz yere vazgeçmediğini belirtmekteydi. Fransız delege Pelle, İsmet Paşa'nın müstakil bir asker olduğu kadar mükemmel bir diplomat da olduğunu, az fakat öz söylediğini ileri sürmekteydi. Amerikan delegesi Grew, İsmet Paşa'nın bütün müttefiklerin sırtını yere getirerek büyük bir diplomatik mücadele kazandığını vurgulamaktaydı. Kazanılan bu büyük diplomatik mücadelede İsmet Paşa'nın en baştan beri bütün kozları elinde bulundurması sayesinde olduğunu belirtmekteydi. Grew bu kozları dört başlıkta sundu. İlki, Türkiye'nin arkasında zaferden yeni çıkan bir ordunun bulunmasıydı ve bu ordunun Sevri Antlaşması sırasındaki Türk ordusundan çok başka olmasıydı. İkincisi, ordu çok iyi bir durumdaydı ve her an savaşa girmeye istekliydı. Üçüncüsü, İsmet Paşa büyük devletlerin hiçbirinin savaşa taraftar olmadıklarını bilmekteydi. Dördüncüsü de, Müttefiklerin birleşik bir cephe kuramamasıydı. Her devlet kendi çıkarlarına uygun hareket etmekteydi. Grew'in sunduğu sonuncu maddede belirttiği husus tartışılabilir bir konudur. Konferans oturumlarında İngiltere, Fransa ve İtalya sürekli ileri sürdükleri tezlerinde birbirlerini desteklemişlerdir. Bu üçlü arasında yapılan özel toplantılarda ise genelde İtalya İngiltere'yi desteklerken, Fransa'nın bazı konularda farklı görüşler savunması göze çarpılmaktaydı. Ancak İngiltere'nin baskısı sonucu Fransa, bu ülkenin görüş ve direktifine göre hareket etmekten de geri durmuyordu. Durum böyleyken Müttefiklerin bir cephe kurmamış olması pek mümkün değildi.

Lozan Barış Antlaşması, kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin senedi idi. Oldukça zorlu süreçler akabinde elde edilmesi dolayısıyla çok kıymetlidir. Her olayı döneminin şartlarına göre değerlendirmek tarihi bir usuldür. Bu bakımdan Lozan Barış Antlaşması konferansın yapıldığı dönemin şartlarına göre ele alındığında başarılı bir antlaşmadır. Konferans müzakerelerinde Müttefikler her meselede birlikte hareket etmekteydiler ve Türk ordusunun sadece Yunanlıları mağlup ettiğini, Birinci Dünya Savaşı'nda kendilerine yenildiklerini iddia ederek Türk Heyeti'nin önüne sürekli bu hususu getirmekteydiler. Bununla yetinmeyerek savundukları tezleri Mondros Mütarekesi'ne dayandırmaktan da geri durmadılar. Dahası henüz İstanbul'da işgal kuvvetleri bulunmaktaydı ve tehdit oluşturmaktaydı. Curzon dahil tüm Müttefik

delegeler tezlerini kabul ettirebilmek için zaman zaman İsmet Paşa'ya karşı tehditkâr konuşmalar yapmaktaydılar. İngilizler Türk Heyeti'nin telgraflarını ele geçirerek Türk Heyeti'ne gelen talimatları önceden öğrenip ona göre tavır almaktaydılar. Ayrıca Batı diplomatları her anlamda kendilerini geliştirmiş kişilerdi ve buna karşı Türk Heyeti'ndeki çoğu uzman onlara göre zayıf kalmaktaydı. Bu eşit olmayan hususlar göz önüne alınarak bir değerlendirme yapılmalıdır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen İsmet Paşa etkin olmayı başardı. Soğukkanlılıkla yürüttüğü mücadelede muvaffak olarak ülkesine döndü. Bizlere düşen ülkelerin içine düştüğü durumları göz önünde bulundurarak elde edilen başarılarla sahip çıkmaktır.

EKLER

BELGELER

BELGELER

B.1: Lozan Barış Antlaşması'nın Maddeleri

B.2: Lozan görüşmeleri esnasında, fikir teatisinde bulunmak üzere İsmet Paşa'nın Ankara'ya seyahati (BCA).

B.3: Lozan Barış Antlaşması münasebetiyle Fransa'daki müslümanların tebrik yazısı (BCA).

B.4: Lozan Konferansı'na katılacak olan Hariciye Vekili Edirne Mebusu İsmet Paşa, Sıhhiye Vekili Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, Trabzon Mebusu Hasan ve Adana Mebusu Zekai Beylerin görevleri müddetince izinli sayılmaları (BCA).

B.5: Lozan'da bulunan İsmet ve Refet paşalara suikast girişiminde bulunulacağı (BCA).

B.6: 24.7.1339 (1923) tarihli Lozan Sulh Antlaşması ve 15 adet mukavelenin TBMM tarafından tasdiki (BCA).

BÖLÜM I. SİYASAL HÜKÜMLER

MADDE 1.

İşbu Anlaşmanın yürürlüğe girişi tarihinden başlayarak, bir yandan, İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve öte yandan, Türkiye arasında olduğu kadar, bunların uyrukları arasında da, barış durumu kesin olarak yeniden kurulacaktır.

Taraflar arasında resmi ilişkiler kurulacak ve Tarafların ülkelerinde diplomasi ve konsolosluk görevlileri, yapılacak özel anlaşmalara hanel gelmeksizin, Devletler hukukunun genel ilkeleri uyarınca işlem görecektir.

İşbu Andlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylanır onaylanmaz ve öteki bağıtlı Devletlerce onaylanması beklenmeksizin, Türk ülkesinin Müttefik Devletlerin işgali altında bulunan bütün parçaları derhal boşaltılacaktır.

KESİM I

1.ÜLKEYE İLİŞKİN HÜKÜMLER

MADDE 2

Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar Türkiye'nin sınırları aşağıdaki gibi saptanmıştır:

1. Bulgaristan ile: Rezvaya'nın denize döküldüğü yerden, Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarının birleştikleri noktada, Meriç'e kadar: Bulgaristan'ın Güney sınırı, şimdiki durumuyla saptanmış olduğu gibi.

2. Yunanistan ile: Buradan, Arda ve Meriç'in birleştikleri yere kadar: Meriç'in akım yolu; Buradan Arda kaynağına doğru (vers l'amont de l'Arda) bu nehir üzerinde ve Çörek Köy'ün hemen yakınında olmak üzere arazi üzerinde saptanacak bir noktaya kadar:

Arda'nın akım yolu; Buradan, Güney-Doğu doğrultusunda, Bosna Köy'ün, nehrin denize döküldüğü yönde (en aval) 1 kilometre uzaklığında bulunan bir noktaya kadar:

Bosna Köy'ü Türkiye'de bırakan, belli olacak ölçüde düz bir çizgi. Çörek Köy, 5 nci maddede belirtilen Komisyonca, nüfusunun (halkının) çoğunluğunun Türk ya da Rum olarak kabul edileceğine göre Türkiye'ye ya da Yunanistan'a verilecektir. 1 Ekim 1922 den sonra bu köye göç etmiş olanlar hesaba katılmayacaklardır; Buradan, Ege Denizi'ne kadar; Meriç'in akım yolu.

MADDE 3

Akdeniz'den İran sınırına kadar, Türkiye'nin sınırı aşağıdaki gibi saptanmıştır:

1.Suriye ile: 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Andlaşmasının 8 nci maddesiyle saptanmış olan sınır;

2. Irak ile: Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir.

Sınır çizgişi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz Hükümetleri, kesin geleceği [kaderi] bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir

değişiklik yapacak nitelikte hiç bir askeri ya da başka bir harekete bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler.

MADDE 4

İşbu Andlaşmada belirtilen sınırlar, Andlaşmaya eklenmiş 1.1.000.000 ölçekli haritalar üzerine çizilecektir. Andlaşma metni ile haritalar arasında uyumsuzluk çıkarsa, Andlaşma metni üstün tutulacaktır.

MADDE 5

İşbu Andlaşmanın 2 nci maddesinin 2 nci paragrafında tanımlanmış sınırı, toprak [arazi] üzerinde çizmekle, bir Sınırlandırma Komisyonu görevlendirilecektir. Komisyon, Türkiye ile Yunanistan'ın -her Devlet için birer temsilci olmak üzere- temsilcilerinden ve bunların üçüncü bir Devletin uyrukları arasında seçecekleri bir Başkan'dan kurulacaktır.

Sınırlandırma Komisyonu, her yerde, yönetsel sınırlarla yerel [mahalli] ekonomik çıkarları, elden geldiği ölçüde göz önünde tutarak, Andlaşmalarda verilmiş tanımlamaları en yakından izlemeye çalışacaktır.

Komisyonun kararları oyçokluğuyla alınacak ve bu kararlar ilgili Taraflar için bağlayıcı nitelikte olacaktır. Sınırlandırma Komisyonunun giderleri ilgili Taraflarca eşit olarak yüklenilecektir.

MADDE 6

Bir nehrin ya da bir ırmağın kıyılarıyla değil de akım yollarıyla tanımlanan sınırlar bakımından, işbu Andlaşmadaki tanımlamalarda kullanılan "akım yolu" (mecra "cours" ya da "chenal") terimleri, şu anlama gelmektedir. Bir yandan, gemilerin gidiş-gelişine (ulaşıma) elverişli olmayan nehirlerde, akarsuyun ya da ana kolunun ortay çizgişi (ligne mediane), ve öte yandan, gemilerin gidiş-gelişlerine (ulaşıma) elverişli nehirlerde, ana gidiş-geliş yolunun ortay çizgişi (ligne mediane du chenal de navigation principale). Bununla birlikte, akım ya da gidiş-geliş yolunda değişiklikler olması halinde, sınır çizgişinin, bu biçimde tanımlanmış olan akım yoluyla gidiş-geliş yolunu mu izleyeceğini, yoksa bu yolun, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş anındaki durumunda olduğu gibi kesin olarak saptanmış mı kalacağını kararlaştırmaya, işbu Andlaşmada öngörülen Sınırlandırma Komisyonu yetkili olacaktır. İşbu Andlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça, deniz sınırları, kıyıya üç milden daha yakın bulunan adaları ve adacıkları da içine alacaktır.

MADDE 7

İlgili Devletler, Sınırlandırma Komisyonuna, görevlerini yerine getirmesi için gerekli her türlü belgeleri, özellikle şimdiki ya da eski sınırların saptanmasına ilişkin tutanakların doğruluğu onanmış örneklerini, elde bulunan en büyük ölçekli bütün haritaları, geodezik verileri, yapılmış fakat yayınlanmamış yerölçmesi haritalarını, sınırdaki akarsuların yatak değiştirmelerine ilişkin bilgileri vermeyi yüklenirler. Türk makamlarının elinde bulunan haritalar, geodezik veriler, yayınlanmamış olsa bile yerölçmesi haritaları, işbu Andlaşmanın yürürlüğe konulmasından sonra en kısa süre içinde, İstanbul'da, Sınırlandırma Komisyonunun Başkanına teslim edilecektir.

İlgili Devletler, bundan başka, bütün belgeleri, özellikle planları, kadastrolarla tapu kütüklerini ve Komisyon isterse, mülkiyet durumuna ve ekonomik akımlara ilişkin

bilgilerle gerekli her çeşit bilgileri Komisyona iletmeleri için yerel makamlara yönergeler [talimat] vermeyi de yükümlenirler.

MADDE 8

İlgili Devletler, Sınırlandırma Komisyonuna, görevlerini yerine getirebilmesi için gerekli olan ulaşım, konut, işgücü ve malzemeye (direkler ve sınır işaretleri) ilişkin her türlü yardımı gerek doğrudan gerekse yerel makamların aracılığıyla yapmayı yükümlenirler.

Özellikle, Türk Hükümeti, Sınırlandırma Komisyonunun görevlerini yerine getirmesinde, gerekli görünürse, teknik personel yardımında bulunmayı yükümlenir.

MADDE 9

İlgili Devletler, Komisyonca konulmuş nirengi noktalarını, sınır işaretlerini, taşlarını, kazık ya da direklerini korumayı yükümlenirler.

MADDE 10

Sınır işaretleri [taş, kazık ya da direkler], birbirinden gözle görülecek uzaklıklarda konulacaktır; bunlara sayı verilecek ve yerleriyle sayıları bir haritaya işlenecektir.

MADDE 11

Sınırlandırmaya ilişkin kesin tutanaklar, bunlara ekli haritalar ve belgeler, her biri de asıl nüsha sayılmak üzere, üç nüsha olarak düzenlenecektir; bunlardan ikisi sınırdaş Devletlere, üçüncüsü de, doğruluğu onaylanmış birer örneğini işbu Andlaşmayı imzalamış Devletlere gönderecek olan, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine verilecektir.

MADDE 12

İmroz ile Bozcaada ve Tavşan adaları dışında, Doğu Akdeniz adaları ve özellikle Limmi, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları üzerinde Yunan egemenliği konusunda 17/30 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşmasının 5. ve 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Andlaşmasının 15. Maddeleri hükümleri uyarınca alınan ve 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan Hükümetine bildirilen karar, bu Andlaşmanın, İtalya'nın egemenliği altına konulan ve 15. Maddede belirtilen adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak üzere, doğrulanmıştır. İşbu Andlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça, Asya kıyısından 3 milden az bir uzaklıkta bulunan adalar, Türk egemenliği altında kalacaktır.

MADDE 13

Barişin sürekli olmasını sağlamak amacıyla, Yunan Hükümeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında, aşağıdaki tedbirlere uymayı yükümlenir:

1. Bu adalarda hiç bir deniz üssü kurulmayacak, hiç bir istihkâm yapılmayacaktır.

2. Yunan askeri uçaklarının Anadolu kıyısı toprakları üstünde uçmaları yasak olacaktır.

Buna karşılık, Türk Hükümeti de askeri uçaklarının bu adalar üstünde uçmalarını yasaklayacaktır.

3. Bu adalarda, Yunan askeri kuvvetleri, askerlik hizmetine çağrılmış ve buldukları yerde eğitilebilecek normal asker sayısında çok olmayacağı gibi, jandarma ve polis kuvvetleri de, bütün Yunan ülkesindeki jandarma ve polis kuvvetlerine orantılı bir sayıda kalacaktır.

MADDE 14

Türk egemenliği altında kalan İmroz adasıyla Bozcaada, yerel yönetim ile can ve mal güvenliği bakımından, Müslüman-olmayan yerli halka gerekli bütün güvenceyi sağlayan, yerel unsurlardan kurulu bir özel yönetim örgütünden yararlanacaktır. Bu adalarda düzenin korunması yukarıda öngörülen yerel yönetim örgütünün aracılığıyla yerli halktan seçilmiş ve bu örgütün emrinde bulunan bir polis kuvvetince sağlanacaktır.

Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak Türkiye ile Yunanistan arasında kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan hükümler, İmroz ve Bozcaada adaları halkına uygulanmayacaktır.

MADDE 15

Türkiye, aşağıda sayılan adalar üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçer. Bugünkü durumda İtalya'nın işgali altında bulunan Stampalia (Astropolia), Rodos (Rhodes, Rhodos), Kalki (Calki, Khalki), Skarpanto (Scarpanto), Kazos (Casos, Casso), Pişkopiş (Pişcopiş, Tilos), Miziroz (Mişiros, Nişyros), Kalimnos (Calimnos, Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi) ve İstanköy (Cos, Kos), adaları ile bunlara bağlı adacıklar ve Meis (Castellorizo) adası.

MADDE 16

Türkiye, işbu Andlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan topraklar üzerindeki ya da bu topraklara ilişkin olarak, her türlü haklarıyla sıfatlarından ve egemenliği işbu Andlaşmada tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir; bu toprakların ve adaların geleceği, ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir.

İşbu maddenin hükümleri, Türkiye ile sınırdaş olan ülkeler arasında komşuluk durumları yüzünden kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan özel hükümlere halel vermez.

MADDE 17

Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçışı, 5 Kasım 1914 tarihinden başlayarak yürürlüğe girmiş olacaktır.

MADDE 18

Türkiye, Mısır vergisiyle güvence altına alınmış Osmanlı borçlanmaları -başka bir deyimle 1855, 1891 ve 1894 borçlanmaları- konusundaki bütün yükümlerinden ve borçlarından aklanmıştır [ibra edilmiştir]. Bu üç borçlanmanın hizmetleri için Mısır'ın yaptığı yıllık ödemeler, bugün Mısır Devlet Borcu hizmetlerinin ödenmesinin bir parçasını oluşturmakta olduğundan, Mısır, Osmanlı Devlet Borcuna [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'ye] ilişkin olarak başka her türlü borçlardan aklanmıştır.

MADDE 19

Mısır Devletinin tanınmasından doğan sorunlar, ilgili Devletler arasında saptanacak şartlar içinde, sonradan kararlaştırılacak hükümlerle çözüme bağlanacak ve işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılan topraklara ilişkin olarak sözü geçen Andlaşmanın hükümleri Mısır Devletine uygulanacaktır.

MADDE 20

Türkiye, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinden ilan edilen, Kıbrıs'ın [İngiltere'ye] katılımını tanıdığını bildirir.

MADDE 21

5 Kasım 1914 tarihinden Kıbrıs adasında yerleşmiş bulunan Türk uyrukları, yerel kanunun saptadığı şartlar içinde, İngiliz uyrukluğunu edinecekler ve bu kimseler Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Bununla birlikte, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Türk uyrukluğunu seçme yetenekleri olacaktır; bu durumda, seçme hakkını kullandıkları tarihi izleyecek oniki ay içinde Kıbrıs adasından ayrılmaları zorunlu olacaktır.

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte Kıbrıs adasında yerleşmiş olup da, bu tarihte, yerel kanunun öngördüğü şartlar içinde yapılmış başvurma üzerine İngiliz uyrukluğunu edinmiş bulunan ya da edinmekte olan Türk uyrukları da bu yüzden Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Şurası kararlaştırılmıştır ki, Kıbrıs Hükümetinin, Türk Hükümetinin rızası olmaksızın Türk uyrukluğundan başka bir uyrukluk edinmiş olan kimselere, İngiliz uyrukluğunu reddetme yeteneği olacaktır.

MADDE 22

Türkiye, 27 nci Maddenin genel hükümlerine halel gelmemek şartıyla, 18 Ekim 1912 tarihli Lausanne Andlaşması ve bu Andlaşmaya ilişkin senetler uyarınca, ne nitelikte olursa olsun, Libya'da yararlandığı bütün haklarının ve ayrıcalıklarının kesin olarak sona erdiğini tanıdığını bildirir.

2.ÖZEL HÜKÜMLER

MADDE 23

Bağıtlı Yüksek Taraflar, Boğazlar rejimine ilişkin bugünkü tarihle yapılmış olan Sözleşmede öngörüldüğü üzere Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda, denizden ve havadan, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, geçiş ve ulaşım serbestliği ilkesini kabul ve ilan etmekte görüş birliğine varmışlardır. [Boğazlar rejimine ilişkin olarak bugünkü tarihle yapılmış] bu Sözleşme, Yüksek Taraflar bakımından, sanki bu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerinde olacaktır.

MADDE 24

İşbu Andlaşmanın 2 nci Maddesinde tanımlanan sınır rejimine ilişkin olarak bugünkü tarihte yapılmış olan Sözleşme, işbu Andlaşmaya taraf olan Devletler bakımından, sanki bu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerinde olacaktır.

MADDE 25

Türkiye kendisiyle yan yana savaşmış olan Devletlerle öteki Bağıtlı Devletlerarasında yapılmış Barış Andlaşmaları ile ek Sözleşmeleri tam geçerli olarak tanımadığı, eski Alman İmparatorluğu, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan topraklarına ilişkin olarak alınmış ya da alınacak kararları kabul etmeyi ve yeni Devletler bu andlaşmalarda saptanan sınırlar içinde tanımayı yükümlenir.

MADDE 26

Türkiye, şimdiden, Almanya'nın, Avusturya'nın, Bulgaristan'ın, Yunanistan'ın, Macaristan'ın, Polonya'nın, Romanya'nın, Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin ve Çeko-Slovakya Devletinin sınırlarını işbu sınırlar 25. Maddede belirtilen Andlaşmalar ya da bunları tamamlayıcı bütün sözleşmelerde saptanmış olduğu ya da saptanabileceği üzere tanıdığını ve kabul ettiğini bildirir.

MADDE 27

Türk ülkesinin dışında, işbu Andlaşmayı imzalayan öteki Devletlerin egemenliği ya da koruyuculuğu altında bulunan ülkelerin uyrukları ile Türkiye'den ayrılmış ülkelerin uyrukları üzerinde, Türk Hükümeti ya da Türk makamlarınca, siyasal, yasamaya ya da yönetime ilişkin herhangi bir nedenle olursa olsun, hiç bir güç ya da yetki kullanılmayacaktır. Şurası kararlaştırılmıştır ki, Müslüman din makamlarının ruhani yetkilerine hanel verilmiş değildir.

MADDE 28

Bağıtlı Yüksek Taraflar, her biri kendi yönünden, Türkiye'de Kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler.

MADDE 29

Fransız uyrukluğundaki Faslılara ve Tunuslulara, Türkiye'de, her bakımdan, öteki Fransız uyruklarına uygulanan rejim uygulanacaktır. Libya uyrukluğunda olanlara, Türkiye'de, her bakımdan, öteki İtalyan uyruklarına uygulanan rejim uygulanacaktır.

İşbu Maddenin hükümleri, Türkiye'de, yerleşmiş, Tunus, Libya ve Fas kökenli kimselerin uyrukluğunu etkilememektedir.

Buna karşılık, Türk uyrukları, halkı 1. ve 2. fıkraların hükümlerinden yararlanan ülkelerde, Fransa ile İtalya'da yararlandıkları aynı rejimden yararlanacaklardır.

Birinci fıkradaki hükümlerden halkı yararlanan ülkelere gelen ya da bu ülkelere gönderilen mallara Türkiye'de uygulanacak rejim ile buna karşılık, Türkiye'den gelen ya da Türkiye'ye gönderilecek mallara bu ülkede uygulanacak rejim, Fransız Hükümeti ile Türk Hükümeti arasında anlaşma ile saptanacaktır.

KESİM II UYRUKLAR

MADDE 30

İşbu Andlaşmanın hükümleri uyarınca, Türkiye'den ayrılmış ülkelere yerleşmiş Türk uyrukları hukukça ve yerel yasaların öngördüğü şartlarla, bu ülke hangi Devlete bırakılmışsa o Devletin uyruğu olacaklardır.

MADDE 31

18 yaşını aşmış olup da Türk uyrukluğunu yitiren ve 30. Madde uyarınca hukuk açısından yeni bir uyrukluk edinmiş bulunan kimseler, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, iki yıllık bir süre içinde Türk uyrukluğunu seçebileceklerdir.

MADDE 32

İşbu Andlaşma uyarınca, Türkiye'den ayrılan bir ülkede yerleşmiş ve bu ülkede halkın çoğunluğundan soy bakımından ayrı olan, 18 yaşını aşmış kimseler, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak iki yıllık bir süre içinde, halkın çoğunluğu seçme hakkını kullanan kişinin soyundan olan Devletlerden birinin uyrukluğunu, bu Devletin de buna razı olması şartıyla, edinebileceklerdir.

MADDE 33

31. ve 32. Maddelerdeki hükümler uyarınca, seçme haklarını kullanan kimseler, bunu izleyen oniki ay içinde konutlarını, seçme haklarını hangi Devlet için kullanmışlarsa o Devletin ülkesine taşıtmak zorundadırlar.

Bu gibi kimseler, seçme haklarını kullanmazdan önce, oturmakta oldukları öteki Devletin ülkesinde malik oldukları taşınmaz malları ellerinde tutmakta serbest olacaklardır.

Bu gibi kimseler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürebileceklerdir. Bu yüzden, kendilerinden, bu malların çıkarılışı ya da sokuluşu için hiç bir vergi ya da resim alınmayacaktır.

MADDE 34

İşbu Andlaşmanın hükümleri uyarınca, Türkiye'den ayrılan bir ülkenin yerli halkından olup, 18 yaşını aşmış ve İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte yabancı ülkelerde yerleşmiş bulunan Türk uyrukları, Türkiye'den ayrılan ülkelerde yetkilerini kullanan Hükümetlerle, yerleşmiş buldukları ülkelerin Hükümetleri arasında yapılması gerekli görülebilecek anlaşmalar saklı kalmak üzere, yerli halkında oldukları ülkedeki uyrukluğa seçebilirler. Bu seçme hakkı, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak iki yıllık bir süre içinde kullanılmalıdır.

MADDE 35

Bağıtlı Devletler, İşbu Andlaşmada, ya da Almanya, Avusturya, Bulgaristan ya da Macaristan ile yapılmış Barış Andlaşmalarında, ya da Türkiye'den başka bağıtlı Devletlerle ya da onlardan biriyle Rusya arasında, ya da kendileri arasında yapılmış bir Andlaşmada öngörülen ve ilgililere, kendileri için edinilmesi mümkün her hangi bir uyrukluğa geçme olanağını sağlayan seçme hakkının kullanılmasına, herhangi bir engel çıkartmamayı yükümlenirler.

MADDE 36

İşbu Kesimdeki hükümlerin uygulanmasında, her bakımdan, evli kadınların durumu kocalarının ve 18 yaşından küçük çocukların durumu da ana-babalarının durumuna göre ayarlanacaktır.

KESİM III AZINLIKLARIN KORUNMASI

MADDE 37

Türkiye, 38. Maddeden 44. Maddeye kadar olan Maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, hiç bir yönetmeliğin ve hiç bir resmi işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanun, hiç bir yönetmelik ve hiç bir resmî işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.

MADDE 38

Türk Hükümeti, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

MADDE 39

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlamayı konulmayacaktır.

Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

MADDE 40

Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

MADDE 41

Genel eğitim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilkokullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır. Bu paralar, ilgili kurumların yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

MADDE 42

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla kişisel durumların konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupa'lı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

MADDE 43

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, öteki Türk uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

MADDE 44

Türkiye, bu Kesimin bundan önceki Maddelerdeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, Uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca razı olunacak herhangi bir değişikliği reddetmemeyi, İşbu Andlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmaya yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüs ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14. Maddesi uyarınca Uluslararası nitelikte sayılmasını Kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13. Maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır.

MADDE 45

Bu Kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistanca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır.

BÖLÜM II MALİ HÜKÜMLER

KESİM I OSMANLI DEVLET BORCU

MADDE 46

İşbu Kesime ekli çizelgede belirtildiği üzere, Osmanlı Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye-I Osmaniye], Türkiye, 1921 – 1913 Balkan Savaşları sonucu olarak kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan topraklar katılmış Devletler, İşbu Andlaşmanın 12. ve 15. Maddelerinde belirtilen adalarla, bu Maddenin son fıkrasında belirtilen toprak parçası kendilerine bırakılmış olan Devletler ve son olarak, İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış Asya toprakları üzerinde yeni kurulan Devletler arasında, İşbu Kesimde belirtilen şartlar içinde, bölüştürülecektir. Bundan başka, yukarıda belirtilen bütün bu Devletler, 53. Maddede gösterilen tarihlerden başlayarak,

Osmanlı Devlet Borcu hizmetlerinin ödenmesine ilişkin yıllık yükümlere de, İşbu kesimde belirtilen şartlar içinde, katılacaklardır.

Türkiye, 53. Maddede belirtilen tarihlerden başlayarak, öteki Devletlere yükletilmiş katılma paylarından artık hiç bir biçimde sorumlu tutulmayacaktır.

1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı egemenliği altında olup, Türkiye'nin, İşbu Andlaşmanın 2. Maddesinde saptanan sınırları dışında bulunan Trakya arazisi, Osmanlı Devlet Borcunun bölüştürülmesi konusunda, İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış gibi sayılacaktır.

MADDE 47

Osmanlı Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye] Meclisi, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak üç aylık bir süre içinde İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde yazılı borçlanmalara ilişkin olan ve ilgili Devletlerden her birine düşen yıllık taksitlerin tutarını, 50. ve 51. Maddelerde kabul edilmiş esaslara dayanarak saptayacak ve bu tutarı sözü geçen Devletlere bildirecektir.

Bu Devletler, Osmanlı Borcu Meclisinin bu konudaki çalışmalarını izlemek üzere, İstanbul'a temsilciler gönderebileceklerdir. Osmanlı Devlet Borcu Meclisi, Bulgaristan ile yapılmış 27 Kasım 1919 tarihli Andlaşmanın 134. Maddesinde öngörülen görevleri de yerine getirecektir.

İşbu bu Maddede yazılı ilkelerin uygulanması konusunda, ilgili taraflar arasında doğabilecek her türlü anlaşmazlıklar, 1. Fıkrafta belirtilen bildirin yapılması tarihinden başlayarak en çok bir ay içinde, Milletler Cemiyeti Meclisinden atanması rica edilecek bir hakeme sunulacak ve bu hakem, en çok üç aylık bir süre içinde kararını verecektir. Hakemin kararları kesin olacaktır. Anlaşmazlığın sözü geçen hakeme sunulmuş olması, Yıllık taksitlerin ödenmesini geciktirmeyecektir.

MADDE 48

(İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde gösterilen) Osmanlı Devlet Borcunun aralarında bölüştürüleceği, Türkiye'den başka Devletler, 47. Maddede öngörülen aylık taksitlerden her birine düşen pay konusunda, 47. Madde uyarınca kendilerine yapılacak bildiri gününden başlayarak üç aylık bir süre içinde, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine, kendi paylarının güvence altına alınması için yeterli sağlancalar vereceklerdir. Bu sağlancalar yukarıda belirtilen süre içinde gösterilmemiş olursa, ya da bu sağlancaların uygun olup olmadığı konusunda anlaşmazlık çıkarsa, İşbu Andlaşmanın İmzacısı Devletlerden herhangi birince, Milletler Cemiyeti Meclisine başvurulabilecektir.

Milletler Cemiyeti Meclisi, sağlanca olarak ayrılan gelirlerin toplanmasını, aralarında borcun bölüştürülmüş olduğu, Türkiye dışındaki Devletlerde bulunan Uluslararası maliye örgütlerine emanet edebilecektir. Milletler Cemiyeti Meclisinin kararları kesin olacaktır.

MADDE 49

İlgili Devletlerden her birine düşecek yıllık taksitler tutarının 47. Madde hükümleri uyarınca kesin olarak saptanmasına girişileceği günden başlayarak bir aylık bir süre içinde, İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde gösterilen Osmanlı Devlet Borcunun nominal anaparasının bölüştürülme yol ve yöntemlerini saptamak üzere, Paris'de bir Komisyon toplanacaktır. Bu bölüştürme, yıllık taksitlerin bölüştürülmesi

için kabul edilen oranlara göre, borçlanma sözleşmeleriyle İşbu Kesimin hükümleri göz önünde tutularak, yapılacaktır.

1. Fıkrapda öngörülen Komisyon, Türk Hükümetinin bir temsilcisiyle, Osmanlı Devlet Borcu Meclisinin temsilcilerinden, Birleştirilmiş Borç ve İkrariyelî Türk Tahvilleri dışında kalan Osmanlı Devlet Borcunun bir temsilcisinden ve ilgili Devletlerden her birinin atayabileceği birer temsilciden kurulacaktır. Komisyon da görüş birliğine varılamayacak bütün sorunlar, 47. Maddenin 4. Fıkrasında öngörülen hakeme sunulacaktır.

Türkiye, kendi payını temsil etmek üzere yeni borç senetleri çıkarmaya karar verirse, Borç anaparasının bölüştürülmesi, önce, Türkiye bakımından, Türk Hükümetinin temsilcisinden, Osmanlı Devlet Borcu temsilcisinden ve Birleştirilmiş Borç ve İkrariyelî Türk Tahvilleri dışındaki borcun temsilcilerinden kurulu bir Komitece yapılacaktır. Yeni çıkartılmış borç senetleri Komisyona teslim edilecektir; Komisyon da, bunların, bir yandan Türkiye'nin aklanmış olduğunu, öte yandan da borç senetlerini ellerinde bulunduranların, Osmanlı Devlet Borcundan kendilerine bir pay düşen öteki Devletlere karşı haklarını göz önünde tutarak, borç senetlerini ellerinde bulunduranlara verilmesini sağlayacaktır. Osmanlı Devlet Borcundan her Devlete düşecek payı temsil etmek üzere çıkartılacak senetler, Bağlı Yüksek Tarafların ülkelerinde, her türlü damga resimlerinden ya da bu senetlerin çıkartılmasının yol açabileceği her çeşit vergilerden bağışık tutulacaktır.

İlgili Devletlerden her birine düşecek yıllık taksitlerin ödenmesi, İşbu Maddenin, nominal anaparanın bölüştürülmesine ilişkin hükümleri yüzünden, ertelenmeyecektir.

MADDE 50

Yıllık taksitlerin 47. Maddede öngörülen bölüştürülmesi ile, Osmanlı Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye] nominal anaparanın 49. Maddede sözü edilen bölüştürülmesi, aşağıdaki gibi yapılacaktır:

1. 17 Ekim 1912 tarihinden önce borçlanmalar ve onlara ilişkin yükümler, 1912–1913 Balkan Savaşlarından sonraki durumda Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğundan toprak almış Balkan Devletleri ve İşbu Andlaşmanın 12. Maddesinde belirtilen adalar kendilerine verilmiş olan Devletlerarasında bölüştürülecektir; bu savaşlara son veren Andlaşmaların ya da sonradan yapılan Andlaşmaların yürürlüğe girişlerinden bu yana meydana gelen ülke değişiklikleri de göz önünde tutulacaktır.

2. Bu ilk bölüştürmeden sonra, Osmanlı İmparatorluğunun üzerinde kalmış borçlanmaların ve onlara ilişkin yıllık taksitlerin, 17 Ekim 1912 ile 1 Kasım 1914 tarihi arasında, Osmanlı İmparatorluğunun yapmış olduğu borçlanmaların ve bunlara ilişkin taksitlerin ertelenmesiyle artmış olan geri kalan parçası, Türkiye ile bu Andlaşma uyarınca kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan toprak katılmış Asya'da yeni kurulmuş Devletler ve bu Andlaşmanın 46. Maddesinde belirtilen toprağın kendisine verilmiş bulunduğu Devlet arasında bölüştürülecektir. Anaparanın bölüştürülmesi, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişi tarihinde her borçlanmanın anaparasının tutarı üzerinden yapılacaktır.

MADDE 51

50. Maddede öngörülen bölüştürme sonucu olarak, Osmanlı Devlet Borcu'nun [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'nin] yıllık borçlarından, ilgili her Devlete düşen pay şöyle saptanacaktır:

1. 50. Maddenin ilk fıkrasında öngörülen bölüştürme için, önce, 12. ve 15. Maddelerde belirtilen adalar ile Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış toprakların tümüne düşen payın saptanmasına girişilecektir. Bu payın 50. Maddenin 1 inci paragrafı hükümleri uyarınca bölüştürülmesi gereken yıllık taksitler toplam tutarına göre tutarı, yukarıda sözü geçen adalarla toprakların, birlikte hesaplanan ortalama genel gelirinin, Osmanlı İmparatorluğunun 1910-1911 ve 1911-1912 mali yılları içindeki 1907 yılında konulmuş ek gümrük vergisi gelirini de kapsamak üzere ortalama genel gelirine olan oranına eşit oranda olacaktır. Böylece saptanan tutar, daha sonra, bir önceki fıkrada öngörülen topraklar kendilerine verilmiş bulunan Devletlerarasında bölüştürülecektir; bu işlem üzerine, sözü geçen Devletlerin her birine düşen payın, aralarında bölüşülen toplam tutara göre oranı, Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış bütün topraklar ile 12. ve 15. Maddelerde belirtilen adaların 1910-1911 ve 1911-1912 mali yılları içindeki- genel ortalama geliri oranıyla aynı oranda olacaktır. Bu fıkrada öngörülen gelirlerin hesaplanmasında, gümrük vergi gelirleri dikkate alınmayacaktır.

2. 46. Maddenin son fıkrasında belirtilen toprağı da kapsamak üzere, İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan topraklara gelince, ilgili Devletlerden her birine düşen payın, 50. Maddenin 2. Fıkrası hükümleri uyarınca bölüştürülecek yıllık taksitlerin toplam tutarına göre tutarı, ayrılan toprakların ortalama gelirinin 1910-1911 ve 1911-1912 mali yılları içindeki 1907 yılında konulmuş ek gümrük vergisi gelirini de kapsamak üzere Osmanlı İmparatorluğunun, 1. paragrafta belirtilen topraklarla adaların payının düşülmesinden sonraki ortalama toplam gelirine olan oranına eşit oranda olacaktır.

MADDE 52

İşbu Kesime bağlı çizelgenin (B) Bölümünde öngörülen öndelikler, Türkiye ile 46. Maddede belirtilen öteki Devletlerarasında, aşağıdaki şartlar içinde bölüştürülecektir:

1. Çizelgede gösterilen ve 17 Ekim 1912 tarihinde varolan öndeliklerin, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe konulması tarihinde ödenmemiş bulunan anaparası varsa, İşbu anapara ile bunun, 53. Maddenin 1. Fkrasında belirtilen tarihlerden bu yana birikmiş faizleri ve bu tarihlerden sonra yapılmış bulunan ödemeler, 50. Maddenin birinci paragrafı ile 51. Maddenin 1. paragrafı hükümleri uyarınca bölüştürülecektir.

2. Bu ilk bölüştürmeden sonra, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kalan borçlara ve bu İmparatorlukça 17 Ekim 1912-1 Kasım 1914 tarihleri arasında alınmış ve çizelgede gösterilen öndeliklere gelince, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde ödenmemiş anapara varsa, bu anapara ile bunun, 1 Mart 1920 tarihine kadar birikmiş faizleri ve bu tarihten sonra yapılmış ödemeler, 50. Maddenin 2. paragrafı ile 51. Maddenin 2. paragrafı hükümleri uyarınca bölüştürülecektir.

Osmanlı Devlet Borcu Meclisi, söz konusu öndeliklerden [avanslardan] ilgili Devletlerden her birine düşen payın tutarını, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak üç aylık bir süre içinde saptayacak ve bu tutarı söz konusu Devletlere

bildirecektir. Türkiye'den başka Devletlerin borçlu tutuldukları paralar, bu Devletlerce, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine ödenecek, ya da Türkiye'nin bu Devletler hesabına gerek faiz gerekse borcun karşılığı olarak ödemiş bulunduğu para tutarına eşit bir tutarı buluncaya kadar, Türk Hükümeti hesabına gelir yazılacaktır. Bir önceki fıkrada öngörülen ödemeler, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak yıllık beş eşit taksitle yapılacaktır. Söz konusu ödemelerin Osmanlı İmparatorluğunun alacaklılarına yapılacak parçası, öndeki sözleşmelerinde şart koşulan faizleri de kapsayacak ve Türk Hükümetine düşen parçası ise faizsiz ödenecektir.

MADDE 53

Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan toprakları kendilerine katmış olan Devletlerce ödenmesi gereken, İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde belirtilmiş bulunan Osmanlı Devlet Borcu borçlanmalarının yıllık taksitleri, bu toprakların sözü geçen Devletlere katılmasını sağlamış bulunan Andlaşmaların yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, ödenmesi gerekli duruma gelecektir. 12. Maddede belirtilen adalara ilişkin yıllık taksit 1/14 Kasım 1914'den başlayarak ve 15. Maddede belirtilen adalara ilişkin yıllık taksit de 17 Ekim 1912'den başlayarak ödenmesi gerekli duruma gelecektir. İşbu Andlaşma uyarınca, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan Asya'daki topraklar üzerinde yeni kurulmuş Devletlerin ve 46. Maddenin son fıkrasında belirtilen toprağı kendisine katan Devletin borçlu oldukları yıllık taksitler, 1 Mart 1920 tarihinden başlayarak ödenmesi gerekli duruma gelecektir.

MADDE 54

İşbu Kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde sayılan 1911-1912 ve 1913 yılları Hazine Tahvilleri, sözleşmelerinde öngörülen ödeme tarihlerinden başlayarak on yıl içinde, kararlaştırılmış faizleriyle birlikte ödeneceklerdir.

MADDE 55

Aralarında Türkiye de bulunmak üzere 46. Maddede belirtilen Devletler, işbu kesime ekli çizelgenin (A) Bölümünde gösterildiği üzere Osmanlı Devlet Borcundan kendilerinde düşen ve 53. Maddede belirtilen tarihlerden başlayarak ödenmesi gerekirken ödenmemiş bulunan yıllık taksitlerin tutarını Osmanlı Devlet Borcu Meclisine ödeyeceklerdir. Bu ödeme, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, eşit yirmi taksitle, faizsiz yapılacaktır. Türkiye'den başka Devletlerin Osmanlı Devlet Borcu Meclisine ödedikleri yıllık taksitler, Borç Meclisince, söz konusu Devletler hesabına Türkiye'nin ödemiş olduğu para tutarını buluncaya kadar, Türkiye'nin borçlu kalabileceği gecikmiş taksitler hesabından düşülecektir.

MADDE 56

Bundan böyle, Osmanlı Devlet Borcu Yönetim Meclisinde, ellerinde borç senetleri bulunduran Almanların, Avusturyalıların ve Macarların temsilcileri bulunmayacaktır.

MADDE 57

Osmanlı Devlet Borcu borçlanmalarıyla faizlerine ve karşılığı Mısır vergisi ile sağlanmış olan 1855, 1891 ve 1894 borçlanmalarına ilişkin faizsiz kuponların sunulmasına ilişkin süreler ile sözü geçen borçlanmalardan ad çekme vurmuş olan borç senetlerinin ödenmek üzere sunulma süreleri, Yüksek Bağıtlı Taraflar ülkesinde 29

Ekim 1914 tarihinden başlayarak İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişini izleyecek üç ayın sona ermesine kadar ertelenmiş sayılacaktır.

KESİM II ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

MADDE 58

Bir yandan Türkiye ve öte yandan öteki Bağlıklı Devletler, bu Devletlerle uyruklarının, 1 Ağustos 1914 tarihiyle İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi arasındaki süre boyunca uğramış oldukları gerek savaş eylemleri, gerekse zoralı, haciz, dilediği gibi kullanma ve elkoyma tedbirlerinden doğan kayıp ve zararlardan dolayı her türlü parasal istemde bulunma hakkında karşılıklı olarak vazgeçerler. Bununla birlikte, yukarıdaki hüküm, İşbu Andlaşmanın III. Bölümünde öngören hükümlere halel getirmeyecektir.

Türkiye, Almanya ile yapılmış 28 Haziran 1919 tarihli Barış Andlaşmasının 259. Maddesinin 1. Fıkrası ve Avusturya ile yapılmış 10 Eylül 1919 tarihli Barış Andlaşması 210. Maddesinin 1. Fıkrası uyarınca, Almanya ile Avusturya'nın geçirmiş oldukları altın paralar üzerindeki her türlü haktan, öteki Bağlıklı Devletler yararına vazgeçer.

Sürüme çıkarılan birinci tertip Türk Kâğıt paralarına ilişkin olarak, gerek 20 Haziran 1331 (3 Temmuz 1915) tarihli sözleşme, gerekse söz konusu Kâğıt paraların arkasında yazılı metin uyarınca, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine yükletilmiş bütün ödeme yükümleri geçersiz sayılmıştır.

Bunun gibi, Türkiye, Osmanlı Hükümetince İngiltere'ye ismarlanmış ve İngiliz Hükümetince 1914 de elkonmuş olan savaş gemileri için ödenmiş bulunan paranın geri verilmesini İngiliz Hükümetinden ya da İngiliz uyruklarından istememeyi kabul eder ve bu yüzden her türlü istemde bulunmaktan vazgeçer.

MADDE 59

Yunanistan, Anadolu'da, savaş yasalarına aykırı olarak, Yunan ordusu ya da Yunan yönetiminin eylemleriyle işlenmiş zararları onarma yükümünü kabul eder. Öte yandan, Türkiye, Yunanistan'ın, savaşın uzamasından ve savaş sonuçlarından doğan mali durumunu dikkate alarak, onarımlar karşılığı olarak, Yunan Hükümetine karşı yöneltebileceği her türlü zarar-giderim isteminde kesinlikle vazgeçer.

MADDE 60

Gerek Balkan Savaşları sonucu olarak gerekse İşbu Andlaşma ile kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan bir toprak parçası ayrılmış ya da ayrılan Devletler, Osmanlı İmparatorluğunun bu toprak parçasında bulunan her türlü taşınır ve taşınmaz malları, herhangi bir karşılık ödemeksizin, edinmiş olacaklardır.

Şurası kararlaştırılmıştır ki, 26 Ağustos 1324 (8 Eylül 1908) ve 20 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909) tarihli İradelerde, Hazine-i Hassa'dan Devlete geçirilmesi buyrulmuş olan taşınır ve taşınmaz mallarla, 30 Ekim 1918'de, bir kamu hizmeti yararına Hazine-i Hassa'ca yönetilen mallar, sözü geçen Devletler Osmanlı İmparatorluğunun yerini almış olduklarından ve bu mallar üzerinde kurulmuş bulunan Vakıfların geçerli tanınması şartıyla, bir önceki fıkrada belirtilen taşınır ve taşınmaz malların kapsamı içinde bulunmaktadır.

Gerek Balkan Savaşları sonucu olarak, gerek daha sonra Yunanistan'a geçmiş eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan ve Hazine-i Hassa'dan Devlete geçmiş taşınır ve taşınmaz mallar konusunda, Türk Hükümeti ile Yunan Hükümeti

arasında çıkan anlaşmazlık, 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Andlaşmasına ekli özel bir protokol uyarınca yapılacak bir hakemlik sözleşmesine göre, La Haye'de bir hakemlik mahkemesine götürülecektir.

İşbu Maddenin hükümleri, Hazine-i Hassa adına yazıtlı bulunan ya da Hazine-i Hassa'ca yönetilen ve bu Maddenin 2. ve 3. Fıkralarında öngörülmeven taşınır ve taşınmaz malların hukuksal niteliğini değiştirmeyecektir.

MADDE 61

Türk sivil ya da askeri emeklilik maaşından yararlananlardan, İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den başka bir Devletin uyrukluğuna geçmiş bulunanlar, emeklilik maaşlarına ilişkin olarak Türk Hükümetine karşı herhangi bir istemde bulunamayacaklardır.

MADDE 62

Türkiye, Almanya ile Versailles'de 28 Haziran 1919 tarihinde yapılmış Barış Andlaşmasının 261. Maddesi ve Avusturya ile 10 Eylül 1919 da, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919 da ve Macaristan ile 4 Haziran 1920 de yapılmış Barış Andlaşmalarının bu konuyla ilgili maddeleri uyarınca, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'ın, Türkiye'den olan bütün alacaklarının geğirilmesini kabul eder. Bağıtlı öteki Devletler, bu yüzden Türkiye'ye düşen borçlardan Türkiye'yi aklanmış saymaya razı olurlar. Türkiye'nin, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'dan olan alacakları da sözü geçen Bağıtlı Devletlere geğirilmiştir.

MADDE 63

Türk Hükümeti, öteki Bağıtlı Devletlerle görüs birliği içinde, savaştan sonra Almanya'dan Türkiye'ye gönderilecek malların tutarına karşılık olarak, Alman Hükümetince sürüme çıkartılmış Kâğıt paraları belli bir kambiyo değeri üzerinden kabul edeceği konusunda girmiş olduğu yükümlerden Alman Hükümetini aklanmış saydığını bildirir.

BÖLÜM III EKONOMİK HÜKÜMLER

MADDE 64

Bu Bölümde, "Müttefik Devletler" terimi, Türkiye'den başka bağıtlı Devletler anlamına gelmektedir; "Müttefik uyrukları" terimi, Türkiye'den başka bağıtlı Devletlerin uyrukluğunda bulunan ya da bu Devletlerin koruyuculuğu altında bulunan bir Devletin ya da bir ülkenin uyrukluğunda olan geręek kişileri, dernekleri ve kurumları kapsamaktadır.

Bu Bölümün, sözü geçen "Müttefik uyrukları"na ilişkin hükümleri, Müttefik Devletlerin uyrukluğunda bulunmamakla birlikte, bu Devletlerin olęusal korumasından yararlanmış bulunmaları yüzünden, Osmanlı makamlarınca kendilerine Müttefik uyrukları gibi işlem yapılmış ve bu yüzden de zarar görmüş olan kimselere de uygulanacaktır.

KESİM I MALLAR, HAKLAR VE ÇIKARLAR

MADDE 65

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde Türk egemenliği altında kalmış bir ülkede bugün de bulunup kimliği ortaya konulabilecek ve 29 Ekim 1914 tarihinde Müttefiklerin uyruğu olan kimselere ait mallar, haklar ve çıkarlar, buldukları durumlarıyla, derhal hak sahiplerine geri verilecektir. Karşılıklı olarak, 29 Ekim 1914

tarihinde Müttefik Devletlerin egemenliği ya da koruyuculuğu altına konulmuş ülkelerde ya da Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak bugün sözü geçen Devletlerin egemenliği altına konulmuş ülkelerde bulunup da Türk uyruklarına ait olan mallar, haklar ve çıkarlar, derhal hak sahiplerine geri verilecektir. İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış ülkelerde bulunan ve Müttefik Devletler makamlarınca tasfiye konusu yapılmış ya da başka herhangi olaganüstü tedbirler uygulanmış, Türk uyruklarına ait olan mallar, haklar ve çıkarlar konusunda da bu hüküm uygulanacaktır.

İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış bir ülkede bulunup, Osmanlı Hükümetince uygulanan kural dışı bir savaş tedbirine konu olduktan sonra, bu ülkede yetkilerini kullanan Bağlıklı Yüksek Tarafların şimdi elinde bulunan mallardan kimliği ortaya konulabilecek olanlar, buldukları durumlarıyla, meşru maliklerine geri verilecektir. Bu ülkede yetkilerini kullanan Bağlıklı Devletçe tasfiye edilmiş taşınmaz mallar konusunda da aynı işlem yapılacaktır. Özel kişiler arasında bunlar dışında kalan işlemler, yetkili yerel mahkemelere sunulacaktır.

İşlenmiş Malların kimin olduğu ya da bunların geri verilishi konusunda ortaya çıkacak her türlü anlaşmazlıklar, bu Bölümün V. Kesiminde öngörülen Hakemlik Karma Mahkemesine sunulacaktır.

MADDE 66

64. Maddenin 1. ve 2. Fıkralarındaki hükümleri yürürlüğe koymak için, Bağlıklı Yüksek Taraflar, en hızlı bir yönetim süreci uygulayarak, maliklerin rızası olmaksızın konmuş olabilecek her türlü yükümlerden ya da yararlanma haklarından arınmış olarak, maliklere, mallarını, haklarını ve çıkarlarını geri verdireceklerdir. Malları, hakları ve çıkarları, bu geri verdirmeyi yaptıracak olan Hükümetten dolayı ya da dolaysız olarak edinmiş olan ve bu geri vermeden zarara uğramış bulunabilecek üçüncü kişilerin zararlarını gidermekle, geri verdirmeyi yaptıran Hükümet yükümlü olacaktır. Bu zarar-giderim konusunda ortaya çıkabilecek olan anlaşmazlıkların çözümünde ortak hukuk mahkemeleri yetkili olacaklardır.

Bütün öteki durumlarda, zarar-giderimde bulunmaları gerekenlere karşı, zarara uğramış üçüncü kişilerin dava açma hakları olacaktır. Bu amaçla, Bağlıklı Yüksek Taraflarca, düşman mallarına, haklarına ve çıkarlarına ilişkin olarak alınmış bütün kullanım işlemleri ya da başka olaganüstü savaş tedbirleri henüz tamamlanmamış bir tasfiye söz konusu ise- derhal kaldırılacak ve durdurulacaktır. İstemde bulunan maliklerin malları, hakları ve çıkarları-bunların sahipleri belli olur olmaz- derhal geri verilerek, bu işlemler yerine getirilecektir.

Geri verilmesi 65. Maddede öngörülen mallar, haklar ve çıkarlar, İşbu Andlaşmanın imzası tarihinde Bağlıklı Yüksek Taraflardan birinin yetkili makamlarınca tasfiye edilmiş bulunursa, bu Bağlıklı Taraf, tasfiye tutarını, malların, hakların ve çıkarların maliklerine ödeyerek, geri verme yükümünden aklanmış olacaktır. Malikin başvurması üzerine, Hakemlik Karma Mahkemesi, tasfiyenin haklı bir değeri tutturacak koşullar altında yapılmamış olduğu kanısında bulunursa, bu Mahkeme, taraflar anlaşamazlarsa, tasfiyeden elde edilen geliri, hakgözetirliğe uygun göreceği ölçüde arttırabilecektir. Söz konusu mallar, haklar ve çıkarlar, malikleriyle yapılmış

anlaşmadan ya da yukarıda öngörülen Hakemlik Karma Mahkemesinin kararından sonra iki ay içinde ödeme yapılmamışsa, geri verilecektir.

MADDE 67

Bir yandan Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve öte yandan Türkiye, Türkiye ülkesinde ve karşılıklı olarak, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ülkelerinde, ordularınca ya da yönetim makamlarınca elkonmuş, haczedilmiş ve geçici olarak elkonulmuş olup da şimdi de bu ülkede bulunan her türlü taşınır malların kendi ülkelerinde aranmasını ve bulunanların geri verilmesini, gerek uygun düşen yönetim tedbirleri alarak, gerekse bunlara ilişkin bütün belgeleri teslim ederek, kolaylaştıracaktır.

Bu araştırma ve geri verme, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ordularınca ve makamlarınca, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ülkesinde haczedilmiş ya da geçici olarak elkonulmuş ve Türkiye'ye ya da Türk uyruklarına geçirilmiş mallarla, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ordularınca Türk ülkesinde elkonularak ya da haczedilerek Yunanistan'a, Romanya'ya ya da Sırp-Hırvat-Sloven Devletine ya da bunların uyruklarına geçirilmiş mallar için de uygulanacaktır. Bu araştırmalara ve geri vermeye ilişkin işlemler, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak altı aylık bir süre içinde sunulacaktır.

MADDE 68

Türkiye'de Yunan ordusunca işgal olunan bölgelerde, bir yandan Yunan makamları ve yönetimleri ile öte yandan Türk uyrukları arasında yapılmış sözleşmelerden doğan borçlar, bu sözleşmelerde öngörülen şartlar içinde, Yunan Hükümetince ödenecektir.

MADDE 69

1922-1923 mali yılından önceki mali yıllar için, Müttefiklerin uyruklarından ya da bunların mallarından, Müttefik uyruklarının ve mallarının 1 Ağustos 1914'de yararlandıkları statü uyarınca bağlı kılınmamış buldukları hiç bir vergi resim ya da ek resim alınmayacaktır. 1922-1923 mali yılından önceki mali yıllar için, 15 Mayıs 1923'den sonra para alınmış bulunuyorsa, İşbu Andlaşma yürürlüğe girer girmez, bu paralar hak sahiplerine geri verilecektir. 15 Mayıs 1923'den önce alınmış paralar için hiç bir başvuruda bulunulamayacaktır.

MADDE 70

65, 66 ve 69. Maddelere dayandırılacak işlemlerin, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe konuluşundan başlayarak yetkili makamlara altı ay içinde ve anlaşmaya varılmazsa, Hakemlik Karma Mahkemesine onsekiz aylık bir süre içinde sunulmuş olmaları gerekmektedir.

MADDE 71

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ya da bunların uyrukları, kendi malları, hakları ve çıkarlarına ilişkin olarak, 19 Ekim 1914 tarihinden önce Osmanlı Hükümetine işlemlerde bulunmuş ya da dava açmış olduklarından, İşbu Kesimin hükümleri, sözü geçen işlemleri ya da davaları hiç bir zaman etkileyemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Hükümetlerine Osmanlı Hükümetince ya da Osmanlı uyruklarınca sunulmuş işlemlere ya da açılmış davalara da aynı işlem uygulanacaktır. Bu işlemler ya da

davalar, Türk Hükümetiyle İşbu Maddede belirtilen öteki Hükümetlere karşı, Kapitülasyonlara son verilmiş olduğu göz önünde tutularak, kovuşturulacaktır.

MADDE 72

İşbu Andlaşma uyarınca Türk kalan topraklarda, Almanya'ya, Avusturya'ya, Macaristan'a ve Bulgaristan'a ya da bunların uyruklarına ait olup da, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden önce Müttefik Hükümetlerce elkonulmuş ya da işgal edilmiş olan mallar, haklar ve çıkarlar, Hükümetlerle Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan Hükümetleri ya da ilgili uyrukları arasında anlaşmaların yapılmasına kadar, Müttefik Hükümetlerin elinde kalacaktır. Bu mallar, haklar ve çıkarlar tasfiye edilmişlerse, yapılmış tasfiyelerin geçerli olduğu dogrulanmıştır.

İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılan topraklarda, Almanya'ya, Avusturya'ya, Macaristan'a ve Bulgaristan'a ya da bunların uyruklarına ait Malları, hakları ve çıkarları, söz konusu ülkelerde yetkilerini kullanan Hükümetler, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe konuluşundan başlayarak altı ay içinde, tasfiye edilebileceklerdir.

Daha önce yapılmış ya da yapılmamış olsun, tasfiyelerden elde edilen para, tasfiye edilmiş mallar Almanya, Avusturya, Macaristan ya da Bulgaristan Devletlerinin mülkiyetinde ise, ilgili devletle yapılmış Barış Andlaşmasının kurmuş olduğu Onarımlar Komisyonuna ödenecektir. Tasfiye edilen mallar özel kişilerin ise, tasfiyeden elde edilen para, doğrudan doğruya Malların sahiplerine ödenecektir. İşbu Maddenin hükümleri, Osmanlı anonim ortaklarına uygulanmayacaktır. Türk Hükümeti, İşbu Maddede öngörülen tedbirlerden hiç bir biçimde sorumlu olmayacaktır.

KESİM II SÖZLEŞMELER VE SÜRE AŞIMLARI

MADDE 73

82. Maddede tanımlandığı biçimde, sonradan düşman durumuna girmiş bulunan taraflar arasında ve bu Maddede belirtilmiş tarihten önce yapılmış, aşağıdaki kategorilere giren sözleşmeler, bu sözleşmelerin kapsadığı hükümlerle İşbu Andlaşmanın hükümleri saklı tutulmak şartıyla, yürürlükte kalacaklardır:

- a) Teslim işlemi 82. Maddenin hükümleri uyarınca tarafların düşman durumuna girmelerinden önce gerçekten yapılmış bulunan, taşınmaz malların satışına ilişkin sözleşmeler asıl satış işlemi usulüne uygun olarak gerçekleştirilmiş olmasa bile;
- b) Özel kişiler arasında yapılmış kiralama, kiraya verme sözleşmeleriyle, kira vaadi sözleşmeleri;
- c) Madenlerin, ormanların ve tarım topraklarının işletilmesine ilişkin olarak, özel kişiler arasında yapılmış sözleşmeler;
- d) İpotek, teminat ve emanet konusunda sözleşmeler;
- e) Ortaklıkların kurulmasına ilişkin sözleşmeler; bu hüküm, yönetildikleri kanun uyarınca, ortakların kişiliğinden ayrı bir kişilik oluşturmayan kollektif ortaklıklara uygulanmaz;
- f) Özel kişilerle ya da ortaklıklarla, Devlet, vilâyetler, belediyeler ya da bunlara benzer yönetim tüzel kişileri arasında, herhangi bir konuda, yapılmış sözleşmeler;
- g) Aile durumuna ilişkin sözleşmeler;
- h) Her çeşit bağışlara, ilişkin sözleşmeler.

İşbu Madde, sözleşmelerle, yapıldıkları sıradaki değerlerinden başka bir değer verdirme amacıyla öne sürülemeyecektir. İşbu Madde, ayrıcalık sözleşmelerine uygulanmayacaktır.

MADDE 74

Sigorta sözleşmelerine, İşbu Kesimin Ek'inde öngörülen hükümler uygulanacaktır.

MADDE 75

73. ve 64. Maddelerde sayılan sözleşmelerle, ayrıcalık sözleşmeleri dışında, sonradan düşman durumuna girmiş kimseler arasında, tarafların düşman durumuna girmeleri tarihinden önce yapılmış olan sözleşmeler, bu tarihten başlayarak sona erdirilmiş sayılacaktır. Bununla birlikte, sözleşmenin taraflarından her biri, gerekirse, öteki tarafa, sözleşmenin yapıldığı tarihte yürürlükte tutulması istenilen andaki koşullar arasındaki farkı karşılayacak bir zarar giderim ödenmesi şartıyla, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak üç aylık bir sürenin geçişine kadar, öteki taraftan, bu sözleşmenin uygulanmasını isteyebilecektir. Bu zarar-giderim, taraflar kendi aralarında anlaşamazlarsa, Hakemlik Karma Mahkemesince saptanacaktır.

MADDE 76

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden önce, 73. Maddeden 75. Maddeye kadar olan Maddelerde belirtilen sözleşmelerde, ödemede kullanacak para ya da kambiyo değeri konusundaki sözleşmeleri de kapsamak üzere, özellikle bu sözleşmelerin sona erdirilmesine, yürürlükte tutulmasına, uygulama şartlarına ya da bu sözleşmelerde yapılacak değişikliklere ilişkin olarak, taraflar arasında yapılmış bütün işlemlerin geçerli olduğu doğulanır.

MADDE 77

30 Ekim 1918 tarihinden sonra, Müttefik uyruklarıyla Türk uyrukları arasında yapılmış sözleşmeler geçerli kalmaktadırlar; bunlara genel hukuk kuralları uygulanır. 30 Ekim 1918 tarihinden sonra, 16 Mart 1920 tarihine kadar İstanbul Hükümetiyle usulüne uygun olarak yapılmış sözleşmeler de geçerli kalmaktadırlar; bunlara genel hukuk kuralları uygulanır.

16 Mayıs 1920'den sonra İstanbul Hükümetiyle usulüne uygun olarak yapılmış bulunan ve bu Hükümetin etkin yetkili altındaki topraklara ilişkin bütün sözleşmeler ve anlaşmalar, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak üç aylık bir süre içinde ilgililerin istemesi üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisinin uygun buluşuna sunulacaktır. Bu sözleşmeler uyarınca yapılmış bulunan ödemeler, İşbu ödemelerde bulunmuş olan tarafın hesabına, gereği gibi, alacak yazılacaktır.

Bu sözleşmeler uygun bulunmazlarsa, ilgili tarafın, gerekiyorsa, doğrudan doğruya ve gerçekten uğranılmış zararı karşılayacak bir zarar-giderime hakkı olacaktır; dostça bir anlaşmaya varılamazsa, bu zarar-giderim Hakemlik Karma Mahkemesince saptanacaktır. İşbu Maddenin hükümleri, ayrıcalık sözleşmelerine, ayrıcalık geçirimlerine ve kamu hizmeti ayrıcalığına ilişkin işletme sözleşmelerine uygulanmayacaktır.

MADDE 78

Sonradan düşman olmuş taraflar arasında, ayrıcalık sözleşmeleri dışındaki sözleşmelere ilişkin olarak ortaya çıkmış bulunan ya da, aşağıda gösterilen altı aylık

sürenin bitiminden önce ortaya çıkabilecek olan her türlü anlaşmazlıklar, Hakemlik Karma Mahkemesince çözümlenecektir; bununla birlikte, tarafsız Devletlerin kanunları uyarınca bu Devletlerin ulusal mahkemelerinin yargı yetkisi içinde bulunabilecek olan anlaşmazlıklar, bu kuralın dışında kalmaktadır. Bu durumda, bu çeşit anlaşmazlıklar, Hakemlik Karma Mahkemesince değil, fakat bu ulusal mahkemelerce çözümlenecektir. Bu Madde uyarınca Hakemlik Karma Mahkemesinin yetki alanına giren anlaşmazlıklara ilişkin şikayetlerin, bu mahkemenin kuruluş tarihinden başlayarak altı aylık bir süre içinde bu mahkemeye sunulmaları gerekecektir.

Bu sürenin sona erişinde, Hakemlik Karma Mahkemesine sunulmamış olacak anlaşmazlıklar, genel hukuk hükümleri uyarınca yetkili olan mahkemelerce çözüme bağlanacaktır.

İşbu Maddenin hükümleri, savaş boyunca aynı ülkede oturmuş ve hem kendileri hem de malları bakımından diledikleri gibi davranmış olan bütün taraflar arasından yapılmış görüşmelerde, tarafların düşman oldukları tarihten önce yetkili bir mahkemece hükme bağlanmış anlaşmazlıklara uygulanamaz.

MADDE 79

Bağıtlı Yüksek Tarafların ülkesinde, düşmanlar arasındaki ilişkilerde, süre aşımına, kanunda öngörülen sürelerle uyulmaması yüzünden dava açma hakkının sınırlandırılmasına ya da yitirilmesine ilişkin bütün süreler, ister savaşın başlangıcından ister önce, ister sonra işlemeye başlamış bulunsun, 29 Ekim 1914 tarihinden başlayarak İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden sonra üç ayın geçişine kadar ertelenmiş sayılacaktır. Bu hüküm, özellikle, faiz ve kazanç kuponlarının sunulması sürelerine ve adçekme ile ya da başka herhangi bir nedenle ödenmesi gerekli her türlü bonoların sürelerine uygulanacaktır. Yukarıda belirtilen süreler, Romanya bakımından, 27 Ağustos 1916 tarihinden başlayarak kesilmiş sayılacaktır.

MADDE 80

Düşmanlar arasındaki ilişkilerde, savaştan önce yapılmış olan hiç bir ticaret senedi, salt kabul ya da ödeme için gerekli olan süre içinde sunulmamış olması, ya da ödenmemiş bulunması yüzünden, ya da savaş sırasında çekicilerle yükleneceklere kabul etmeme ya da ödememe bildirişinde bulunulmaması nedeniyle, ya da protestoda bulunulmamış olmasından veya başka herhangi bir işlemi yerine getirmemiş olması yüzünden, geçersiz sayılmayacaktır.

Bir ticaret senedinin kabulü ya da ödenmesi için sunulması gerekli olan süre, ya da kabul edilmeme ve ödememenin çekicilerle yükleneceklere bildirilmesi gerekli süre, ya da senedin protesto edilmesi için gerekli olan süre, savaş içinde geçmişse ve senedi sunması, protesto etmesi ya da kabul edilmediğini, ya da ödenmediğini bildirmesi gereken taraf, savaş sırasında böyle bir davranışta bulunmamışsa, senedin sunulması, kabul edilmediğinin ya da ödemediğinin bildirilmesi ya da protesto düzenlenmesi için, kendisine, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak, üç aylık bir süre tanınacaktır.

MADDE 81

Ödenmesi gerekli olmuş borçların güvencesi olarak savaştan önce kabul edilmiş ipotekli bir taşınmaz malın ya da bir sağlancanın paraya çevrilmesi için savaş sırasında yapılmış olan satışlar, malikine haber verilmesi için gerekli bütün işlemler yapılmamış

olsa bile söz konusu borçlunun, her türlü zarar ve ziyanlar konusunda hesaplaşmak üzere, alacaklıyı Hakemlik Karma Mahkemesine çağırması hakkı açıkça saklı tutulmak şartıyla- geçerli sayılacaktır.

Mahkeme, taraflar arasındaki hesapları tasfiye etmekle, sağlanca ya da güvence olarak verilen malın satılış şartlarını incelemekle ve alacaklı kötü niyetle davranmışsa ya da sağlanca'yı satmaktan kaçınmak için ya da bu satışın gerçek fiyatıyla yapılmasını sağlamak bakımından elinden gelebilecek her yola başvurmamış ise, borçlunun satış yüzünden uğramış olabileceği zararı onarma zorunluluğuyla alacaklıyı yükümlü tutmakla görevli olacaktır. İşbu hüküm, yalnız düşmanlar arasında uygulanabilecek ve yukarıda öngörülen işlemlerden 1 Mayıs 1923 tarihinden sonra yapılmış olanlara uygulanmayacaktır.

MADDE 82

İşbu Kesimdeki hükümler uyarınca, bir sözleşmeye taraf bulunan kişiler, aralarında ticaret ilişkilerinin olaylar yüzünden gerçekten imkânsız olduğu, ya da bu taraflardan birinin bağlı olduğu kanunlar, kararnameler ya da tüzükler yüzünden yasaklanmış ya da hukuka aykırı sayılmış bulunduğu tarihten başlayarak, düşman sayılacaklardır.

Bununla birlikte, 73. Maddeden 75. Maddeye kadar olan Maddelerle, 79. ve 80. Maddelerde öngörülen hükümler, düşman kişiler ya da onların temsilcileri arasında, Bağlı Yüksek Taraflardan birinin ülkesinde yapılmış sözleşmelere bu ülke, bağtlanan taraflardan biri için düşman ülkesi idiye ve bu ülkede hem kendisi hem de malları bakımından dilediği gibi davranabilmişse- uygulanmayacaktır; bu sözleşmelere genel hukuk kuralları uygulanacaktır.

MADDE 83

İşbu Kesimin hükümleri, Japonya ile Türkiye arasında uygulanmayacak ve bu hükümlere konu olan sorunlar, bu iki ülkeden her birinde, yerel kanunları uyarınca çözüme bağlanacaktır.

I. HAYAT SİGORTASI

1. Bir sigortacı ile sonradan düşman olan bir kimse arasında yapılmış hayat sigortası sözleşmeleri, savaşın başlaması ya da bu kimsenin düşman durumuna girmesi yüzünden sona erdirilmiş sayılmayacaktır. Bir önceki fıkra uyarınca sona erdirilmiş sayılmayan bir sözleşme gereğince, savaş sırasında ödenmesi gerekli olmuş sigorta altında bulunan bir para tutarının, savaştan sonra, ödenmesi istenebilecektir. Bu para tutarına, ödenmesi gerekli olduğu tarihten ödeme gününe kadar, yıllık %5 faiz eklenecektir. Sigorta ücretlerinin [primlerinin] savaş sırasında ödenmemesi, ya da sözleşme hükümlerinin yerine getirilmemesi yüzünden, bir sözleşme geçersiz duruma düşmüşse, sigortalının ya da vekillerinin ya da hak sahiplerinin, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak oniki aylık bir süre içinde her an, sigorta senedinin geçersiz ya da sona erdirilmiş sayıldığı günkü değerini, yıllık %5 faizlerin de eklenmesiyle, sigortacıdan istemeye hakları olacaktır.

Hayat sigortası sözleşmeleri 29 Ekim 1914 tarihinden önce imzalanmış olup da, bu sözleşmelerin hükümleri gereğince primlerin ödenmemiş bulunması yüzünden sözleşmeleri sona erdirilmiş ya da değeri indirilmiş bulunan Türk uyruklarının, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak üç aylık bir süre içinde ve bu sırada

yaşıyorlarsa, sigorta edilmiş para tutarının tümü için, sigorta senetlerini yeniden düzenlemeye hakları olacaktır. Bunun için, Sigorta Ortaklığının doktorunca Ortaklığın yeterli sayacağı bir sağlık denetiminden geçirildikten sonra, birikmiş primleri %5 bileşik faiziyle ödeyeceklerdir.

2. Şimdi Müttefik devletlerden birinin uyrukluğunda bulunan ortaklıklarla Türk uyrukları arasında, 29 Ekim 1914 tarihinden önce yapılmış olup da, primleri 18 Kasım 1915 tarihinden önce ve sonra, ya da yalnız bu tarihten önce, Türk Lirasından başka bir para ile ödenmiş bulunan hayat sigortası sözleşmelerinin, aşağıdaki gibi uygulanması kararlaştırılmış: (1) 18 Kasım 1915 tarihinden önceki dönem için sigorta edilen kimsenin hakları, sigorta senedindeki [poliçesindeki] genel şartlar uyarınca, sözleşmede öngörülen para ile ve bu paranın, onu çıkaran ülkedeki değerine göre düzenlenecektir; (2) 18 Kasım 1915 tarihinden sonraki dönem için, kâğıt para Türk Lirası ile ve Türk Lirasının değeri savaş öncesi değerine eşit sayılarak ödenecektir.

Sözleşmeleri Türk parasından başka bir para üzerinden yapılmış olan Türk uyrukları, primlerini, 18 Kasım 1915 tarihinden bu yana, sözleşmelerde öngörülen para ile ödemiş olduklarını ıspat ederlerse, bu sözleşmeler de, 18 Kasım 1915 tarihinden sonraki dönem için bile, bu para ile ve bu paranın, onu çıkaran ülkedeki değeri üzerinden düzenlenecektir.

Şimdi Müttefik devletlerden birinin uyrukluğunda bulunan ortaklıklarla, 29 Ekim 1914 tarihinden önce Türk parasından başka bir para üzerinden sözleşme yapmış bulunan Türk uyruklarının sözleşmeleri, primlerinin ödenmiş olması yüzünden bugün de yürürlükteyse, bu Türk uyruklarının, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak üç aylık bir süre içinde, söz konusu para ile ve bu paranın, onu çıkaran ülkedeki değeri üzerinden, anapara tutarının tümü için sigorta senetlerini [poliçelerini] yenileme hakları olacaktır. Bunun için, 18 Kasım 1915 tarihinden bu yana, süreleri gelmiş olan primleri bu para ile ödemeleri gerekmektedir. Buna karşılık, söz konusu Türk uyruklarının, belirtilen tarihten bu yana kâğıt para Türk Lirasıyla ödemiş oldukları primler, onlara, aynı çeşit parayla geri verilecektir.

3. Türk Lirası olarak yapılmış sigorta sözleşmeleri, kâğıt para Türk Lirası olarak hesaplanarak ödenecektir.

4. Sigorta ortaklığı ile özel bir sözleşme yaparak, sigorta senetlerinin [poliçelerinin] değerini ve primlerin nasıl ödeneceğini daha önce düzenlemiş bulunan sigortalılarla, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde sigorta senetlerini kesin olarak ödemiş olan sigortalılara 2 nci ve 3 ncü paragrafların hükümleri uygulanacaktır.

5. Yukarıdaki paragrafın uygulanması bakımından, hayat sigortası sözleşmesi sayılacak sözleşmeler, tarafların karşılıklı yükümlerini hesaplamak için, insan yaşantısının olasılıklarına dayanan ve bunların faiz tutarları eklenerek hesaplanan sigorta sözleşmeleridir.

II. DENİZ SİGORTALARI

6. Tarafların düşman olmalarından önce, tehlike doğmuş bulunmaktaysa ve sigortalının, uyuğu bulunduğu Devletçe ya da bu Devletin müttefiklerince girişilmiş savaş eylemlerinden doğan zararları karşılamak söz konusu olmamak şartıyla, deniz sigortalari sözleşmeleri, bu sözleşmelerdeki hükümler saklı kalmak üzere, sona erdirilmiş sayılmayacaklardır.

III. YANGIN SİGORTALARI VE ÖTEKİ SİGORTALAR

7. Bir önceki paragrafta belirtilen çekince yürürlükte kalmak üzere, yangına karşı sigortalarla bütün öteki sigortalara ilişkin sözleşmeler sona ermiş sayılmayacaklardır.

KESİM III BORÇLAR

MADDE 84

Bağlıklı Yüksek Taraflar, savaştan önce yapılmış sözleşmeler uyarınca, savaştan önce ya da savaş sırasında ödenmesi gereken ve savaş yüzünden ödenmemiş kalan borçların, sözleşmelerde öngörülen şartlar içinde, üzerinde anlaşılması para ile ve o paranın çıkartıldığı ülkedeki değeri üzerinden ödenmesi gerekeceğinde görüş birliğine varmışlardır.

İşbu Bölümün II. Kesimi Ek'indeki hükümlere hanel gelmemek şartıyla, şurası kararlaştırılmıştır ki, savaştan önceki bir sözleşme uyarınca yapılması gereken ödemelerin savaş sırasında, söz konusu sözleşmede gösterilen paradan başka bir para ile tüm olarak ya da yalnız bir parçası alınmış bir para tutarının karşılığı olmaları durumunda, bu ödemeler, gerçekte alınmış olan para tutarları için hangi cins para ile yapılmış ise, aynı cins para ile yapılabilecektir. Bu hüküm, işbu Andlaşmanın yürürlüğe konulmasından önce, ilgili taraflar arasında dostça bir anlaşma ile yapılmış buna aykırı hükümlere hanel getirmeyecektir.

MADDE 85

Osmanlı Devlet Borcu [Dünyun-u Umumiye-i Osmaniye], görüş birliği içinde, işbu Bölümün bu kesimiyle öteki kesimlerinin dışında bırakılmıştır.

KESİM IV ENDÜSTRİ, EDEBİYAT YA DA SANAT YAPITLARI MÜLKİYETİ

MADDE 86

İşbu Andlaşmanın hükümleri saklı kalmak üzere, endüstri, edebiyat ya da sanat yapıtları mülkiyetine ilişkin haklar, Bağlıklı Devletlerden her birini yasaları uyarınca 1 Ağustos 1914 tarihindeki durumlarıyla, Bağlıklı Yüksek Tarafların ülkelerinde, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, bu haklardan savaş durumunun başladığı anda yararlanmakta olan kimseler ya da bunların hak sahipleri yararına yeniden tanınacak ya da geçerli sayılacaktır. Bunun gibi, savaş çıkmamış olsaydı, endüstri mülkiyetinin ya da bir edebiyat veya sanat yapıtının yayınlanmasını korumak için, yasalar uyarınca yapılmış bir istem sonucu olarak, savaş süresince edinilebilecek haklar da, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, hak sahibi durumunda olan kimseler yararına yeniden kabul edecek ya da yeniden geçerli sayılacaktır.

Yukarıdaki hüküm uyarınca, sahiplerine yeniden tanınması gerekecek haklara hanel gelmemek şartıyla, savaş sırasında Müttefik Devletlerden birinin yasama, yürütme ya da yönetim makamlarından birince, Osmanlı uyruklarının endüstri, edebiyat ya da sanat yapıtları mülkiyeti haklarına ilişkin olarak, alınmış olabilecek özel tedbirler, yapılmış kamusal işlemler, yürürlükte kalacak ve hukuk açısından tam geçerli sayılacaklardır. Bu hüküm, herhangi bir Müttefik Devlet uyruklarının haklarına ilişkin olarak Türk makamlarınca alınmış olabilecek tedbirler için de, ayrıntılarda gerekli değişikliklerle uygulanacaktır.

MADDE 87

1 Ağustos 1914 tarihine kadar edinilmiş bulunan, ya da savaş çıkmamış olsaydı, savaştan önce ya da savaş süresi içinde yapılmış bir istem ile o tarihten bu yana edinilebilecek olan endüstri mülkiyetine ilişkin hakların saklı tutulması ya da iade edilebilmeleri veya bu konuda bir itirazda bulunabilmeleri amacıyla, Bağlı Devletlerden her birinin ülkesinde Türk uyruklarına, ek vergi ya da her hangi bir ceza olmaksızın, gerekli bütün işlemleri yapmak, her türlü usul gereklerini yerine getirmek, her çeşit vergi ödemek ve genel olarak her Devletin kanunlarında ve tüzüklerinde öngörülen her türlü yükümü yerine getirmek için, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, en az bir yıllık bir süre tanınacaktır.

Herhangi bir işlemin yapılmamasından, bir formalitenin yerine getirilmemesinden, ya da bir harcın ödenmemiş olması yüzünden, endüstri mülkiyetine ilişkin olarak, yitirilmiş sayılan haklar yeniden geçerli kabul edilecektir; buluş belgeleri ile desenler konularında, bunların, geçersiz sayıldıkları süre içinde işletmiş ya da kullanmış olan üçüncü kişilerin haklarını korumak için, her Devletin hak gözetirlik bakımından gerekli sayacağı tedbirleri alabilmek hakkı saklıdır.

Bir buluş belgesinin işletmeye konulması, ya da fabrika ve ticaret markalarının, ya da desenlerin kullanılması için tanınan süre bakımından, 1 Ağustos 1914 tarihi ile işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi arasındaki dönem hesaba katılmayacaktır; bundan başka, 1 Ağustos 1914 tarihinde geçerli bulunmakta olan hiç bir buluş belgesinin, fabrika ya da ticaret markasının veya desenin, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak iki yıllık bir süre geçmedikçe, salt işletmeye konulmamış ya da kullanılmamış olması nedeniyle, geçerli olmaktan çıkmış ya da hükümsüz sayılmayacağı da kararlaştırılmıştır.

MADDE 88

Bir yandan Türk uyrukları ve Türkiye'de oturmakta olan ya da Türkiye'de bir iş tutmuş kimselerle, öte yandan Müttefik Devletler uyrukları ya da Müttefiklerin ülkesinde oturan ya da bu ülkede bir iş tutmuş kimselerce, ya da bu kimselerin savaş sırasında haklarını kendilerinden yana bırakmış olabilecekleri üçüncü kişilerce, savaş durumunun başlama tarihi ile işbu Andlaşmanın yürürlüğe konuluş tarihi arasında geçen süre içinde, öteki tarafın ülkesinde meydana gelmiş olabilecek ve savaş süresinin herhangi bir anında var olmuş ya da 86. Madde uyarınca yeniden tanınacak endüstri, edebiyat ya da sanat yapıtları mülkiyeti haklarını bozmuş gibi sayılacak olaylar yüzünden hiç bir dava açılmayacak, hiç bir istemde bulunulamayacaktır.

Yukarıda sözü edilen olaylar arasında, Bağlı Yüksek Tarafların Hükümetleri ya da onların hesabına, ya da onların rızasıyla, herhangi bir kimsece, endüstri, edebiyat ya da sanat yapıtları mülkiyeti haklarının kullanılması bulunduğu gibi, bu hakların uygulanacağı her türlü ürünlerin, araç ve gereçlerin, ya da her türlü nesnelere kullanılması, satışı ya da satışa çıkartılması da bulunmaktadır.

MADDE 89

Bir yandan Müttefik Devletler uyrukları ya da bu Devletlerin ülkelerinde oturan ya da orada bir iş tutmuş olan kimlerle, öte yandan Osmanlı uyrukları arasında, savaş durumundan önce yapılmış olan işletme lisansları ya da edebiyat veya sanat yapıtlarının

çoğaltılması konularındaki sözleşmeler, Türkiye ile Müttefik bir Devlet arasında savaş durumunun başlaması tarihinden sona ermiş sayılacaktır.

Ancak, her konuyla ilgili olarak, daha önceleri bu çeşit bir sözleşmeden yararlanmakta olan kimsenin, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak altı ay içinde, hak sahibinden yeni bir lisans ayrıcalığı istemeye hakkı olacak ve bunun şartları, taraflar arasında anlaşma olmazsa, bu Bölümün V. Kesimiyle öngörülen Hakemlik Karma Mahkemesince saptanacaktır. Mahkeme, gerekirse, savaş süresince hakların kullanılmış olması yüzünden, ödenmesini adalete uygun göreceği parayı da saptayabilecektir.

MADDE 90

İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış bulunan ülkelerde oturanlar -bu ayrılma ve bunun doğurduğu uyruklar değişikliği göz önünde tutulmaksızın- Osmanlı yasalarına göre, bu ülke geçirimi anında sahip oldukları endüstri, edebiyat ve sanat yapıtları mülkiyetine ilişkin haklardan, Türkiye'de tam ve eksiksiz olarak yararlanmaya devam edeceklerdir.

İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış ülkelerde, bu ayrılma anında geçerli olan ya da 86. Madde uyarınca yeniden tanınacak ya da geçerli sayılacak olan endüstri, edebiyat ve sanat yapıtları mülkiyetine ilişkin haklar, söz konusu ülkenin geçeceği Devletlerce tanınacak ve Türk kanunları uyarınca kendilerine verilecek süre içinde bu ülkede geçerli olacaklardır.

MADDE 91

Osmanlı İmparatorluğu Hükümetinin, 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana, İstanbul'da ya da başka yerlerde, usulüne uygun olarak vermiş olduğu ya da kütüğe geçirmiş bulunduğu bütün buluş belgeleri ya da fabrika markalarının başkalarına geçirilmesi ya da bırakılmasına ilişkin işlemler, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak üç aylık bir süre içinde yapacakları istem üzerine, Türk Hükümetine sunulacaktır. Bu kütüğe yazıtlanma, ilk yazıtlanma tarihinden başlayarak geçerli sayılacaktır.

KESİM V HAKEMLİK KARMA MAHKEMESİ

MADDE 92

Bir yandan Müttefik Devletlerden her biri ve öte yandan Türkiye arasında, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak üç aylık bir süre içinde, bir Hakemlik Karma Mahkemesi kurulacaktır. Bu Mahkemelerden her biri, ikisi ilgili Hükümetlerden her birince atanmak üzere, üç üyeden oluşacaktır; bu Hükümetler birçok kimseyi üye olarak göstermeye yetkili olacaklar ve duruma göre, Mahkemede üye olarak bulunacak kimseyi, bunlar arasından seçeceklerdir. Başkan, ilgili iki Hükümet arasında anlaşma ile seçilecektir.

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak iki aylık bir süre içinde bu anlaşmaya varılamazsa, söz konusu Başkan, ilgili Hükümetlerden birinin istemesi üzerine, La Haye Milletlerarası Daimi Adalet Divanı Başkanınca, savaş sırasında tarafsız kalmış Devletlerin uyrukları arasından seçilecektir. Söz konusu iki aylık süre içinde, ilgili Hükümetlerden biri, kendisini Mahkemede temsil edecek üyeyi atamamış olursa, ilgili öteki Hükümetin istemesi üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisi bu üyeyi atamakla görevli olacaktır.

Mahkeme üyelerinden birinin ölümü ya da görevden çekilmesi halinde, ya da herhangi bir neden yüzünden Mahkeme üyelerinden birisi görevini yapamayacak bir durumda bulunursa, bu üyenin yeri, atanmasında izlenen yöntem uyarınca doldurulacaktır; öngörülen iki aylık süre, ölümün, görevden çekilmenin ya da görev yapma olanaksızlığının usulüne uygun olarak saptandığı günden başlayarak hesaplanacaktır.

MADDE 93

Hakemlik Karma Mahkemesinin toplanma yeri İstanbul'da olacaktır. Davaların sayısı ve niteliği haklı gösterirse, ilgili Hükümetler, her mahkemede bir ya da birkaç ek Daire kurmaya yetkili olacaklardır. Bu Dairelerden her birinin toplanması için, gerekli görülebilecek herhangi bir yer saptanabilecektir. Bu Dairelerden her biri 92. Maddenin 2. Fıkrasından 5. Fıkrasına kadar olan Fıkralarında öngörüldüğü biçimde, bir başkan yardımcısı ile iki üyeden oluşacaktır.

Her Hükümet, Mahkemede kendisini temsil ettirmek için, bir ya da birkaç ajan atayacaktır. Bir Hakemlik Karma Mahkemesinin ya da bu Mahkemenin Dairelerinden birinin kuruluşundan başlayarak üç yıl sonra işbu Mahkeme ya da Daire çalışmasını bitirmemiş bulunursa, bu Mahkemenin ya da Dairenin toplantı yerinin bulunduğu ülke Devleti isterse, söz konusu Hakemlik Karma Mahkemesinin ya da bu Dairenin toplantı yeri bu ülkenin dışına çıkartılacaktır.

MADDE 94

92. ve 93. Maddeler uyarınca kurulmuş Hakemlik Karma Mahkemeleri, İşbu Andlaşma uyarınca yetkilerine giren anlaşmazlıklar konusunda hüküm vereceklerdir. Kararlar oyçokluğuyla alınacaktır. Bağlı Yüksek Taraflar, Hakemlik Karma Mahkemelerinin kararlarını kesin saydıklarını ve kendi uyruklarına ilişkin olarak bunlara uyulmasını zorunlu kılacaklarını ve Mahkeme kararları kendilerine bildirilir bildirilmez, hiç bir yürütme kararı beklemek gerekmez, ülkelerinde bunların uygulanmasını sağlayacaklarını kabul ederler. Bağlı Yüksek Taraflar, bundan başka, özellikle yargı bildirilerinin iletilmesine ve kanıtların toplanmasına ilişkin konularda, kendi Mahkemelerinin ve makamlarının, Hakemlik Karma Mahkemelerine, elden gelen her türlü yardımı doğrudan doğruya yapmalarını yükümlenir.

MADDE 95

Hakemlik Karma Mahkemeleri adalet, hakgözetirlik ve iyi niyet uyarınca karar vereceklerdir. Her Mahkeme, kendi önünde kullanılacak dili saptayacak, işlerin iyice anlaşılmasını sağlamak için gerekli çevirileri de yaptıracaktır; her Mahkeme, kendi önünde izlenecek usul kurallarını ve sürelerini saptayacaktır. Bu kuralların aşağıdaki ilkelere uygun olması gerekecektir:

1. Yargılama usulü, tarafların karşılıklı olarak bir layiha ile bir karşı-layiha sunulmasını gerektirecektir; bir cevap layihisi ile bir karşı cevap sunulabilecektir. Taraflardan biri sözlü açıklamalarda bulunmak isterse, öteki tarafa da böyle davranma olanağının sağlanması şartıyla, kendisine bu yolda izin verilecektir.

2. Mahkeme, soruşturma yapılmasını, belgeler sunulmasını, bilirkişiye başvurulmasını buyurmaya, yerinde araştırmalar ve denetlemeler yapmaya, her türlü bilgiler istemeye, bütün tanıkları dinlemeye ve taraflardan yazılı ya da sözü açıklamalarda bulunmalarını istemeye her bakımdan yetkili olacaktır.

3. İşbu Andlaşmadaki aykırı hükümler dışında, Mahkemenin kuruluşundan başlayarak altı aylık bir sürenin geçmesinden sonra, her bir istem kabul olunmayacaktır; meğer ki, söz konusu Mahkemece verilmiş ve uzaklık ya da kaçınılmaz zorunluluk gibi bir nedene dayanan kural dışı olarak haklı gösterilebilecek özel bir izin ola.

4. Bir yıl içinde sekiz haftayı aşmayacak tatil dönemleri dışında, Mahkeme, davanın çabuk görülmesi için her hafta gerekli sayıda oturum yapmakta görevli olacaktır.

5. Davanın Mahkemece görüşülmesine de başlandığı anlamına gelen, duruşmanın bitimi tarihinden sonra en çok iki ay içinde, hükümlerin verilmiş olmaları gerecektir.

6. Davada sözlü duruşmalar olursa, bunlar açık oturumda yapılacaktır; hüküm, her zaman, açık oturumda bildirilecektir.

7. Her Hakemlik Karma Mahkemesinin, işlerin iyi yürütülmesi için gerekli görürse, oturumların yapıldığı yer dışında bir ya da birkaç oturum yapabilme yetkisi olacaktır.

MADDE 96

İlgili Hükümetler, aralarında anlaşarak, her Mahkeme için, bir Genel Sekreter ile bir ya da birkaç Sekreter atayacaklardır. Genel Sekreter ile Sekreterler Mahkemeye bağlı olacaklardır. Mahkeme, ilgili Hükümetlerin de uygun bulmalarıyla, yardımları gerekli görülecek bütün görevlileri de atayabileceklerdir.

Her Mahkemenin Sekreterlik daireleri İstanbul'da olacaktır; ilgili Hükümetler, gerekli görülecek başka yerlerde de Sekreterlik daireleri kurabileceklerdir. Her Mahkeme, kendisine sunulmuş olacak davalara ilişkin arşivleri, belgeleri ve yazışmaları saklayacak ve görevi sona erince, bunları, oturumların yapıldığı ülke Hükümetinin arşivlerine teslim edecektir. Bu arşivler, ilgili Hükümetlerce her zaman açık tutulacaktır.

MADDE 97

Her Hükümet, Hakemlik Karma Mahkemesine atadığı üyenin, her ajanın ve sekreterin ödeneceğini kendisi karşılayacaktır. Başkanla Genel Sekreterin ödenekleri, ilgili Hükümetler arasında anlaşmayla saptanacak ve bu ödeneklerle her Mahkemeye ilişkin ortak giderler, ilgili Hükümetlerce yarı yarıya karşılanacaktır.

MADDE 98

İşbu Kesim, Türkiye ile Japonya arasında, işbu Andlaşma uyarınca, Hakemlik Karma Mahkemesinin yetki alanına girebilecek işlere uygulanamayacaktır; bu anlaşmazlıklar, her iki Hükümet arasında varılacak anlaşmayla çözüme bağlanacaktır.

KESİM VI ANDLAŞMALAR

MADDE 99

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girmesiyle ve Andlaşmanın başka yerlerindeki hükümlere halel gelmeksizin, aşağıda belirtilen ekonomik ya da teknik nitelikteki çok- taraflı Andlaşmalar, Sözleşmeler ve Anlaşmalar, Türkiye ile bunlara taraf olan öteki Devletlerarasında yeniden yürürlüğe gireceklerdir:

1. Denizaltı kablolarının korunmasına ilişkin 14 Mart 1884, 1 Aralık 1886 ve 23 Mart 1887 tarihli Sözleşmelerle, 7 Temmuz 1887 tarihli Kapanış Protokolü.

2. Gümrük tarifelerinin yayınlanmasına ve gümrük tarifelerinin yayınlanması için bir Uluslararası Birlik kurulmasına ilişkin, 5 Temmuz 1890 tarihli Sözleşme;

3. Paris'de Kamu Sağlığı Uluslararası Kurumu kurulmasına ilişkin, 9 Aralık 1905 tarihli Sözleşme;

4. Roma'da bir Uluslararası Tarım Enstitüsü kurulmasına ilişkin, 7 Haziran 1905 tarihli Sözleşme;
5. Escault nehri üzerinde geçiş resmi haklarının satın alınışına ilişkin, 16 Temmuz 1863 tarihli Sözleşme;
6. İşbu Andlaşmanın 19. Maddesinde öngörülen özel hükümler saklı kalmak üzere, Süveyş Kanalı'nın serbest kullanılmasını güvence altına alacak bir rejim kurulmasına ilişkin, 29 Ekim 1888 Sözleşmesi;
7. Madrid'de 30 Kasım 1920 tarihinde imzalananları da kapsamak üzere, Dünya Posta Birliğine ilişkin Sözleşmeler ve Andlaşmalar;
8. 10/22 Temmuz 1875 tarihinde Saint-Petersbourg'da imzalanan Uluslararası Telgraf Sözleşmesi ile 11 Haziran 1908 de Lizbon'da Uluslararası Telgraf Konferansında kararlaştırılan yönetmelikler ve tarifeler.

MADDE 100

Türkiye, aşağıda belirtilen Sözleşmeler ya da Andlaşmalara katılmayı ya da bunları onaylamayı yükümlenir:

1. Otomobillerin Uluslararası dolaşımına ilişkin, 11 Ekim 1909 Sözleşmesi;
2. Gümrük uygulanacak vagonların kurşunlanmasına ilişkin, 15 Mayıs 1886 tarihli Andlaşma ve 18 Mayıs 1907 tarihli Protokol;
3. Denizde çatismalar, deniz kazalarında yardım ve kurtarma konusundaki kuralların birleştirilmesine ilişkin, 3 Eylül 1910 tarihli Sözleşme;
4. Hastane gemilerinin liman resim ve harçlarından bağışık tutulmalarına ilişkin, 21 Aralık 1904 tarihli Sözleşme;
5. Kadın ticaretinin yasaklanıp önlenmesine ilişkin, 18 Mayıs 1904, 4 Mayıs 1910 ve 30 Eylül 1921 tarihli Sözleşmeler;
6. Açık-saçık yayınların yasaklanıp önlenmesine ilişkin, 4 Mayıs 1910 tarihli Sözleşme;
7. 54, 88 ve 90. Maddelere ilişkin çekinceler saklı kalmak üzere, 17 Ocak 1912 tarihli Sağlık Sözleşmesi;
8. Filoksera'ya karşı alınacak tedbirlere ilişkin, 3 Kasım 1881 ve 15 Nisan 1889 tarihli Sözleşmeler;
9. Afyon konusunda La Haye'de 23 Ocak 1912 tarihinde imzalanmış Sözleşme ve 1914 tarihli ek Protokol;
10. Uluslararası Radyo-Telgrafi konusunda, 5 Temmuz 1912 tarihli Sözleşme;
11. Afrika'da alkollü maddelere uygulanacak rejim konusunda, Saint-Germain-en-Laye'de, 10 Eylül 1919 da imzalanmış Sözleşme;
12. 26 Şubat 1885 tarihli Berlin Senedi'nin ve 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel Genel Senedi ile Brüksel Bildirisinin yeniden gözden geçirilmesine ilişkin olarak Saint-Germain-en-Laye'de, 10 Eylül 1919 da imzalanmış Sözleşme;
13. 1 Mayıs 1920 tarihli Protokol hükümlerinin uygulanmasıyla, Türkiye, coğrafya açısından durumunun gerekli kıldığı değişiklik yapılmasını elde ederse, Hava ulaşımının düzenlenmesi konusunda, 13 Ekim 1919 tarihli Sözleşme;
14. Kıbrıs yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin olarak, Bern'de, 26 Eylül 1906 da imzalanmış Sözleşme.

Türkiye, bundan başka, Telgrafi ve Radyo-Telgrafi konusunda, Uluslararası yeni Sözleşmelerin hazırlanmasına katılmayı da yükümlenir.

BÖLÜM IV ULAŞIM YOLLARI VE SAĞLIK SORUNLARI

KESİM I ULAŞIM YOLLARI

MADDE 101

Türkiye, transit serbestliği konusunda Barselona Konferansınca 14 Nisan 1921 tarihinde kabul edilmiş olan Sözleşme ve Statü ile Uluslararası yararı olan su yolları rejimine ilişkin olarak, aynı Konferansça 19 Nisan 1921 tarihinde kabul edilen Sözleşme ile Statüye ve ek Protokole katıldığını bildirir. Bunun sonucu olarak, Türkiye, işbu Anlaşmanın yürürlüğe girişiyle, bu Sözleşmelerin, Statülerin ve Protokollerin hükümlerini uygulamaya koymayı yükümlenir.

MADDE 102

Türkiye, "deniz kıyısından yoksun Devletlerin bayrak hakkının tanınmasına ilişkin", 20 Nisan 1921 tarihli Barselona Bildirisine katıldığını bildirir.

MADDE 103

Türkiye, Uluslararası rejim uygulanan limanlara ilişkin olarak, 20 Nisan 1921 tarihli Barselona Konferansının tavsiyelerine katıldığını bildirir. Türkiye, bu rejim altına konulunca limanlarını sonradan açıklayacaktır.

MADDE 104

Türkiye, 20 Nisan 1921 tarihli Barselona Konferansının, Uluslararası demiryollarına ilişkin tavsiyelerine katıldığını bildirir. Bu tavsiyeler, karşılıklı olmak çekincesiyle, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişiyle, Türk Hükümetince uygulamaya konulacaktır.

MADDE 105

Türkiye, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişiyle, 14 Ekim 1890, 20 Eylül 1893, 16 Temmuz 1895, 16 Haziran 1898 ve 19 Eylül 1906 tarihlerinde Bern'de imza edilen, demiryollarıyla yük taşınmasına ilişkin Sözleşmeler ve Düzenlemelere katılmayı yükümlenir.

MADDE 106

Yeni sınırların çizilmesi sonucu olarak, aynı ülkenin iki parçasını birleştiren bir demiryolu bir başka ülkeden geçerse, ya da bir ülkede başlayan bir demiryolu kolu bir başka ülkede sona ererse, iki ülke arasındaki ulaşımına ilişkin işletme şartları, ilgili demiryolları işletmeleri arasında yapılacak bir anlaşma ile düzenlenecektir. Bu işletmeler, böyle bir düzenlemenin şartları üzerinde anlaşmaya varamazlarsa, bu şartlar hakemlik yoluyla saptanacaktır. Türkiye ile komşu Devletlerarasındaki bütün yeni sınır-istasyonlarının kurulması ve bu istasyonlar arasındaki demiryollarının işletilmesi, aynı şartlar içinde yapılacak anlaşmalarla düzenlenecektir.

MADDE 107

Türkiye'den ya da Yunanistan'dan gelecek, ya da Türkiye'ye ya da Yunanistan'a gidecek ve Doğu demiryollarının Yunan-Bulgar sınırı ile Kuleli Burgaz yakınındaki Yunan-Türkiye sınırı arasında bulunan üç parçasından transit geçerek yararlanacak yolcularla mallar, bu transit yüzünden, hiç bir vergi ya da resmi, pasaport işlemine ya da gümrük denetimine bağlı kılınmayacaklardır. İşbu Maddedeki hükümlerin yürütülmesi, Milletler Cemiyeti Meclisinin seçeceği bir Komiser aracılığıyla sağlanacaktır.

Yunan ve Türk Hükümetlerinden her birinin, bu Komiserin yanına birer temsilci atamaya hakkı olacaktır; görevini yapmak için gerekli bütün kolaylıklardan

yararlanacak olan bu temsilci, yukarıdaki hükümlerin uygulanmasına ilişkin her sorunu, Komiserin dikkatine sunmakla görevli olacaktır. Bu temsilciler, ihtiyaç duyacakları alt-kademe memurların sayısı ve niteliği konusunda, Komiserle anlaşacaklardır. Komiser, sözü geçen hükümlerin yürürlüğe konulmasına ilişkin sorunlardan, kendi başına çözemediği her sorunu, Milletler Cemiyeti Meclisinin kararına sunabilecektir. Yunan ve Türk Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisinin oy çokluğuyla alacağı her karara uymayı yükümlenirler. Söz konusu Komiserin maaşı ve hizmetinin yerine getirilmesine ilişkin giderler, Yunan ve Türk Hükümetlerince eşit paylar olarak karşılanacaktır.

Türkiye, ileride, Edirne'ye Kuleli Burgaz ile İstanbul arasındaki demiryoluna bağlayacak bir demiryolu yaparsa, bu Maddenin, Kuleli Burgaz ile Bosna-Köy yakınındaki Yunan-Türk sınır noktaları arasında karşılıklı olarak transite ilişkin hükümleri geçerli olmaktan çıkacaktır. İlgili iki Devletten her birinin, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak beş yıllık bir sürenin bitiminde, İşbu Maddenin 2. Fıkrasından 5. Fıkrasına kadar olan fıkralarında öngörülen denetimin yürürlükte tutulmasının gerekip gerekmediğine karar verilmesi için, Yunan-Bulgar sınırı ile Bosna-Köy arasında Doğu demiryollarının iki parçasında transit bakımından, ilk iki fıkra hükümlerinin yürürlükte kalması kararlaştırılmıştır.

MADDE 108

Türk Hükümetinin ya da özel ortaklıkların mülkiyetinde olan ve İşbu Andlaşma gereğince Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ülkelerde bulunan limanların ve demiryollarının geçirimine ilişkin özel hükümlerle, İşbu Andlaşmanın ayrıcalık sahiplerine ve memurların emeklilik işlerine ilişkin mali hükümleri saklı kalmak üzere, demiryollarının geçirmiş olduğu şartlar içinde yapılacaktır:

1. Bütün demiryollarının yapıları ve tesisleri bütünüyle ve mümkün olduğu kadar iyi bir durumda bırakılacaktır;
2. Kendisine özgü tekerlekli araç ve gereçleri olan bir demiryolu şebekesi, bütünüyle, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış bir ülkede bulunmakta ise, bu araç ve gereçler, 30 Ekim 1918 dökümüne göre, eksiksiz olarak bırakılacaktır;
3. İşbu Andlaşma gereğince, yönetimi bölüşülmüş demiryolları bakımından, tekerlekli araç ve gereçlerin bölüşülmesi, demiryolunun çeşitli kolları kendilerine verilen işletmeler arasında, dostça anlaşmayla yapılacaktır. Bu anlaşmada, 30 Ekim 1918 tarihli son döküme göre, bu demiryolları üzerinde kütüğe geçirilmiş bulunan araç ve gereçlerin önemi, hizmet hatlarını da kapsamak üzere demiryollarının uzunluğu, trafiğin niteliği ve önemi göz önünde tutulmak gerekir. Anlaşmaya varılamazsa, uyuşmazlıklar hakemlik yoluyla çözümlenecektir. Bu hakemlik, gerekirse, her kesime bırakılacak yolcu ve yük vagonlarını belirtecek, bunların teslim şartlarını saptayacak ve şimdiki işyerlerine taşınan araç ve gereçlerin, sınırlı bir süre boyunca, günlük bakımı için gerekli göreceği düzenlemeleri yapacaktır;
4. Donatım depoları, demirbaşlar ve takımlar, tekerlekli araç ve gereçlere uygulanan aynı şartlar içinde bırakılacaktır.

MADDE 109

Aykırı hükümler bulunmadıkça, yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir Devletin sular sistemi, bir başka Devletin ülkesinde yapılan çalışmalara bağlı bulunursa, ya da bir Devletin ülkesinde, savaş öncesi kullanımlar uyarınca, kaynağı bir başka Devletin

ülkesinde olan sular ya da su gücü kullanıldığı durumlarda, ilgili Devletlerarasında, her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını saklı tutacak biçimde, bir anlaşma yapılması gerekir. Anlaşmaya varılamazsa, bu anlaşmazlık, hakemlik yoluyla çözümlenecektir.

MADDE 110

Romanya ile Türkiye, Köstence-İstanbul kablosunun işletme şartlarını hak gözetirlikle saptamak üzere, aralarında anlaşacaklardır. Anlaşmaya varamazlarsa, bu konu, hakemlik yoluyla çözüme bağlanacaktır.

MADDE 111

Türkiye, kendi adına olduğu kadar uyruklarının adına da, artık kendi ülkesinde karayla birleşmeyen kabloların tümü ya da bir parçası üzerindeki bütün haklarından, sıfatlarından ya da ayrıcalıklarından vazgeçer. Yukarıdaki fıkra uyarınca el değiştirmiş olan kablolar ya da bunların bir parçası özel mülkiyette ise, bu kabloların kendilerine geçirilmiş olduğu Hükümetler, maliklere zarar-giderim ödeyeceklerdir. Zarar giderimin tutarı konusunda anlaşmaya varılamazsa, bu tutar, hakemlik yoluyla saptanacaktır.

MADDE 112

Türkiye, kendi ülkesinde, kara ile hiç olmazsa bir noktada birleşen kablolar üzerinde, eskiden sahip olduğu mülkiyet hakkını elinde tutacaktır. Söz konusu kabloların, Türk olmayan ülkede kara ile birleşmelerine ilişkin hakların kullanılması ve bunların işletilme şartları, ilgi Devletlerce dostça anlaşarak düzenlenecektir. Anlaşmaya varılamazsa, uyuşmazlık, hakemlik yoluyla çözüme bağlanacaktır.

MADDE 113

Bağıtlı Yüksek Taraflar, her biri kendisiyle ilgili olması bakımından, Türkiye'de yabancı postanelerin kaldırılmasını kabul ettiklerini bildirirler.

KESİM II SAĞLIK SORUNLARI

MADDE 114

İstanbul Yüksek Sağlık Meclisi kaldırılmıştır. Türkiye kıyılarının ve sınırlarının sağlık işlerinin düzenlenmesi ile Türk Yönetimi görevlidir.

MADDE 115

Türk bayrağı ile yabancı bayraklar arasında hiç bir ayırım yapılmaksızın, bütün gemilere ve Türk uyruklarıyla yabancı Devletlerin uyruklarına, aynı şartlar altında, oranları ve şartları hakgözetir olması gereken, bir tek ve aynı tarifesi uygulanacaktır.

MADDE 116

Türkiye, açıkta kalmış olan sağlık memurlarının, eski İstanbul Yüksek Sağlık Meclisinin fonlarından bir zarar-giderim alma haklarını ve bu Meclisin sağlık memurları ve eski sağlık memurlarıyla bunların hak sahiplerinin kazanılmış bütün öteki haklarını tanımayı yükümlenir. Bu haklara, eski İstanbul Yüksek Sağlık Meclisi yedek fonlarının kullanımına verilecek yöne, eski sağlık yönetiminin mali ve yönetsel bakımlardan kesin tasfiyesine ilişkin bütün sorunlarla, bunlara benzer ya da bunlarla bağlantılı bütün sorunlar bir Özel Komisyonca çözümlenecektir; bu Komisyon - Almanya, Avusturya ve Macaristan dışında- İstanbul Yüksek Sağlık Meclisine katılan Devletlerden her birinin birer temsilcisinden kurulacaktır. Gerek yukarıda belirtilen tasfiye ve gerek bu tasfiyeden sonra artacak paraların ne yönde kullanıma ayrılacağına ilişkin bir sorun yüzünden, bu Komisyon üyeleri arasında anlaşamazlık çıkarsa, bu Komisyonunda temsil edilen Devletlerden her birinin Milletler Cemiyeti Meclisine başvurmağa hakkı olacaktır; Milletler Cemiyeti Meclisinin kararları son ve kesin olacaktır.

MADDE 117

Türkiye ile Kudüs ve Hicaz Hac Yolculuklarının ve Hicaz demiryolunun denetiminde ilgili bulunan Devletler, Uluslararası sağlık sözleşmeleri uyarınca, uygun düşen tedbirleri alacaklardır. Bu tedbirlerin uygulanmasında tam bir tekdüzen sağlamak amacıyla, bu Devletlerle Türkiye, bu Hac yolculuklarına ilişkin sağlık işleri için bir Esgüdüm Komisyonu kuracaklardır; bu Komisyonda Türkiye Sağlık servisleriyle, Denizciliğe İlişkin Sağlık ve Karantina İşleri İşkenderiye Meclisi temsil edilmiş olacaktır. Bu Komisyon, ülkesinde toplanacağı Devletin rızasını önceden almak zorunda olacaktır.

MADDE 118

Hac İşleri Eşgüdüm Komisyonunun çalışmalarına ilişkin raporlar, Milletler Cemiyeti Sağlık Komitesiyle, Kamu Sağlığı Uluslararası Kurumuna ve haclarla ilgili olup da raporları isteyecek her ülkenin Hükümetine gönderilecektir. Komisyon, Milletler Cemiyetince, Kamu Sağlığı Uluslararası Kurumunca ya da ilgili Hükümetlerce, kendisine sunulacak her konu üzerinde görüşünü bildirecektir.

BÖLÜM V ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

1. SAVAŞ TUTSAKLARI

MADDE 119

Bağıtlı Yüksek Taraflar, ellerinde kalmış savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş bulunan sivilleri hemen yurtlarına geri göndermeyi yükümlenirler. Yunanistan ile Türkiye'nin, karşılıklı olarak tutuklanmış buldukları savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin mübadelesi, işbu Hükümetler arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imza edilmiş olan özel anlaşmaya konu olmuştur.

MADDE 120

Disipline aykırı kabahatler yüzünden hüküm giyebilecek ya da hüküm giymiş olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş siviller, cezalarının ya da kendilerine karşı başlatılmış kovuşturmanın sona ermesini beklemeksizin, yurtlarına geri verileceklerdir. Disiplin suçlarından başka olaylar yüzünden hüküm giyebilecek ya da hüküm giymiş olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin tutukluluk durumu süregidecektir.

MADDE 121

Bağıtlı Yüksek Taraflar, kaybolmuş kimselerin aranması, ya da ülkelerine geri gönderilmeme isteğini açıklamış olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin kimliklerinin belirtilmesi için, kendi ülkelerinde, her türlü kolaylıkları sağlamayı yükümlenirler.

MADDE 122

Bağıtlı Yüksek Taraflar, İşbu Sözlesmenin yürürlüğe girmesiyle, savaş tutsaklarına ve gözaltı edilmiş sivillere ait olan ya da olmuş bulunan elkonmuş her türlü eşyanın, paranın, değerli kağıtların, belgelerin ya da kişisel eşyanın geri verilmesini yükümlenirler.

MADDE 123

Bağıtlı Yüksek Taraflar, ordularınca ele geçirilmiş savaş tutsaklarının bakımı için yapılmış giderlerin istenmesinden, karşılıklı olarak vazgeçtiklerini bildirirler.

2. MEZARLAR

MADDE 124

Aşağıdaki 126. Maddenin konusu olan özel hükümlere hanel getirmeksizin, Bağlı Yüksek Taraflar, içlerinden her birinin, 29 Ekim 1914 tarihinden bu yana savaş alanında can vermiş, ya da yaralanma, kaza ve hastalık yüzünden ölmüş askerleri ve denizcileriyle, aynı tarihten bu yana tutsaklıkta ölmüş savaş tutsakları ve gözaltı edilmiş sivillerin, kendi yetkileri altındaki topraklarda bulunan mezarlıklarına, mezarlarına ve kemikliklerine ve onları anmak için dikilmiş anıtlarına saygı gösterecekler ve bunların bakımını sağlayacaklardır.

Bağlı Yüksek Taraflar, karşılıklı olarak ülkelerinde, sözü geçen mezarlıkların, kemikliklerin ve mezarların kimliğini ortaya çıkartmak ve bunları kütüğe yazmak, bunların bakımıyla uğraşmak ya da bunların buldukları yerlere uygun düşecek anıtlar dikmek işleriyle her birinin görevlendirebileceği Komisyonlara, görevlerini yerine getirmeleri için her türlü kolaylıkları gösterme konusunda anlaşacaklardır. Bu Komisyonların hiç bir askeri niteliği olmayacaktır.

MADDE 125

Bağlı Yüksek Taraflar, bunun başka, karşılıklı olmak şartıyla:

1. Tutsaklıkta ölmüş savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin kimliklerini belirtmeye yararlı bütün bilgileri de ekleyerek, bunların tam bir çizelgesini;
2. Kimlikleri belirtilmeden gömülmüş bulunan ölümlerin mezarlarının sayısına ve yerlerine ilişkin her türlü bilgiyi, birbirlerine vermeyi yükümlenirler.

MADDE 126

Romanya ülkesinde 27 Ağustos 1916 tarihinden bu yana ölmüş Türk askerlerinin, denizcilerinin ve savaş tutsaklarının mezarları, mezarlıkları, kemikleri ve bu askerlerle denizcileri anmak için dikilmiş anıtların bakımı ile gözaltı edilmiş sivillere ilişkin olarak 124. ve 125. Maddelerden doğan bütün öteki yükümler konusunda, Romanya Hükümeti ile Türk Hükümeti arasında özel bir anlaşma yapılacaktır.

MADDE 127

124. ve 125. Maddelerin genel nitelikteki hükümlerini tamamlamak üzere, bir yandan İngiliz İmparatorluğu, Fransa ve İtalya Hükümetleri, öte yandan da Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, 128. Maddeden 136. Maddeye kadar olan Maddelerdeki özel hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

MADDE 128

Türk Hükümeti, İngiliz İmparatorluğu, Fransız ve İtalya Hükümetlerine karşı, kendi ülkesinde, bunların, savaş alanında can vermiş ya da yaralanmış, kaza ve hastalık yüzünden ölmüş askerleri ve denizcileriyle, tutsaklıkta ölmüş savaş tutsakları ve gözaltı edilmiş sivillerine ait mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve onlar anmak için dikilmiş anıtları kapsayan toprak parçalarını bu Hükümetlerin kullanımına ayrı ayrı ve sürekli olarak bırakmayı yükümlenir. Bunun gibi, Türk Hükümeti, 130. Maddede öngörülen Komisyonlara, bir araya toplama mezarlıkları, kemiklikler kurmak, ya da anıtlar dikmek için ileride gerekli görülecek toprak parçalarını da, sözü geçen bu Hükümetlerin kullanımına bırakacaktır.

Türk Hükümeti, bundan başka, söz konusu mezarlara, mezarlıklara, kemikliklere ve anıtlara giriş serbestliği tanımayı ve gerekirse, buralarda cadde ve yollar yapılmasına izin vermeyi yükümlenir. Yunan Hükümeti de, kendi ülkesine ilişkin olarak, aynı

yükümleri kabul eder. Yukarıda belirtilen hükümler, böyle bir amaçla bırakılmış olan toprak parçaları üzerinde, duruma göre, Türk ya da Yunan egemenliğine hanel vermez.

MADDE 129

Türk Hükümetince kullanımı bırakılacak toprak parçaları arasında, özellikle İngiliz İmparatorluğu için, 3 sayılı Haritada gösterilmiş olan Anzac bölgesindeki toprak parçaları da bulunmaktadır.

İngiliz İmparatorluğunun yukarıda adi geçen toprak parçasından yararlanmasi aşağıdaki şartlara bağlı olacaktır:

1. Bu toprak parçası, Barış Andlaşmasıyla belirtilen amacından başka herhangi bir amaçla kullanılmayacaktır; bu yüzden, hiç bir askerlik ya da ticaret amacıyla, ya da yukarıda belirtilen asıl amacı dışında kalan başka herhangi bir amaçla kullanılmayacaktır;
2. Türk Hükümetinin, bu toprak parçasını -mezarlıkları da kapsamak üzere- denetlemeye her zaman hakkı olacaktır;
3. Mezarlıkları korumakla görevli sivil bekçilerin sayısı, mezarlık başına bir bekçiden çok olmayacaktır. Mezarlıklar dışındaki toprak parçası için ayrıca bekçiler bulunmayacaktır;
4. Bu toprak parçasında, ister mezarlıklar içinde ister dışında, ancak bekçiler için kesin olarak gerekli konutlardan başka konutlar yapılmayacaktır;
5. Bu toprak parçasının kıyısında, insan ya da yük yüklemeyi ya da karaya çıkartmayı kolaylaştırabilecek, hiç bir rıhtım, dalga kıran ya da iskele yapılmayacaktır.
6. Bu toprak parçasını ziyaret için gerekli bütün işlemler yalnız Boğazlar'ın iç kıyısında yapılabilecek ve bu toprak parçasına Ege Denizi kıyısından girmeye, ancak bu işlemlerin tamamlanmasından sonra izin verilecektir. Türk Hükümeti, mümkün olduğu kadar basit olması gereken söz konusu işlemlerin, Türkiye'ye gelecek öteki yabancıların bağlı tutulacakları işlemlerden daha külfetli olmaması ve gereksiz her türlü gecikmeye yol açmayacak koşullar altında yapılmasını, işbu Maddenin öteki hükümlerine hanel gelmemek şartıyla, kabul eder;
7. Bu toprak parçasını ziyaret isteğinde bulunan kimseler silahlı olmayacaklardır; Türk Hükümetinin, bu yasağın uygulanmasını denetlemeye hakkı olacaktır;
8. Türk Hükümeti, 150 kişiyi aşan ziyaretçi topluluklarının girişinden, en az bir hafta önce haberli kılınacaktır.

MADDE 130

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinden her biri, Türk ve Yunan Hükümetlerinin de birer temsilci gönderecekleri bir Komisyon kuracak ve bu Komisyon, mezarlara, mezarlıklara, kemikliklere ve anıtlara ilişkin sorunları, yerinde, çözüme bağlayacaktır. Bu Komisyonların başlıca görevleri şunlar olacaktır:

1. Ölülerin gömüldüğü ya da gömülmüş olabileceği bölgelerde keşifler yaparak, oralarda bulunan mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve anıtları kütüğe yazmak;
2. Mezarların, gerektiğinde bir araya toplanmasına ne gibi koşullar altında girişileceğini saptamak; Türk ülkesinde Türk temsilcisiyle, Yunan ülkesinde de Yunan temsilcisiyle anlaşarak, bir araya toplama mezarlıklarının, kemikliklerin ve dikilecek anıtların yerlerini kararlaştırmak; bu amaçla ayrılacak yerlerin sınırlarını, gerekli en küçük alan ölçüsünde, saptamak;

3. Kendi uyruklarına ayrılmış ya da ayrılacak mezarlara, mezarlıklara, kemikliklere ve anıtlara ilişkin kesin planı, her Komisyonun bağlı olduğu Hükümet adına, Türk ve Yunan Hükümetlerine bildirmek.

MADDE 131

Kendilerine toprak parçası ayrılmış olan Hükümetler, bu toprakları yukarıda belirtilenden başka maksatlarla kullanmamayı ve kullanılmasına izin vermemeyi yükümlenirler. Bu toprak parçaları deniz kıyısında bulunmakta ise, bu kıyı, kendisine toprak parçası ayrılmış olan Hükümetçe kara ya da denizle ilgili askerliğe ya da ticarete ilişkin başka hiç bir maksat için kullanılmayacaktır. Mezarlara ve mezarlıklara ayrılmış olan yerler bu amaçla ya da anıt dikilmesi için kullanılmayacaksa, bu yerler, duruma göre, Türk ya da Yunan Hükümetlerine geri verilecektir.

MADDE 132

128. Maddeden 130. Maddeye kadar olan Maddelerde öngörülen toprak parçalarına ilişkin tam ve eksiksiz yararlanma hakkının İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerine sürekli olarak bırakılması için gereken yasama ya da yönetim tedbirleri, 130. Maddenin 3. Fıkrasında öngörülen bildiriye izleyecek altı ay içinde, Türk ve Yunan Hükümetlerince alınacaktır. Kamulaştırmalar yapılması gerekirse, bunlar Türk ülkesinde yapılacaksa Türk Hükümetince, Yunan ülkesinde yapılacaksa Yunan Hükümetince gerçekleştirilecek ve giderleri ülke Hükümetince karşılanacaktır.

MADDE 133

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, kendi uyruklarına ait mezarların, mezarlıkların, kemikliklerin ve anıtların yapımını, düzenlenmesini ve bakımını, uygun görecekları bir yürütme organına emanat etmekte serbest olacaklardır. Bu örgütler askeri nitelikte olmayacaklardır. Yalnız mezarların bir araya toplanması ve mezarlıklarla kemikliklerin kurulması için gerekli sayılacak durumlarda ölü kalıntılarının mezarlardan çıkartılması, taşınması ile kendilerine toprak ayrılmış Hükümetlerin, yurtlarına gönderilmelerini zorunlu görecekları ölü kalıntılarının mezarlarından çıkartılması ve taşınması işlerinde yetkili olacaklardır.

MADDE 134

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin, Türkiye'de bulunan mezarlarının, mezarlıklarının, kemikliklerinin ve anıtlarının korunmasını, kendi uyrukları arasında atanacak bekçilerce yaptırmaya hakları olacaktır. Bu bekçiler Türk makamlarınca tanınacaklar ve mezarların, mezarlıkların, kemikliklerin ve anıtların korunmasını sağlamak için, Türk makamlarından yardım göreceklardır. Bekçilerin askeri hiç bir niteliği olmayacak, fakat kendilerini savunmak üzere bir rövolver ya da otomatik tabanca taşıyabileceklerdir.

MADDE 135

128. Maddeden 131. Maddeye kadar olan Maddelerde öngörülen toprak parçalarına, duruma göre, Türkiye ve Türk makamlarınca, ya da Yunanistan ve Yunan makamlarınca herhangi bir kira, resim ya da vergi uygulanmayacaktır. İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin temsilcileriyle, bu mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve anıtları ziyaret etmek isteyenler için, buralara giriş, her zaman serbest olacaktır. Türk Hükümetiyle Yunan Hükümetine kendi ülkelerinde bulunan söz konusu toprak parçalarına ulaştırılacak yolların bakımını sürekli olarak üzerlerine alacaklardır.

Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti, söz konusu mezarların, mezarlıkların, kemikliklerin ve anıtların bakımı ya da bunların korunmasıyla görevlendirilmiş kimselerin ihtiyaçlarına yetecek ölçüde suyun sağlanması bakımından, İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerine her türlü kolaylıkları göstermeyi, karşılıklı olarak yükümlenirler.

MADDE 136

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, Türkiye'den ayrılan ülkeleri de kapsamak üzere, kendi yetkileri altındaki ülkelerde gömülü bulunan Türk askerleriyle denizcileri için mezarlar, mezarlıklar, kemiklikler yapmak ve anıtlar dikmek konusunda, 128. Madde ile 130. Maddeden 135. Maddeye kadar olan Maddelerdeki hükümlerden yararlanma hakkını, Türk Hükümetine tanımayı yükümlenirler.

3. GENEL HÜKÜMLER

MADDE 137

Bağıtlı Yüksek Taraflar arasında kararlaştırılmış aykırı hükümler dışında, 30 Ekim 1918 tarihinden başlayarak, İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişine kadar, İstanbul'u işgal eden Devletlerin makamlarınca ya da bu makamlarla görüş birliği içinde, kendi uyruklarıyla yabancıların ya da Türk uyruklarının malları, hakları ve çıkarları ve bu kimselerin Türkiye makamlarıyla ilişkileri konusunda verilmiş kararlar ya da buyruklar geçerli sayılacak ve bu kararlarla buyruklar yüzünden, bu Devletlere ya da onların makamlarına karşı hiç bir istemde bulunulamayacaktır. Yukarıda sözü edilen kararlar ve buyruklar yüzünden uğranılan bir zarardan doğan bütün öteki işlemler, Hakemlik Karma Mahkemesine sunulacaktır.

MADDE 138

Genel affa ilişkin bugünkü tarihli bildirinin IV. ve VI. paragraflarına hâlel gelmemek şartıyla, yargı konularında, 30 Ekim 1918 tarihinden başlayarak İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişine kadar, İstanbul'u işgal eden Devletlerin yargıçları, mahkemeleri ya da makamlarınca olduğu gibi, 8 Aralık 1912 tarihinde kurulmuş geçici Yargı Karma Komisyonunca da Türkiye'de verilmiş olan kararlar ve buyruklar, uygulama tedbirleriyle birlikte, geçerli sayılacaktır. Bununla birlikte, bir askeri mahkeme ya da bir kolluk mahkemesince, hukuk işlerinde, verilmiş bir hüküm yüzünden, bir özel kişinin, başkasının yararına uğramış olduğu bir zararın onarılması için bir istemde bulunması durumunda, işbu istem Hakemlik Karma Mahkemesine götürülecek ve bu Mahkeme, gerekli görürse, bir zarar-giderimde bulunulmasını, üstelik olduğu gibi eski duruma getirmeyi (restitution) zorunlu kılacaktır.

MADDE 139

Sivil, yargısal ya da mali yönetim kurumlarıyla vakıfların yönetimine ilişkin olup da, yalnız Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bir ülkenin Hükümetini ilgilendiren ve Türkiye'de bulunan arşivler, kütükler, planlar ve her türlü belgelerde, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bir toprakta bulunup, yalnız Türk Hükümetini ilgilendiren bu çeşit belgeler, karşılıklı olarak, her iki tarafça birbirine verilecektir. Yukarıda belirtilen arşivleri, kütükleri, planları, senetleri ve öteki belgeleri elinde bulunduran Hükümet de kendisini bu belgelerle ilgili saymaktaysa, bu belgeler, istek üzerinde, ilgili Hükümete bunların fotoğraflarını ya da onaylanmış örneklerini vermek şartıyla, o Hükümetçe saklanabilecektir.

Gerek Türkiye'den gerekse ayrılmış topraklardan alınmış arşivler, kütükler, planlar, senetler ve öteki belgeler, yalnız alınmış oldukları ülkeyi ilgilendirmekteyseler, bunların asılları, karşılıklı olarak geri verilecektir. Bu işlemlerin gerektireceği giderler, belgeleri isteyen Hükümetçe karşılanacaktır. Yukarıdaki hükümler, eski Osmanlı İmparatorluğuna ait olup da 1912 yılından önce Yunanistan'a geçirilmiş bulunan ilçelerdeki mallara ya da vakıflara ilişkin kütüklere de aynı şartlar içinde uygulanacaktır.

MADDE 140

Türkiye ile öteki bağıtlı Devletler arasında, savaş sırasında ve karşılıklı olarak, 30 Ekim 1918 tarihinden önce elde edilmiş bütün deniz ganimetleri hiç bir işleme yol açmayacaktır. İstanbul'u işgal eden Devletlerce, bu tarihten sonra, mütarekenin bozulması yüzünden, yapılmış olan el koymalar konusunda da aynı hüküm uygulanacaktır.

Şurası kararlaştırılmıştır ki, İstanbul'u işgal eden Devletlerin Hükümetleri ve uyruklarınca ya da Türk Hükümeti ve Türk uyruklarınca, bu Hükümetlerin, 29 Ekim 1914 tarihinden 1 Ocak 1923 tarihine kadar, kendi limanlarına ya da işgal ettikleri limanlarda kullanmış buldukları her çeşit küçük tonajlı deniz taşıtına, yatlara ve mavnalara ilişkin olarak, hiç bir işlem öne sürülemeyecektir. Bununla birlikte, işbu hüküm, genel affa ilişkin olarak bugünkü tarihle imzalanan Bildirinin VI. paragrafı hükmüne hanel vermeyeceği gibi, 29 Ekim 1914 tarihinden önceki haklara dayanarak, özel kişilerce başka özel kişilere karşı öne sürülebilecek işlemlere de hanel getirmeyecektir. 30 Ekim 1918 den sonra elkonulmuş Türk ve Yunan gemileri, her iki Hükümetçe, karşılıklı olarak geri verilecektir.

MADDE 141

İşbu Andlaşmanın 25. Maddesinin ve 28 Haziran 1919 tarihli Versailles Andlaşmasının 155, 150 ve 440. Maddeleri ile III. Ek'inin VIII. Bölümünün uygulanmasıyla, savaş sırasında Alman Hükümeti ya da Alman uyruklarınca Osmanlı Hükümetine ya da Osmanlı uyruklarına, şimdi bu gemileri elinde bulduran Müttefik Hükümetlerin rızası olmaksızın geçirilmiş bulunan bütün Alman gemilerine ilişkin olarak, Alman Hükümetine ya da Alman uyruklarına karşı kendilerine düşebilecek her yükümden Türk Hükümetinin ve Türk uyruklarının kurtulmuş sayıldıkları bildirilir. Türkiye ile Türkiye'nin yanında savaşmış öteki Devletlerin ilişkilerinde de, gerekirse, bu hüküm uygulanacaktır.

MADDE 142

Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak, Yunanistan ile Türkiye arasında 30 Ocak 1923 de yapılmış olan özel Sözleşme, söz konusu iki Yüksek Taraf arasında, İşbu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır.

MADDE 143

İşbu Andlaşma, mümkün olan en kısa süre içinde onaylanacaktır. Onama belgeleri Paris'te sunulacaktır.

Japon Hükümeti, onamanın yapılmış olduğunu, Paris'teki diplomatik temsilcisi aracılığıyla, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirmeye yetkili olacak ve bu durumda, Japon Hükümeti onama belgesini mümkün olan en kısa süre içinde gönderecektir.

İmzacı Devletlerden her biri, İşbu Andlaşmayla birlikte, imzalamış oldukları ve Lausanne Konferansının Son Senedinde belirtilen Senetler bunlar onama gerektirmekteyseler tek ve aynı belge ile onaylayacaktır.

Bir yandan Türkiye ve öte yandan İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya, ya da bunların arasında üçü, onama belgelerini sundukları zaman, bir ilk sunuş tutanağı düzenlenecektir.

Bu ilk tutanağın tarihinden başlayarak, Andlaşma, böylece onaylamış olan Bağlı Yüksek Taraflar arasında yürürlüğe girecektir. Bundan sonra, öteki Devletler için, onama belgelerinin sunuluşu tarihinde yürürlüğe girecektir.

Fransız Hükümeti, onama belgelerinin sunuş tutanaklarının doğruluğu onaylamış birer örneğini bütün İmzacı Devletlere teslim edecektir.

Bu hükümlere olan inançla, isimleri aşağıda belirtilen tam yetkili Temsilciler, İşbu Andlaşmayı imzalamışlardır.

Lausanne'de, 24 Temmuz 1923 tarihinde, yalnız bir nüsha olarak düzenlenmiştir; bu nüsha Fransa Cumhuriyeti Hükümeti'nin arşivine konulacak ve bu Hükümet, İmzacı Devletlerden her birine, bunun, doğruluğu onaylanmış birer örneğini verecektir.⁸⁶⁶

Horace RUMBOLD

M. İSMET

PELLE

Dr. RIZA NUR

GARRONI

HASAN

G.C. MONTAGNA

K. OTCHIAI

E.K. VÉNİSÉLOS

D. CACLAMANOS

Constantin DIAMANDY

Constantin CONTZESCO

B.1: Lozan Barış Antlaşması'nın Maddeleri.

⁸⁶⁶ **Lozan Sulh Muahednamesi 24 Temmuz 1923**, Dışişleri Bakanlığı KTYM Bürosu, Yunan İşleri Şubesince hazırlanmıştır, 1966, s. 11-95; **Düstur**, III./5, (11 Ağustos 1339 – 19 Teşrinievvel 1940), Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931 s. 13-131, 305; M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 584-636; Antlaşmanın devamında sözleşmeler bulunmaktadır. M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 637-696.

P C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET KURULU

Türkia İttihat ve Terakki Cemiyeti
İcra ve İktisadi Heyeti Riyaseti
Fakültesi

Şifre
146

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

501

502

503

504

505

506

507

508

509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

526

527

528

529

530

531

532

533

534

535

536

537

538

539

540

541

542

543

544

545

546

547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

566

567

568

569

570

571

572

573

574

575

576

577

578

579

580

581

582

583

584

585

586

587

588

589

590

591

592

593

594

595

596

597

598

599

600

601

602

603

604

605

606

607

608

609

610

611

612

613

614

615

616

617

618

619

620

621

622

623

624

625

626

627

628

629

630

631

632

633

634

635

636

637

638

639

640

641

642

643

644

645

646

647

648

649

650

651

652

653

654

655

656

657

658

659

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

673

674

675

676

677

678

679

680

681

682

683

684

685

686

687

688

689

690

691

692

693

694

695

696

697

698

699

700

701

702

703

704

705

706

707

708

709

710

711

712

713

714

715

716

717

718

719

720

721

722

723

724

725

726

727

728

729

730

731

732

733

734

735

736

737

738

739

740

741

742

743

744

745

746

747

748

749

750

751

752

753

754

755

756

757

758

759

760

761

762

763

764

765

766

767

768

769

770

771

772

773

774

775

776

777

778

779

780

781

782

783

784

785

786

787

788

789

790

791

792

793

794

795

796

797

798

799

800

801

802

803

804

805

806

807

808

809

810

811

812

813

814

815

816

817

818

819

820

821

822

823

824

895

تودکیا بولکملت مجلسی ریاستی

قلم مخصوص مدیریتی

عدد

آقره
۲۲ شماره
۲۲۹

 <p>T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI</p>	مجلسه	در شماره
	مجلسه	تاریخ

حکومت پاشا حضرت

لوزان

سوزانده حکمت پاشا به (زان روزنامه) پونستانه انکساره
 لوزانده اعضا ابدلیکین ریدوگوتورده انجمن پاشا
 قیدیله پاشا کی تحفه سانا بولو نام مستعاره حکمت
 در افت پاشا ر حقاته سوزانده معتمدیه قوتیله

سوزانده استیلا - ایستاد -

(عنهان کیه) تدابیر لوزانده اشخاص و دیوانه اسوزانده ایستاد
 مداریک استغفار) یارسورون مجلسه صدوت قنار
 ریدوگوتورده سوزانده بولنده قنار و سوزانده سوزانده
 لوزانده اسوزانده و کوزن بر قنار سوزانده بولنده
 نایب ریاضه اسوزانده (S.S. پاشا و سوزانده سوزانده)

جواباً یازیلدیق اوراقه : جواب اولدیق عرواقه تاریخ نومروسنگ درجه و با اولورو . واسوزانده
 سوزانده سوزانده سوزانده سوزانده سوزانده سوزانده
 سوزانده سوزانده سوزانده سوزانده سوزانده سوزانده

1

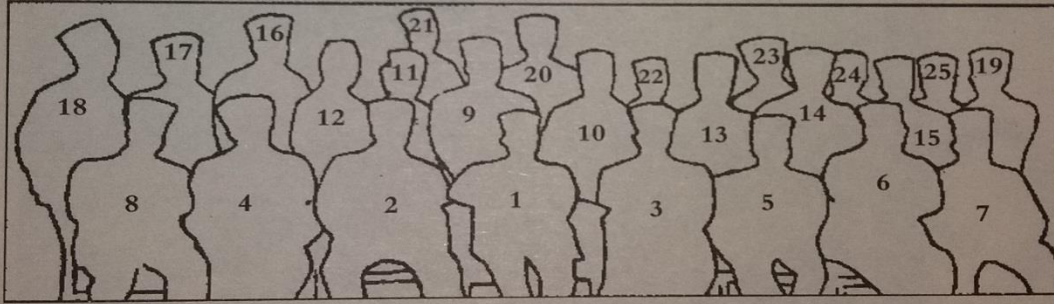
B. 5: Lozan'da bulunan İsmet ve Refet paşalara suikast girişiminde bulunulacağı.

FOTOĞRAFLAR

Lozan'a ilk evrede giden Türk heyeti

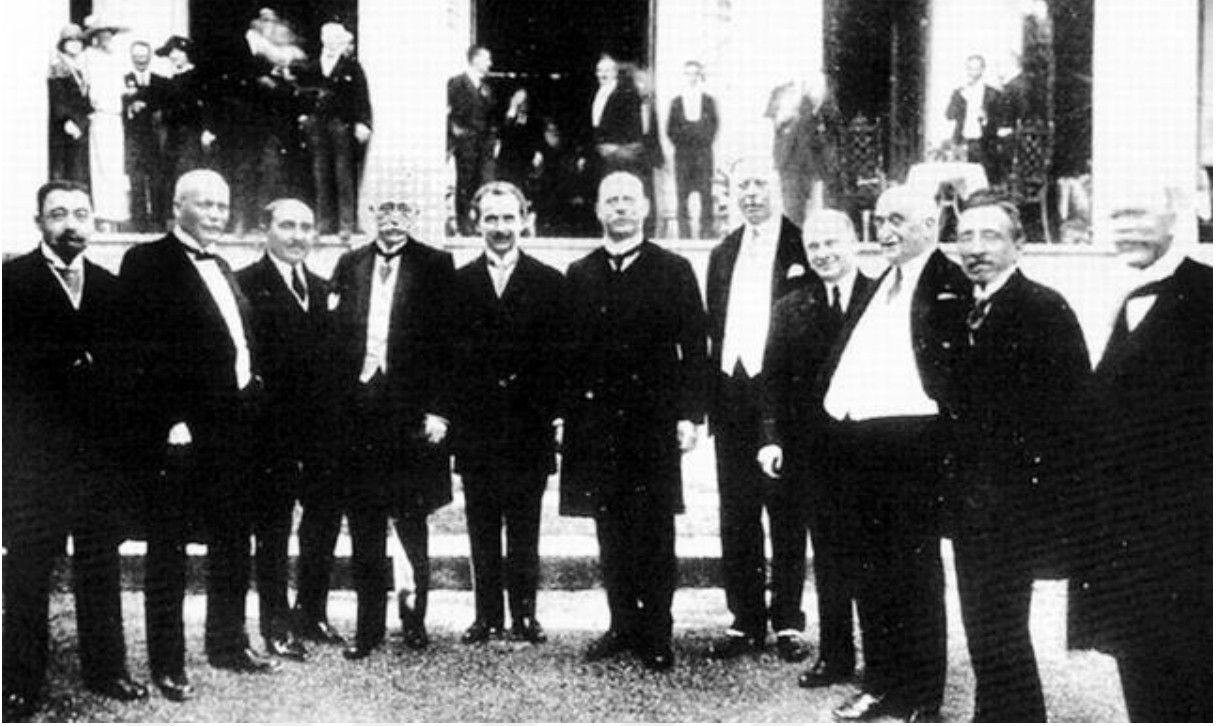

1. İsmet İnönü
2. Rıza Nur
3. Zekâi Apaydın
4. Zülfü Tigrel
5. Veli Saltık
6. Muhtar Çilli
7. Münir Ertegün
8. Reşit Saffet Atabinen
9. Tevfik Bıyıklıoğlu

10. Seniyettin Başak
11. Tahir Taner
12. Mustafa Şeref Özkan
13. Zühtü İnhan
14. Hikmet Bayur
15. Fuat Ağralı
16. Ruşen Eşref Üneydın
17. Yahya Kemal Beyatlı
18. Atıf Esenbel

19. Hüseyin Pektaş
20. Sabri Artuç
21. Cevat Açıkalın
22. Mehmet Ali Balin
23. Şevket Doğruker
24. Süleyman Saip Kıran
25. Celâl Hazım Arar

F-1: Lozan Barış Konferansı'nda BMM Hükümetini temsil eden Türk Heyeti.

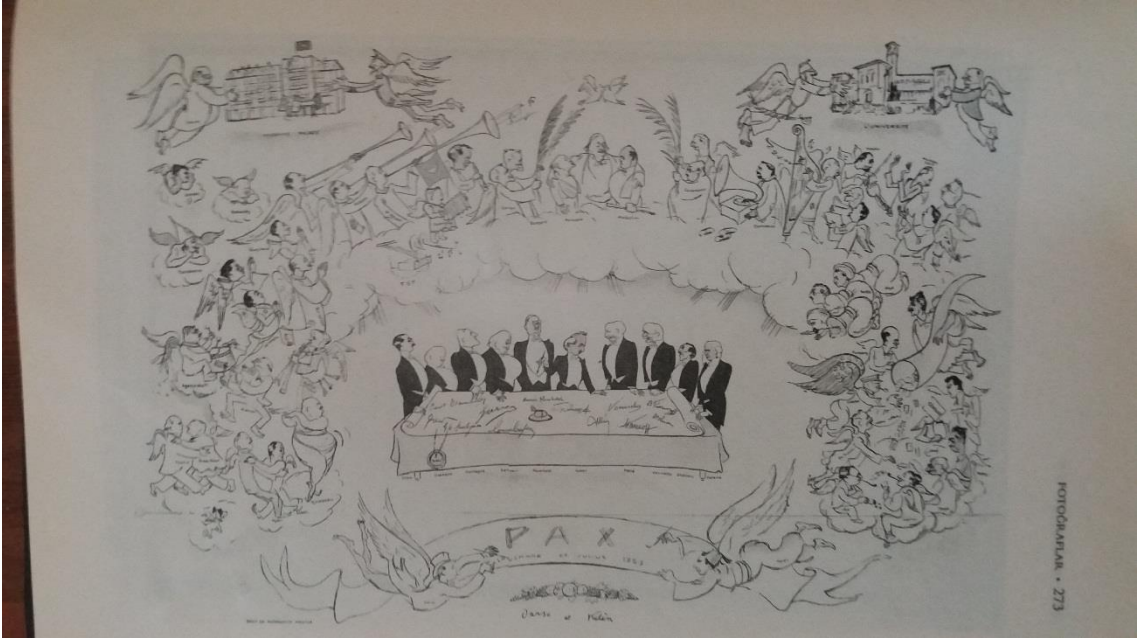
F-2: Lozan Barış Konferansı'ndaki Başdelegeler; Soldan: Stançiyef (Bulgaristan), Kaklamanos (Yunanistan), Mlioutine (Yugoslavya), Pelle (Fransa), İsmet Paşa (Türkiye/BMM Hükümeti), Scheurer (İsviçre Cumhurbaşkanı), Rumbold (İngiltere), Diamandy (Romanya), Garroni (İtalya), Otchiai (Japonya).

F-3: İsmet Paşa'nın Lozan Barış Antlaşması'nı imzaladığı kalem. Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya antlaşmayı imzalamak için hediye ettiği bu kalemi İsmet Paşa İstanbul Üniversitesi'ne hediye etmiştir.

F-4: Soldan, Hasan Bey, İsmet Paşa ve Rıza Nur'un Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamaları.

F-5: Konferansı İzleyen Alois Derso ve Emery adlı çizirlerin Lozan Barış Antlaşması tasviri.

ÖZGEÇMİŞ

1993’de Erzurum’da doğdu. İlk, orta, lise, üniversite öğrenimini Erzurum’da tamamladı. 2010’da başladığı Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nü 2014’de bitirdi. 2015’de Atatürk Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı.

Seyhan AKBULUT

